

VSEBINA**Razprave**

Maria Zofia Wtorkowska in Katarzyna Gryncewicz (Ne)prijazni zmaji v službi polonistične ekoglotodidaktike – interkulturni pogovor o ekologiji z uporabo legend	3
Darija Skubic in Ana Oevirk Mnenja vzgojiteljev o usvajanju slovenščine otrok priseljencev	19
Magdalena Gapsa Učiteljske ocene uporabniško dodanih sopomenk v <i>Slovarju sopomenk sodobne slovenščine</i>	35
Vesna Žnidar Analiza popravkov velike/male začetnice v korpusih <i>Solar</i> in <i>Lektor</i>	51
Lara Godec Soršak in Rebeka Žlajpah Spletišče <i>Videoslovenščina</i> pri jezikovnem pouku v 4. razredu osnovne šole	65
Maja Bitenc Nekaj teoretskih izhodišč pri proučevanju jezikovne variantnosti	83
Boris Golec Inventar – komaj znana zvrst slovenskih zgodnjenovoveških dokumentov	99
Tina Kozin Teoretični in empirični vidiki sodobnega literarnega vrednotenja	115
Nina Žaybi Pripovedovanje v slovenskem gledališču danes (na primeru nekaterih uprizoritev Jerneja Lorencija)	125
Gal Viršek Žiger Angleški večbesedni glagoli in njihove slovenske ustreznice	141
Sandro Paolucci Slovenski pravni jezik: vpliv drugih jezikov in pravnih sistemov na terminologijo, posebej ob vstopu Slovenije v EU	157
Dragica Fabjan Andritsakos Meje spletnega prevajalnika – meje mojega sveta?	173
Kaja Dobrovoljc Uporaba drevesnice SST v raziskavah govorjene slovenščine: prednosti in omejitve	187
Mirjam Premrl Podobnik Značilnosti jezikoslovnega opisa določne in nedoločne oblike slovenskega pridevnika ter določnosti pri nekaterih slovenskih jezikoslovcih	211
Gašper Tonin Dvorazsežnostna tipologija izraženega prevzemanja (drTIP) – metodološka osnova za nov pristop k prevzemanju (primer medicinske terminologije)	231

Intervju

Matevž Treven in Katarina Meglič Kaj pomeni ljubezen do slovenščine? Intervju z dr. Kozmo Ahačičem	249
---	-----

Odzivi

Simona Kranjc Odziv na intervju z dr. Kozmo Ahačičem: kaj pomeni ljubezen do slovenščine?	257
--	-----

(NE)PRIJAZNI ZMAJI V SLUŽBI POLONISTIČNE EKOGLOTODIDAKTIKE – INTERKULTURNI POGOVOR O EKOLOGIJI Z UPORABO LEGEND¹

Članek se osredotoča na poljski kulturem reke Visle, kot ga je opredelil Maciej Rak, ter na ekoglotodidaktični izobraževalni potencial, kakršnega prinaša sopolstavitev poljske legende o wawelskem zmaju s slovensko o zmaju in junakih zlatega runa. Izbrana besedila iz ljudskega izročila so izhodišče za pogovor z učenci o poljski reki Visli oziroma Savi in Ljubljani. Besedilo uresničuje postulate okoljske humanistike, ki zagovarja neantropocentrično videnje sveta ter medkulturnega izobraževanja in izobraževanja na prostem. Teoretsko obravnavo dopolnjuje predlog ekološke terenske igre z naslovom *Po sledih večstoletnih zmajev*, ki je zasnovana na tematiki vode in prilagojena znanju poljskega jezika na ravni B1–B2. Uporaba informacijsko-komunikacijskih tehnologij, med drugim QR kode, interaktivnosti in digitalnih bločev (flipbookov) zagotavlja izobraževalni dejavnosti privlačnost in omogoča povezavo med poučevanjem tujega/drugega ali podedovanega jezika s cilji uravnoteženega razvoja.

Ključne besede: informacijsko-komunikacijske tehnologije, igrifikacija, ekoglotodidaktika, medkulturno izobraževanje, kulturem: reka Visla

(Un)kind Dragons in the service of Polonistic Ecoglottodidactics – Intercultural Conversations about Ecology Using Legends

The article focuses on the Polish culture of the Vistula River as defined by Maciej Rak as well as the ecoglottodidactic educational potential resulting from the juxtaposition of the Polish legend of

¹ Problematiko, obravnavano v prispevku, sta avtorici delno predstavili na znanstveni konferenci Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani ob zaključku Leta jezikov in uvodu v Leto učitelja *Z jeziki danes za jutri: Aktualni izzivi poučevanja jezikov, literatur in kultur* (Ljubljana, 5.–7. 10. 2023).

the Wawel dragon and the Slovenian legend of the dragon and the Argonauts. The selected folk texts become a stimulus for conversations with students about the Vistula and the Sava and Ljubljana rivers flowing through Slovenia. The text follows the postulates of environmental humanities, promoting a non-anthropocentric view of the world as well as intercultural and outdoor education. The theoretical reflection is complemented by a proposal of an ecological field game, titled "In the footsteps of centuries-old dragons", based on an aquatic theme and adapted to the needs of Polish language learners at B1-B2 level. The use of information and communication technology such as QR codes, interactivity and digital flipbooks ensures the attractiveness of educational activities and allows correlating the teaching of a foreign/second or heritage language with the objectives of sustainable development.

Keywords: ICT, gamification, ecoglotodidactics, intercultural education, cultureme: Vistula River

*Świat w kryzysie jest światem wspólnym i z opresji wyjść może
jedynie wspólnymi siłami
Svet v krizi je skupni svet in iz težav ga lahko rešimo
le s skupnimi močmi
(Mendel 2022: 24)*

1 Uvod

Načini uvajanja učinkovitega proekološkega izobraževanja interdisciplinarnega značaja so zaradi globalne podnebne krize tematika, s katero se ukvarja mnogo didaktikov, med njimi tudi polonistični glotodidaktiki (prim. mdr. Hajduk-Gawron 2023 in Olchowa 2021). Obdobje antropocena je doba človeka, ki je s prekomernim poseganjem v geološki sistem planeta Zemlja povzročil »nezaslišane izgube tega, kar ni človeško« (Bińczyk 2018: 117). Zato se v dinamično spreminjajoči resničnosti antropocena (t. i. *Golden Spike*) poudarja pomen oblikovanja kulturne občutljivosti, družbene soodgovornosti, umetnosti kritičnega sprejemanja vsebine, pa tudi reinterpretacije miselnih navad, ki otežujejo delovanje v obdobju umirajočega sveta. Kot pravi Kari Norgaard: »če bi bil problem podnebnih sprememb manj vznemirjajoč in lažji, bi bili priča večji družbeni zavzetosti« (Norgaard 2011: 217). Pomembno je povezovanje jezikovnih vsebin s temeljnimi problemi današnjega sveta. Pogovor o dobrobiti planeta – hkrati z razvijanjem občutljivosti in spoštljivosti do narave v lastnem kulturnem okolju – z udeleženci učnega procesa v večkulturni skupini lahko pri učencih prispeva k oblikovanju jezikovnih in kulturnih kompetenc. Predstavlja lahko tudi spodbudo za razbijanje družbene otopelosti. Po prepričanju tistih, ki se učijo poljščine, je lahko za ponotranjenje vrednot, ki so značilne za zoperstavljanje degradaciji naravnega okolja, koristen ekolingvistični pristop. Temu predhodni koncepti tako v dojemanju Einarja Haugena (ta v jezikoslovnih raziskavah uporablja zakonitosti ekologije) kot Michaela Hallidaya (ki v problematiko, povezano z ekologijo, pri iskanju odgovora, kako je naravno okolje zastopano v jeziku, pa tudi, kakšna je njegova vloga v družbeni strukturi in pri uporabi okolja, vključuje jezikoslovne analize) (Steciąg 2021: 61) se vklaplja v izhodišča okoljske humanistike. Ta se opira na odvisnosti, osnova katerih je »soobstoj in sožitje naravo-kulture, človeka in okolja, človeške in nečloveške biti in bitij« (Domańska 2013: 15).

Po mnenju Anne Wierzbicke vsak jezik odlikuje kulturna neponovljivost (Wierzbicka 2007: 11). Cilj prispevka je opozoriti, da lahko kulturne razlike postanejo priložnost za vrednostni, medkulturni dialog, ki hkrati služi kot povod za obravnavo globalne tematike ekološke krize.² Jezik prav zato, ker je tudi rezervoar znanja o kulturi, pogosto povzroča težave pri prevodu. Kulturemi so posebna skupina besedja, ki je neprevedljivo. Te leksikalne enote so razumljene kot »za samoidentifikacijo določene skupnosti pomembne ključne besede, ki zaznamujejo tako njen odnos do tradicije, podedovanih vrednot kot tudi to, kako se spopada s sedanostjo, kako svet doživlja trenutno« (Burkhardt idr. 2004: 19). Za dano skupnost ključne besede lahko pri analizi postanejo svojevrstno središče urejanja kulturnih pojavov, ki se zbirajo okoli njega (Wierzbicka 2007: 43). Grażyna Zarzycka kultureme proučuje z glotodidaktične perspektive – poudarja, da v strukturo učnih ur in jezika pronicajo povsem naravno, še posebej tedaj, ko ima tujec priložnost opazovati realije in biti udeležen v življenju družbe in njenega jezika, ki se ga uči (Zarzycka 2019: 428). »Da bi jih odkopali in ustrezno interpretirali, je potrebno križanje perspektiv (zornih kotov) – pogled na Poljake in njihov svet z očmi Napoljakov ter soočenje teh pogledov in predstav s pogledi rojakov, kakor tudi z našo lastno, individualno oceno določene tematike« (Zarzycka 2019: 429).

2 Poljski kulturem *Wisła*

V kulturemih, ki jih v povezavi z mentalno geografijo navaja Maciej Rak (2015: 313), nastopa reka Visla, ki je za Poljaka kulturno pomemben del naravnega sveta in na kateri je mogoče zasnovati scenarij ekoglotodidaktičnih učnih ur. Najdaljša poljska reka, ki je dolga več kot 1000 km in se imenuje »kraljica poljskih rek«, je pomembna z vidika naravne pestrosti ekosistema. Predstavlja tudi ekološki koridor, skladno z Zakonom o zaščiti narave opredeljen kot »območje, ki omogoča migracije rastlinam, živalim in glivam« (Dziennik Ustaw 2004, št. 92, zap. št. 880: 5). Skozi vso zgodovino so v okolici Visle gradili utrdbe in gradove, npr. v Puławah, Torunju, Malborku ali Kazimierzu. Visla ima velik gospodarski, ekološki, pa tudi kulturni pomen in je prispevala k izgradnji narodne identitete Poljakov. Yi Fu Tuan (1987: 16) trdi, da »/t/o, kar je spočetka prostor, postane s spoznavanjem in pripisovanjem vrednosti kraj«. Ta raziskovalec je v 70. letih 20. stoletja populariziral termin »topofilija«, ki opredeljuje povezavo »človeka z naravo in kulturnim okoljem« (Godawa 2021: 43). Obseg tega pojma je še razširil Scott D. Sampson, ki je menil, da vezi z naravo ljudem pomagajo pri propagiranju znanja o naravi, pozitivno pa vplivajo tudi na razvoj medčloveških odnosov in – kar je najpomembneje – ljudem omogočajo, da se z določenim krajem poistovetijo (Godawa 2021: 43). Mnogim umetnikom, med njimi pisateljem, je Visla predstavljala navdih, kar priča o navezanosti nanjo in potrjuje, da ima za miselnost poljske družbe velik pomen. V poljski

² V kontekstu dualizma med naravo in kulturo je smiselno pojasniti danes sprejeto dojemanje slednje. Kultura so v skladu z razumevanjem Kurta Annena »vrednotenje, prepričanja in norme, ki jih družba sprejema, pa tudi vzorci vedenja in modeli ravnanja v praksi, ki ustrezajo potrebam določene skupnosti« (Annen 2004: 29).

književnosti je prisotna v opisih, primerjavah, aluzijah, pogosto nastopa tudi v metaforah nacionalnega pomena, mdr. tistih o neodvisnosti (Dobrowolski 1980: 28). Visla se pojavlja v pesmi *Mazurka Dąbrowskega*, ki je od leta 1927 državna himna: »Przejdziem Wisłę, / przejdziem Wartę, / Będziem Polakami« ~ »Hej čez Vislo, hej čez Varto – pa bomo Poljaki« (Wybicki 1797) in najbolj znani patriotski pesmi iz 2. polovice 19. stoletja *Płynie Wisła, płynie*³ ~ *Teče Visla, teče*: Visla, ki teče skozi celotno Poljsko, od juga do severa, povezuje gore z morjem in združuje vse Poljake, je simbol poljske države – tako neodvisne kot tiste pod okupacijo treh držav od konca 18. stoletja do konca 1. svetovne vojne. V besedilu odmeva skoraj magično prepričanje o soodvisnosti usode Visle in Poljske, izraženo v misli, da dokler Visla teče, Poljska ne bo propadla: »A dopóki płynie, / Polska nie zagnie!«⁴ (Madeja 2018). Stanisław Ryszard Dobrowolski ugotavlja, da »če se o Varšavi govori kot o srcu Poljske, je Vislo – načelnico naših rek, kot jo je v eni od svojih pesmi šaljivo poimenoval K. I. Gałczyński – povsem upravičeno mogoče razumeti kot temelj krvožilnega sistema poljskih dežel« (Dobrowolski 1980: 28).

Pri identificiranju in potrjevanju utemeljenosti ugotovljenih ključnih besed se poudarja njihova trajnost in aktualnost v zavesti družbe – zato si je skupaj z omenjenim Maciejem Rakom vredno priklicati v spomin besedilo zabavne popevke, povezane s televizijsko igro *Kocham cię, Polsko ~ Ljubim te, Poljska*. Vsebuje namreč nekaj najpomembnejših kulturnih sestavin, ki jih povprečni Poljak asociira s svojo državo (Rak 2021: 166); Poljsko ima rad zaradi:

Za Sukiennice, za Katowice
 Za łosia, żubra i za łasicę
 Za Hel, za **Wisłę** i za Kasprowy
 /.../
 Za blask choinki i za kolędy
 Za wielkie czyny, za nasze błędy
 Za dziury w drogach, w rosole oka
 Za **wawelskiego** rzecz jasna **smoka**
 /.../

Zaradi Sukiennic, zaradi Katovic
 zaradi losa, zobra, podlasice
zaradi Hela, **Visle**, Kasprowega vrha
 /.../
 Zaradi bleska jelke in kolednic
 dejanj velikih naših in napak
 zaradi lukenj v cestah, cinkov v juhi
 pa seveda **zaradi wawelskega zmaja**
 /.../
 (navedeno po Rak 2021: 166; poudarili K. G. in M. Z. W.)

³ Povezava: [https://bibliotekapiosenki.pl/utwory/Plynie_Wisla_plynie_\(krakowiak\)/tekst](https://bibliotekapiosenki.pl/utwory/Plynie_Wisla_plynie_(krakowiak)/tekst), dostop 4. 1. 2024.

⁴ Pesem je imela vzgojno vlogo zlasti v težkih zgodovinskih trenutkih, povezanih z okupacijo Poljske.

V navedenem odlomku je omenjen tudi wawelski zmaj iz legende, živeče v zavesti prebivalcev Poljske, ki še vedno igra pomembno vlogo v podobi današnjega Krakova. V narodni zgodovini nastopa tudi reka Visla, zato lahko – po našem mnenju – sklicevanje prav na to besedilo pomaga pri približevanju kulturemov (tudi dojemanja *Visle*) učencem poljščine kot tujega, drugega ali podedovanega jezika (angl. *heritage language*)⁵ – kar je lahko spodbuda za oblikovanje ekološke občutljivosti, ki se kaže v čustvenem odnosu do narave in predstavlja enega od treh gradnikov v procesu izgradnje ekološke zavesti. Nič manj pomembno ni znanje o ekologiji, ki ga odlikuje razumevanje, da človek in narava soobstajata, pa tudi proekološka drža – ta je razumljena kot dejavnost, ki koristi zaščiti naravnega okolja (Niesporek-Szamburska 2021: 83). Agata Dziechciarczyk (2018)⁶ je upoštevala pesniško metriko oblikovala rimano besedilo, ki otroke opozarja na problematiko onesnaževanja ozračja in v katerem uporablja tudi kulturni kontekst:

Nad Krakowem wisi smog
Dusi się **wawelski smok**
Woła z wawelskiego wzgórza
Że smogowa mgła za duża

Że nie widzi nawet **Wisły**
Bo nad Kraków chmury przyszyły
Ciężkie, gęste, brzydkie, czarne
Szanse na widoczność marne
/.../

Nad Krakovom smog wisi,
wawelski se **zmaj** duży.
Rjove z wawelskega gricza,
da megle je kot hudiča.

Ne **na Vislo** ne na Krakov
se ne vidi od oblakov.
Tako grdo so težki, črni, gosti,
da ni nobene vidljivosti.
/.../

(Dziechciarczyk: *Smutny smok, bo dusi go smog*; poudarili K. G. in M. Z. W.)

Med izvedbo učne ure o vlogi in pomenu reke Visle tako v kulturnem prostoru kot v ekosistemu je smiselno uporabiti medkulturni pristop. Ta izhaja iz izhodišča

⁵ Po Lipiński in Seretni (2019: 288): »Obdanost z drugim jezikom, ki je posledica menjave kraja bivanja, pomeni, da se poljščina /kot vsak drugi jezik, op. M. Z. W./ pri otrocih ne more razvijati tako intenzivno kot na Poljskem /v domači državi, op. M. Z. W./ zaradi premajhne količine jezikovnega gradiva, ki so mu otroci izpostavljeni; prav tako to gradivo ni dovolj raznoliko (angl. *limited input*). Omejen stik (angl. *limited exposure*) z maternim jezikom kot kodom pomeni, da ta izgubi svojo primarno funkcijo in postane *materni jezik kot drugi jezik*, torej *podedovani jezik* (angl. *heritage language*)«.

⁶ Povezava: <https://www.facebook.com/wierszowankiprzedzskolanki/posts/1627759154004264/>, dostop 5. 9. 2023.

širjenja perspektive, povezane z dojemanjem kulture pri učečih se, ki začasno ali stalno bivajo v tujini. »Pomembno vlogo igrajo primerjave med ciljno in lastno kulturo; njihov učinek je razvijanje razmišljujoče drže v odnosu do lastne kulture pri učencih, kar pomeni tudi odmikanje od etnocentričnih pogledov v smeri kulturnega relativizma« (Bandura 2007, po Janowska 2017: 241). Uresničenje teh zahtev prispeva k oblikovanju *medkulturnega sogovornika* – ta ima ob soočenju dveh kultur kompetence, ki mu omogočajo sporazumevanje s kulturno in jezikovno zunanjim prejemnikom tako, da je vzajemno razumevanje rezultat spoštovanja pogledov predstavnikov obeh narodov. Zarzycka poudarja, da je taka oseba:

zmožna pri neposrednem sporazumevanju s predstavnikom druge kulture proces usklajevanja pomenov voditi tako, da sporazumevanje daje prijeten občutek in se povezuje z občutkom (počutjem) ustreznosti, pravilnosti in učinkovitosti. Ta občutek je rezultat pozitivne povratne zanke med udeleženci komunikacije, ki skozi uspešno epizodo medkulturnega sporazumevanja vzajemno potrjujejo ustreznost uporabljenih komunikacijskih strategij (Zarzycka 2008: 68).

3 Legende kot pobuda za medkulturno razpravo o zaščiti podnebja

»Kultura tvori mite, simbole, ravni vrednot, krepi izkušnje, poimenuje stvari, da lahko zaživijo v zavesti; oblikuje informacijsko pregrinjalo, skozi katero spoznavamo in interpretiramo svet« (Bernat 2010: 168). Legende so eden od načinov prikazovanja nezmožnosti spoznanja narave (Niesporek-Szamburska 2021: 86), vplivajo pa tudi na estetsko oceno rek, ki lahko v dojemanju nacionalne krajine postanejo »nesmrten« element (Bernat 2010: 169). V tem okviru je za skupino učencev poljščine, ki živijo v Sloveniji, smiselno sopostaviti razmišljanje o Visli in zgodbo o wawelskem zmaju (tj. zmaju z gradu Wawel) z ljubljanskim zmajem, pa tudi s Savo in Ljubljano, ki v tej legendi nastopata. Sklicevanje na v tradiciji in ljudski kulturi oziroma njeni miselnosti uveljavljen način prikazovanja zmaja (plazilca, ki se pojavlja v različnih podobah in je spremljevalec več svetovnih kultur) tako lahko postane univerzalni motiv, ki je – ker se napaja iz elementov fantastike – privlačen in pri učencih spodbuja čustveno zavzetost. Pozorni bralec bo v obeh besedilih pozoren tudi na pomembno vlogo rek, ki sta prispevali k odkritju Ljubljane, pa tudi k zmagi nad wawelskim zmajem.

Wawelski zmaj, izhodiščno imenovan *holophagus*, se prvič pojavi v letopisu *Kronika polska* iz 12. stoletja (avtor je Wincenty Kadłubek). V nekoliko spremenjeni obliki to legendo omenja tudi Jan Długosz v letopisu *Roczniki sławnego Królestwa Polskiego*, v katerem je zmaja, ki je ogrožal prebivalce kraljestva, ubil sam vladar. Marcin Bielski je v 15. stoletju uredil še eno, danes najbolj razširjeno in največkrat predelano različico zgodbe, kjer zmaja premaga čevljarček Skuba. Junak je zmaja prevaral tako, da mu je podtaknil ovna, napolnjenega z žveplom, zver pa je zatem v hudi žeji po zastrupljenem obroku »popila pol Visle« in se razpočila (Strzelczyk 2007, po Wiącek 2011: 121). V 18. stoletju je nato katoliški duhovnik in pisec Benedykt Chmielowski predstavljeno zgodbo dopolnil s podatkom, da

je bil zmaj uničen leta 770, in sicer po ukazu kralja Kraka (Pietrzak 2015: 282). Prav ta različica se je v spominu poljske družbe še najbolj ukoreninila, k čemur sta izrazito prispevala tudi pisca Kornel Makuszyński in Marian Walentynowicz, ki sta zgodbo predelala za otroke; dogajalni prostor je skladno z zgodovinskimi kronikami *prečudovita poljska dežela* (Makuszyński in Walentynowicz 1984: 5), kjer:

Las rósł wielki, bujny, wzniosły,
Tatry małe były jeszcze
I dopiero w górę rosły.
A tam, gdzie dziś Kraków śliczny
I Mariacka stoi wieża
Bór potężny sięgał nieba,
pełen straszliwego zwierza
/.../
Gdzie wspaniały krąg zatacza
Wisła, święta polska rzeka,
Wznosi się wawelska góra
Widna zewsząd i z daleka

Rasel gozd je – velik, bujen in izdaten,
Tatre komaj k višku so pognale,
preden visoke so goré postale.
Tam pa, kjer Krakov danes se svetli
in cerkve Marijine stolp stoji
gozd mogočni je v nebo kipel,
rik zveri je strašen v njem donel.
/.../

Kjer prav lepo pentljo dela
Visla, sveta poljska reka,
vzpenja wawelski se grič –
viden od blizu in z daljnega je brega.
(Makuszyński in Walentynowicz 1984: 5; poudarili K. G. in M. Z. W.).

Legendo vsak dan prikazujejo tudi v enem od oddelkov Krakovskega zgodovinskega muzeja (Muzeum Historyczne Miasta Krakowa). Učence je dobro opozoriti, da je wawelski zmaj postal mestni simbol, z njim povezana pripoved pa je pridobila pomen kulturnega pojava, ki se med drugim kaže v popularni kulturi, v digitalnem prostoru in lokalnih turističnih tokovih (Wiącek 2011: 122–123). Zmaj je prisoten v krakovski arhitekturi: skrit je v številnih reliefih (Pietrzak 2015: 288). Upodobljen je tudi kot spomenik, ki ga je leta 1972 izdelal Bronisław Chromy in je trenutno ena od, tako vsaj pravijo vodniki, obveznih turističnih točk v Krakovu. Priljubljenost kipa je še narasla, ko so ga opremili s plinsko-električnim sistemom, ki zmaju omogoča, da v enakomernih intervalih bruha ogenj. Postavitev dela Chromega poleg vhoda v t. i. Zmajsko jamo, v kateri po legendi prebiva zmaj in leži nedaleč od grajskega griča in reke Visle, ustvarja izjemno vzdušje. Zmaj je navdihnil tudi mestno igro, med obiskom mesta pa bi morali mižati, da ne bi opazili spominkov z motivom zmaja. Pri dojetanju wawelskega zmaja (v ljudskem izročilu velja za nevarno, ogenj bruhajočo pošast) je sčasoma prišlo do spremembe paradigme. Kot

ugotavlja Elżbieta Wiącek: »/s/odobna pripoved o zmaju ne pove več kaj dosti o legendarni preteklosti, veliko pa o trenutnih kulturnih in družbenih procesih, o tehnoloških spremembah« (Wiącek 2011: 137). In zdi se, da so prav take predelave – ki legendo in upodobitev zmaja aktualizirajo – omogočile, da se je to ljudsko izročilo v kolektivnem spominu Poljakov obdržalo vse do 21. stoletja.

Tudi v slovenski legendi, podobno kot v poljski, zmaj⁷ nastopa v podobi ljudem nevarnega krilatega plazilca – junakom, če ga premagajo, pomaga preseči lastno življenjsko nestabilnost.⁸ Zmaj kot mešanica ptiča, kače in kuščarja lahko leta in živi v vodi ali pod zemljo. V slovenskih legendah nastopa predvsem kot podzemna sila, ki živi v gorah, jamah, rudnikih, pod cerkvenimi zvoniki, na dnu jezer in pri rečnih izviri. Dokler spi, življenje teče v ustaljenem ritmu, ko pa se vendarle premakne ali zapusti svoj brlog, povzroča nesreče, kot so potresi, zemeljski plazovi, ki zasujejo vse pod sabo, narasla voda pa odnaša pridelek in zaliva bližnja območja (npr. *Zmaj v Matkovem kotu*). Tako je zmaj povzročil, da je jezero usahnilo (*Zmaj v jezeru pri Solčavi*) ali pa – po ljudskem verovanju – povzroča občasne potrese na Barju (krimski zmaj). Zmaj v Idriji je potem, ko so rudarji zadeli ob njegov zaklad, ves besen odtrgal del gorskega pobočja po imenu Kobalove planine, v Ormožu pa naj bi imel glavo pod zvonikom in pri njegovem repu je izvirjal potok. Ko se zmaj dvigne v zrak, se začnejo nevihte s strelo in točo. Številne legende opisujejo tudi načine, kako so zmaja premagali: z zvijačo (*Zmaj v Postojnski jami*, *Zmaj iz Vrbskega jezera*, *Celovski lintvern*) ali s pogumom in silo (*Lintvern in sveti Jurij*, *Celovski lintvern*, *Zmaj v Konjiški gori*), še posebej tedaj, ko je žrl dekleta in divjad ter uničeval okoliške domove (Dapit in Kropelj 2004: 8–9; Vivod 2019: 23–88).

⁷ Slovenska beseda *zmaj* – v moškem spolu slo. *zmij* – je izposojenka iz hrvaščine in izhaja iz praslovanskega poimenovanja za kačo (Snoj 1997: 750). Wiesław Boryś pa tudi WSJP v razlagi gesla *smok* ‚zmaj‘ navajata, da etimologija tega izraza ni zanesljiva (Boryś 2005: 562–563; WSJP). Pri Pleteršniku (1974: 520) in tudi v WSJP najdemo pojasnilo, da gre za izpeljanko, ki naj bi prvotno izražala vršilca dejanja, iz glagola *smukati* v pomenu *švigati*, *polzeti*, *smukniti* – ta je pomensko povezana s plazilskim gibanjem. Nepričakovano obliko **smokъ* je medtem mogoče razumeti kot namerno tabujsko preoblikovanje poimenovanja za žival, ki pri ljudeh vzbuja strah (Pleteršnik 1974: 524; Snoj 1997: 587; WSJP). Starejša slovenska poimenovanja za zmaja so: *drakon* (*drakun*, *drak*), *lintvern* (s številnimi variantami, npr. *lintuorn*, *lintvar*, *lintvrt*), *pozoj*, *premog*, *ses*, *smok*, *vož*, *zmij*, *zmijet* (Makarovič 2001: 28–29). Poljski izraz *smok* je etimološko povezan z *smoktać*, *smochtać* in *cmokać*, kar pomeni požirati, goltati (Gapski 2010: 9). Kljub temu je Wincenty Kadłubek wawelskega zmaja zavestno označil z imenom *holophagus*, kar je pomenilo ‚celožer‘ (tisti, ki plen požira celega), redkeje pa se je odločal za tedaj znano poimenovanje *draco*. Marcin Gapski zatrjuje, da termin, ki ga uporablja letopisec Kadłubek, priča o njegovi jezikovni občutljivosti – ta beseda poudarja zmajevo požrešnost, pa tudi njegov »kačji izvor, saj ti plazilci plen vedno požrejo celega« (Gapski 2010: 9).

⁸ Najbližja poljski legendi o wawelskem zmaju je slovenska legenda o *Zmaju v Postojnski jami*, ki pripoveduje o bistrem pastirju Jakobu, ki je na prošnjo lokalnih prebivalcev, ki jim je zmaj žrl živino, krvoločnega zmaja prelisčil tako, da mu je podtaknil z žganim apnom napolnjeno tele. Zmaj je vabo požrl in v veliki žeji skočil v vodo, da bi jo pogasil. Iz žrela mu je vrel dim, krilil je s tacami in na skalah pustil sledove, ki so vidni še danes, dokler se ni naposled prevrnil na hrbet in počil. Prebivalci so mu odrli kožo in iz njenih najlepših delov izdelali torbo, ki so jo v zahvalo podarili pastirju Jakobu. Od tod naj bi tudi izhajal nadimek Torbarji, s katerim prebivalce Postojne in njene okolice poimenujejo še danes (Kunaver in Lipovšek 2004: 84; Dapit in Kropelj 2004: 40).

Voda kot vir življenja je človeka spremljala od nekdaj in mu predstavljala nekaj posebnega – npr. tri znane slovenske reke so v legendi z naslovom *Drava, Sava, Soča* sestre, ki se druga z drugo pogovarjajo in med sabo celo tekmujejo (Kunaver in Lipovšek 2004: 78). Reke pogosto tečejo nedaleč stran od jam, v katerih so živeli zmaji. V davnih časih človek nad vodo, naravo ni povzdigoval roke, temveč se je do nje vedel kot do sebi enake. Z rekami, oblaki, živalmi se je pogovarjal, narava pa mu je to spoštovanje vračala s svojimi darovi – in prestopke kaznovala. Tako reko Vislo kot slovenske reke (npr. Savo in Ljubljnico, ki se vanjo izliva) ljudsko izročilo predstavlja v pozitivni luči. Po različici enega izmed njih je prav Sava Jazona in njegove tovariše, iskalce zlatega runa, pripeljala do izvirov Ljubljani, torej do kraja, kjer je njihova zmaga privedla k ustanovitvi mesta Ljubljana.⁹ Ljubljanska teče v okljukih, večkrat ponika in se ponovno pojavlja na površini, vsakokrat pod drugim imenom. Ker se to zgodi sedemkrat, je dobila tudi ime »Reka sedmih imen«.¹⁰ Danes velja za reko s počasnim in lenim tokom, na višku svoje slave pa je bila pomembna plovna reka – po njej so prevažali tako blago kot tudi ljudi. Danes tovornih transportnih potreb ni več, je pa velika turistična znamenitost in pomemben vir arheoloških najdb iz bakrene, bronaste in železne dobe ter seveda rimskih časov (Glušič 2013). Leta 2004 je bilo na pobudo ljubljanske mestne oblasti obrežje Ljubljani revitalizirano, kar je v zavesti meščanov nekako obnovilo spomin nanjo – in jih spodbudilo, naj svoj prosti čas preživljajo obdani z naravo, v estetskih in funkcionalnih okoljih (Gnich 2014).¹¹ O njenem velikem pomenu v zavesti slovenske družbe lahko pričuje tudi dejstvo, da je (poleg drugih rek)¹² predstavljala navdih za mnogo umetnikov – pesnikov, pisateljev, avtorjev popevk. Kakor se reka Sava pojavlja v znani popevki skupine Dekameroni *Sava šumi* (čeprav ni njena glavna tema, temveč ustvarja vzdusje spominov na izgubljeno ljubezen), tako Ljubljani igra podobno vlogo v znani slovenski popevki *Čez Šuštarški most* v izvedbi Majde Sepe, ki poje:

V Ljubljani za **Ljubljnico**, tam najde vsak vse, kar želi, /.../
 V Ljubljani za **Ljubljnico** najde vsak, kar išče, /.../
 (Strniša, *Čez Šuštarški most*;¹³ poudarili K. G. in M. Z. W.)

⁹ Davno tega so grški junak Jazon in njegovi tovariši z ladje Argo (argonavti) kralju Kolhide, Ajetu, ukradli dobro zastraženo zlato runo (izvirajoče od krilatega zlatega ovna). Na begu pred zasledovalci so zgrešili pot in namesto na jug zapluli v delto Donave. Ker niso mogli nazaj, so pluli po Donavi navzgor, Savi in naposled Ljubljani. Pri izviru Ljubljani se so ustavili in prezimovali. Tam je bilo veliko jezero, obdano z močvirji, v katerih je prebival strašen stvor. Jazon se je s krvoločnim zmajem boril in ga premagal, v bližini pa zgradil naselje na mestu, kjer je danes Ljubljana. Stvor je bil ljubljanski zmaj, ki je danes v mestnem grbu. Spomladi so argonavti ladjo razdrli, jo na ramenih prenesli na jadransko obalo, tam ponovno sestavili in nadaljevali pot domov. Povezava: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Argonavti>, dostop 25. 9. 2023.

¹⁰ Reka začinja svojo pot pod Snežnikom kot Truhovica, nadaljuje kot Obrh in ponika na Loškem polju. Znova se – pod imenom Stržen – pojavi pri Cerkniškem jezeru, kjer znova ponikne in se pojavi v Rakovem Škocjanu pod imenom Rak. Ta se poveže z reko Pivko in skupaj nadaljujeta pot skozi veliko Postojnsko jamo. Sledi miren tok reke Unice čez Planinsko polje, ki znova ponika in izvira na Vrhniki kot vsem znana Ljubljani. Ta teče čez Ljubljansko barje, skozi Ljubljano in se po okoli 40 km izliva v Savo (Glušič 2013).

¹¹ Povezava: <https://urbnews.pl/zrewitalizowane-nabrzeza-ljublanie/>, dostop 9. 9. 2023.

¹² Prim. Soča (Simon Gregorčič, *Soči*), Drava (Anton Aškerc, *Ponočna potnica*), Krka (Dragotin Kette, *Na Krki*), Mura (Miško Kranjec, *Povest o dobrih ljudeh*; Feri Lainšček, *Ločil bom peno od valov*).

¹³ Povezava: <https://www.besedilo.si/majda-sepe/sustarski-most>, dostop 6. 12. 2023.

V baladi *Povodni moř* Franceta Prešerna ima Ljubljana vlogo toponima in pogoltna v svoj tok Urško (in povodnega mořa) kot kazen za njeno nadutost in varljivo privabljanje moških:

To reče, hitreje sta se zasukala,
in dalje in dalje od poda spustila,
na bregu **Ljubljana** 'ce se trikrat zavila,
plesaje v valove šumeče planila.
Vrtinec so vid'li čolnarji dereč,
al' Urške videl nobeden ni več.
(Prešeren: *Povodni moř*; poudarili K. G. in M. Z. W.)

Čez Ljubljano vodi zlasti med turisti zelo priljubljen most za cestni promet po imenu Zmajski most. Krasijo ga kipi štirih mogočnih zmajev (po dva na vsaki strani reke), pa tudi šestnajst manjših. Podobno kot v Krakovu se pomen podobe zmaja v ljubljanski kulturi kaže mdr. v njegovih prikazih v različnih podobah. Poleg omenjenega mostu se zmaj pojavlja na ljubljanskih registrskih tablicah, na mestnih zgradbah, kanalizacijskih pokrovi, na stopnicah grajskega stolpa, na mestni zastavi kot del ljubljanskega grba,¹⁴ pa tudi v trgovinah s spominki – pisane plišaste igrače, ki predstavljajo prijaznega ljubljanskega zmaja, so odraz spremembe njegove nevarne podobe, ki nastopa v legendah. Po drugi legendi zmaj v ljubljanskem grbu izhaja od srednjeveškega viteza sv. Jurija, ki je na slikah in kipih upodobljen na belem konju s sulico, s katero zmaja zabode in premaga. Zmaj je podoba stare vere prednikov – poganstva –, ki jo premaga nova vera – krščanstvo. Ko so v srednjem veku postavljali temelje za ljubljanski grad, so ob tem želeli simbolično premagati stara verovanja, zato so grajsko kapelo posvetili sv. Juriju, ki je zaščitnik Ljubljanice (še danes je tam njegova slika, kako se bori z zmajem).¹⁵

4 *Tropem wielowiEKowych smoków ~ Po sledach večstoletnih zmajev – opis ekološke terenske igre*¹⁶

Zgoraj navedeni premisleki so spodbudili izdelavo ekološke terenske igre z naslovom *Patrz daleEKOwzrocnie*¹⁷ ~ *Glej dolgoročno* (različica za otroke in mladino pa ima naslov *Tropem wielowiEKowych smoków*¹⁸ ~ *Po sledach večstoletnih zmajev*)

¹⁴ Povezava: https://sl.wikipedia.org/wiki/Ljubljanski_zmaj, dostop 25. 9. 2023.

¹⁵ Povezava: https://sl.wikipedia.org/wiki/Sveti_Jurij, dostop 25. 9. 2023. Podobna upodobitev sv. Jurija je tudi v kapelici v Zgornjih Gorjah (ki se je znašla med nalogami v igri), kjer je bila izvedena terenska ekološka igra za otroke in mladino z naslovom *Tropem wielowiEKowych smoków ~ Po sledach večstoletnih zmajev*, o kateri bomo spregovorili v nadaljevanju.

¹⁶ Igro bi s prevodom v slovenščino lahko približali tudi slovensko govorečim učencem. Zaradi njene izhodiščne medkulturne naravnosti bi poleg okolijskih tem promovirali tudi pomemben didaktični cilj spoznavanja medkulturnosti – konkretno spoznavanje (ob slovenskih tudi) poljskih legend, torej širše gledano legend slovanskega sveta.

¹⁷ Poskusna izvedba različice za odrasle je potekala avgusta 2023 med 13. poletno šolo poljskega jezika, literature in kulture, ki jo izvaja Šola poljskega jezika in kulture Šlezijske univerze v Katowicah.

¹⁸ Dostop in vpogled v posamezne elemente igre zahteva uporabo povezav, vključenih v seznam virov (Online 1–Online 12).

v okviru uresničevanja avtorskega projekta Katarzyny Gryncewicz z naslovom *Zielone światło dla rozmowy o planecie – edukacja ekologiczna jako integralny element glottodydaktyki polonistycznej ~ Zielena luč za pogovor o planetu – ekološko izobraževanje kot integralni del polonistične glotodidaktike*. Izvajal se je v okviru projekta z naslovom *Uczelnie Przyszłości – nowe możliwości w zakresie kształcenia ~ Univerze prihodnosti – nove možnosti na področju izobraževanja* pod vodstvom Narodnega centra za raziskave in razvoj (polj. Narodowe Centrum Badań i Rozwoju) in v sodelovanju s Šlezjsko univerzo v Katowicah. Poskusna izvedba je potekala septembra 2023 v času športno-jezikovnega tabora za mladino Poljakov, živečih v Sloveniji. Tega je v okviru projekta fundacije Svoboda in demokracija (polj. Wolność i Demokracja) z naslovom *Wielka Polska Rodzina ~ Velika poljska družina* v sodelovanju z Veleposlaništvom Republike Poljske v Sloveniji ter Katedro za polonistiko na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani organiziralo Športno društvo Pajki, financiral pa Urad predsednika vlade (polj. KPRM). Inovativni predlog, ki izpolnjuje zahteve po povezovanju nalog polonistične glotodidaktike s proekološkim izobraževanjem, se opira na izhodišča *outdoor education* – poučevanja v naravi, na prostem, izven razreda (Kruszwicka idr. 2020: 145). Ta oblika poučevanja krepi vezi človeka z naravo, vzbuja radovednost in hkrati odpira možnosti odprtega pogovora o stanju narave, ki nas obdaja, spodbuja učence k aktivnosti in učinkovitemu učenju z osredotočanjem na tematično učne ure (prim. Godawa 2021: 36–37). »Ritem sprememb v naravi, bogastvo dogodkov, ki nas prevzamejo, in njihovo prepoznavanje omogoča povezovanje vsakdanjih izkušenj z znanstvenimi spoznanji« (Tuan 1987, po Kruszwicka idr. 2020: 146). Avtoricama so blizu tudi izhodišča odprtega izobraževanja, ki pouk razume kot praktično dejavnost, sestavljeno iz družbeno-kulturnih praks, pri čemer prvenstvena naloga ni le posredovanje in pridobivanje znanja, temveč tudi razvijanje zavesti, občutljivosti in odprtih družbenih predstav (Majbroda 2023: 32) – to pa omogoča spremembo drže človeka iz *homo economicus* v smeri *homo ecologicus*. Izvedba igre, prilagojene potrebam učencev na ravni jezikovne spretnosti B1–B2, skuša udeležencem, živečim v Sloveniji, približati naravni, pa tudi kulturni kontekst, ki tvori dojemanje poljskega kulturema o reki Visli. Zgodba, zasnovana na omenjenih legendah o poljskem wawelskem zmaju in slovenskem iz legende o ustanovitvi Ljubljane, udeležence spodbuja, naj postanejo pozorni na življenjski pomen vode, pa tudi na problematiko vsakoletnega upada populacije žuželk na svetu. Vsekakor je treba opozoriti tudi, da mora seznanjanje učencev s kulturnimi vsebinami potekati v spoštljivem odnosu do domače kulture učenca.

Predlagana terenska igra, ki naj bi trajala predvidoma 90 minut, se začne s seznanitvijo z likom EkoDuszka v vlogi vodiča in uvajanjem v izmišljeno zgodbo, ki spodbuja izobraževalno dejavnost. Naloga igralcev, razdeljenih v skupine po štiri, pet ali šest oseb, je pomagati zmajem z oviranjem investicijskih načrtov, ki imajo na naravno okolje negativen vpliv. Razrešitev petih ugank, pa tudi zbiranje sestavnih delov hišice za žuželke učencem poleg izvedbe izhodiščne postavke pomaga krepiti zaupanje vase, da so sposobni delovanja, ki ščiti naravo. Cilj igre ni, da bi zmagala najboljša ekipa, temveč krepitev občutka skupnosti in soodgovornosti

za dobro stanje našega planeta – kar naj bi prineslo občutek zadovoljstva vsaki mladi osebi, ki se take dejavnosti v skrbi in prizadevanju za dobrobit planeta loti. Kljub temu je bilo med poskusno izvedbo zaznati tekmovalnost, ki je udeležence motivirala k doseganju zastavljenega cilja. Gre za sestavino metod, temelječih na tekmovalnosti (prim. Frania 2017: 56). Za igralce je postalo bistveno, kdo od njih bo vzel sestavni del hišice za žuželke ali odprl prenosno ključavnico, s katero je bil ta zaščiten. Pedagog, ki nadzoruje potek igre, mora biti pri medkulturni dejavnosti pozoren na vzdrževanje pozitivnega vzdušja, ki udeležence motivira k sodelovanju v skupini – s čimer pri tistih, ki so mu zaupani, spodbuja razvoj mehkih kompetenc. V izvajani igri so imeli udeleženci na voljo le en telefon na skupino, kar je okrepilo skupinsko integracijo in spodbudilo sodelovanje.

Naloge, pa tudi vsa zgodba, temeljijo na tehnologiji QR kod. Ko udeleženci poskenirajo tablice s QR kodami, se jim prikažejo posamezne naloge in motivi iz zgodb, s čimer so že bližje dokončanju nalog. Te so oblikovane v digitalni blokeci (angl. *flipbook*), ki podpira interaktivno obračanje strani, samodejno preverjanje pravilnosti opravljene naloge oziroma je dopolnjen z možnostjo prikaza nalog in predvajanja zvočnih datotek. Uporaba možnosti novih tehnologij v igri omogoča prilagoditev izobraževalne dejavnosti pričakovanjem sodobnih učencev, ki pripadajo generaciji digitalnih domorodcev (angl. *digital native*) – zanje je spletno okolje neodtujljiv del vsakdanjosti. Naloge vsebujejo besedje, povezano z naravnim okoljem, pa tudi frazeološke enote z besedami, ki so povezane z vodilnim motivom vode in žuželk, npr. *czuć się jak ryba w wodzie, podobny jak dwie krople wody, pracowity jak pszczołka* (počutiti se kot riba v vodi, podobna kot dve kaplji vode – podobna kot jajce jajcu, priden kot čebel(ic)a). Izobraževalne dejavnosti vključujejo mdr. besedilo s praznimi mesti, kamor se vstavlja besedje, povezano z Vislo in Ljubljano – njegov cilj je izboljšanje spretnosti pregibanja samostalnikov, posreduje pa temeljne kulturne in naravoslovne podatke v zvezi z obema rekama. Udeleženci lahko mdr. izvedo, skozi katera večja mesta teče Visla, lahko si izmislijo gesla za promocijo zaščite žuželk, rešijo križanko (pri čemer utrjujejo besedje) – ali pa se seznanijo s pesmijo znanega poljskega pisca Jana Brzechwe, ki pozornost bralca pritegne z zgodbo o spretnem hrošču. Pravilna rešitev naloge pomeni nagrado v obliki dela kode za odklepanje prenosne ključavnice na sestavnem delu omenjene hišice za žuželke. Kot koda služi leto 1992, ko je Organizacija združenih narodov na konferenci Vrh Zemlje 1992 (UNCED) v Riu de Janeiru v Braziliji določila 22. marec kot svetovni dan vode. Uporaba tega konteksta učitelju omogoča, da opozori na problem, da veliko ljudi nima dostopa do zadostnih količin pitne vode – kar lahko pripomore k razmisleku, kako skrbeti za zaloge sladke vode po svetu. Pri uvajanju metod, ki se opirajo na sistem igre, je treba imeti v mislih tudi evalvacijo, ki ni nič manj pomembna kot igra sama. Po izvedbi terenske igre je skupino dobro vprašati: *Ali so vam bile učne naloge všeč? Ali vam je kaj povzročalo posebne težave? Kaj ste izvedeli o reki Visli? Ali je vredno slediti ekološki držbi?* Pri vrednotenju izvedenih dejavnosti v večkulturni skupini se v skladu z načeli medkulturnega izobraževanja lahko kot plodna izkažejo dodatna vprašanja udeležencem, katere naravne prvine so pomembne v njihovi državi. To

namreč učencem odpre možnosti širšega pogleda na potrebo po zaščiti naravne dediščine, nudi pa tudi izpopolnjevanje spretnosti predstavljanja svoje domovine v tujem jeziku.¹⁹

5 Sklep

Uresničevanje ciljev uravnoteženega razvoja, ki jih je Organizacija združenih narodov sprejela 25. septembra 2015 v okviru resolucije »Preoblikujemo naš svet: načrt za uravnotežen razvoj 2030«, je za blaženje najbolj perečih globalnih problemov, kot sta revščina in ekološka kriza, nujno. Vključevanje proekološkega izobraževanja v okvir glotodidaktike lahko okrepi pouk tujega jezika brez negativnega vpliva na izvedbo programa. Pogovor o stanju planeta predstavlja pomembno točko na poti izhoda iz podnebne pasti. Trud, da bi pri učencih razvili občutljivost in spoštljivost v odnosu do lokalnega naravnega okolja ter okrepili osebni odnos do sveta narave, dodatno podprt s kulturnimi vzorci, lahko pripomore k oblikovanju njihovega ekološkega čuta in pogleda na problem okoljske degradacije z globalne perspektive.

Iz poljščine v slovenščino prevedel Domen Krvina

Zahvala

Prevod prispevka je financiralo Veleposlaništvo Republike Poljske v Ljubljani.

Viri

Kunaver, Danica in Lipovšek, Brigita, 2014: *Najlepsi slovenski miti in legende*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Makuszyński, Kornel in Walentynowicz, Marian, 1984: *O smoku wawelskim*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Online 1: Wprowadzenie. <https://online.flipbuilder.com/Kasiaw/fdpm/>. (Dostop 5. 1. 2024.)

Online 2: Zadanie 1. <https://online.flipbuilder.com/Kasiaw/nwvg/>. (Dostop 5. 1. 2024.)

Online 3: Zadanie 2. <https://online.flipbuilder.com/Kasiaw/vlbu/>. (Dostop 5. 1. 2024.)

Online 4: Zadanie 3. <https://online.flipbuilder.com/Kasiaw/veoc/>. (Dostop 5. 1. 2024.)

Online 5: Zadanie 4. <https://online.flipbuilder.com/Kasiaw/vtyc/>. (Dostop 5. 1. 2024.)

Online 6: Zadanie 5. <https://online.flipbuilder.com/Kasiaw/iyqr/>. (Dostop 5. 1. 2024.)

Online 7: Podziękowanie. <https://online.flipbuilder.com/Kasiaw/jlmw/>. (Dostop 5. 1. 2024.)

Online 8: Szufladka grupy żółtej. <https://online.flipbuilder.com/Kasiaw/xitp/>. (Dostop 5. 1. 2024.)

¹⁹ Kot ugotavlja Mauer (2019: 56), učenci zahvaljujoč metodi igre med igro nove informacije usvajajo nezaznavno. Učinke svojega dela opazijo takoj, zaključek igre pa je nagrada sam po sebi. Udeleženci tabora so dobili tudi semena, da so lahko zasejali travnik – kar ustreza tematiki igre in obenem omogoča dejansko pomoč žuželkam opraševalkam.

Online 9: Szufladka grupy zielonej. <https://online.flipbuilder.com/Kasiaw/jhzx/>. (Dostop 5. 1. 2024.)

Online 10: Szufladka grupy niebieskiej. <https://online.flipbuilder.com/Kasiaw/zwtv/>. (Dostop 5. 1. 2024.)

Online 11: Szufladka grupy czerwonej. <https://online.flipbuilder.com/Kasiaw/vgmf/>. (Dostop 5. 1. 2024.)

Online 12: Szufladka grupy brązowej. <https://online.flipbuilder.com/Kasiaw/pdsk/>. (Dostop 5. 1. 2024.)

Prešeren, France, 1985: *Povodni mož*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Rak, Maciej, 2021: Kulinarne kulturemy – podhalańskie, polskie, słowiańskie: Zarys problematyki. Przybylska, Renata in Ochmann, Donata (ur.): *Polskie kulinaria: Aspekty historycznojęzykowe, regionalne i kulturowe*. Kraków: Wydawnictwo Libron – Filip Lohner. 159–173.

Strzelczyk, Jerzy, 2007: *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*. Poznań: Rebis.

Wybicki, Józef, 1797: *Mazurek Dąbrowskiego*. http://www.mkidn.gov.pl/media/docs/tekst_literacki.pdf. (Dostop 5. 9. 2023.)

Literatura

Annen, Kurt, 2004: Kulturelle Ökonomik am Beispiel von Sozialkapital. Blümle, Gerold, Goldschmidt, Nils, Klump, Rainer, Schauenberg, Bernd in Senger, Harro (ur.): *Perspektiven einer kulturellen Ökonomik*. Münster: LIT. 29–43.

Bandura, Ewa, 2007: *Nauczyciel jako mediator kulturowy*. Kraków: Wydawnictwo Tertium.

Bernat, Sebastian, 2010: Doliny rzeczne i ich percepcja. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego* 13. 167–178.

Bińczyk, Ewa, 2018: Utrata przyszłości w epoce antropocenu. *Stan rzeczy* 1/14. 109–134. DOI: <https://doi.org/10.51196/srz.14.6>.

Boryś, Wiesław, 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Burkhardt, Hanna, Łaziński, Marek in Nagórko, Alicja, 2004: *Dystynktywny słownik synonimów*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

Dapit, Roberto in Kropiej, Monika, 2004: *Zlatorogovi čudežni vrtovi: Slovenske pripovedi o zmajih, belih gamsih, zlatih pticah in drugih bajnih živalih*. Radovljica: Didakta.

Dobrowolski, Stanisław Ryszard, 1980: Wisła w poezji polskiej. *Notatki Płockie: Kwartalnik Towarzystwa Naukowego Płockiego* 4/105. 28–30.

Domańska, Ewa, 2013: Humanistyka ekologiczna. *Teksty Drugie* 1/2. 13–32.

Dziennik Ustaw 2004 = Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz. U. 2004. Nr 92, poz. 880. 1–159. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20040920880/U/D20040880Lj.pdf>. (Dostop 28. 11. 2023.)

Frania, Monika, 2017: *Nowe media: Technologie i trendy w edukacji*. Kraków: Oficyna Wydawnicza »Impuls«.

Gapski, Marcin, 2010: Smok smokowi nierówny – czyli rzecz o pochodzeniu istot smoczych w Kronice Polskiej Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem. *Roczniki Humanistyczne* 58/2. 5–11.

Glušič, Toni, 2013: Ljubljana – reka sedmih imen in nešteto zakladov. <https://www.preberite.si/ljubljana/>. (Dostop 4. 9. 2023.)

Gnich, Tomasz, 2014: Zrewitalizowane nabrzeża w Ljublanie. <https://urbnews.pl/zrewitalizowane-nabrzeza-ljublanie/>. (Dostop 9. 9. 2023.)

Godawa, Joanna, 2021: *Zielona inkluzja, czyli o relacji człowieka z przyrodą, outdoor education i leśnej bajce*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Hajduk-Gawron, Wioletta, 2023: Smok czy smog? Zagadnienia klimatyczne w wybranych podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego. Niesporek-Szamburska, Bernadeta idr. (ur.): *Edukacja humanistyczna V4 dla klimatu: Rozpoznania – dobre praktyki – rekomendacje*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 183–197.

Janowska, Iwona, 2017: Rola nauczyciela w podejściu interkulturowym. Janus-Sitarz, Anna (ur.): *Każdy uczeń jest ważny: Indywidualizacja na lekcji języka polskiego*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas. 239–261.

Kruszwicka, Agnieszka idr., 2020: Jak dziecko poznaje przyrodę? Krauze-Sikorska, Hanna in Klichowski, Michał (ur.): *Pedagogika dziecka: Podręcznik akademicki*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM. 139–156.

Lipińska, Ewa in Seretny, Anna, 2019: Język odziedziczony a dwujęzyczność – o konieczności badań komparatywnych. *Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców* 26. 287–300. DOI: <https://doi.org/10.18778/0860-6587.26.20>.

Madeja, Agnieszka, 2018: Płynie Wisła, płynie / Po polskiej krainie. Cudak, Romuald, Hajduk-Gawron, Wioletta in Madeja, Agnieszka (ur.): *Na wyrwyki. 100 cytatów z polskiej poezji i dramatu, które powinien znać także cudzoziemiec*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 261–263.

Majbroda, Katarzyna, 2023: Edukacja otwierająca – międzykulturowa i proekologiczna – edukacja do przyszłości? *Edukacja Międzykulturowa* 1/20. 31–46.

Makarovič, Gorazd, 2001: Zmajske predstave in njihovi pomeni na Slovenskem. *Traditiones* 30/2. 27–52.

Mauer, Ewa, 2019: Wygrana szkoła, czyli dlaczego, w co i kiedy grają uczniowie? Dobre praktyki Da Vinci publicznej szkoły podstawowej w Krakowie jako szkoły modelowej małopolskiej inicjatywy cyfrowej edukacji. Makowiec, Marek in Witoszek-Kubicka, Aleksandra (ur.): *Grywalizacja w edukacji i biznesie*. Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie. 47–57.

Mendel, Maria, 2022: Miejsce w biografii jako wyraz wspólnego świata. *Biografistyka Pedagogiczna* 7/2. 13–26. DOI: <http://dx.doi.org/10.36578/bp.2022.07.36>.

Niesporek-Szamburska, Bernadeta, 2021: Humanistyka ekologiczna w edukacji polonistycznej, czyli o zielonym czytaniu legend o jeziorze Gopło. *Annales universitatis Mariae Curie-Skłodowska Sectio N – Educatio Nova* 6. 79–92. DOI: <https://doi.org/10.17951/en.2021.6.79-92>.

Norgaard, Kari Marie, 2011: *Living in Denial. Climate Change, Emotions and Everyday Life*. London: Cambridge, MA, MIT Press.

- Olchowa, Gabriela, 2021: Edukacja klimatyczna w podręcznikach do nauczania języka polskiego jako obcego dla poziomu A2. *Postscriptum Polonistyczne* 2/28. 1–12. DOI: https://doi.org/10.31261/PS_P.2021.28.03.
- Pietrzak, Małgorzata, 2015: Smok jako symbol i jego obecność w przestrzeni miasta Krakowa. Trzepacz, Piotr idr. (ur.): *Miasto w badaniach geografów*. T. 1. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego. 289–291.
- Pleteršnik, Maks, [1895] 1974: *Slovensko-nemški slovar II*. P–Ž. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Rak, Maciej, 2015: Co to jest kulturem? *LingVaria* 2/20. 305–316. DOI: <https://doi.org/10.12797/LV.10.2015.20.23>.
- Snoj, Marko, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Steciąg, Magdalena, 2021: Ekolingwistyka w dobie antropocenu: w stronę integracji i konsolidacji. *Bulletin de la société polonaise de linguistique* 77. 59–71. DOI: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.6863>.
- Tuan, Yi-Fu, 1987: *Przestrzeń i miejsce*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. Prev. Agnieszka Morawińska.
- Vivod, Katja, 2019: *Vloga svetega Jurija in zmaja v slovenski folklori prozi*. Magistrsko delo. Maribor: Pedagoška fakulteta, Univerza v Mariboru. <https://dk.um.si/IzpisGradiva.php?id=73847>. (Dostop 15. 9. 2024.)
- Wiacek, Elżbieta, 2011: Smok smokowi nierówny: niezwykle dzieje Smoka Wawelskiego: od mitycznego ucieleśnienia chaosu do pluszowej maskotki. *Przeszłość we współczesnej narracji kulturowej: studia i szkice kulturoznawcze*. T. 1. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 119–137.
- Wierzbicka, Anna, 2007: *Słowa klucze: Różne języki – różne kultury*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. Prev. Izabela Duraj-Nowosielska.
- WSJP = Żmigrodzki, Piotr (ur.): *Wielki słownik języka polskiego*. <https://wsjp.pl/>. (Dostop 5. 12. 2023.)
- Zarzycka, Grażyna, 2008: Opis pedagogiki zorientowanej na rozwój kompetencji i wrażliwości interkulturowej. Miodunka, Władysław in Seretny, Anna (ur.): *W poszukiwaniu nowych rozwiązań. Dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 63–78.
- Zarzycka, Grażyna, 2019: Kulturemy polskie – punkt widzenia, techniki ich wydobywania i negocjowania: Stosowanie perspektywy etnolingwistycznej w glottodydaktyce polonistycznej. *Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców* 26. 425–441. DOI: <https://doi.org/10.18778/0860-6587.26.29>.

MNENJA VZGOJITELJEV O USVAJANJU SLOVENŠČINE OTROK PRISELJENCEV

Zaradi globalizacije postaja tudi slovenska družba vedno bolj dvojezična oz. večjezična. Prispevek predstavi mnenja vzgojiteljev o usvajanju slovenščine otrok priseljencev. V raziskavi, v kateri je sodelovalo 163 vzgojiteljev, so anketiranci izrazili najvišje strinjanje s trditvijo, da otrok potrebuje varno okolje za optimalno učenje jezika okolja, in najnižje strinjanje s trditvijo, da imamo na ravni vrtea smernice za delo z otroki, katerih materni jezik ni slovenščina. Anketiranci so prepoznali vrtec kot pomemben dejavnik v usvajanju slovenščine kot drugega/tujega jezika.

Ključne besede: mnenja, otroci priseljenci, slovenščina kot drugi jezik, usvajanje drugega jezika, vrtec, vzgojitelj

Preschool Teachers' Opinions on the Acquisition of the Slovenian Language by Immigrant Children

Due to globalization, Slovenian society is becoming increasingly bilingual and even multilingual. This article presents the opinions of preschool teachers on the acquisition of the Slovenian language by immigrant children. In a survey in which 163 preschool teachers participated, the respondents agreed most with the statement that a child needs a safe environment to learn the language of their surroundings in an optimal manner, and least with the statement that we have guidelines at kindergarten level for working with children whose mother tongue is not Slovene. The respondents identified kindergarten as an important factor for the acquisition of Slovene as a second/foreign language.

Keywords: opinions, immigrant children, Slovene as a second language, second language acquisition, kindergarten, preschool teacher

1 Uvod

Številni otroci so že od zgodnjega otroštva izpostavljeni več jezikom, ker so rojeni v večjezičnih družbah, ker imajo njihovi starši različne materne jezike (J1) ali ker so potomci migrantov, ki so se preselili v družbe, v katerih se govorijo jeziki, ki niso njihovi materni oziroma prvi jeziki. Mnogi starši želijo vzgojiti večjezične otroke (Byers - Heinlein in Lew - Williams 2013) in raziskave so pokazale, da imajo otroci zmožnost usvajanja več kot enega jezika (npr. Byers - Heinlein idr. 2010; Curtin idr. 2011). Dosežki otrok, ki so izpostavljeni več jezikom, se pri usvajanju jezikov zelo razlikujejo in le nekateri bodo zares uspešno in tekoče uporabljali vse svoje jezike (De Houwer 2007).

Tudi v Evropi se je v zadnjih desetletjih kulturna raznolikost zelo povečala (Grosjean 2010) in vedno več otrok je dvo- ali večjezičnih; Slovenija pri tem ni izjema. 1. aprila 2023 je bilo med 2.117.674 prebivalci Slovenije 192.637 oziroma 9,1 % tujih državljanov (Statistični urad Republike Slovenije 2023). V letu 2022/23 je bilo v slovenske vrtce vključenih 86.881 otrok oziroma 84,6 % populacije (Statistični urad Republike Slovenije 2023), od tega 7.027 tujcev oziroma 8,09 %. Največ otrok tujcev, ki obiskujejo slovenske vrtce, prihaja iz držav nekdanje skupne domovine Jugoslavije, sledijo Ruska federacija, države EU in druge države.

Zmožnost rabe jezika ima takojšen vpliv na življenje posameznika, saj ljudje komuniciramo predvsem z govorjenjem, poslušanjem, branjem in pisanjem. V šoli tekoče znanje jezika otrokom omogoča, da izkoristijo učne priložnosti, sodelujejo v družabnem življenju svoje šole in razvijejo občutek pripadnosti okolju (Dawson in Williams 2008). Po drugi strani pa lahko pomanjkanje znanja jezika negativno vpliva na življenje in integracijo priseljencev. Otroci s priseljenkim ozadjem, ki se soočajo z jezikovnimi ovirami, pogosteje doživljajo ustrahovanje, diskriminacijo in čustvene težave, kot sta depresija in nizka samozavest (Padilla in Perez 2003; Budinoska 2018). Te ugotovitve pojasnjujejo, zakaj številne države poudarjajo politike jezikovnega usposabljanja kot podporo ljudem s priseljenkim ozadjem.

V 21. stoletju se spodbuja bolj družbeno kritičen pristop k izobraževanju vzgojiteljev in učiteljev (Vélez - Rendón 2002). Znotraj te družbeno kritične paradigme je García (2008) predstavila štiri glavne vrste znanja, ki bi ga morali vzgojitelji in učitelji pridobiti za delo v večjezičnih oddelkih: (a) jezikovno znanje, (b) znanje o jeziku, (c) pedagoško znanje in (č) družbeno-kulturno razumevanje.

2 Večjezičnost v vrtcu

Znanje več kot enega jezika lahko prinese prednosti v vse bolj globaliziranem svetu, saj omogoča večje število komunikacijskih partnerjev in boljše zaposlitvene možnosti. Poleg tega lahko dvojezičnost ugodno vpliva na otrokove izvršilne

funkcije (Bialystok 2011; Engel de Abreu idr. 2012), prostorski delovni spomin (Luo idr. 2013) in metalingvistično zavedanje (Bialystok in Barac 2012).

Kako pristopiti k različnim jezikom v šoli in vse bolj tudi v vrtcu, je tema številnih razprav (Baker 2011; Cummins 1979). Izsledki raziskav kažejo, da v izobraževanju dosežki večine otrok priseljencev znatno zaostajajo za dosežki domačih otrok (OECD 2015; Strand 2014), kar se izraža ob vstopu otrok v osnovno šolo ali še pred tem, ko obiskujejo vrtnice. Pomemben dejavnik je nedvomno jezik, ki se govori doma, ki pogosto ni jezik, ki ga govorijo v vrtcu in šoli (Demie 2014; Dixon in Wu 2014; Van Tubergen in Kalmijn 2009). Za načrtovalce evropske in svetovne izobraževalne politike je ključnega pomena vprašanje, na kakšen način raba otrokovega materne jezika vpliva na otrokovo usvajanje jezika države gostiteljice in kako najbolje preprečiti ali popraviti jezikovni zaostanek otrok priseljencev (Goodman in Burton 2012; OECD 2015). Študije namreč kažejo, da so izobraževalni dosežki otrok na splošno in še zlasti otrok priseljencev močno povezani z njihovimi zgodnjimi govornimi spretnostmi in razvojem predopismenjevanja (Højen idr. 2019), pri čemer ne gre zanemariti vključevanja staršev, ki prispeva k razvoju otrokovega drugega jezika na različne načine, npr.: z oblikovanjem spodbudnega okolja za pismenost (Hosseinpour idr. 2015), jezikovno interakcijo (Varghese in Wachen 2016) itn. Pozitivna prepričanja staršev in otrok do učenja drugega jezika ugodno vplivajo na otrokov jezikovni razvoj (Zhang in Slaughter - Defoe 2009). Raziskave še kažejo, da so učitelji, ki so dvojezični, bolj naklonjeni maternemu jeziku učencev v primerjavi z učitelji, ki so enojezični (García - Nevarez idr. 2005), in pogosteje izvajajo dejavnosti, ki podpirajo otrokov izvorni jezik in kulturo (Lee in Oxelson 2006). V nadaljevanju navajamo nekaj takšnih dejavnosti (Beacco idr. 2016 v Skubic 2022: 8):

- a) Jezikovna in kulturna raznolikost in pluralnost: vzgojiteljevo in vrstnikovo sprejemanje jezika in jezikovne raznolikosti/zvrsti ter načina govora otroka priseljenca; pluralnost načinov izražanja (jeziki, dialekti in sociolekti) vzgojitelja in otrok.
- b) Vzgoja in izobraževanje, usmerjena v spoštovanje drugačnosti: poslušanje drugih, poznavanje pravil interakcije v skupini (ne govorijo vsi hkrati, znajo poslušati in biti slišani itn.); primerjava interakcijskih praks, značilnih za dano kulturo (npr. v odnosih med starši in otroki).
- c) Raznolikost oblik izražanja: razmerje med telesom, izgovorjeno besedo, ritmom itn.; izgovorjena beseda v kretnji in gibu (gibanje, gledališka igra, poslušanje pravljic in zgodb itn.); prve oblike ustnega opismenjevanja (kratke pesmi, rime, pravljice) in drugi prvi koraki k pismenosti (listanje različnih vrst knjig, albumov itn.); druge oblike pismenosti, značilne za kulture v določenem socialnem okolju; igre vlog, ki spodbujajo otroke k zamenjavi registrov (simulacija vsakdanjih situacij itn.); vodeno bogatenje izraznih sredstev (povezovanje dogodkov v zgodbi, širitev besedišča, izboljšanje izbire besed ipd.).
- č) Multimodalne in multisenzorične izkušnje: stik z različnimi semiološkimi in grafičnimi sistemi (uporaba znakov, umetniških oblik, glasbe več kot ene kulturne tradicije), vključno z multimedijско komunikacijo; učenje nadzora kretenj, zlasti v povezavi s pripravo na pisanje.

- d) Tuji jeziki: prvi tuji jezik in kultura, ki lahko temeljita na štetju rim v jezikih, ki jih govorijo drugi otroci.
- e) Reflektivnost: prve oblike refleksije o jezikih, človeški komunikaciji in kulturni identiteti, ki so otrokom (afektivno in kognitivno) dosegljivi. Osredotočiti se je treba na pomen prepoznavanja in graditve različnih oblik pluralnosti (jezikov, načinov izražanja in komunikacije, kulturnih praks) ter dejavnikov, ki dajejo začetno strukturo temu.

V velikem številu vrtcev po Sloveniji so vzgojitelji pogosto izpostavljeni situacijam, za katere je značilna izrazita jezikovna in kulturna raznolikost. Vloga vzgojitelja kot reflektivnega praktika pa zahteva znanje, spretnosti in osebnostne lastnosti, s katerimi se bo ta sposoben soočiti z izzivi sodobne večjezične in večkulturne družbe (Baloh in Bratož 2019). Pri jezikovnih dejavnostih v vrtcu je treba upoštevati pravico otrok, da se izražajo v slovenskem jeziku, ki je državni jezik in uradni jezik izobraževalne institucije, a prisluhniti tudi drugim kulturam, ki vstopajo v omenjeni izobraževalni prostor, in otrokom omogočiti tudi razvijanje lastnega maternega jezika, s katerim ohranjajo svojo izvirno kulturo (Baloh 2021: 19).

3 Strokovna besedila, ki usmerjajo vzgojitelje pri delu z otroki priseljenci

Pedagoške kompetence vzgojiteljev je treba razvijati tudi na področju medkulturnosti in dvo- oziroma raznojezičnosti, zato v nadaljevanju navajamo nekaj strokovnih besedil, ki usmerjajo vzgojitelje pri delu z otroki, ki jim slovenščina ni prvi jezik. Če vzgojitelj izbere ustrezne metode in vsebine, s tem namreč spodbuja otrokovo potrebo po odkrivanju jezika (Baloh 2019: 452).

3.1 Kurikulum za vrtce (1999)

Kurikulum za vrtce (Bahovec D. idr. 1999) zajema cilje in načela uresničevanja ciljev ter razčleni cilje po posameznih področjih (jezik, gibanje, narava, umetnost, družba, matematika). Načela, ki se povezujejo z uresničevanjem pravic otrok priseljencev, so:

- »načelo odprtosti kurikula, avtonomnosti ter strokovne odgovornosti vrtca in strokovnih delavcev v vrtcu,
- načelo enakih možnosti in upoštevanja različnosti med otroki ter načelo multikulturalizma,
- načelo sodelovanja s starši,
- načelo sodelovanja z okoljem (upoštevanje naravnih in družbeno-kulturnih značilnosti okolij otrok),
- načelo aktivnega učenja in zagotavljanja možnosti verbalizacije drugih načinov izražanja« (Bahovec D. idr. 1999: 10–17).

Strokovni delavci morajo spoštovati odločitev staršev, da bodo otroka učili materni jezik, in spodbujali k učenju slovenščine (Bahovec D. idr. 1999: 32).

3.2 Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji (2007)

V dokumentu so predlagani naslednji ukrepi, ki bi omogočili uspešno vključitev otrok, učencev in dijakov priseljencev v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem:

- oblikovanje ustreznih normativnih aktov, ki bodo omogočali uspešno integracijo otrok migrantov v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem,
- določitev obsega, oblik in načinov prilagajanja izvajanja kurikula za hitrejšo in kakovostno vključevanje v proces vzgoje in izobraževanja,
- priprava strategij za delo s starši migranti in njihovo vključevanje v šolsko življenje,
- vzpodbujanje medkulturnega učenja in pozitivne naravnosti do razumevanja in sprejemanja različenosti v vrtcu ali šoli,
- umestitev slovenščine kot J2,
- skrb za kakovostno poučevanje jezikov otrok migrantov,
- skrb za kakovostno izobraževanje in usposabljanje strokovnih delavcev,
- priprava letnih akcijskih načrtov relevantnih institucij (Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Zavod RS za šolstvo) za izvajanje ukrepov (Barle - Lakota idr. 2007: 16–18).

3.3 Smernice za vključevanje otrok priseljencev v vrtce in šole (2012)

V *Smernicah za vključevanje otrok priseljencev v vrtce in šole* (Novak idr. 2012: 3–5) je zapisanih pet načel, ki izražajo pomembna področja za vključujoč pristop do uresničevanja pravic otrok priseljencev:

- načelo odprtosti, avtonomnost in strokovna odgovornost vzgojno-izobraževalnega zavoda in strokovnih delavcev v njem,
- načelo enakih možnosti z upoštevanjem različenosti med otroki (spoštovanje otrokove izvirne kulture) in razvijanjem večkulturnosti in raznojezičnosti,
- načelo zagotavljanja pogojev za doseganje ciljev in standardov znanja (ne velja za vrtce),
- načelo aktivnega učenja in zagotavljanja možnosti komunikacije in drugih načinov izražanja – učenje jezika,
- načelo sodelovanja s širšo lokalno skupnostjo (vrtec v svoj program dela vključuje različne strategije in oblike dela sodelovanja s starši otrok priseljencev).

3.4 Predlog programa dela z otroki priseljenci za področje predšolske vzgoje, osnovnošolskega in srednješolskega izobraževanja (2018)

V izhodiščih za izvajanje programa dela z otroki v vrtcu, ki se vanj vključijo leto pred vstopom v osnovno šolo, so zapisani štirje pomembni poudarki (Jelen Mađruša in Majcen 2018):

- »K uspešnemu vključevanju in izvajanju programa dela z otroki priseljenci prispevajo vsi strokovni delavci in zaposleni v vrtcu, vsi otroci v skupini ter starši.
- V obdobju uvajanja v vrtec lahko za otroke in starše celotne skupine pripravijo »srečanje dobrodošlice«. Za na novo priseljene otroke in njihove starše je to priložnost spoznavanja otrok, vzgojiteljice, pomočnice vzgojiteljice, igralnice in novega okolja. Staršem omogočijo navezovanje stikov, medsebojno spoznavanje in jim pomagajo pri iskanju podporne mreže.
- Starše seznanijo s programom vrtca in nagovorijo k obiskovanju dejavnosti, ki jih organizirajo v vrtcu, ter z aktivnostmi, ki potekajo v lokalnem okolju kot podporna mreža pri njihovem vključevanju.
- Starše spodbudijo k učenju slovenskega jezika na tečajih, ki jih organizirajo na ravni lokalne skupnosti in širše, in jim dajo konkretne informacije o možnosti učenja slovenščine.«

3.5 Priložnosti za uspeh: priročnik za vzgojitelje in učitelje pri delu z otroki in mladostniki, ki prihajajo iz drugih kulturnih okolij (2017)

Priročnik je namenjen vzgojiteljem in učiteljem pri delu z otroki in mladostniki, ki prihajajo iz drugih kulturnih okolij. V uvodnem delu priročnika so predstavljene najpogostejše težave in izzivi, skupaj z varovalnimi dejavniki, ki prispevajo k uspešnemu delu z otroki priseljenci in predstavljajo temelj inkluzivnega medkulturnega učnega okolja. V osrednjem delu priročnika je pregled smernic za delo strokovnih delavcev z otroki priseljenci v predšolskem, osnovnošolskem in srednješolskem izobraževanju. Posebno poglavje predstavljajo IKT didaktična gradiva za strokovne delavce, ki poučujejo otroke, učence in dijake priseljence, ki so nastala v projektu in predstavljajo testiranje učnega sistema iTMS. Priročnik vsebuje tudi poglavji z uporabnimi povezavami do različnih didaktičnih gradiv ter osnovnimi značilnostmi držav, iz katerih najpogosteje prihajajo otroci priseljenci.

3.6 Z drobnimi koraki v slovenščino: vključevanje otrok priseljencev v vrtce (2021)

Priročnik *Z drobnimi koraki v slovenščino: vključevanje otrok priseljencev v vrtce* (Baloh idr. 2021) je eden izmed pomembnih rezultatov projekta *Izzivi medkulturnega sobivanja* (2016–2021), katerega temeljni cilj je bil prispevati k razvijanju vrednot medkulturnosti ter k izboljšanju strokovne usposobljenosti vodstvenih in strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju za uspešnejše vključevanje otrok priseljencev iz drugih jezikovnih in kulturnih okolij v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem. Priročnik vsebuje teoretična izhodišča o procesu učenja in poučevanja slovenščine kot drugega jezika in medpodročnega povezovanja vsebin in pojmov v predšolskem obdobju ter tri primere dobre prakse. Slednji naj bi vzgojiteljem pomagali pri načrtovanju in uporabi ustreznih metod in oblik dela oziroma udejanjanju teoretičnih spoznanj pri delu z otroki.

3.7 Slovenščina kot učni jezik za govorce slovenščine kot drugega jezika (2022)

Priročnik *Slovenščina kot učni jezik za govorce slovenščine kot drugega jezika* (Knez 2022) je nastal v okviru projekta OBJEM (Ozaveščanje, Branje, Jezik, Evalvacije, Modeli), ki je potekal med letoma 2016 in 2022. V prvem delu publikacije so predstavljeni teoretični prispevki in *Vodilo za prilagajanje učnega jezika*, ki je pripomoček za načrtovanje in izvajanje vzgojno-izobraževalnega dela, vrednotenje znanja in spremljanje oziroma samoocenjevanje (refleksijo) učnega procesa. Obsega priporočila, ki zajemajo različne pristope in strategije za nudenje podpore govorcem slovenščine kot drugega jezika. V drugem delu publikacije so predstavljeni primeri dobre prakse, v katerih je opisana izvedba dejavnosti za govorce slovenščine kot drugega jezika, izpostavljeni pa so tudi konkretni jezikovni vzorci, ki naj bi jih otroci pri dejavnostih usvojili.

S tem zaključujemo pregled strokovnih besedil, ki usmerjajo vzgojitelje pri delu z otroki priseljenci. Usmeritev ni malo, čeprav so anketirani vzgojitelji v naši raziskavi najnižje strinjanje izrazili s trditvijo, da »imamo na ravni vrta smernice za delo z otroki, katerih materni jezik ni slovenščina«.

4 Metoda

V raziskavi, ki je bila izvedena v okviru magistrskega dela *Vloga vzgojitelja v govorno-jezikovnem razvoju otrok, katerih slovenščina ni prvi oz. materni jezik* septembra in oktobra 2022 in katere cilj je bil preveriti mnenja vzgojiteljev o usvajanju slovenščine otrok tujcev, je bila uporabljena kvantitativna metoda raziskovanja. Postavili smo si tri raziskovalna vprašanja:

RV 1: Kako pomembna je vloga vzgojitelja pri otrokovem usvajanju drugega jezika?

RV 2: Kako pomembno je okolje za otrokovo optimalno učenje drugega jezika?

RV 3: Ali znanje več jezikov ugodno vpliva na otrokov kognitivni, socialni in emocionalni razvoj?

4.1 Vzorec

V vzorec je bilo vključenih 163 vzgojiteljev predšolskih otrok (skupno je bilo prejetih 213 anketnih vprašalnikov, 50 je bilo nepopolno izpolnjenih, zato smo jih zavrgli), ki so v celoti izpolnili anketni vprašalnik, od tega je bilo 158 (96,9 %) žensk in 5 (3,1 %) moških. Največji odstotek vključenih anketirancev je dosegel visokošolsko izobrazbo (57,7 %), sledijo anketiranci z univerzitetno izobrazbo (19,6 %), najmanj anketirancev pa ima srednješolsko (12,3 %) in višješolsko (10,4 %) izobrazbo. Anketirani vzgojitelji so imeli različno dolgo delovno dobo. Najkrajšo

delovno dobo (do 5 let) je imelo 16 % vzgojiteljev, med 6 in 15 let dolgo delovno dobo je imelo 36,8 % vzgojiteljev, med 16 in 30 let dolgo delovno dobo 34,4 % vzgojiteljev, več kot 30 let delovne dobe pa 12,9 % vzgojiteljev. Med vzgojitelji, ki so sodelovali v raziskavi, je bilo največ tistih, ki so zaposleni v osrednjeslovenski regiji (46 oziroma 28,2 %), zatem tistih, ki so zaposleni v savinjski (24 oziroma 14,7 %) in podravski regiji (17 oziroma 10,4 %). Majhen delež anketirancev je zaposlenih v še preostalih regijah: gorenjska (15 oziroma 9,2 %), zasavska (14 oziroma 8,6 %), pomurska (9 oziroma 5,5 %), goriška (9 oziroma 5,5 %), obalno-kraška (7 oziroma 4,3 %), koroška (7 oziroma 4,3 %), jugovzhodna Slovenija (6 oziroma 3,7 %), primorsko-notranjska (5 oziroma 3,1 %) in posavska regija (4 oziroma 2,5 %).

4.2 Instrument oziroma pripomoček

V raziskavi je bil uporabljen anonimni anketni vprašalnik, ki je poleg demografskih vprašanj (spol, izobrazba, regija zaposlitve, delovna doba) vseboval 15 trditev o usvajanju slovenščine otrok priseljencev (npr.: o vlogi odraslega, tj. staršev in vzgojiteljev, pri usvajanju slovenščine otrok priseljencev, o načinih in vsebinah, ki so vzgojiteljem v pomoč v tem procesu, o vplivu otrokovega usvajanja drugega jezika na njegov prvi jezik ipd.), do katerih so se anketiranci opredeljevali na 5-stopenjski Likertovi lestvici (5 – popolnoma se strinjam, 4 – se strinjam, 3 – ne morem se odločiti, 2 – se ne strinjam, 1 – popolnoma se ne strinjam). Merski instrument je bil sestavljen na osnovi pregleda strokovne literature (Bialystok 2011; Luk in Bialystok 2013; Hojen idr. 2019; Baloh 2021). Za izračun zanesljivosti lestvice stališč je bil uporabljen Cronbachov koeficient alfa, ki znaša 0,744, kar nakazuje na dovolj visoko zanesljivost testa.

4.3 Opis postopka zbiranja in obdelave podatkov

Anketni vprašalniki so bili po elektronski pošti poslani ravnateljem vseh javnih vrtcev v Sloveniji, tj. skupaj 108 vrtcev. Vključene so bile vse statistične regije. Pri zbiranju podatkov smo upoštevali evidenco javnih vrtcev, objavljeno na spletni strani Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije. Anketa je bila anonimna, zato ne moremo vedeti, koliko anketnih vprašalnikov smo prejeli iz posameznega vrtca in ali je anketne vprašalnike izpolnjevalo več vzgojiteljev iz posameznega vrtca. Podatki so bili analizirani s programom SPSS 22. Izračunana je bila opisna statistika: aritmetična sredina (M), standardni odklon (SD), minimalna vrednost (min) in maksimalna vrednost (max).

5 Rezultati in interpretacija

V tabeli 1 so navedena vzgojiteljeva mnenja do usvajanja slovenščine otrok priseljencev.

Trditev	M	SD	Min	max
1 Najpomembnejšo vlogo pri otrokovem usvajanju jezika okolja ¹ imajo starši.	3,79	1,108	1	5
2 Vloga vzgojitelja pri otrokovem usvajanju jezika okolja je zelo pomembna.	4,23	0,907	1	5
3 Delo z otrokom, čigar materni jezik ni slovenščina, posebej načrtujem.	3,38	0,976	1	5
4 Sodelovanje staršev in vrtca igra pomembno vlogo pri napredku učenja jezika okolja.	4,53	0,612	2	5
5 Otrok potrebuje varno okolje ² za optimalno učenje jezika okolja.	4,61	0,559	2	5
6 Za pomoč pri učenju slovenščine kot drugega jezika se dodatno izobražujem (strokovni članki, izobraževanja, timski sestanki ...).	3,23	1,063	1	5
7 Na ravni vrtca imamo na voljo jasne smernice za delo z otroki, katerih materni jezik ni slovenščina.	2,63	1,197	1	5
8 Vem, na koga v vrtcu se lahko obrnem, če potrebujem pomoč pri delu z otrokom, čigar materni jezik ni slovenščina.	3,25	1,349	1	5
9 Materni jezik je pomemben del otrokove identitete.	4,58	0,735	1	5
10 Dobra sporazumevalna zmožnost v maternem jeziku olajša učenje drugega jezika.	3,94	1,002	1	5
11 Znanje vsaj dveh jezikov ugodno vpliva na otrokov kognitivni, socialni in emocionalni razvoj.	3,95	0,928	1	5
12 Na otrokovo usvajanje jezika okolja pomembno vpliva njegova notranja motivacija.	4,06	0,898	2	5
13 Na otrokovo željo po usvajanju jezika in uspeh pomembno vplivajo starši.	4,09	0,856	1	5
14 Otrok v celotnem predšolskem obdobju z lahkoto usvaja drugi jezik.	3,99	0,956	1	5
15 Bolj kot starost otroka na uspešnost usvajanja drugega jezika vpliva časovna izpostavljenost temu jeziku.	3,96	0,793	1	5

Tabela 1: Vzgojiteljeva mnenja o usvajanju slovenščine otrok priseljencev

¹ V slovenskem prostoru se kot enoznačnice uporabljajo termini neprvi jezik, drugi jezik in jezik okolja kot jezik, ki ni posameznikov prvi oziroma materni jezik. Namenoma smo zapisali tudi jezik okolja kot drugi jezik, da bi ga tako ločili od termina tuji jezik. Pogosto se namreč enačita termina drugi in tuji jezik. Vzgojitelji se s termini seznajajo na dodiplomskem študiju predšolske vzgoje.

² Varno okolje razumemo kot sprejemajoče oziroma inkluzivno okolje.

Iz tabele 1 lahko razberemo, da se po pričakovanjih anketirani vzgojitelji najbolj strinjajo s peto trditvijo, da »otrok potrebuje varno okolje za optimalno učenje jezika okolja« ($M = 4,61$, $SD = 0,559$). Pri tej trditvi je standardni odklon najnižji. Pomen sprejemajočega oziroma vključujočega okolja, v katerem otrok raziskuje svoj položaj v svetu oziroma socialni sredini, poudarja tudi Biesta (2013).

Najnižje strinjanje opazimo pri trditvi, da »imamo na ravni vrtca na voljo jasne smernice za delo z otroki, katerih materni jezik ni slovenščina« ($M = 2,63$, $SD = 1,197$). Anketiranci, ki so trditev nizko ocenili, pri načrtovanju vzgojno-izobraževalnega dela z otroki tujci ne poznajo smernic, ki jih med drugim ponujajo *Kurikulum za vrtce* (Bahovec D. idr. 1999), *Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji* (Barle - Lakota idr. 2007), *Smernice za vključevanje otrok priseljencev v vrtce in šole* (Novak idr. 2012), *Priložnosti za uspeh: priročnik za vzgojitelje in učitelje pri delu z otroki in mladostniki, ki prihajajo iz drugih kulturnih okolij* (Licardo in Golob 2017), *Predlog programa dela z otroki priseljenci za področje predšolske vzgoje, osnovnošolskega in srednješolskega izobraževanja* (Jelen Madruša in Majcen 2018), *Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025* (2021), *Z drobnimi koraki v slovenščino: vključevanje otrok priseljencev v vrtce* (Baloh idr. 2021) in *Slovenščina kot učni jezik za govorce slovenščine kot drugega jezika* (Knez 2022).

Največjo razliko med odgovori je opaziti pri trditvi, da anketirani vzgojitelji »vedo, na koga v vrtcu se lahko obrnejo, če potrebujejo pomoč pri delu z otrokom, čigar materni jezik ni slovenščina« ($M = 3,25$, $SD = 1,349$). Vrtci se na potrebe otrok priseljencev različno odzovejo. V Vrtcu Ledina so v sodelovanju z Mestno občino Ljubljana leta 2021 izdali *Jezikovne kartice*, na katerih so v 12 tujih jezikih zapisali 20 fraz, s katerimi si lahko vzgojitelji pomagajo pri sporazumevanju z otrokom tujcem na začetni stopnji usvajanja slovenskega jezika. V Skupnosti vrtcev pa predlagajo, da bi imeli vrtci v lokalnih okoljih možnost sodelovati s kulturnim mediatorjem, ki bi pomagal pri hitrejšem vključevanju otroka v vrtec in družine v javno življenje. Naj navedemo še primer vzgojiteljice Rezarte Zumeri iz Vrtca Beltinci, ki se je v Slovenijo preselila s Kosova, ko je bila stara dve leti. Zaradi svoje izkušnje je bila posebej občutljiva za vprašanja vključevanja otrok priseljencev, zato se je odločila, da pripravi priročnik, ki bo v pomoč albansko govorečim otrokom in staršem ter vzgojiteljem, ki prihajajo v stik z njimi. Priročnik, v katerem so po tematskih področjih zbrane najpogostejše besede in fraze, lahko uporabljajo na računalniku, tablici ali telefonu. Vsak izraz je zapisan v obeh jezikih, slovenskem in albanskem, in ilustriran, da ga lahko razume tudi otrok, ob tem pa je tudi zvočni posnetek. Gradivo je dostopno v knjižnici Pedagoške fakultete v Mariboru.

Visoka stopnja strinjanja ($M = 3,95$, $SD = 0,928$) se je pokazala tudi pri trditvi, da »znanje vsaj dveh jezikov ugodno vpliva na otrokov kognitivni, socialni in emocionalni razvoj«, kar kaže, da se anketirani vzgojitelji zavedajo, da ima

zgodnje usvajanje drugega jezika namreč pozitiven vpliv na več področjih: govor, spoznavni in osebnostni razvoj, šolska uspešnost, metajezikovno zavedanje, spodbuja divergentnost mišljenja in pozitivno pojmovanje samega sebe (Marjanovič Umek idr. 2006).

Prav tako bi izpostavili trditev, da »bolj kot starost otroka na uspešnost usvajanja drugega jezika vpliva časovna izpostavljenost temu jeziku«, pri kateri bi pričakovali višjo stopnjo strinjanja ($M = 3,96$, $SD = 0,793$), saj Pertot (2011) izpostavlja, da sta čas in izpostavljenost jeziku zelo pomembna. V predšolskem obdobju to pomeni, da mora otrok imeti priložnost vsakodnevne rabe drugega jezika, če želimo, da doseže enako stopnjo kot vrstniki.

V vseh izjavah je bil maksimum 5, pri večini je bil minimum 1, le pri treh (pomembnosti sodelovanja s starši, o pomembnosti varnega okolja in pomembnosti notranje motivacije otroka za učenje jezika) je bil minimum 2. To bi lahko morda pripisali zavedanju vzgojiteljev, da je učenje novega jezika zelo kompleksen proces in da lahko primanjkljaj v družini otrok ob ustreznih spodbudah (vsaj deloma) nadoknadi v vrtcu, kar poudarijo tudi Marjanovič Umek idr. (2020: 45). Izsledki raziskave kažejo izzive, s katerimi se soočajo anketirani vzgojitelji: po njihovem mnenju ni jasnih smernic za delo z otroki priseljenci, zanj so morda premalo opolnomočeni, kažejo pa se tudi pomanjkljivosti pri timski povezanosti vrčevskih strokovnih delavcev ipd.

6 Sklep

Številni otroci po svetu odraščajo in so že od zgodnjega otroštva izpostavljeni več jezikom – pa naj bo to zato, ker so rojeni v večjezičnih družbah, ker imajo njihovi starši različne materne jezike ali ker so potomci migrantov, ki so se preselili v družbe, v katerih se govorijo jeziki, ki niso njihovi materni jeziki. Mnogi starši si želijo, da bi njihovi otroci postali dvo- ali celo večjezični (Byers - Heinlein in Lew - Williams 2013), pri čemer se je treba zavedati, da so dosežki pri usvajanju jezika otrok, ki so izpostavljeni več jezikom, zelo različni in da morda nekateri izmed teh otrok ne bodo uspešno in tekoče uporabljali vseh svojih jezikov (De Houwer 2007). Tu nastopi vzgojitelj, ki je drugi pomembni odrasli za otrokovimi starši. Kot je pokazala naša raziskava, se anketirani vzgojitelji zavedajo pomena svoje vloge ($M = 4,23$) in vloge spodbudnega učnega okolja pri usvajanju drugega jezika ($M = 4,61$), zato lahko na prvo raziskovalno vprašanje, kako pomembna je vloga vzgojitelja pri otrokovem usvajanju drugega jezika, odgovorimo, da vzgojitelji menijo, da zelo pomembna. Prav tako lahko na drugo raziskovalno vprašanje, kako pomembno je okolje za otrokovo optimalno učenje drugega jezika, odgovorimo, da vzgojitelji menijo, da zelo pomembno. Anketirani vzgojitelji so izrazili visoko stopnjo strinjanja s trditvijo, da »znanje vsaj dveh jezikov ugodno vpliva na otrokov kognitivni, socialni in emocionalni razvoj« ($M = 3,95$), kar pomeni, da lahko pritrdilno odgovorimo na tretje raziskovalno vprašanje, ali

znanje več jezikov ugodno vpliva na otrokov kognitivni, socialni in emocionalni razvoj. Najnižje strinjanje so anketiranci izrazili s trditvijo, »imamo na ravni vrtca smernice za delo z otroki, katerih materni jezik ni slovenščina«. Lahko sklenemo, da se anketirani vzgojitelji zavedajo pomena usvajanja drugega jezika za otrokov celostni razvoj, a da se hkrati ne počutijo dovolj opolnomočene na področju didaktike slovenščine kot drugega jezika. Zato bi, kot pravi Baloh (2019: 454), veljalo »poskrbeti za specialna znanja in veščine za širjenje in podajanje znanja ter najti rešitve in izzive, ki pred vzgojitelji postavljajo raznolike potrebe sodobnega otroka na jezikovnem področju«.

Literatura

Bahovec D., Eva, Bregar, Ksenija G., Čas, Metka, Domicelj, Marjeta, Saje - Hribar, Nada, Japelj, Barbara, Jontes, Breda, Kastelic, Lidija, Kranjc, Simona, Marjanovič Umek, Ljubica, Požar Matijašič, Nada, Vonta, Tatjana in Vrščaj, Dušan, 1999: *Kurikulum za vrtce*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Sektor-za-predsolsko-vzgojo/Programi/Kurikulum-za-vrtce.pdf>. (Dostop 15. 9. 2024.)

Baker, Colin, 2011: *Foundations of bilingual education and bilingualism*. 5. izdaja. Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.

Baloh, Barbara, 2019: Kurikularno področje jezik v vrtcih v čezmejnem prostoru v slovenski Istri in na Tržaškem. Tivadar, Hotimir (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. Obdobja 38. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 449–456. DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.38.449-456>.

Baloh, Barbara in Bratož, Silva, 2019: Refleksija vloge učitelja v čezmejnem prostoru. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 83. 5–19. DOI: <https://doi.org/10.36144/rig83.dec19.5-19>.

Baloh, Barbara, 2021: Slovenščina kot drugi/tuji jezik v predšolskem obdobju. Baloh, Barbara, Štirn, Mateja, Jelen Madruša, Mojca in Šibilja, Jerneja (ur.): *Z drobnimi koraki v slovenščino: vključevanje otrok priseljencev v vrtce*. Ljubljana: ISA institut. 13–38. <https://www.medkulturnost.si/wp-content/uploads/2021/09/Priro%C4%8Dnik-Z-drobnimi-koraki-v-sloven%C5%A1%C4%8Dino.pdf>. (Dostop 15. 9. 2024.)

Baloh, Barbara, Štirn, Mateja, Jelen Madruša, Mojca in Šibilja, Jerneja (ur.), 2021: *Z drobnimi koraki v slovenščino: vključevanje otrok priseljencev v vrtce*. Ljubljana: ISA institut. <https://www.medkulturnost.si/wp-content/uploads/2021/09/Priro%C4%8Dnik-Z-drobnimi-koraki-v-sloven%C5%A1%C4%8Dino.pdf>. (Dostop 15. 9. 2024.)

Barle - Lakota, Andreja, Gajgar, Mateja, Knez, Mihaela, Kranjc, Simona, Motik, Dragica, Novak, Marta, Ojsteršek, Boža, Safran, Živana, Steiner, Melita in Zaletel, Jurij, 2007: *Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.

Bialystok, Ellen in Barac, Raluca, 2012: Emerging bilingualism: Dissociating advantages for metalinguistic awareness and executive control. *Cognition* 122/1. 67–73. DOI: <https://doi.org/10.1016%2Fj.cognition.2011.08.003>.

Bialystok, Ellen, 2011: Reshaping the mind: The benefits of bilingualism. *Canadian Journal of Experimental Psychology/Revue canadienne de psychologie expérimentale* 65/4. 229–235. DOI: <https://doi.org/10.1037%2Fa0025406>.

- Biesta, Gert J. J., 2013: *Beautiful Risk of Education*. London, New York: Routledge.
- Budinoska, Ines, 2018: *Jezikovna integracija otrok priseljencev v slovenski osnovni šoli*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Byers - Heinlein, Krista in Lew - Williams, Casey, 2013: Bilingualism in the early years: What the science says. *LEARNIng Landscapes* 7/1. 95–112. DOI: <https://doi.org/10.36510/learnland.v7i1.632>.
- Byers - Heinlein, Krista, Burns, Tracey C. in Werker, Janet F., 2010: The roots of bilingualism in newborns. *Psychological Science* 21/3. 343–348. DOI: <https://doi.org/10.1177/0956797609360758>.
- Cummins, James, 1979: Linguistic Interdependence and the Educational Development of Bilingual Children. *Review of Educational Research* 49/2. 222–251. DOI: <https://doi.org/10.3102/00346543049002222>.
- Curtin, Suzanne, Byers - Heinlein, Krista in Werker, Janet F., 2011: Bilingual beginnings as a lens for theory development: PRIMIR in focus. *Journal of Phonetics* 39/4. 492–504. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.wocn.2010.12.002>.
- Dawson, Beverly A. in Williams, Sheara A., 2008: The impact of language status as an acculturative stressor on internalizing and externalizing behaviors among Latino/a children: A longitudinal analysis from school entry through third grade. *Journal of Youth and Adolescence* 37/4. 399–411. DOI: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s10964-007-9233-z>.
- De Houwer, Annick, 2007: Parental language input patterns and children's bilingual use. *Applied Psycholinguistics* 28/3. 411–424. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0142716407070221>.
- Demie, Feyisa, 2015: Language diversity and attainment in schools: Implication for policy and practice. *Race, Ethnicity and Education* 18/5. 723–737. DOI: <https://doi.org/10.1080/13613324.2014.946493>.
- Dixon, L. Quentin in Wu, Shuang, 2014: Home language and literacy practices among immigrant second language learners. *Language Teaching* 47/4. 414–449. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0261444814000160>.
- Engel de Abreu, Pascale M. J., Cruz - Santos, Anabela, Tourinho, Carlos J., Martin, Romain in Bialystok, Ellen, 2012: Bilingualism enriches the poor: Enhanced cognitive control in low-income minority children. *Psychological Science* 23/11. 1364–1371. DOI: <https://doi.org/10.1177/0956797612443836>.
- García, Ofelia, 2008: Multilingual language awareness and teacher education. Cenoz, Jasone in Hornberger, Nelleke (ur.): *Encyclopedia of Language and Education*. Berlin: Springer. 385–400. DOI: https://doi.org/10.1007/978-0-387-30424-3_163.
- García - Nevarez, Ana G., Stafford, Mary E. in Arias, Beatriz, 2005: Arizona Elementary Teachers' Attitudes Toward English Language Learners and the Use of Spanish in Classroom Instruction. *Bilingual Research Journal* 29/2. 295–317. DOI: <https://doi.org/10.1080/15235882.2005.10162837>.
- Goodman, Ruth in Burton, Diana, 2012: What is the nature of the achievement gap, why does it persist and are government goals sufficient to create social justice in the education system? *Education 3–13: International Journal of Primary, Elementary and Early Years Education* 40/5. 500–514. DOI: <https://doi.org/10.1080/03004279.2010.550586>.

Grosjean, François, 2010: *Bilingual: Life and reality*. Cambridge, London: Harvard University Press. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674056459>.

Højen, Anders, Bleses, Dorthé, Jensen, Peter in Dale, Philip, 2019: Patterns of educational achievement among groups of immigrant children in Denmark emerge already in preschool second-language and preliteracy skills. *Applied Psycholinguistics* 40/4. 1–23. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0142716418000814>.

Hosseinpour, Vida, Sherkatolabbasi, Maryam in Yarahmadi, Mojgann, 2015: The Impact of Parents' Involvement and Attitude toward Their Children's Foreign Language Programs for Learning English. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature* 4/4. 175–185. DOI: <https://doi.org/10.7575/aiac.ijalel.v4n.4p.175>.

Jelen Madruša, Mojca in Majcen, Ivana (ur.), 2018: *Predlog programa dela z otroki priseljenci za področje predšolske vzgoje, osnovnošolskega in srednješolskega izobraževanja*. Ljubljana: ISA institut. <https://www.medkulturnost.si/wp-content/uploads/2018/09/Predlog-programa-dela-z-otroki-priseljenci.pdf>. (Dostop 15. 9. 2024.)

Knez, Mihaela (ur.), 2022: *Slovenščina kot učni jezik za govorce slovenščine kot drugega jezika*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. https://www.zrss.si/pdf/Slovenscina_kot_ucni_jezik_za_govorce_slovenscine_kot_d drugega_jezika.pdf. (Dostop 25. 10. 2023.)

Lee, Jin Sook in Oxelson, Eva, 2006: »It's Not My Job«: K–12 Teacher Attitudes Toward Students' Heritage Language Maintenance. *Bilingual Research Journal* 30/2. 453–477. DOI: <https://doi.org/10.1080/15235882.2006.10162885>.

Licardo, Marta in Golob, Nikolaja (ur.), 2017: *Priložnosti za uspeh: priročnik za vzgojitelje in učitelje pri delu z otroki in mladostniki, ki prihajajo iz drugih kulturnih okolij*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/273>. (Dostop 15. 9. 2024.)

Luk, Gigi in Bialystok, Ellen, 2013: Bilingualism is not a categorical variable: Interaction between language proficiency and usage. *Journal of Cognitive Psychology* 25/5. 605–621. <https://doi.org/10.1080/20445911.2013.795574>.

Luo, Lin, Craik, Fergus I. M., Moreno, Sylvain in Bialystok, Ellen, 2013: Bilingualism interacts with domain in a working memory task: Evidence from aging. *Psychology and Aging* 28/1. 28–34. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0030875>.

Marjanovič Umek, Ljubica, Fekonja, Urška in Hacin Beyazoglu, Kaja, 2020: *Zgodnja pismenost otrok: Razvoj, spremljanje in spodbujanje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610603993>.

Marjanovič Umek, Ljubica, Kranjc, Simona in Fekonja, Urška, 2006: *Otroški govor: razvoj in učenje*. Domžale: Založba Izolit.

Novak, Marta, Medica, Karmen, Lunder Verlič, Stanka, Pevcec Semec, Katica, Jelen Madruša, Mojca, Mežan, Janez, Zorman, Mirko, Duhovnik Antoni, Andreja, Motik, Dragica, Novak, Marta, Pevcec Semec, Katica, Sivec, Marija, Stritar, Urška, 2012: *Smernice za vključevanje otrok priseljencev v vrce in šole*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. https://portal.mss.edus.si/msswww/programi/2019/programi/media/pdf/smernice_cistopis_Smernice_vkljucevanje_otrok_priseljencev.pdf. (Dostop 15. 9. 2024.)

OECD, 2015: *Immigrant students at school: Easing the journey towards integration*. Paris: OECD. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264249509-en>.

- Padilla, Amado M. in Perez, William, 2003: Acculturation, Social Identity, and Social Cognition: A New Perspective. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences* 25/1. 35–55. DOI: <https://doi.org/10.1177/0739986303251694>.
- Pertot, Susanna, 2011: *Dvojezično otroštvo: navodila za uporabo = L'infanzia bilingue: istruzioni per l'uso*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025, 2021. *Uradni list RS*, št. 94/21. <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=RESO123>. (25. 10. 2023.)
- Skubic, Darija, 2022: Vključevanje otrok priseljencev v slovenske vrtce. Knez, Mihaela (ur.): *Slovenščina kot učni jezik za govorce slovenščine kot drugega jezika*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 7–16. https://www.zrss.si/pdf/Slovenscina_kot_ucni_jezik_za_govorce_slovenscine_kot_dругega_jezika.pdf. (Dostop 25. 10. 2023.)
- Statistični urad Republike Slovenije, 2023: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/10695>. (Dostop 26. 10. 2023.)
- Strand, Steve, 2014: School effects and ethnic, gender and socio-economic gaps in educational achievement at age 11. *Oxford Review of Education* 40/2. 223–245. DOI: <https://doi.org/10.1080/03054985.2014.891980>.
- Van Tubergen, Frank in Kalmijn, Matthijs, 2009: Language proficiency and usage among immigrants in the Netherlands: Incentives or opportunities? *European Sociological Review* 25/2. 169–182. DOI: <https://doi.org/10.1093/esr/jcn043>.
- Varghese, Cheryl in Wachen, John, 2016: The determinants of father involvement and connections to children's literacy and language outcomes: Review of the literature. *Marriage & Family Review* 52/4. 331–359. DOI: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/01494929.2015.1099587>.
- Vélez - Rendón, Gloria, 2002: Second Language Teacher Education: A Review of the Literature. *Foreign Language Annals* 35/4. 457–467. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.2002.tb01884.x>.
- Zhang, Donghui in Slaughter - Defoe, Diane T., 2009: Language attitudes and heritage language maintenance among Chinese immigrant families in the USA. *Language, Culture and Curriculum* 22/2. 77–93. DOI: <https://doi.org/10.1080/07908310902935940>.

UČITELJSKE OCENE UPORABNIŠKO DODANIH SOPOMENK V *SLOVARJU SOPOMENK SODOBNE SLOVENŠČINE*

Slovar sopomenk sodobne slovenščine je primer odzivnega slovarja, ki spodbuja uporabniško sodelovanje za izboljšanje strojno pridobljene vsebine: slovarski uporabniki lahko v slovar predlagajo nove sopomenke, ki so neposredno vidne in dostopne širši uporabniški skupnosti. V raziskavi preverjamo, kako uporabniške predloge sopomenk ocenjujejo učitelji slovenščine, in sicer primerjalno z drugimi skupinami ocenjevalcev, kot so lektorji, prevajalci in slovaropisci. Učitelji slovenščine so skladno s predpostavkami na splošno pogosteje podajali bolj kategorične odgovore in so bili bolj nagnjeni k zavračanju uporabniških predlogov. V nasprotju s predpostavkami pa so podali najmanj pripomb na gradivo, zlasti v zvezi s pomanjkljivostmi, povezanimi s pomenom in kontekstom.

Ključne besede: uporabniško sodelovanje, odzivni slovar, sopomenke, uporabniško ocenjevanje, učitelji slovenščine

Teachers' Evaluations of User-Suggested Synonyms in the Thesaurus of Modern Slovene

The *Thesaurus of Modern Slovene* is an example of a responsive dictionary that encourages user participation to improve its automatically generated content: dictionary users can suggest new synonyms that are immediately visible and available to the broader language community. In this study, we investigate how user-suggested synonyms are evaluated by teachers of Slovene compared to other groups of evaluators, such as language editors, translators and lexicographers. As hypothesized, teachers of Slovene were generally more decisive in their responses and more prone to reject users' suggestions. However, and against expectations, they made the fewest comments on the material, especially related to sense and context related shortcomings.

Keywords: user involvement, responsive dictionary, synonyms, user evaluation, language teachers

1 Uvod

Slovar sopomenk sodobne slovenščine (v nadaljevanju SSSS) kot prvi primer novega slovaropisnega koncepta t. i. odzivnega slovarja (Arhar Holdt idr. 2018) je bil strojno pripravljen na osnovi že obstoječih prosto dostopnih jezikovnih virov (Krek idr. 2017), nadalje pa se razvija v sodelovanju slovaropiscev in uporabniške skupnosti. Njegova glavna značilnost je, da se odziva na spremembe v jeziku ter na potrebe uporabnikov, hkrati pa je uporabniško sodelovanje ključno za izboljšave slovarja, saj uporabniki pomagajo pregledovati strojno pridobljene podatke, ki vsebujejo tudi nekaj šuma (tj. nerelevantnih oziroma napačnih podatkov), predlagajo nove sopomenke, ki jih avtomatski postopki niso zajeli, ter ocenjujejo sopomenske kandidate, tako strojno izluščene kot tiste, ki so jih predlagali drugi uporabniki. V različici 1.0, ki je bila temelj za raziskavo, so tako iztočnice kot sopomenke predstavljene v obliki lem, brez podatkov o besednih vrstah ali drugih metapodatkov, ki bi pomagali ločevati npr. med homonimnimi oblikami tipa *med* – samostalnik in *med* – predlog, podatki pa ne vsebujejo slovarskih oznak oziroma kvalifikatorjev (razen področnih oznak, podedovanih iz *Velikega angleško-slovenskega slovarja*, prim. Krek idr. 2017).

Pomembna značilnost slovarja je tudi, da se uporabniški predlogi v vmesniku pojavijo takoj in brez uredniškega posredovanja.¹ Tako ima uporabniška skupnost možnost hitrega sodelovanja in tudi odziva na nove predloge. Pred vključitvijo v slovarsko bazo SSSS pa uporabniški predlogi potrebujejo slovaropisni pregled, ki glede na odzivni koncept pri odločitvah upošteva tudi potrebe in želje uporabnikov. Tem se posveča področje uporabniških raziskav, ki so se v slovaropisju uveljavile v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja (npr. Tomaszczyk 1979; Hartman 1987; Atkins 1998; Nesi 2000). Pri razvoju in ocenjevanju slovaropisnih rešitev poudarjajo pomen zasnove, ki je osredotočena na uporabnika, njihov namen pa je preučevanje, kako uporabniki uporabljajo slovarje in kako izboljšati uporabniško izkušnjo, npr. identificirati gradivo, ki ga uporabniki pogosto iščejo, vendar še ni vključeno v vir, ali kako prilagoditi uporabniške vmesnike in predstavitev podatkov glede na pričakovanja in potrebe uporabnikov (Lew in de Schryver 2014: 344–345). V zadnjih dveh desetletjih so bili obstoječi pristopi in metodologije uporabniških raziskav tudi kritično ovrednoteni in ustrezno nadgrajeni (Bogaards 2003; Tarp 2009; Lew 2015; Kosem idr. 2018), saj so bile starejše študije pogosto kritizirane predvsem zaradi prevelike homogenosti udeležencev tovrstnih raziskav, ki so bili (pre)pogosto študenti, ker je ta skupina najlažje in najbolj dosegljiva za raziskovalce. S pojavom in uveljavitvijo digitalnih medijev so uporabniške raziskave ponudile tudi druge metodološke pristope in rešitve (prim. Bergenholtz in Johnsen 2005; Müller-Spitzer 2014; Lew in de Schryver 2014).

¹ V odprto dostopni slovarski bazi (*Slovar sopomenk sodobne slovenščine 1.0*, Krek idr. 2018, dostopen na repozitoriju raziskovalne infrastrukture CLARIN.SI) so na voljo strojno pridobljene in delno ročno prečiščene jedrne in bližnje sopomenke. Uporabniki svoje predloge vnašajo prek slovarskega vmesnika, ki se redno in transparentno spreminja. Preden bodo uporabniški predlogi umeščeni v bazo, bodo uredniško pregledani, pri čemer bodo nerelevantni in zlonamerni predlogi izpuščeni.

V okviru projektov *Sopomenke in Kolokacije 2.0 – SoKol*, *Nadgradnja temeljnih slovarskih virov in podatkovnih baz CJVT UL (SoKol)*² ter *Empirična podlaga za digitalno podprt razvoj pisne jezikovne zmožnosti (PROP)*³ je bila izvedena obsežna uporabniška raziskava, ki temelji na ocenjevanju 972 uporabniško predlaganih sopomenskih parov. V raziskavi je sodelovalo 42 ocenjevalcev, izbranih glede na poklic ali jezikovne interese tako, da predstavljajo uporabnike slovarjev in njihove potrebe. V predhodnem delu so opisani rezultati pilotne študije na študentih jezikoslovnih smeri, ki je razkrila potrebo po dopolnitvah navodil za ocenjevalce ter načinu analiziranja zbranega gradiva (Gapsa 2022), zbirna analiza rezultatov ocenjevanja za vseh 7 skupin, ki nakazuje, na katere omejitve uporabniško dodanega gradiva so se osredotočali ocenjevalci glede na svoj poklic oziroma jezikovne interese (Gapsa 2023) ter študija, kako se ocene slovaropiscev razlikujejo od ostalih skupin (Gapsa in Arhar Holdt 2023). Pričujoči prispevek se osredotoča na ocene učiteljev slovenščine.

Učitelji slovenščine so bili opredeljeni kot pomembna ciljna skupina uporabniških raziskav že ob pripravi koncepta *Slovarja sodobne slovenščine* (Gorjanc idr. 2015). Sodelovali so v raziskavi odnosa uporabnikov do slovarskih novosti (Arhar Holdt 2020), ki jih je prinesel SSSS, saj ta z novimi jezikovnimi podatki in funkcionalnostmi prinaša tudi nove možnosti podajanja snovi in doseganja učnih ciljev. Kot navajajo Arhar Holdt idr. (2021), izključno strojna priprava slovarja v prvem koraku ni moteča za osnovnošolske učitelje,⁴ srednješolski učitelji pa so kot problematično izpostavili, da slovar vsebuje zgolj standardno in sodobno besedišče ter da ne vsebuje kvalifikatorjev, ki bi tovrstno besedišče lahko ustrezno opredeljevali. Hkrati so druge raziskave (Arhar Holdt idr. 2020) pokazale, da so učitelji naklonjeni raznim oblikam uporabniškega vključevanja, npr. množičenju, tj. ponavadi prostovoljnemu sodelovanju širše skupnosti k izpolnitvi nekega cilja – v primeru SSSS je to npr. ocenjevanje sopomenskih kandidatov oziroma dodajanje lastnih predlogov.

Pričujoči prispevek dopolnjuje spoznanja o učiteljskem odnosu do koncepta odzivnih virov in uporabniškega sodelovanja. Osredotoča se na ocene, ki so jih učitelji slovenščine kot prvega jezika podali na uporabniško predlagane sopomenke, s preverbo štirih predpostavk, opredeljenih na osnovi predhodnih izsledkov in predvidevanj, da je za izobraževalni kontekst trenutna vsebina SSSS lahko pomanjkljiva, in sicer da (I) bodo učitelji prispevali več komentarjev v primerjavi z drugimi skupinami, predvsem na račun (ne)pravilnosti oziroma variantnosti zapisa, morebitne (terminološke) (ne)ustreznosti itn., (II) bodo pogostejše opozarjali na omejitve konteksta oziroma (ne)ustreznost rabe določenih besed oziroma besednih zvez v danem kontekstu ter preostale pomenske omejitve, (III) bodo pogostejše opozarjali na zaznamovanost besed in potrebo po natančnejši opredelitvi, npr. z

² Spletna stran projekta: <https://www.cjvt.si/sokol>, dostop 29. 4. 2024.

³ Spletna stran projekta: <https://www.cjvt.si/prop/>, dostop 29. 4. 2024.

⁴ Učitelji so potrdili, da je podatkovni šum lahko posebej moteč v šolskih situacijah, a hkrati izpostavili, da druge karakteristike odzivnih virov te težave odtehtajo (prim. Arhar Holdt idr. 2021).

večjim številom kvalifikatorjev, hkrati pa (IV) bodo v primerjavi z ostalimi skupinami pogostejše podajali bolj kategorične odgovore (po principu *je sopomenka – ni sopomenka*), in sicer bodo redkeje izpostavljali pomanjkljivosti uporabniško dodanega gradiva ter bodo več uporabniških predlogov ocenili kot nesopomenskih.

2 Gradivo in metode⁵

Osnova za pripravo nabora sopomenskih parov za ocenjevanje je bil seznam 546 slovenskih samostalnikov,⁶ ki se kot iztočnice pojavljajo v podatkovnih bazah različnih odprto dostopnih jezikovnih virov: *Slovarju sopomenk sodobne slovenščine 1.0* (Krek idr. 2018), podatkovni zbirki *sloWNet 3.1* (Fišer 2015), *Leksikalni bazi za slovenščino* (Gantar idr. 2013) ter *Velikem slovensko-madžarskem slovarju* (Kosem idr. 2021). Nato je bil pridobljen seznam iztočnic iz SSSS, ki imajo vsaj eno uporabniško dodano sopomenko. Skupno je bilo najdenih 972 sopomenk za 307 iztočnic s prej omenjenega seznama 546 samostalnikov.

Ciljne skupine uporabnikov so bile izbrane na podlagi tipologije slovarskih uporabnikov (Arhar Holdt idr. 2016: 181–184), ki upošteva tri glavne okoliščine uporabe slovarja (v izobraževalnem procesu, v poklicne namene ali za prostočasne aktivnosti), ter izsledkov raziskave odnosa uporabnikov do novosti, ki jih je uvedel SSSS 1.0 (Arhar Holdt 2020: 477), ki sta pokazali najbolj zastopane skupine med aktivnimi uporabniki. Na tej podlagi je bilo za pričujočo raziskavo izbranih 7 ciljnih uporabniških skupin: slovaropisci (S), lektorji (L), ljubiteljski raziskovalci jezika (LRJ), tržniki (T), prevajalci (P), študenti (Š) ter učitelji slovenščine (U). Vsaka skupina je obsegala 6 ocenjevalcev, skupno je sodelovalo torej 42 ocenjevalcev. Grafična predstavitev izbranih skupin uporabnikov po tipologiji potencialnih uporabnikov slovarja je prikazana na sliki 1.⁷

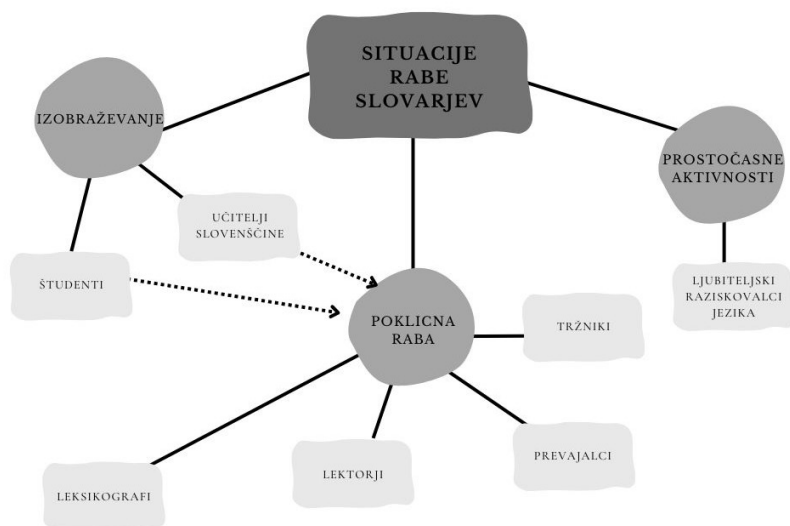
Podatki za ocenjevanje so bili pripravljeni kot tabela z 972 sopomenskimi pari, urejenimi po abecedi glede na iztočnico, in v takšni obliki posredovani ocenjevalcem. Vsak ocenjevalec je moral odgovoriti na vprašanje: »Ali sta besedi v paru sopomenki?«. Za vsak sopomenski par je lahko izbral enega izmed štirih možnih odgovorov: DA, NE, POGOJNO DA ter NISEM PREPRIČAN/NE VEM. Odgovor DA je bil predviden za primere, ko je bil ocenjevalec prepričan, da sta besedi sopomenki, odgovor NE za primere, ko je bil prepričan, da besedi nista sopomenki ter kadar je šlo za očitne napake oziroma zatipkane besede. Odgovor POGOJNO DA je bil

⁵ Podrobnejši opis pridobivanja gradiva, izbire sodelujočih uporabniških skupin ter poteka ocenjevanja in analize podatkov je opisan v (Gapsa 2023), zato na tem mestu povzemam le ključne podatke o raziskavi.

⁶ Podatkovni vzorec samostalnikov je bil izbran za različne raziskovalne cilje doktorske raziskave *Sopomenskost v Slovarju sopomenk sodobne slovenščine in izbranih različicah wordneta*, med katerimi je tudi pričujoča uporabniška raziskava.

⁷ Polne črte nakazujejo skupine uporabnikov glede na okoliščino rabe slovarja, kot jih opredeljuje tipologija (prim. Arhar Holdt idr. 2016), prekinjene pa skupine na prehodu, npr. učitelji uporabljajo slovar v procesu izobraževanja, kar pa je hkrati tudi njihova poklicna raba.

predviden za pare, ko je ocenjevalec sicer menili, da gre za sopomenki, vendar je hkrati videl tudi omejitve oziroma imel pomisleke, dvome, npr. da sta besedi sopomenki samo v določenem pomenu, kontekstu, ena ali obe besedi sta zaznamovani itn. Odgovor NISEM PREPRIČAN/NE VEM je bil predviden za primere, ko ocenjevalec ni poznal ene ali obeh besed v paru ali je težko podajal svoje mnenje. V primerih, ko je ocenjevalec odgovorili s POGOJNO DA, je moral obvezno pojasniti, kaj natančno se mu je zdelo problematično ali pomanjkljivo. Pri ostalih treh odgovorih so bili komentarji sicer priporočljivi in zaželeni, vendar niso bili obvezni.

Slika 1: Predstavitev izbranih uporabniških skupin glede na tri glavne situacije rabe slovarjev

Ker je bil eden glavnih ciljev raziskave preverjanje, kaj ocenjevalci razumejo kot relevantno sopomensko gradivo, so bila navodila v izogib sugeriranju odgovorov zelo splošna. Zato »sopomenka« ni natančneje definirana, možni odgovori so vsebovali le kratek opis, ne pa tudi primerov. Prav tako ni bilo navodil, kam umestiti mejne primere. Zaželeno je bilo, da ocenjevalci posredujejo lastno oceno in odziv, zato je bila preverba v drugih jezikovnih virih (slovarji, korpusi itd.) odsvetovana, sopomenski pari pa so bili navedeni brez konteksta, kar je hkrati odsliskavalo avtentično izkušnjo z vstopno stranjo strojno pripravljenih gesel v prvi različici SSSS.

Analiza odgovorov se je osredotočila na dva vidika: a) odgovore ocenjevalcev, na podlagi katerih je mogoče izračunati ujemanje med ocenjevalci in opazovati sopomenske pare, glede katerih so se ocenjevalci strinjali, ter b) kategorizacijo komentarjev in statistični pregled kategorij danih komentarjev po uporabniških skupinah. Zaradi raznolike narave zbranih podatkov je bilo treba uporabiti različne pristope.

Ujemanje med ocenjevalci je bilo izračunano s Krippendorffovo alfo (Krippendorff 1970), kar je zagotovilo primerljivost podatkov med skupinami. Izračuni so bili opravljeni za vsak sopomenski par znotraj vsake skupine uporabnikov. Ker so bili možni odgovori nominalne spremenljivke in ne skala, je bila za določitev distribucije možnih odgovorov izračunana tudi entropija (Shannon 1948).⁸

Komentarji ocenjevalcev so bili ročno kategorizirani glede na njihovo vsebino. Kategorije so bile določene po načelu »od spodaj navzgor« (angl. *bottom-up*), torej oblikovane na podlagi analiziranega gradiva in ne vnaprej določene.⁹ Končni seznam je obsegal 11 kategorij. Kategorije in njihov opis ter primeri kategoriziranega gradiva so predstavljeni v tabeli 1. Uporabljena je bila večplastna kategorizacija, saj so nekateri komentarji, čeprav so prihajali od istega ocenjevalca, vsebovali več informacij, ki bi jih lahko uvrstili v različne kategorije, npr. »narečno in kalk«,¹⁰ »potrebna bi bila stilna oznaka, v enem od pomenov« itd. Prav tako je bilo možno opaziti opombe, ki niso bile dovolj pogoste, da bi jih bilo mogoče uvrstiti v ločeno kategorijo. Takšni komentarji so bili podkategorizirani znotraj glavnih kategorij. To je veljalo npr. za omembe specifičnih pomenskih oznak, ki so nakazovale različne vrste *zaznamovanosti* bodisi iztočnice bodisi uporabniških predlogov (npr. »narečno«, »ljubkovalno«, »pogovorno« itn.).

Kategorija	Opis	Primer komentarja	Sopomenski par
samo v določenem pomenu/kontekstu	predlagana sopomenka je ustrezna v omejenem kontekstu ali določenem pomenu besede oz. raba je omejena na določene slovnične značilnosti, frazeološko, metaforično ali kako drugače preneseno rabo oz. dana ima lahko beseda druge pomene oz. obstaja potreba po razločevanju pomenov	»Sopomenki v enem od pomenov.«	<i>dialog – dogovarjanje</i>
nepopoln/pomanjkljiv pomen	uporabniška sopomenka bi potrebovala dodatne kvalifikatorje, ki se zdijo nujna sestavina pomena, da bi bili besedi sopomenki	»Zaznamovan sinonim za „dober avto“.«	<i>avto – mašina</i>
neujemanje pomenov	besedi v paru sta pomensko povezani, vendar ne nujno vedno zamenljivi oz. opisujeta povezane, vendar različne pojme oz. ima ena beseda širši ali ožji pomen itd.	»Vsak strokovnjak še nima nujno avtoritete in obratno.«	<i>avtoriteta – strokovnjak</i>

⁸ Treba se je zavedati, da sta oba izračuna zelo občutljiva na najmanjše razlike v odgovorih, zato sta bila uporabljena kot filtrirno orodje za lažjo analizo in primerjavo rezultatov.

⁹ Pri tem pristopu je prisotna določena mera subjektivnosti pri odločanju, kdaj določen tip podatkov že zahteva lastno kategorijo, prednost pa je, da so na osnovi gradiva oblikovane kategorije lahko enoznačne in enostavne pripisljive, zato je v analizi manj mejnih primerov.

¹⁰ Vsi komentarji so prikazani tako, kot so jih vnesli ocenjevalci, brez odprave pravopisnih pomanjkljivosti npr. malih začetnic na začetku povedi ipd.

Kategorija	Opis	Primer komentarja	Sopomenski par
drugo pomen-sko razmerje	primeri nadpomenk ali podpomenk ter primeri meronimije in holonimije, npr. da je x vrsta, produkt, del y	»aorta je glavna arterija, ni torej vsaka arterija aorta«	<i>aorta – arterija</i>
neznana beseda ali pomen	ocenjevalci eksplicitno navajajo, da ne poznajo besede same ali v predlaganem pomenu oz. besede še niso zasledili	»Ne razumem dobro besede patogen.«	<i>virus – patogen</i>
razlaga	predlagana sopomenka je razlaga, definicija ali opis gesla	»Predlagana sopomenka je bolj kot sopomenka pojasnilo iztočnice.«	<i>štipendija – denar za šolanje</i>
nekompletne besedne zveze	večbesedne enote predlagane kot ena beseda	»mogoče potem telefonska številka (metonimija - „daj mi svoj telefon“)«	<i>telefon – številka</i>
vrednotenje	ocenjevalci zgolj podajajo svoje mnenje o predlagani sopomenki	»Le zakaj?«	<i>cigareta – cigaret</i>
prevzete besede	ena od besed v paru je izposojenka, tujka, kalk ali nestandardna izposojenka; ocenjevalci so včasih navedli, iz katerega jezika bi lahko bila beseda izposojena	»Prevzeta beseda, ki ponazarja slikovno šalo, ki brez slike nima učinka«	<i>šala – meme</i>
zaznamovano	ena od besed v paru je zaznamovana ali potrebuje kvalifikator, oznako ali zaznamek, včasih zelo specifičnega, npr. pogovorno, narrečno, slengovsko, slabšalno itd.	»z dodatno opombo«	<i>sla – žeja</i>
drugo	opombe, ki ne spadajo v zgornje kategorije; lahko se nadalje razvrščajo v nekoliko večje podkategorije ali priložnostne podkategorije	»predlagana sopomenka že vsebuje iztočnico«	<i>buča – buča hokaido</i>

Tabela 1: Kategorije komentarjev z opisom in primeri uporabe

Za določitev morebitnih povezanosti med uporabniškimi skupinami in njihovimi najpogostejšimi komentarji so bili izvedeni statistični testi, tj. izdelane so bile kontingenčne tabele in izveden Pearsonov hi-kvadrat test, s katerim lahko ugotovljamo, ali je povezanost med rezultati dovolj značilna, da jo lahko posplošimo oziroma ali obstajajo statistično pomembne razlike med skupinami – če je vrednost Pearsonovih rezidualov pod $-1,92$ ali nad $1,92$, pomeni statistično pomembno razliko. Izračuni so predstavljeni v tabeli 3 v naslednjem razdelku.

3 Rezultati

3.1 Podrobnejša utemeljitev odločitev

Prva predpostavka je predvidevala, da bodo učitelji (s pomočjo komentarjev) pogosteje opozarjali na morebitne neustrezne ali (jezikovno) pomanjkljive uporabniške predloge. Za preverbo te predpostavke sem primerjala število podanih in kategoriziranih komentarjev med različnimi skupinami ter število kategoriziranih komentarjev za vsako kategorijo znotraj skupin. Številke so prikazane v tabeli 2. Skupno število komentarjev za posamezno kategorijo je v tabeli podkrepljeno, krepko in podčrtano je označeno, katera skupina je prispevala največ komentarjev v posamezni kategoriji.

Uporabniška skupina	Slovaropisci	Lektorji	Ljubiteljski raziskovalci jezika	Tržniki	Prevajalci	Študenti	Učitelji slovenščine	SKUPAJ	POVPREČJE
Zbranih komentarjev	<u>2.717</u>	363	783	640	1.234	2.593	252	8.582	1.226
Kategoriziranih komentarjev ¹¹	1.802	388	708	609	1.249	<u>1.845</u>	246	6.846	978
samo v določenem pomenu/kontekstu	<u>625</u>	51	121	65	166	435	18	1.481	212
nepopoln/pomanjkljiv pomen	5	28	40	31	<u>89</u>	60	35	288	41
neujemanje pomenov	36	56	57	92	<u>200</u>	188	35	664	95
drugo pomensko razmerje	75	44	35	28	80	<u>190</u>	19	471	67
neznana beseda ali pomen	247	53	115	194	166	<u>276</u>	83	1.134	162
razlaga	<u>93</u>	0	17	1	22	65	0	198	28
nekompletne besedne zveze	23	1	9	9	<u>58</u>	17	5	122	17
vrednotenje	6	17	9	11	11	<u>22</u>	1	77	11
prevzete besede	0	19	15	<u>43</u>	36	22	0	135	19
zaznamovano	425	92	247	84	279	<u>426</u>	27	1.580	226
drugo	<u>267</u>	27	43	51	142	144	23	697	100

Tabela 2: Število podanih in kategoriziranih komentarjev po skupinah uporabnikov ter razporeditev kategorij komentarjev po uporabniških skupinah

Kot je razvidno iz tabele 2, so učitelji prispevali najmanj komentarjev izmed vseh skupin – skoraj desetkrat manj kot slovaropisci in študenti, ki so največkrat komentirali gradivo. Tretjina (33 % oziroma 83) kategoriziranih

¹¹ Ponavljajoči se komentariji so bili deduplicirani – če je več ocenjevalcev v isti skupini podalo komentar, ki je spadal v isto kategorijo, je bil upoštevan samo enkrat.

komentarjev se je nanašala na nepoznavanje katere izmed besed v paru. Največje število tovrstnih komentarjev so prispevali študenti (276), vendar je v njihovem primeru to deloma mogoče pojasniti z željo po »pravilnem« reševanju naloge in izbiro najbolj varne opcije v primeru dvomov (prim. Gapsa 2022: 314). Hkrati pa učitelji niso opozarjali na primere, kjer je bila namesto sopomenke podana razlaga iztočnice, na kar so največkrat opozarjali slovaropisci (93), verjetno zaradi boljšega zavedanja o naravi uporabniško dodanega gradiva in (pre)poznavanja (slovarskih) definicij. Treba pa je opozoriti, da je velik delež tovrstnih primerov na meji med primeri (slovarske) definicije in primeri drugih pomenskih razmerij, npr. nadpomenskosti (prim. Gapsa 2023: razdelek 5.3). Znotraj kategorije *drugo* so učitelji le nekajkrat opozorili na nepravilnost oziroma variantnost zapisa, npr. pri parih *čarovnica – čudežnica* (predlagan zapis s č), *denarnica – tošln* (predlagan zapis *tošl*), *sosed – mejač* (varianta: *mejaš*) ali *živina – živad* (varianta: *žvad*). Le enkrat je bilo opozorjeno na terminološko ustreznost, in sicer pri paru *psihologija – dušeslovje* je ocenjevalec opozoril, da dušeslovje »ne deluje kot strokovni izraz /.../«. Te ugotovitve ovržejo predpostavko, da bodo učitelji pogostejše in podrobnejše argumentirali svoje odgovore in odločitve, hkrati pa pogostejše opozarjali na (ne) pravilnost oziroma variantnost zapisa, morebitne (terminološke) (ne)ustreznosti itn. Komentarje podajajo redkeje od npr. slovaropiscev ali prevajalcev in primerljivo pogosto kot lektorji.

3.2 Osredotočanje na omejitve konteksta in pomena

Druga predpostavka je predvidevala, da bodo učitelji pogostejše izpostavljali (ne)ustreznost rabe posameznih besed oziroma besednih zvez v določenih kontekstih ter opozarjali na gradivo, ki nujno potrebuje pomensko členitev ali drugačno dopolnitev (pomenskih) informacij. Za preverjanje, ali se opombe učiteljev statistično razlikujejo od drugih skupin, so bili izračunani Pearsonovi reziduali, ki so predstavljeni v tabeli 3. Številke v oklepajih označujejo skupno število komentarjev v posamezni kategoriji na skupino uporabnikov. Statistično pomembne razlike predstavljajo vrednosti pod $-1,92$, tj. komentarji, ki so manj pogosti kot v drugih skupinah (v tabeli imajo svetlo sivo podlago), ali vrednosti nad $1,92$, tj. komentarji, ki so pogostejši kot v drugih skupinah (ti imajo temno sivo podlago).

Kategorija	Slovaropisci	Lektorji	Ljubiteljski raziskovalci jezika	Tržniki	Prevajalci	Študenti	Učitelji slovenščine	SKUPAJ
samo v določenem pomenu/kontekstu	11,915 (625)	-3,594 (51)	-2,597 (121)	-5,814 (65)	-6,337 (166)	1,798 (435)	-4,827 (18)	1.481
nepopoln/ pomanjkljiv pomen	-8,132 (5)	2,891 (28)	1,873 (40)	1,064 (31)	5,031 (89)	-1,998 (60)	7,664 (35)	288
neujemanje pomenov	-10,496 (36)	2,995 (56)	-1,407 (57)	4,286 (92)	7,167 (200)	0,679 (188)	2,282 (35)	664
drugo pomensko razmerje	-4,397 (75)	3,351 (44)	-1,964 (35)	-2,146 (28)	-0,638 (80)	5,600 (190)	0,505 (19)	471
neznana beseda ali pomen	-2,978 (247)	-1,405 (53)	-0,209 (115)	9,274 (194)	-2,841 (166)	-1,692 (276)	6,620 (83)	1.134
razlaga	5,664 (93)	-3,350 (0)	-0,768 (17)	-3,958 (1)	-2,349 (22)	1,594 (65)	-2,667 (0)	198
nekompletne besedne zveze	-1,607 (23)	-2,249 (1)	-1,018 (9)	-0,562 (9)	7,577 (58)	-2,769 (17)	0,295 (5)	122
vrednotenje	-3,169 (6)	6,050 (17)	0,368 (9)	1,586 (11)	-0,813 (11)	0,275 (22)	-1,062 (1)	77
prevzete besede	-5,961 (0)	4,104 (19)	0,279 (15)	8,944 (43)	2,292 (36)	-2,384 (22)	-2,202 (0)	135
zaznamovano	0,450 (425)	0,261 (92)	6,542 (247)	-4,769 (84)	-0,543 (279)	0,012 (426)	-3,951 (27)	1.580
drugo	6,170 (267)	-1,988 (27)	-3,424 (43)	-1,396 (51)	1,318 (142)	-3,197 (144)	-0,408 (23)	696

Tabela 3: Pearsonovi reziduali distribucije kategorij komentarjev med skupinami uporabnikov

Učitelji so, skupaj z drugimi skupinami ocenjevalcev, pogosto opozarjali, da določen uporabniški predlog nima bistvene pomenske sestavine, da bi ga lahko obravnavali kot sopomenskega, zlasti z opozarjanjem na primere *nepopolnih oz. pomanjkljivih pomenov* (npr. v paru *ladja – barkača* je komentar nakazoval, da je *barkača* »stara ladja v slabem stanju«) ter *neujemanja pomenov* (npr. v paru *arhiv – zbirka* se je komentar nanašal na to, da ima *zbirka* »širši pomen«). Po drugi strani so redkeje opozarjali na potrebo po pomenski členitvi ali omejitve konteksta. Pri opozarjanju na *druga pomenska razmerja* ni bilo statistično pomembnih odstopanj.

Ostale kategorije učiteljskih komentarjev so se izkazale bodisi za redkeje rabljene v primerjavi z drugimi skupinami bodisi razlike niso bile statistično pomembne. Izjema so primeri *neznanih besed ali pomenov*, na katere so učitelji opozarjali pogostejše kot druge skupine (kot npr. v paru *koder – loken*, kjer je ocenjevalec navedel, da ne pozna besede *loken*). Navedeni rezultati le delno potrjujejo drugo hipotezo – učitelji so sicer res razmeroma pogosto opozarjali na primere neujemanja pomenov ter na potrebo po dopolnitvi (pomenskih) informacij, po drugi strani pa so le redko opozarjali na potrebo po pomenski členitvi ali (ne)ustreznost rabe katere izmed besed v paru glede na kontekst.

3.3 Zaznamovanost besedišča in natančnejša opredelitev gradiva

Tretja predpostavka je predvidevala, da bodo učitelji pogostejše opozarjali na zaznamovano besedišče, hkrati pa si bodo želeli natančnejšega opisa gradiva, npr. z uvedbo kvalifikatorjev, ki bi opozarjali na zaznamovanost. Podobno kot pri drugi predpostavki so bile tudi tokrat morebitne statistično pomembne razlike določene na podlagi Pearsonovih rezidualov, predstavljenih v tabeli 3.

Podatki kažejo, da so učitelji opozarjali na primere *zaznamovanega* besedišča redkeje kot druge skupine, še redkeje so na to težavo opozarjali le tržniki. Učitelji so največkrat izpostavljali slabšalno, pogovorno ter narečno oziroma regionalno besedišče, le priložnostno pa druge vrste zaznamovanosti, npr. starinskost, ljubkovalnost ali žargon. Primerov prevzetih besed niso izpostavljali. Le izjemoma so eksplicitno vrednotili gradivo, in sicer pri paru *marmelada – sadjemaz* je ocenjevalec opozoril, da je *sadjemaz* »čudna skovanka«. Ti podatki ovržejo predpostavko, da bodo učitelji pogostejše opozarjali na zaznamovanost in hkrati izrazili potrebo po natančnejšem kvalificiranju gradiva.

3.4 Bolj kategorični odgovori

Četrta predpostavka je predvidevala, da bodo učitelji pogostejše podajali bolj kategorične odgovore, in sicer bodo redkeje podali odgovor POGOJNO DA, hkrati pa bodo bolj naklonjeni zavračanju gradiva z odgovorom NE. Za preverjanje te predpostavke sem primerjala skupno število odgovorov NE in POGOJNO DA v vseh skupinah ocenjevalcev. V tabeli 4 je prikazano skupno število odgovorov, ki jih je podala vsaka skupina. Najvišje vrednosti za vsak odgovor so podčrtane in krepko označene.

Uporabniška skupina	Slovaropisci	Lektorji	Ljubiteljski raziskovalci jezika	Tržniki	Prevajalci	Študenti	Učitelji slovenščine	POVPREČJE
SKUPAJ odgovorov¹²	5.829	5.823	5.828	<u>5.832</u>	5.831	5.831	<u>5.827</u>	<u>5.829</u>
DA	2.720	3.009	2.916	<u>3.590</u>	2.614	1.797	<u>3.383</u>	<u>2.861</u>
NE	492	1.908	<u>1.924</u>	1.404	1.687	1.187	<u>1.556</u>	<u>1.451</u>
POGOJNO DA	<u>1.956</u>	467	611	300	742	1.940	<u>407</u>	<u>918</u>
NISEM PREPRIČAN/ NE VEM	661	439	377	538	788	<u>907</u>	<u>481</u>	<u>599</u>

Tabela 4: Skupno število posameznih odgovorov na uporabniško skupino

Učitelji so redkeje kot druge skupine izbirali odgovor POGOJNO DA, pogostejše so bolj kategorične odgovore podajali le tržniki. Nizko število odgovorov POGOJNO DA v kombinaciji z nadpovprečnim številom odgovorov DA in NE kaže na to, da so učitelji manj zadržani do vključitve uporabniških predlogov v slovarsko bazo v predlagani obliki kot npr. slovaropisci in študenti. Rezultati nakazujejo, da so učitelji bolj nagnjeni k binarnemu ocenjevanju sopomenskosti po principu DA – NE in redkeje posegajo po možnosti pogojnega sprejema gradiva. Učitelji so npr. večinsko (vsaj 4 od 6 so podali odgovor NE) zavrnili pare *bolnišnica – poliklinika*, *dopust – odsotnost*, *izkušnja – dogodivščina*, *morilec – zastrupitelj*, *podpis – čačka*, *prelomnica – zareza*, *scenarij – recept*, kjer so ocenjevalci iz drugih skupin večinoma izbirali odgovore DA in POGOJNO DA. Hkrati so učitelji podajali precej ujemajoče se odgovore – vsaj 4 od 6 ocenjevalcev v skupini so se strinjali glede skupno 658 parov (68 % ocenjevanega gradiva), od tega so 3/4 tovrstnih parov ocenili kot relevantno sopomensko gradivo, kar nakazuje, da je uporabniško dodano gradivo uporabno tudi za to skupino. Skupno število odgovorov NE, ki so ga izbrali v nadpovprečnem številu, potrjuje predpostavko, da bodo učitelji zavrnili več gradiva, velja pa opozoriti, da niso bili med najstrožjimi skupinami, kjer so ljubiteljski raziskovalci jezika in lektorji.

¹² Zaradi občasnih manjkajočih odgovorov se skupno število odgovorov razlikuje med skupinami in le redko ustreza številu možnih odgovorov v skupini, torej 5.832, ko vsi (6) ocenjevalci v skupini ocenijo vse sopomenske pare (972).

4 Sklep in nadaljnje delo

V prispevku sem želela raziskati, kako predlagano sopomensko gradivo v primerjavi z drugimi predstavniki uporabniške skupnosti dojemajo in ocenjujejo učitelji slovenščine, ki so pomembna ciljna skupina slovarskih in drugih jezikovnih virov. Rezultati temeljijo na uporabniški raziskavi in ocenjevanju 972 sopomenskih kandidatov, ki so jih v prvi različici slovarja predlagali uporabniki SSSS.

Kot nakazuje slika 1, učitelji lahko slovar uporabljajo za delo z učenci ali za lastne poklicne potrebe. Pred sodelovanjem v raziskavi niso bili pozvani, naj pri ocenjevanju izberejo enega od obeh vidikov. Zato je potrebna previdnost pri posploševanju zaključkov v luči rabe slovarja za didaktične namene. Nekoliko varneje lahko učitelje sopostavimo z drugimi skupinami s predpostavljeno jezikovno izobrazbo, tj. lektorji in prevajalci (do določene mere tudi s slovaropisci in študenti)¹³ in primerjamo ocene jezikovnih strokovnjakov z ocenami skupin, kjer jezikovna izobrazba ni predvidena, tj. tržnikov in ljubiteljskih raziskovalcev jezika. Opazimo lahko, da se glede števila prispevanih komentarjev učitelji vedejo podobno kot lektorji, vendar precej drugače kot prevajalci po eni, ter tržniki in ljubiteljski raziskovalci jezika po drugi strani. Učitelji podobno pogosto kot navedene skupine (tj. prevajalci, lektorji, tržniki in ljubiteljski raziskovalci jezika) opozarjajo na omejitve konteksta in pomena, čeprav niso namenili posebne pozornosti izpostavljanju problemov drugih pomenskih razmerij. Podobno kot tržniki so nekoliko pogostejše kot ostale skupine opozarjali na primere neznanih besed ali njihovih pomenov. Redkeje od ostalih skupin so opozarjali na primere prevzetih besed in zaznamovanosti, niso tudi posebej izpostavljali nekompletnih besednih zvez ali drugih težav z uporabniško dodanim gradivom. Podobno kot ostale skupine so redkeje opozarjali tudi na primere, ki spominjajo na razlage.

Rezultati kažejo, da slovarski uporabniki lahko ponudijo uporabne in relevantne sopomenske kandidate, tudi po presoji učiteljev slovenščine, hkrati pa je pomembno, da so vključeni v procese izdelave in nadgradnje jezikovnih virov tudi kot ocenjevalci, ki lahko prispevajo svoja mnenja in predloge. Razlike v ocenah različnih ciljnih skupin poudarjajo stalno potrebo po spremljanju prednostnih nalog in potreb skupnosti ter njihovem upoštevanju, da se zagotovi dejanska odzivnost odzivnih jezikovnih virov.

Zahvala

Projekt *Empirična podlaga za digitalno podprt razvoj pisne jezikovne zmožnosti* v letih 2021–2024 financira Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Raziskovalni program št. P6-0411 (Jezikovni viri in tehnologije za slovenski jezik) sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

¹³ Zaradi drugačne situacije slovarske rabe in vključenosti v projekte, posvečene samemu razvoju slovarja, sta ti skupini različni od ostalih, a med seboj podobni (prim. Gapsa 2023; Gapsa in Arhar Holdt 2023).

Viri

Fišer, Darja, 2015: *Semantic lexicon of Slovene sloWNet 3.1*. Repozitorij raziskovalne infrastrukture CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1026>. (Dostop 18. 3. 2024.)

Gantar, Polona, Krek, Simon, Kosem, Iztok, Šorli, Mojca, Kocjančič, Polonca, Grabnar, Katja, Yerošina, Olga, Zaranšek, Petra in Drstvenšek, Nina, 2013: *Slovene lexical database 1.0*. Repozitorij raziskovalne infrastrukture CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1030>. (Dostop 18. 3. 2024.)

Kosem, Iztok, Bálint Čeh, Júlia, Ponikvar, Primož, Zaranšek, Petra, Kamenšek, Urška, Koša, Peter, Gróf, Annamária, Bőröcz, Nándor, Harmat Császár, Jolanda, Szijártó, Imre, Šantak, Borut, Gantar, Polona, Krek, Simon, Roblek, Rebeka, Zgaga, Karolina, Logar, Urban, Pori, Eva, Arhar Holdt, Špela in Gorjanc, Vojko, 2021: *Comprehensive Slovenian-Hungarian Dictionary 1.0*. Repozitorij raziskovalne infrastrukture CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1453>. (Dostop 18. 3. 2024.)

Krek, Simon, Laskowski, Cyprian, Robnik-Šikonja, Marko, Kosem, Iztok, Arhar Holdt, Špela, Gantar, Polona, Čibej, Jaka, Gorjanc, Vojko, Klemenc, Bojan in Dobrovoljc, Kaja, 2018: *Thesaurus of Modern Slovene 1.0*. Repozitorij raziskovalne infrastrukture CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1166>. (Dostop 18. 3. 2024.)

Literatura

Arhar Holdt, Špela, 2020: How Users Responded to a Responsive Dictionary: the Case of the Thesaurus of Modern Slovene. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46/2. 465–482. DOI: <https://doi.org/10.31724/rihjj.46.2.1>.

Arhar Holdt, Špela, Čibej, Jaka, Dobrovoljc, Kaja, Gantar, Polona, Gorjanc, Vojko, Klemenc, Bojan, Kosem, Iztok, Krek, Simon, Laskowski, Cyprian in Robnik-Šikonja, Marko, 2018: Thesaurus of Modern Slovene: By the Community for the Community. Čibej, Jaka, Gorjanc, Vojko, Kosem, Iztok in Krek, Simon (ur.): *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress, Lexicography in Global Contexts*, Ljubljana, 17–21 July 2018. Ljubljana: Ljubljana University Press, Faculty of Arts. 401–410. <https://euralex.org/wp-content/themes/euralex/proceedings/Euralex%202018/118-4-2991-1-10-20180820.pdf>. (Dostop 15. 9. 2024.)

Arhar Holdt, Špela, Gajek, Elżbieta, Durán-Muñoz, Isabel, Bago, Petra, Hatipoglu, Ciler, Kasperavičienė, Ramunė, Lazić Konjik, Ivana, Rodosthenous, Christos, Volodina, Elena in Weber, Tassja, 2020: Language Teachers and Crowdsourcing: Insights from a Cross-European Survey. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46/1. 1–28. DOI: <https://doi.org/10.31724/rihjj.46.1.1>.

Arhar Holdt, Špela, Kosem, Iztok in Gantar, Polona, 2016: Dictionary User Typology: The Slovenian Case. Margalidze, Tinatin in Meladze, George (ur.): *Proceedings of the XVII EURALEX International Congress: Lexicography and Linguistic Diversity, Tbilisi, 6–10 September 2016*. Tbilisi: Ivane Javakhishvili Tbilisi University Press. 179–187. https://euralex.org/wp-content/themes/euralex/proceedings/Euralex%202016/euralex_2016_015_p179.pdf. (Dostop 15. 9. 2024.)

Arhar Holdt, Špela, Kosem, Iztok in Pori, Eva, 2021: Jezikovni viri CJVT in njihova raba v izobraževalne namene. Ulčnik, Natalija (ur.): *Slovenščina na dlani 4*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 19–36. DOI: <https://doi.org/10.18690/978-961-286-521-4>.

Atkins, Beryl T. Sue (ur.), 1998: *Using Dictionaries: Studies of Dictionary Use by Language Learners and Translators*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Bergenholtz, Henning in Johnsen, Mia, 2005: Log Files as a Tool for Improving Internet Dictionaries. *Hermes: Journal of Linguistics* 34. 117–141. DOI: <https://doi.org/10.7146/hjclb.v18i34.25802>.

Bogaards, Paul, 2003: Uses and users of dictionaries. Van Sterkenburg, Piet (ur.): *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 26–33. DOI: <https://doi.org/10.1075/tlrp.6>.

Gapsa, Magdalena, 2022: Ocenjevanje uporabniško dodanih sopomenk v Slovarju sopomenk sodobne slovenščine – pilotna študija. Fišer, Darja in Erjavec, Tomaž (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika, 15.–16. september 2022, Ljubljana, Slovenija*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. 308–316. https://nl.ijs.si/jtdh22/pdf/JTDH2022_Gapsa_Ocenjevanje-uporabnisko-dodanih-sopomenk-v-Slovarju-sopomenk-sodobne-slovenscine.pdf. (Dostop 15. 9. 2024.)

Gapsa, Magdalena, 2023: “But why??” *Evaluation of user-suggested synonyms in the Thesaurus of Modern Slovene*. Research Square. Rokopis. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-2775161/v1>.

Gapsa, Magdalena in Arhar Holdt, Špela, 2023: How Lexicographers Evaluate User Contributions in The Thesaurus of Modern Slovene in Comparison to Dictionary Users. Medved, Marek, Měchura, Michal, Tiberius, Carole, Kosem, Iztok, Kallas, Jelena, Jakubiček, Miloš in Krek, Simon (ur.): *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): Invisible Lexicography. Proceedings of the eLex 2023 conference. Brno, 27–29 June 2023*. Brno: Lexical Computing CZ s.r.o. 178–200. <https://elex.link/elex2023/wp-content/uploads/47.pdf>. (Dostop 15. 9. 2024.)

Gorjanc, Vojko, Gantar, Polona, Kosem, Iztok in Krek, Simon (ur.), 2015: *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789612379759>.

Hartmann, Reinhard R. K., 1987: Four perspectives on dictionary use: a critical review of research methods. Cowie, Anthony P. (ur.): *The Dictionary and the Language Learner*. Tübingen: Niemeyer. 11–28. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783111340500>.

Kosem, Iztok, Krek, Simon, Gantar, Polona, Arhar Holdt, Špela, Čibej, Jaka in Laskowski, Cyprian, 2018: Collocations Dictionary of Modern Slovene. Čibej, Jaka, Gorjanc, Vojko, Kosem, Iztok in Krek, Simon (ur.): *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress, Lexicography in Global Contexts, Ljubljana, 17–21 July 2018*. Ljubljana: Ljubljana University Press, Faculty of Arts. 989–997. <https://euralex.org/publications/collocations-dictionary-of-modern-slovene>. (Dostop 15. 9. 2024.)

Krek, Simon, Laskowski, Cyprian in Robnik-Šikonja, Marko, 2017: From Translation Equivalents to Synonyms: Creation of a Slovene Thesaurus Using Word co-occurrence Network Analysis. Kosem, Iztok, Tiberius, Carole, Jakubiček, Miloš, Kallas, Jelena, Krek, Simon in Baisa, Vit (ur.) *Proceedings of eLex 2017: Lexicography from Scratch, Leiden, 19–21 September 2017*. Brno: Lexical Computing CZ s.r.o. 93–109. <https://elex.link/elex2017/wp-content/uploads/2017/09/paper05.pdf>. (Dostop 15. 9. 2024.)

Krippendorff, Klaus, 1970: Estimating the Reliability, Systematic Error, and Random Error of Interval Data. *Educational and Psychological Measurement* 30/1. 61–70. DOI: <https://doi.org/10.1177/001316447003000105>.

Lew, Robert in de Schryver, Gilles-Maurice, 2014: Dictionary Users in the Digital Revolution. *International Journal of Lexicography* 27/4. 341–359. DOI: <https://doi.org/10.1093/ijl/ecu011>.

Lew, Robert, 2015: Opportunities and limitations of user studies. Tiberius, Carole in Müller-Spitzer, Carolin (ur.) *Research into dictionary use. Wörterbuchbenutzungsfor-schung. 5. Arbeitsbericht des wissenschaftlichen Netzwerks „Internetlexikografie“*. Mannheim: Institut für deutsche Sprache. 6–16. https://ids-pub.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/3772/file/Research_into_dictionary_use-2015.pdf#page=6. (Dostop 24. 11. 2024.)

Müller-Spitzer, Carolin, 2014: *Using Online Dictionaries*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110341287>.

Nesi, Hilary, 2000: *The Use and Abuse of EFL Dictionaries: How learners of English as a foreign language read and interpret dictionary entries*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110946031>.

Shannon, Claude Elwood, 1948: A mathematical theory of communication. *The Bell System Technical Journal* 27/3. 379–423. DOI: <https://doi.org/10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x>.

Tarp, Sven, 2009: Reflections on Lexicographical User Research. *Lexikos* 19/1. 275–296. DOI: <https://doi.org/10.5788/19-0-440>.

Tomaszczyk, Jerzy, 1979: Dictionaries: Users and Uses. *Glottodidactica* 12. 103–119.

ANALIZA POPRAVKOV VELIKE/ MALE ZAČETNICE V KORPUSIH ŠOLAR IN LEKTOR

Prispevek obravnava popravke pri dveh oblikah revizije neavtorskih besedil – popravljanju besedil v okviru učno-vzgojnega procesa in lektoriranju. Učitelj in lektor posegata v besedilo, da bi opozorila na odklone od knjižnojezikovne norme, učitelj z namenom razvijanja učenčeve jezikovne (in slogovne) zmožnosti, lektor pa, da bi zagotovil skladnost besedila s knjižnojezikovno normo; za takšen poseg v besedilo uporabljamo izraz popravek. Za primerjalno analizo smo uporabili gradivo iz specializiranih korpusov *Šolar* in *Lektor*, in sicer popravke velike/male začetnice, ki jih je v korpusu *Šolar* 2015 in predstavljajo posebno kategorijo znotraj *napak zapisa*, medtem ko jih je v korpusu *Lektor* 1702 in so razdeljeni v šest podtipov, ki se skupaj natančno prekrivajo s kategorijo popravkov velike in male začetnice v korpusu *Šolar* in so nam služili za oblikovanje tipologije popravkov iz korpusa *Šolar*. Predstavljamo konkretne pravopisne težave, s katerimi se srečujejo učenci in odrasli avtorji, ter kako napake popravljajo učitelji in kako lektorji, pri čemer presojamo, ali se pri popravljanju strogo držijo kodificirane pravopisne norme oziroma ali prihaja do odklonov in v katerih primerih. Ugotavljamo, da največ težav povzroča ločevanje med lastno- in občnoimenskostjo. S povezovanjem področja razvijanja jezikovne zmožnosti pri učencih in področja lektoriranja raziskava predstavlja nov pristop v preučevanju jezika.

Ključne besede: besedilna revizija, velika/mala začetnica, lektoriranje, popravek, kodifikacija

Analysis of corrections of upper-case/lower-case initials in the *Šolar* and *Lektor* corpora

The paper examines corrections in two types of non-authored text revision – text correction within the educational process and proofreading. Both the teacher and the proofreader intervene in the text in order to correct the deviations from the standard language norms: the teacher with the aim of developing the student's language (and stylistic) abilities, and the proofreader to ensure that the text complies with the standard language norms, and in this paper the term correction is used for such interventions in the text. The specialized corpora *Šolar* and *Lektor* were used for the comparative analysis. As regards the corrections of upper-case/lower-case initials, there are 2,015 such corrections in the *Šolar* corpus, where they represent a special category within spelling errors, while in the *Lektor* corpus there are

1,702 of these corrections and they are divided into six subtypes, which together overlap precisely with the category of upper-case and lower-case corrections in the *Šolar* corpus. They were used to create a typology of corrections from the *Šolar* corpus for the purposes of this paper. The aim of this paper is to present concrete spelling problems encountered by students and adult authors, and to examine how such errors are corrected by teachers and proofreaders – whether they strictly adhere to codified orthographic norms, or whether deviations occur, and if so in which cases. It was found that distinguishing between proper and common nouns causes the most problems. The paper represents a new approach to language study through the integration of the fields of developing students' language abilities and proofreading.

Keywords: text revision, upper-case/lower-case initials, proofreading, correction, codification

1 Uvod

Pravopisna norma je kodificirana, kodifikacija pa se spremeni ob izidu vsakokratnega novega pravopisnega priročnika. Pravila temeljijo na evalvaciji predhodnih pravil ter razprave v strokovnih krogih in z zainteresirano javnostjo (Dobrovoljc in Jakop 2012: 5–11). Usvajanje kodificirane norme poteka predvsem v vzgojno-izobraževalnem procesu (Skubic 2005: 15), usvojena naj bi bila ob zaključku srednjega splošnega izobraževanja. V raziskavi primerjamo besedilno revizijo besedil, (1) ki nastajajo pri usvajanju pravopisne norme in (2) ki jih tvorijo nosilci jezika, ki naj bi pravopisno normo že usvojili (v nadaljevanju: odrasli). Poimenovanje *revizija* povzemamo po Popič (2014: 5) in Žagar (1995: 302); slednji govori o *reviziji spisov*. Presojamo konkretne primere v posameznih kategorijah napak in znotraj njih določamo skupine pravopisnih težav. Ugotavljamo, ali reviziji upoštevata kodificirano normo ali se pojavljajo odstopanja, in če se, v katerih primerih.

2 Korpusnojezikovna analiza popravkov

Za korpusnojezikovno analizo smo uporabili gradivo iz specializiranih korpusov (Gorjanc in Fišer 2013: 12) *Šolar* in *Lektor*. Korpus usvajanja jezika (Kosem idr. 2012: 19) *Šolar* vsebuje besedilnozvrstno različne avtentične pisne izdelke učencev 3. triletja OŠ in dijakov, večinoma iz šolskega leta 2009/10 (Rozman idr. 2018: 119); ok. 56 % besedil vsebuje učiteljske popravke (Goli 2018: 30). Korpus *Lektor* pa je specializirani korpus (Popič 2014: 69) lektoriranih neliterarnih prevodov in avtorskih besedil, »pri katerih stilistika ne igra posebne vloge« (Popič 2014: 90), tj. strokovnih in poljudnoznanstvenih besedil (Popič 2014: 72).

V korpusu *Šolar* je 2125 popravkov velike/male začetnice in tvorijo posebno podkategorijo znotraj kategorije *napake zapisa*, medtem ko jih je v korpusu *Lektor* 1702 in so razdeljeni v šest podkategorij.

Pojem *napaka* se v učiteljski in lektorski praksi pojmuje kot »odstopanj/e/ od pričakovanega, ustreznega in pravilnega« (Pirih Svetina 2003: 18). Toporišič (1992:

121) govori o *napačnosti*, ki je, »/k/ar ne ustreza jezikovni normi (ali predpisu) /.../, to pa tako izrazno kakor tudi pomensko /.../. Napačnost je seveda lahko tudi vsebinska /.../ in splošno sporočevalska«. Učitelj/lektor torej med popravljanjem išče odklone od pravilnega, ustreznega in pričakovanega (tj. skladnega s kodificirano normo in s pragmatičnimi okoliščinami, značilnega za določeno besedilno vrsto in tega, kar ocenjuje kot pravilno oziroma ustrezno). Nasprotno so v korpusih z izrazom *napaka* poimenovani popravljeni jezikovni pojavi ne glede na njihovo (ne)pravilnost, (ne)ustreznost in (ne)pričakovanost; v tem pomenu ga bomo uporabljali v kontekstih, v katerih ga ne bomo mogli nadomestiti z izrazom *popravek*.

2.1 Metoda dela

Ker sta korpusa različno označena, smo morali pred analizo popravke iz korpusa *Šolar* ročno razvrstiti. Pri razvrstitvi v podkategorije smo upoštevali kriterije za razvrstitev v korpusu *Lektor* (Popič 2014: 127–129, 230, 234, 238–239) na začetnice pri zapisu imen/poimenovanj bitij (ta kategorija v korpusu zajema tudi svojilne pridevnike iz lastnih imen bitij), zapisu zemljepisnih imen, zapisu pridevnikov (kategorija zajema le pridevnike, ki niso uvrščeni v nobeno od drugih kategorij), zapisu začetnic na začetku povedi (v korpusu poimenovanih *stavčne začetnice*) ter zapisu stvarnih lastnih imen in občnih poimenovanj.

Poleg navedenih obstaja še posebna kategorija, poimenovana *zapis stvarnega poimenovanja*, v kateri je le en primer: *Sončevo* → *sončno* (*svetlobo*); v prispevku jo bomo poimenovali *Ostalo*. Težavo so predstavljali primeri, ki bi jih bilo mogoče uvrstiti v več kot eno kategorijo; podobno je opaziti že v korpusu *Lektor*, v katerem npr. popravek *Frankovska* → *frankovska* (*država*) najdemo v kategoriji začetnice pri zapisu pridevnikov, popravek *Bizantinskega* → *bizantinskega* (*cesarstva*) v kategoriji zapisa stvarnih lastnih imen in občnih poimenovanj, popravek v *Vzhodnem*, *Bizantinskem* → v *vzhodnem*, *bizantinskem* (*cesarstvu*) pa pri zapisu zemljepisnih imen. O uvrstitvi popravkov iz korpusa *Šolar* smo se odločali od primera do primera, upoštevajoč kontekst.

Presojali smo, ali se lektorji/učitelji pri popravljanju držijo kodificirane pravopisne norme (*Slovenski pravopis* 2001), ali prihaja do odstopanj, ali pa sledijo t. i. parakodifikaciji, tj. »skrit/emu/ normiranj/u/, ki v določeni meri določa kodifikacijo« (Popič 2014: 179).¹

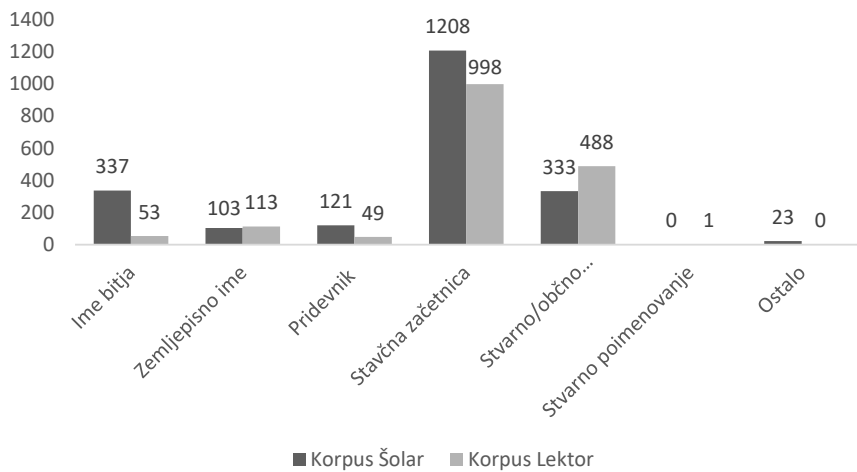
¹ Kot primer Popič (2014: 246) navaja mdr. priporočilo o dolžini stavkov iz lektorskega pravilnika *Večera*: »/.../ Če se nam zapišejo predolgi, jih razbijemo na dva ali več krajših – stavek naj bi povprečno ne imel več kot 20 besed /.../ predolgi stavki hudo kvarijo naš slog«.

2.2 Popravki velike/male začetnice

Primerjava števila in deleža napak začetnice v korpusih je pokazala sledeče:

Popravki velike/ male začetnice	Št. popravkov v korpusu <i>Šolar</i>	Delež poprav- kov v korpusu <i>Šolar</i> (glede na vse popravke rabe velike/ male začetni- ce) (%)	Št. popravkov v korpusu <i>Lektor</i>	Delež poprav- kov v korpusu <i>Lektor</i> (glede na vse poprav- ke rabe velike/ male začetnice) (%)
Imena bitij	337	15,9	53	3,1
Zemljepisna imena	103	4,8	113	6,6
Pridevniki	121	5,4	49	2,9
Začetek povedi	1208	56,8	998	58,5
Stvarna lastna imena in občna poimenovanja	333	15,7	488	28,6
Ostalo	23	1,1	1	< 0,1

Tabela 1: Primerjava števila in deleža popravkov v posameznih podkategorijah napak velike/male začetnice med korpusoma *Šolar* in *Lektor*

Graf 1: Primerjava števila in deleža popravkov v posameznih podkategorijah napak velike/male začetnice med korpusoma *Šolar* in *Lektor*

V korpusih prevladujejo popravki začetnic na začetku povedi, vendar gre večino-
ma za posledico drugih popravkov (t. i. povezane popravke). Sledijo popravki za-
četnice pri zapisu stvarnih lastnih imen in občnih poimenovanj. V korpusu *Lektor*
ostale vrste napak zavzemajo precej manjše deleže, medtem ko podatki v korpusu
Šolar kažejo na težave učencev z začetnico pri zapisu imen bitij. 23 primerov iz
korpusa *Šolar* (Ostalo) nismo mogli uvrstiti v nobeno od kategorij, npr.: *Lepo Pro-*
sim; v *tistih časih so bili Pismeni le*. Lahko predvidevamo, da gre za lapsuse ali za
vpliv pravila o rabi velike začetnice pri ogovornih zaimkih in izrazih posebnega
razmerja ali spoštovanja (SP 2001: § 156).

2.2.1 Popravki začetnice pri zapisu imen bitij

V to kategorijo spadajo: nazivi in podobna občna poimenovanja oseb, živalska
imena, poimenovanja pasem, živalskih vrst ipd., mitološka bitja in poosebitve
(Popič 2014: 128). Z napakami pri zapisu začetnice se učitelji srečujejo približno
petkrat pogosteje (15,9 %) kot lektorji (3,1 %).

Učenci imajo težave že s preprostimi enobesednimi primeri, npr. z osebnimi ime-
ni: *črtomir* → *Črtomir*, *saloma* → *Saloma*; s priimki: *karničniku* → *Karničniku*;
s psevdonimi: *petek* → *Petek* 'književna oseba', kar v korpusu *Lektor* najdemo le
izjemoma in bi zato lahko šteli za lapsuse, ne pa kot posledico nepoznavanja nor-
me. Pravilno zapisovanje učencem poznanih enobesednih lastnih imen je standard
znanja že v 1. triletju OŠ, v 2. triletju pa spoznajo pravila za zapis večbesednih imen
(UN OŠ 2018: 49, 53), zato si napak pri učencih 3. triletja in dijakih ne razlagamo
kot posledico nepoznavanja kodificirane norme, ampak kot posledico premajhne av-
tomatiziranosti zapisovanja oziroma premajhne zbranosti/skrbnosti pri zapisovanju.

Popravke tujih imen s predložnimi sestavinami najdemo v obeh korpusih: *Don*
Kihota → *don Kihota* (*Šolar*), *De Saussurja* → *de Saussurja* (*Lektor*). V korpusu
Šolar (tako v besedilih s popravki kot v tistih brez njih) se pojavljata obe varian-
ti: *don Kihot* (184-krat) in *Don Kihot*² (20-krat). Popravkov *don Kihota* → *Don*
Kihota ni, pač pa se je trikrat (pri več kot enem popravljavcu) pojavil obraten
popravek: *Don Kihota* → *don Kihota*. Začetnice *Don* učitelji sicer praviloma niso
popravljali. 14-krat se je pojavila tudi varianta *Don kihot*, ki nakazuje, da učenec/
dijak ne prepozna večbesednega imena. Skladno s SP 2001 (§ 46, § 1092) »/t/uje
predložne in podobne dele priimka (t. i. predimke) pišemo citatno«, v tem primeru
z malo začetnico, vendar v slovarskem delu pravopisa najdemo iztočnico *Don*
Kihot [oseba iz Cervantesovega romana]. Takšne primere prepoznavata kot pro-
blematične tudi Dobrovoljc in Jakop (2012: 64–65) ter predlagata, da bi bilo pra-
vopisnemu pravilu, po katerem ta imena pišemo citatno, dodan abecedni seznam
predimkov; najdemo jih tudi med problemskimi sklopi *ePravopisa* (Dobrovoljc in
Lengar Verovnik 2020: 142).

² Upoštewane so pojavitve, ki niso na začetku povedi in so lastno ime bitja (ne pa stvarno lastno ime
oziroma naslov romana).

V korpusu *Lektor* opazamo popravke pri ločevalnih dodatkih za imenom glede na rodovno zaporedje, npr.: *Plinij Starejši* → *Plinij starejši*, torej skladno s SP 2001 (§ 129). Dobrovoljci in Jakop (2012: 64) opozarjata, da se je pri starejših imenih brez priimka »pogosto zgodilo, da je ločevalni dodatek /.../ dobil funkcijo priimka. Postal je stalni pridevek, ki ga ni mogoče krajšati in se zato piše z veliko začetnico; taka imena so: Plinij Starejši /.../«.

V obeh korpusih najdemo napake pri zapisu poimenovanj za osebe, ki opravljajo določen poklic, oziroma poimenovanj po družbeni pripadnosti, npr.: *Župnik* → *župnik*, *Baronica* → *baronica* (Šolar), *Cesarja* → *cesarja* (Lektor), ter poimenovanj pripadnikov narodov in narodnosti, npr.: *nemci* → *Nemci* (Šolar), *špartanci* → *Špartanci* (Lektor). Učenci imajo tudi težave z zapisovanjem poimenovanj za pripadnike gibanj, nazorov, ver ipd., npr.: *Komunisti* → *komunisti*, torej s kategorijo, ki jo zlahka zamešajo s podobnimi kategorijami, ki se pišejo z veliko začetnico, in nanjo pravopis (SP 2001: § 136) posebej opozarja.

Pri veroslovnih, bajeslovnih, domišljjskih ipd. imenih tako pisci kot popravljavci včasih težko določijo, ali poimenovanje sodi med lastna imena ali med vrstna poimenovanja bitij (*Kiklop/kiklop*, *Bog/bog*), pri veroslovnih imenih pa je zapis začetnice včasih odvisen tudi od vrste besedila (primeri, ki se pišejo z veliko začetnico v teoloških besedilih, npr. *Sveti Duh*). Do popravkov tako prihaja v obeh smereh: *Kiklop* → *kiklop* in *kiklop* → *Kiklop* (Šolar), kar je lahko posledica neneotne norme v jezikovnih priročnikih; v SSKJ tako najdemo: *kiklop* (tudi *ciklop*) kot občno ime, v *Slovenskem pravopisu* 2001 kot osebno ime (ob tem pa, v prenesenem pomenu ‚močen človek‘, kot občno ime), v *ePravopisu* pa je geslo *Kiklop* med imeni bitij: [grško bajeslovno bitje, enooki velikan]. Kljub jasno določenima pomenoma občnega in lastnega imena je v praktičnih primerih meja med njima včasih težko določljiva.

V korpusih so v isto kategorijo uvrščeni raznorodni popravki, in sicer popravki lastnih imen bitij in popravki svojilnih pridevnikov iz njih, npr.: *hamletovim* → *Hamletovim* (Šolar), *napoleonova* → *Napoleonova* (Lektor). Pozornost zbujajo popravki iz korpusa *Lektor*, neskladen s kodificirano normo: *Doktorjeve* → *doktorjeve* (*ukaze*), pri čemer je *Doktor* v konkretnem primeru domišljjsko osebno ime.

V korpusu *Lektor* najdemo v kategoriji zapisa začetnice pri imenih bitij popravek *Homo sapiensa* → *homo sapiensa*. *Slovenski pravopis* 2001 (§ 108) uvršča pri mednarodnih naravoslovnih poimenovanjih latinska ali polatinjena imena živalskih in rastlinskih vrst ipd., npr. *Gyromitra esculenta* (pomladanski hrček), med stvarna lastna imena, a tako v slovarskem delu *Slovenskega pravopisa* 2001 kot v SSKJ najdemo zvezo *homo sapiens* zapisano le z malo začetnico.³

³ V predlogu *Pravil novega slovenskega pravopisa* se, nasprotno, pojavlja zapis z veliko začetnico.

2.2.2 Popravki začetnice pri zapisu zemljepisnih imen

V to kategorijo so v korpusu *Lektor* uvrščeni lektorski popravki pri zapisu zemljepisnih imen (Popič 2014: 129); za primerjavo smo uporabili ustrezne primere iz korpusa *Šolar*. Kategorija zajema večji delež v korpusu *Lektor* (6,6 %) kot v korpusu *Šolar* (5,3 %).

V korpusu *Šolar* se pojavljajo napake že pri enobesednih primerih, npr.: v *ajdovščini* → v *Ajdovščini*, *tromostovje* → *Tromostovje*; napake pri zapisu večbesednih imen pa najdemo v obeh korpusih, npr.: *Novo Mesto* → *Novo mesto* (*Šolar*),⁴ *Zidani most* → *Zidani Most* (*Lektor*). Zapis neprve sestavine je problematičen, kadar je ta občno ime in ne sodi v nabor izjem, ki jih pišemo z malo začetnico. Zanimiv je primer iz korpusa *Lektor*: *Cape town* → *Cape Town*. Avtor besedila bodisi ne pozna izvirnega zapisa ali pa prevzeto krajevno ime zapiše po analogiji z domačimi imeni tipa *Novo mesto*, kar lektor popravi.

Med nenaselbinskimi imeni se v obeh korpusih pojavljajo imena držav, npr.: *dan-ske* → *Danske* (*Šolar*), *Slonokoščena Obala* → *Slonokoščena obala* (*Lektor*). V korpusu *Lektor* najdemo tudi popravek: v *Vzhodnem, Bizantinskem cesarstvu* → v *vzhodnem, bizantinskem cesarstvu* (saj gre za opisno poimenovanje, ne za dejansko ime). Zapis *bizantinsko cesarstvo* ipd. z malo začetnico nekatere jezikovne uporabnike moti (je v nasprotju z njihovim občutkom za jezik), kar dokazujejo vprašanja v Jezikovni svetovalnici na portalu *Fran*⁵ (temi *Mala ali velika začetnica v imenih oz. poimenovanjih meddržavnih ali upravnih zvez in Imena zgodovinskih državnih tvorb*: »*Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti*«). Na jezikovno dilemo lahko vplivajo primeri, podobni po strukturi, ki so v SP 2001 kodificirani z veliko začetnico, kot je *Otomansko cesarstvo*.

Podobno kot pri imenih bitij meja med občno- in lastnoimenskostjo včasih ni jasna; v praksi namreč težko ločimo, ali gre za lastno ime ali za del »obdajajoče nas predmetnosti« pri: *Z/zemlja*, *S/sonce*, npr.: *Kajn in Abel sta bila sinova Adama in Eve, ki sta bila prva človeka na zemlji* → *Zemlji* (*Šolar*). Popravek je skladen s pravilom o zapisu imen nebesnih teles (SP 2001: § 67), vendar bi bilo lahko uporabljeno tudi pravilo iz *Slovenskega pravopisa* 2001 (§ 141), da z malo začetnico pišemo »besede *luna*, *mesec*, *sonce*, *večernica*, *gostosevci* ipd., kadar z njimi ne mislimo na nebesna telesa, temveč jih pojmujeemo kot dele obdajajoče nas predmetnosti«.⁶ Nasprotno je v korpusu *Lektor* popravljena začetnica v primeru: ... *vire energije, kot na primer energijo vode, Sonca* → *sonca in vetra ter utekočinjen plin* ...

⁴ V predlogu *Pravil novega slovenskega pravopisa* najdemo veliko začetnico pri vseh neprvih sestavinah krajevnih imen razen predlogov, torej zapis *Novo Mesto*.

⁵ Gl. Dobrovolje in Mirtič (2016) in Dobrovolje (2017).

⁶ V SSKJ² najdemo ob geslu *zemlja* v pomenu »tretji soncu najbližji planet osončja« primere z obema začetnicama, pri čemer je velika začetnica značilna za strokovno rabo: »oddaljenost lune od zemlje; nastanek življenja na zemlji; satelitski posnetek zemlje; star kot zemlja zelo star// vznes. mati zemlja / v astronomiji Zemlja kroži okoli Sonca.«

V korpusu *Lektor* v obravnavani kategoriji prevladujejo popravki poimenovanj delov celin/imen regij, npr.: *Jugovzhodne Avstralije* → *jugovzhodne Avstralije*; *južne, srednje in vzhodne Evrope* → *Južne, Srednje in Vzhodne Evrope* (včasih je napačno zapisana neprva sestavina, npr.: *Srednjega Vzhoda* → *Srednjega vzhoda*). Jezikovni praktiki se v takšnih primerih znajdemo pred dilemo, ali poseči v besedilo, saj je prva sestavina v geografski literaturi praviloma pisana z veliko začetnico (češ da ne gre za del celine, temveč za regijo).⁷ Podobno je z občnimi poimenovanji zemljepisnih pojmov, npr.: *ob Jantarjevi cesti* → *ob jantarjevi cesti*. Dobrovoljc in Jakop (2012: 71) navajata podobno kategorijo med še ne standardiziranimi imeni prostorskih enot, in sicer: imena pešpoti, gorskih, turističnih, romarskih poti in plezalnih smeri, kot so: *Soška pešpot*, *Trmasti stolpič*, *Gorska roža*.

V korpusu *Šolar* so pogosti popravki začetnice pri imenih pokrajin, ki so posamostaljeni vrstni pridevniki, npr.: *na dolenskem* → *na Dolenjskem*.

2.2.3 Popravki začetnice pri zapisu pridevnikov

Kategorija Začetnica pri zapisu pridevnika ne zajema pridevnikov iz predhodnih kategorij; uvedena je bila med nastajanjem korpusa *Lektor*, saj določenih primerov (2,9 % popravkov začetnice) ni bilo mogoče uvrstiti v obstoječe kategorije (Popič 2014: 238). Večji delež tovrstnih popravkov (5,4 %) je v korpusu *Šolar*.

Najpogostejši so popravki pri vrstnih pridevniki iz nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen oziroma poimenovanj pripadnikov narodov in narodnosti, npr.: *Grški* → *grški* (*Šolar*), *Harvarska* → *harvarska*, *Avstro-ogrske* → *avstro-ogrske* (*oblasti*) (*Lektor*), mdr. pridevnikov v poljudnih poimenovanjih držav ipd.: *Turškega* → *turškega* (*cesarstva*), *Atenski* → *atenski* (*zvezi*) (*Lektor*). V pravopisu zapis določa splošno pravilo (SP 2001: § 124): »Z malo začetnico pišemo vse razen tistega, kar se piše z veliko po prej navedenih pravilih. Posebej je treba opozoriti na občna imena in njihove zveze, ki se glasijo enako kot lastna imena (*Vipavec – vipavec*) /.../«.

Kot v prejšnjih kategorijah je v praksi včasih težko določiti, ali gre za uradno ime ali za vrstno poimenovanje, še posebno, če se pridevnik pojavlja v obeh rabah, npr.: *Škofjska* → *škofjska* (*gimnazija*) (*Šolar*), *katoliške* → *Katoliške* (*cerkve*) (*Lektor*). Ob tem se pojavljajo tudi popravki, neskladni s kodificirano normo, npr.: *olimpijske* → *Olimpijske* (*igre*) (*Šolar*). Pisci se pogosto odločijo za zapis velike začetnice, kjer bi pričakovali malo začetnico, v besedilih z versko tematiko, npr. *pri Sveti* → *sveti maši* (*Šolar*), *Katoliška* → *katoliška* (*akcija*) (*Lektor*).

Poseben primer je pridevnik *Božji/božji*. Prevladuje mala začetnica, ki je skladna s SP 2001. Vendar SP 2001 v teoloških in bogoslužnih besedilih dopušča tudi zapis *Božji*,⁸ ki očitno vpliva tako na (nekatero) avtorje kot popravljavce, saj se

⁷ V Jezikovni svetovalnici zaradi nedorečenosti predlagajo zapis z malo začetnico (Kladnik 2014).

⁸ Podobno v *ePravopisu* najdemo med predlogi za pravopisno komisijo obe iztočnici: *božji* in *Božji*.

v korpusih pojavljajo popravki v obeh smereh, npr.: *naj ne zapusti Božje* → *božje vere, da prideš v božje* → *Božje kraljestvo* (*Šolar*). Weiss (2017) pojasnjuje, da je v prevodih svetopisemskih besedil in torej v verskih besedilih pridevnik *Božji* izenačen z v rabi neobstoječim pridevnikom *Bogov*, »medtem ko ostaja mala začetnica v pridevniku *božji* za z Bogom kot osebo le še rahlo povezane reči (božja pot = romanje), kletvice (v božjo mater) ipd.«

V to kategorijo so uvrščeni tudi raznovrstni primeri, ki niso mogli biti uvrščeni nikamor drugam in jih je premalo za samostojno kategorijo, npr.: *Očetovemu* → *očetovemu vajencu, do Mladega* → *mladega* (*Sirijca*), *Lirski* → *lirski* (*subjekt*) (*Šolar*), *Zaščitniki poudarjajo, da je bil Robespierre Brezmadežen* → *brezmadežen* (*Lektor*).

2.2.4 Popravki začetnic na začetku povedi

Kategorija zajema več kot polovico popravkov začetnice v obeh korpusih (*Lektor*: 58,5 %, *Šolar*: 56,8 %). Kategorija je bila v korpus *Lektor* uvedena, »da bi zajela vse pojavitve lektorskih popravkov začetnice, ki niso vezani na leksikalne pojavnosti, temveč na skladenjske ali pragmatične položaje v besedilu« (Popič 2014: 236–237, 129).

V korpusu *Lektor* prevladujejo popravki v povedih brez končnega ločila, npr.: *2. korak: Imenujte* → *imenujte vodjo zelene pisarne in njegovo ekipo; priloga* → *Priloga 1*. Pojavljajo se tudi v korpusu *Šolar*, npr.: *1. Šolska* → *šolska naloga*.

Popravki zaradi združitve/razdružitve povedi so povezani popravki, praviloma je hkrati zamenjano ločilo, veznik ... npr. (primeri so iz korpusa *Šolar*): *Kot sem že v uvodu napisala, je bil Polikarp trd kot hlod* ; → . *že* → *Že v samem Tavčarjevem opisu, kako ...* (podpičje je zamenjano s piko); *nihče ni gledal kakšna oblačila nosimo ... za* → *Za to nam je bilo preprosto vseeno* (popravljen začetnica za tremi pikami, ki tako postanejo končno ločilo); *Kljub temu so priseljenci, prišleki, velik problem* . → , *Saj* → *saj se večina ljudi do njih vede drugače, kot do ...* (združitev povedi). Pogosto jih ne moremo utemeljiti s kodificirano normo, ampak so slogovno motivirani (npr. razdruževanje »predolgi« povedi) in morda sledijo priporočilom v (tudi starejših) priročnikih, kot so *lastnosti dobrega jezikovnega sloga* (po: Trdina 1971: 10–27): *slovniška pravilnost* /kar pravzaprav ni lastnost sloga, ampak kodifikacija oziroma norma/, *besedna čistost, natančnost, besedna uglednost, jasnost izražanja, jedrnatost, lahkotnost izražanja, naravnost, ustreznost*.⁹

S popravki začetnice na začetku povedi so lahko povezani popravki besednega reda, npr.: *Vse to se je spraševal* → *Spraševal* → *Spraševal se je vse to in razmišljal ali ...* (*Šolar*); odprava odvečnega protivnega veznika: *Na nek način postane celo svobodna. Toda ta* → *Ta svoboda pa ji ni prinesla notranjega miru ...*« (*Šolar*); popravki besedišča, npr. *Pripomočki*: → *Učni pripomočki*: (*Lektor*).

⁹ Gl. opombo 1.

Napake pri premem govoru najdemo predvsem v korpusu *Šolar*; prevladujejo primeri s spremnim stavkom pred dobesednim navedkom, npr.: *Takrat se mi zazdi, kot da bralec oz. gledalec v sebi razmišlja: »mu → Mu bodo dovolili? Je to sploh mogoče? Se to sme? Bi lahko tudi jaz to storil?«*.

V korpusu *Lektor* so se pojavili tudi popravki velike začetnice za neskladenjsko piko (v *zgodnjih 70. Letih* → *letih*), ki je najverjetneje posledica avtomatičnih popravkov v urejevalnikih besedil.

2.2.5 Popravki začetnice pri zapisu stvarnih lastnih imen in občnih poimenovanj

»Kategorija zajema /.../ poimenovanja vrst ter konkretnih/individualnih stvari, snovi in pojmov /.../ tako da so znotraj te kategorije zajete tako zamenjave velike začetnice v malo kot tudi obratno« (Popič 2014: 127).

Z razlikovanjem, ali gre za stvarno lastno ime ali za občno poimenovanje, ter z zapisom začetnice v (predvsem) večbesednih lastnih imenih imajo težave tako učenci (15,2 % popravkov začetnice) kot odrasli (28,6 % popravkov začetnice).

V korpusu *Šolar* so pogosti primeri napak zapisa začetnice pri enobesednih poimenovanjih (v korpusu *Lektor* najdemo le posamezne primere): napačen zapis jezikov, npr.: *Slovenščina* → *slovenščina*, praznikov, npr.: *Božič* → *božič*, mesecev, dni v tednu, letnih časov, npr.: *Jesen* → *jesen*; pri zapisu imena igre je vidna negotovost, ki se kaže v tem, da je učenec ime zapisal s samimi velikimi črkami: *LOV NA MORSKE KAČE*. Na zapis *Božič* lahko vpliva raba v besedilih, zlasti na voščilnicah, lahko pa spreminjanje kodifikacije v preteklosti: zapis z veliko začetnico sta predpisovala SP 1899 in SP 1935, SP 1937 ga je dopuščal v dvoumnih primerih, SP 1950 pa kot varianto. Po drugi strani pa je zapis z malo začetnico, poleg v aktualnem SP 2001, predpisan v SP 1920, SP 1937, SP 1950 (ob zapisu z malo začetnico), SP 1962 in SP 2001 (Dobrovoljc in Jakop 2012: 33). O negotovosti med uporabniki pričajo vprašanja, ki jih ti naslavlja na Jezikovno svetovalnico portala Fran (npr. temi: *Kako pišemo »božič«* in *Velika začetnica pri pisanju praznika Božič*).

Popravke v drugo smer pogosto najdemo pri naslovih knjig, npr.: *hlapci* → *Hlapci*, *Hiša Marije Pomočnice* → *Hiša Marije pomočnice*. Zadnji popravek ni ustrezen, saj ne le, da je v naslovu romana *Pomočnica* večinoma pisano z veliko začetnico (v sistemu COBISS je relevantnih (tj. slovenskih) zadetkov s tem naslovom 36, od tega je beseda *Pomočnica/pomočnica* 30-krat pisana z veliko, 6-krat pa z malo začetnico), ampak je zapis *Marija Pomočnica* tudi skladen s kodifikacijo v SP 2001 (§ 47).

Pri poimenovanjih šolskih predmetov so učitelji v korpusu *Šolar* ravnali različno, npr.: (*k izbirnemu predmetu*) *sodobna priprava hrane* → *Sodobna priprava hrane*, vendar: *To* → *To nalogo sem dobila pri izbirnem predmetu sodobna priprava hrane* → *Pri izbirnem predmetu sodobna priprava hrane sem dobila nalogo* (popravljen je le zaporedje stavčnih členov, začetnica pa ne), (*uro*) *Nemščine* → *nemščine* in (*študira*) *Ekonomijo* → *ekonomijo*. Dobrovoljc in Jakop (2012: 77) navajata, da se »p/oljudna poimenovanja npr. osnovnošolskih predmetov /.../ pogosto pišejo z malo začetnico«. Na zapis oziroma popravek torej vpliva občutek pišočega o tem, ali gre za lastno ali občno ime.¹⁰

V korpusu *Lektor* so pogoste dileme, ali gre za lastno ali vrstno poimenovanje oziroma kje se začne lastno ime npr. organizacije: *Organizacije Združenih narodov* → *Organizacije združenih narodov*, uradnega besedila, npr.: *sporazum o trgovinskih vidikih pravic intelektualne lastnine* → *Sporazum o trgovinskih vidikih pravic intelektualne lastnine*, društev: *bralnega društva Slovenije* → *Bralnega društva Slovenije*. Poleg slovenskih so popravljena tudi tujejezična (citatna) poimenovanja, npr.: *Human development index* → *Human Development Index*, vendar: angl. *Attention-Deficit Hyperactivity Disorder* → *attention deficit hyperactivity disorder*. V korpusu *Šolar* je takšnih primerov manj, npr.: *akademija za likovno umetnost* → *Akademija za likovno umetnost*.

Zanimiv je primer zapisa imena igre s samimi velikimi črkami v korpusu *Šolar*, kar kaže na negotovost: *LOV NA MORSKE KACE*. Učenci v 6. razredu usvojijo zapis z malo začetnico (Čuden in Gregorčič: 2022: 10), v komercialni rabi pa so pogosti zapisi z veliko začetnico, npr.: *Goliath družabna igra Opica hop*.¹¹ Dobrovoljc in Jakop (2012: 85) pojasnjujeta, da pišemo imena iger z malo začetnico, zapis z veliko začetnico pa je »upravičen le takrat, ko se nanašajo na ime industrijskega izdelka oziroma znamke«.

3 Sklep

Pregled in analiza popravkov velike/male začetnice v korpusih *Šolar* in *Lektor* sta – pričakovano – pokazala manjšo pravopisno zmožnost pri učencih oziroma dijakih; v korpusu *Šolar* je bil namreč velik del popravkov potreben zaradi napak v preprostih, enobesednih primerih, medtem ko teh v korpusu *Lektor* skoraj ni.

Iz vseh kategorij popravkov, razen popravkov začetnice na začetku povedi, v obeh korpusih so razvidne težave piscev (in včasih tudi popravljalcev) pri razločevanju med lastno- in občnoimenskostjo. Te so največkrat povezane z (ne)poznavanjem ubesedene pojavnosti, npr.: *Doktorjeve* → *doktorjeve*, z nejasno ločnico med lastnim imenom in občnim poimenovanjem, npr.: *prva človeka na zemlji/Zemlji*, s homonimijo, npr.: *Bog/bog*, ter z rabo opisnega poimenovanja, npr.: *bizantinsko*

¹⁰ Podobno velja za vse vrste stvarnih lasnih imen. (SP 2001: § 104.)

¹¹ Naziv izdelka v spletni trgovini BabyCenter.

cesarstvo, škofijska gimnazija, namesto dejanskega lastnega imena. V takšnih primerih pride do nasprotujočih si popravkov.

Popravki, predvsem v korpusu *Šolar*, so pokazali tudi težave pri zapisu vrstnih pridevnikov, tvorjenih iz lastnih imen, npr.: *Grški* → *grški*.

Na zapis začetnice lahko vpliva rabna norma,¹² značilna za določena področja rabe, npr. v geografiji: *Jugovzhodne Avstralije/jugovzhodne Avstralije*, in v teoloških besedilih: *Sveti Duh/duh*.

Popravki začetnice na začetku povedi so pogosto povezani s skladenjskimi popravki, ki niso utemeljeni v kodifikaciji, ampak so motivirani slogovno. Nanje bi lahko vplivala priporočila v slogovnih priročnikih.

Pri pregledu popravkov se je izkazalo tudi, da gre za obsežno problematiko, zato bi bilo smiselno podrobneje obravnavati popravke iz vsake posamezne kategorije posebej.

Viri

COBISS: <https://www.cobiss.si/>. (Dostop 24. 7. 2017.)

ePravopis: www.fran.si. (Dostop 7. 7. 2023.)

Jezikovna svetovalnica: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/>. (Dostop 31. 7. 2023.)

Korpus Lektor: <http://ssj.slovenscina.eu/korpusi/lektor>. (Dostop 31. 7. 2023.)

Korpus Šolar: <http://ssj.slovenscina.eu/korpusi/solar>. (Dostop 31. 7. 2023.)

Slovarski portal Fran. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: www.fran.si. (Dostop 31. 7. 2023.)

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*: www.fran.si. (Dostop 31. 7. 2023.)

SSKJ² = *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*: www.fran.si. (Dostop 31. 7. 2023.)

Toporišič, Jože (ur.), 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: ZRC SAZU. www.fran.si. (Dostop 31. 7. 2023.)

¹² Uzusna ali rabna norma je norma, »kakršna se /v določenem trenutku/ uveljavlja v sočasni kultivirani rabi« (Müller 1982; Lengar Verovnik 2012: 17); izraz uporabljamo, da bi opozorili na razliko s kodificirano normo, torej predpisom.

Literatura

- Čuden, Milena in Hočevar Gregorič, Mateja, 2022: *Slovenščina 6. Samostojni delovni zvezek za slovenski jezik v 6. razredu osnovne šole. 2. del*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Dobrovoljc, Helena in Jakop, Nataša, 2012: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Dobrovoljc, Helena in Lengar Verovnik, Tina: 2020: *Pravopisne kategorije ePravopisa 2019*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://fran.si/Search/File2?dictionaryId=177&name=ePravopis%20PK%202019.pdf>. (Dostop 18. 7. 2023.)
- Dobrovoljc, Helena in Mirtič, Tanja, 2016: Mala ali velika začetnica v imenih oz. poimenovanjih meddržavnih ali upravnih zvez. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1742/mala-ali-velika-za%C4%8Detnica-v-imenih-oz-poimenovanjih-med-dr%C5%BEavnih-ali-upravnih-zvez>. (Dostop 7. 7. 2023.)
- Dobrovoljc, Helena, 2017: Imena zgodovinskih državnih tvorb: »Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti«. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/2196/imena-zgodovinskih-dr%C5%BEavnih-tvorb-sveto-rimsko-cesarstvo-nem%C5%A1ke-narodnosti>. (Dostop 8. 7. 2023.)
- Goli, Teja, 2018: *Na napakah se učimo: kategorizacija učiteljskih popravkov v korpusu Šolar 2.0*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Gorjanc, Vojko in Fišer, Darja, 2013: *Korpusna analiza*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Kladnik, Drago, 2014: Zemljepisna imena pokrajin in označevanje lege znotraj celin. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/> (Dostop 7. 7. 2023.)
- Kosem, Iztok, Stritar, Mojca, Može, Sara, Zwitter Vitez, Ana, Arhar Holdt, Špela in Rozman, Tadeja, 2012: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610603535>.
- Lengar Verovnik, Tina, 2012: Pravopisna norma proti normam drugih ved in področij človekovega delovanja, ravnanja. Jakop, Nataša in Dobrovoljc, Helena (ur.): *Pravopisna stikinja: Razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC. 17–25.
- Müller, Jakob, 1982: Jezik kot vrednota ali kot resničnost. *Naši razgledi* 31/10. 294–296.
- Pirih Svetina, Nataša, 2003: Napaka v ogledalu procesa učenja tujega jezika. *Jezik in slovnstvo* 48/2. 17–26.
- Popič, Damjan, 2014: *Korpusnojezikovna analiza vplivov na slovenska prevodna besedila*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Pravopis 8.0 (predlog): Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo*: <https://fran.si/pravopis8>. (Dostop 26. 7. 2023.)
- Rozman, Tadeja, Arhar Holdt, Špela, Pollak, Senja in Kosem, Iztok, 2018: Kolokacije v korpusu Šolar. *Jezik in slovnstvo* 63/2–3. 117–128.
- Skubic, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Trdina, Silva, 1971: *Besedna umetnost II*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

UN OŠ 2018 = Poznanovič, Mojca, Cestnik, Mojca, Čuden, Milena, Gomivnik Thuma, Vida, Honzak, Mojca, Križaj, Martina, Rosc-Leskovec, Darinka, Žveglič, Marica in Ahačič, Kozma, 2018: *Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt (posodobljena izdaja)*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf. (Dostop 28. 7. 2023.)

Weiss, Peter, 2017: Raba velike oz. male začetnice v zvezi »Božji Sin«. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/>. (Dostop 20. 7. 2023.)

Žagar, France, 1995: Komentiranje in revidiranje spisov. *Jezik in slovstvo* 40/8. 301–302.

SPLETIŠČE *VIDEOSLOVENŠČINA* PRI JEZIKOVNEM POUKU V 4. RAZREDU OSNOVNE ŠOLE

Razvoj in uporaba digitalne tehnologije v vsakdanjem življenju vplivata tudi na izobraževanje. Interaktivni videoposnetki so eno izmed orodij za izboljšanje učne izkušnje, saj učencem omogočajo aktivno in individualno sodelovanje. V prispevku so predstavljeni prosto dostopno spletišče *Videoslovenščina* in rezultati raziskave, ki je potekala v dveh delih (A in B), o pouku vsebin, povezanih z razvijanjem jezikovne zmožnosti v 4. razredu osnovne šole ob uporabi interaktivnih videoposnetkov s tega spletišča. V raziskavi A je t-test za neodvisne vzorce *mdr.* pokazal, da so učenci, ki so pri pouku uporabljali interaktivne videoposnetke, dosegli boljše rezultate na potestu iz zapisovanja lastnih imen kot učenci, pri katerih omenjeni videoposnetki niso bili vključeni v pouk. Rezultati raziskave B pa so pokazali, da je veliki večini anketiranih četrtošolcev poučevanje z uporabo interaktivnih videoposnetkov bolj všeč kot običajen pouk, prav tako so navedli tudi kar nekaj prednosti takega pouka.

Ključne besede: digitalna tehnologija, interaktivni videoposnetki, jezikovni pouk, spletišče *Video-slovenščina*

Using the Website *Videoslovenščina* in Slovene Language Classes in the 4th Grade of Primary School

The development and use of digital technology in everyday life also affects education. Interactive videos are one of the tools to enhance the learning experience by allowing students to participate actively and individually. This paper presents the freely available website *Videoslovenščina* and the results of a two-part-study on language teaching with interactive videos in 4th grade Slovene Language classes. In the part A of the study, a t-test with independent samples showed, among other things, that students who used the interactive videos in class performed better on a test of writing names than students who did not use the videos. The results of part B of the study showed that the vast majority of fourth graders surveyed preferred the use of interactive videos to traditional instruction, citing a number of benefits of such instruction.

Keywords: digital technology, interactive videos, language classes, website *Videoslovenščina*

1 Uvod

Današnji svet močno oblikuje digitalna tehnologija (v nadaljevanju DT). Njena uporaba se poudarja tudi v učnem načrtu za slovenščino v osnovni šoli (UN OŠ 2018), saj tradicionalne učne metode zamenjujejo in dopolnjujejo novejši metode, med katere sodi tudi poučevanje z uporabo DT. Učitelji razrednega pouka pri izobraževanju učencev čedalje pogosteje uporabljajo interaktivne videoposnetke. Taki videoposnetki, primerni za poučevanje in utrjevanje slovenskega jezika v 4. razredu OŠ, so prosto dostopni na spletišču *Videoslovenščina*. Na portalu je 18 interaktivnih videoposnetkov, povezanih z vsebinami za razvijanje jezikovne zmožnosti in osnovanih na učnem načrtu za slovenščino.

V nadaljevanju predstavljamo uporabo DT in pomen interaktivnih videoposnetkov pri pouku ter spletišče *Videoslovenščina*. Nato predstavljamo rezultate raziskave, ki smo jo izvedli med učenci 4. razreda OŠ (Pintar 2023). Preverjali smo, ali se znanje o zapisu lastnih imen razlikuje med učenci, ki so snov usvajali na tradicionalni način,¹ in tistimi, ki so pri pouku uporabljali videoposnetke s spletišča *Videoslovenščina*.² Poleg tega bomo predstavili rezultate ankete učencev o njihovem zadovoljstvu z uporabo interaktivnih videoposnetkov pri pouku.

2 Uporaba digitalne tehnologije pri pouku

Uporaba DT je čedalje bolj prisotna na vseh področjih našega življenja, ker gospodarske, družbene in ne nazadnje tudi izobraževalne potrebe zahtevajo njeno uporabo (Tišler 2006). Z uporabo in vplivom DT je povezan odmik od tradicionalnega modela poučevanja, pri čemer je uporaba DT podrejena pedagoškim ciljem in usmeritvam (Bregar idr. 2020). DT podpira in nadgrajuje izobraževanje, prav tako pa omogoča kakovostno komunikacijo med učiteljem³ in učenci (Dawes 2012). Poleg tega nudi tudi uporabo programske opreme, ki omogoča nazornost prikazovanj in simuliranje pojavov, ključno pa je, da se s tem v pouk

¹ S tradicionalnim načinom poučevanja mislimo na pouk z učnimi oblikami, kot so frontalna, individualna, skupinska in delo v dvojicah, in z učnimi metodami, kot so npr. razlaga, pogovor, didaktična igra, delo z besedilom, metoda pisnih del, ni pa bila pri tem načinu poučevanja uporabljena metoda dela z DT.

² Pri pouku, v katerega so bili vključeni interaktivni videoposnetki, je učitelj učence nagovoril in uporabil razne dejavnosti za uvodno motivacijo. Sledil je pogovor. Potem je učitelj učencem naročil, da naj na tabličnih računalnikih odprejo spletišče *Videoslovenščina* in poiščejo določeni interaktivni videoposnetek. Učenci so si posnetek samostojno ogledovali in v njem vsak zase v svojem tempu reševali naloge. Če je bilo potrebno, jim je pomagal učitelj. Po vsaki zaključeni dejavnosti v okviru videoposnetka je učitelj učence najprej spodbudil k samorefleksiji (kako so reševali naloge, kaj jim je povzročalo težave), po ogledu celotnega videoposnetka pa k tvorjenju miselnega vzorca. Učne ure so se zaključile s sintezo oziroma krajšim pogovorom, ki ga je vodil učitelj. Učenci so odgovarjali na vprašanja: »Pri katerih nalogah niste imeli težav? Kaj vam je delalo težave? Kje delate napake? Kako bi jih lahko odpravili? Kaj menite o takem učenju, kot ste ga imeli danes?« Učitelj je med uro učencem tudi pomagal, če so se pojavile tehnične težave.

³ V prispevku je moška slovnična oblika uporabljena enakovredno za oba spola.

vključuje raziskovalno in problemsko učenje (Gerlič 2000). Vključevanje sodobne DT v pouk lahko vpliva na zanimivost pouka in učno uspešnost učencev, ker so ti postavljeni v središče učnega procesa in prevzemajo proaktivno vlogo (Hailem idr. 2022).

I. Gole in M. Hadler (2015) menita, da vključevanje DT v pouk dviguje raven uspešnosti in motivacije učencev, povečuje raven zavedanja odgovornosti za lastno delo, poleg tega so učenci po njunem mnenju pri učenju z uporabo DT dlje zbrani in snov usvajajo hitreje in uspešneje. DT je pri poučevanju dobrodošla tudi zato, ker omogoča individualizacijo, kar pomeni, da učenci lahko rešujejo (problemske) naloge v svojem tempu – zmožnejši učenci preskakujejo naloge in se osredotočijo na naloge višjih ravni, učenci, ki imajo pri določeni temi več težav, pa lahko določeno nalogo ali razlago ponavljajo dalj časa, dokler je ne razumejo (Unuk 2016).

Uporaba DT je sestavni del večine učnih načrtov v osnovni šoli. Tako je razvijanje digitalne zmožnosti tudi del učnega načrta za slovenščino in je povezano z razvijanjem sporazumevalne zmožnosti v slovenskem jeziku (UN OŠ 2018). Razvijanje te se namreč čedalje bolj prepleta z vidnimi in zvočnimi mediji; vse pogostejše se v pouk slovenščine vključujejo večpredstavnostna in tudi interaktivna besedila (Hedžet Krkač 2015). Učitelji naj bi v pouk slovenščine vključevali delo s kakovostnimi e-vsebinami, npr. z e-knjigami, e-učbeniki, spletnimi slovarji in drugimi jezikovnimi priročniki, in e-storitvami (UN OŠ 2018).

3 Interaktivni videoposnetki

Z uporabo DT in razvijanjem digitalne zmožnosti pri pouku je povezana tudi uporaba interaktivnih videoposnetkov. Ti v nasprotju s tradicionalnimi videoposnetki omogočajo uporabniku aktivno vlogo pri ogledu (Farley, b. d.). Po A. Žerovnik (2022) omogočajo aktivno vključevanje, sodelovanje in odzivnost učencev; povečajo pa motivacijo učencev (Krammer idr. 2006), njihovo zadovoljstvo (Dimou idr. 2009) in uspešnost pri učenju (Papadopoulou in Palaigeorgiou 2016).

A. Žerovnik (2022 po Chambel, Zahn in Finke 2014) navaja, da interaktivnost v videoposnetkih pri učencih spodbuja prilagodljivost, nadzor, samostojnost in motivacijo. Nekaj njenih priporočil za uporabo interaktivnih videoposnetkov pri pouku je (Žerovnik 2022):

- omogočanje formativnega spremljanja znanja in samopreverjanja;
- vključevanje aktivnosti in problemskih nalog različnih ravni zahtevnosti;
- umeščanje interaktivnosti, ki se navezujejo na obravnavano vsebino, in dodajanje preglednih vprašanj za ponavljanje na koncu;
- nameščanje povratnih informacij;
- spodbujanje učencev k večkratnemu reševanju nalog in spremljanju lastnega napredka.

3.1 Spletišče *Videoslovenščina*

Spletišče *Videoslovenščina*⁴ je nastalo na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani kot rezultat projekta *Razvijanje jezikovne zmožnosti in utrjevanje znanja v 4. razredu osnovne šole s pomočjo interaktivnih videorazlag*. Od decembra 2021 je prosto dostopno za javnost in licencirano z licenco CC BY-NC-SA, kar pomeni, da se lahko uporablja za katerikoli namen, razen za komercialnega (Mejač in Pintar 2022). Vsebuje 18 interaktivnih videoposnetkov z vsebinami za razvijanje jezikovne (pravopisne in slovnične) zmožnosti pri učencih 4. razreda OŠ. Videoposnetki so primerni za delo pri pouku slovenščine, pri dopolnilnem ali dodatnem pouku, v podaljšanem bivanju, njihova uporaba pa je smiselna tudi doma kot samostojno utrjevanje znanja, ker dejavnosti izhajajo iz standardov in operativnih ciljev v 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju (v nadaljevanju VIO) po učnem načrtu za slovenščino (Mejač in Pintar 2022). Videoposnetki omogočajo učencem usvajanje, poglobljanje, utrjevanje, preverjanje in ponavljanje znanja. Ker je spletišče namenjeno predvsem učencem 4. razreda, je temu primerno tudi oblikovno oziroma vizualno privlačno (Mejač in Pintar 2022).

Pri izdelavi omenjenih videoposnetkov⁵ smo ustvarjalci upoštevali načela, ki jih je opredelila C. J. Brame (2016), in sicer:

- pomembne podatke smo poudarili z barvo ali s slikovnim gradivom;
- videoposnetke smo smiselno členili na več delov;
- učence smo kognitivno obremenili z uporabo slušnega in vidnega kanala, ki se med seboj ujemata;
- smiselno smo uporabili glasbo v delih, ki za učence niso bili ključni, in odstranili šume, ki bi preusmerili pozornost učencev;
- v videoposnetke nismo vključevali več informacij, kot je bilo potrebno, razen če so bile te vključene v rubriko *Želiš vedeti več?*;⁶
- videoposnetki načeloma niso daljši od 5 do 6 minut;
- govorniki v videoposnetkih uporabljamo knjižni jezik, prav tako pa skušamo govoriti razmeroma hitro, z zagonom in čim bolj naravno;
- v videoposnetke smo vključili interaktivne komponente, ki so bile ustvarjene z vtičnikom HSP;⁷

⁴ Spletišče je bilo ustvarjeno pod vodstvom dr. Lare Godec Soršak, soustvarili pa so ga še: dr. Alenka Rot Vrhovc, dr. Alenka Žerovnik in dr. Irena Nančovska Šerbec ter študentke in študent razrednega pouka ter matematike in računalništva: Anja Mejač, Rebeka Pintar, Lara Konečny Kovač, Maja Kosmač, Anja Sotenšek, Manca Oblak, Klara Lampret in Tilen Čebulj. Povezava: <https://videoslovenscina.splet.arnes.si/>, dostop 10. 9. 2024.

⁵ Za več informacij o procesu izdelave interaktivnih videoposnetkov gl. A. Mejač in R. Pintar (2022).

⁶ Omenjena rubrika omogoča uspešnejšim in vedoželjnim učencem, da se naučijo nekaj več, kot je predvideno v učnem načrtu za slovenščino za 4. razred. Če se učenec odloči, da želi vedeti več, potem sledi razlaga s pripadajočo nalogo za usvajanje znanja. Če se učenec za to ne odloči, ga videoposnetek vodi k naslednjemu delu razlage oziroma k nalogam, ki niso povezane z dodano rubriko (Pintar 2023).

⁷ Vtičnik HSP omogoča ustvarjanje učinkovitejših in bogatejših interaktivnih izkušenj za učence (Addhiny 2021). Samostojno ustvarjanje vsebin in nalog v vtičniku HSP nudi vsebinsko povezanost s temo videoposnetka in z zgodbo, prav tako pa so naloge prilagojene (jezikovno-)spoznavnim

- vključevali smo usmerjevalna vprašanja bodisi ustno bodisi s pomočjo vtičnika H5P;
- vključevali smo povratno informacijo v obliki rešitev nalog, točkovanja rešitev in kratke besedne spodbude.⁸

4 Predstavitev raziskave

V raziskavo med učenci 4. razreda OŠ smo vključili tri interaktivne videoposnetke s spletišča *Videoslovenščina*, ki obravnavajo zapisovanje lastnih imen. Posnetek *Neža, Tačka in Pika Nogavička* se nanaša na zapis lastnih imen bitij, posnetek *Na Bled ali na Nanos?* na zapis zemljepisnih lastnih imen, posnetek *Kateri film in knjiga sta ti najbolj všeč?* pa na zapis eno- in večbesednih stvarnih lastnih imen.⁹

4.1 Cilj in namen ter potek raziskave

Cilj in namen raziskave je bil ugotoviti, ali se znanje o zapisovanju lastnih imen razlikuje med učenci, ki so snov usvajali na tradicionalni način, in tistimi, ki so pri pouku uporabljali videoposnetke s spletišča *Videoslovenščina*, ter ugotoviti mnenje učencev o tem, ali so bili zadovoljni z uporabo omenjenih interaktivnih videoposnetkov pri pouku.

V skladu s tem smo izvedli raziskavo v dveh delih (A in B). V raziskavi A nas je zanimalo, ali se znanje učencev, ki so usvajali znanje o zapisu lastnih imen na tradicionalni način, in tistih, ki so iste vsebine usvajali z uporabo interaktivnih videoposnetkov s spletišča *Videoslovenščina*, razlikuje. Sodelovali so učenci dveh oddelkov (a in b) 4. razreda ene izmed slovenskih javnih OŠ. S predtestom o zapisovanju lastnih imen smo preverili znanje vseh sodelujočih učencev. Najprej so bili učenci oddelka a eksperimentalna skupina, učenci oddelka b pa kontrolna skupina. V eksperimentalni skupini smo dve šolski uri poučevali zapisovanje lastnih imen bitij in zemljepisnih lastnih imen z uporabo interaktivnih videoposnetkov, v kontrolni skupini pa na tradicionalni način. Nato sta se pred obravnavo zapisovanja stvarnih lastnih imen eksperimentalna in kontrolna skupina zamenjali, in sicer

zmožnostim ciljne publike (Mejač in Pintar 2022). Vtičnik H5P nudi širok spekter različnih tipov nalog, kar omogoča izdelavo kognitivno pestrih nalog, ki izboljšajo didaktično in pedagoško vrednost videoposnetka (Mejač in Pintar 2022).

⁸ O pomenu povratne informacije je mgr. pisala L. Godec Soršak (2019).

⁹ Omenjene vsebine so sicer predvidene kot standardi znanja za 5. razred osnovne šole, mi pa smo jih obravnavali v 4. razredu. Razlog za to je, da so izhodišča za poučevanje v 4. razredu med drugim tudi standardi znanja 1. VIO. Tako smo izhajali iz dveh standardov znanja 1. VIO, in sicer da učenci pokažejo pravopisno zmožnost tako, da pravilno pišejo slovenska lastna imena bitij ter bližnja in znana slovenska zemljepisna lastna imena. Prav tako so vsebine, ki so bile vključene v raziskavo, napisane med operativnimi cilji 2. VIO, katerega del je 4. razred. Omenjeni so trije cilji, in sicer da učenci utrjujejo, spoznavajo in usvajajo rabo velike začetnice v eno- in večbesednih lastnih imenih bitij, zemljepisnih lastnih imenih in stvarnih lastnih imenih.

so učenci oddelka a predstavljali kontrolno skupino, učenci oddelka b pa eksperimentalno. V eksperimentalni skupini smo eno šolsko uro poučevali zapisovanje stvarnih lastnih imen z uporabo interaktivnega videoposnetka, v kontrolni skupini pa na tradicionalni način. V treh dneh po obravnavi smo z vsemi sodelujočimi učenci izvedli potest z istimi tipi nalog kot v predtestu.

Z zamenjavo oddelkov v vlogi eksperimentalne in kontrolne skupine v raziskavi A so imeli tako vsi sodelujoči učenci izkušnjo usvajanja učne vsebine z interaktivnim videoposnetkom. Zato so bili tudi vsi vključeni še v raziskavo B, v kateri smo z anketo med učenci obeh oddelkov 4. razreda skušali ugotoviti, kako so bili zadovoljni z uporabo interaktivnih videoposnetkov s spletišča *Videoslovenščina* pri pouku.

4.2 Metoda raziskovanja in raziskovalni vzorec

V raziskavi smo uporabili kvalitativni (raziskava A) in kvantitativni (raziskava B) raziskovalni pristop ter deskriptivno in kavzalno eksperimentalno metodo pedagoškega raziskovanja. Vzorec raziskovanja je bil neslučajnostni namenski. V raziskavo je bilo vključenih 41 učencev¹⁰ dveh oddelkov 4. razreda izbrane javne OŠ. V kontrolni skupini so učenci usvajali znanje o zapisu lastnih imen na tradicionalni način, v eksperimentalni skupini pa z uporabo interaktivnih videoposnetkov s spletišča *Videoslovenščina*, in sicer na tabličnih računalnikih. Tudi v anketi je sodelovalo vseh 41 učencev, ker so imeli vsi izkušnjo z uporabo interaktivnega videoposnetka pri pouku.

4.3 Raziskovalna vprašanja

Skladno z raziskovalnim ciljem in namenom raziskave smo postavili devet raziskovalnih vprašanj, ki jih na tem mestu smiselno strnjujemo v pet:

RV 1: Ali se med učenci eksperimentalne in kontrolne skupine v rezultatih predtesta pojavljajo statistično pomembne razlike pri zapisu lastnih imen bitij, zemljepisnih lastnih imen in stvarnih lastnih imen?

RV 2: Ali se med učenci 4. razreda OŠ, ki so usvajali znanje o zapisu lastnih imen bitij, zemljepisnih lastnih imen in stvarnih lastnih imen z uporabo videoposnetkov s spletišča *Videoslovenščina*, in tistimi, ki med poukom videoposnetkov niso uporabljali, pojavljajo statistično pomembne razlike pri zapisu lastnih imen?

RV 3: Kakšno je zadovoljstvo učencev z uporabo interaktivnih videoposnetkov s spletišča

¹⁰ Zaradi majhnosti in nereprezentativnosti vzorca rezultatov raziskave ne moremo posplošiti.

Videoslovenščina pri pouku slovenščine?

- Kako so učenci zadovoljni z razlago na interaktivnem videoposnetku?
- Kaj učenci menijo o nalogah, ki so del interaktivnih videoposnetkov?
- Ali si učenci želijo, da bi se večji del pouka izvajal s pomočjo interaktivnih videoposnetkov?
- Ali je učencem všeč samostojno spoznavanje nove učne vsebine?
- Ali bi učenci ogled interaktivnega videoposnetka priporočili sošolcem, prijateljem?
- Kaj učencem najbolj ustreza pri načinu pouka z uporabo interaktivnih videoposnetkov?

RV 4: Ali pri učencih 4. razreda obstaja statistično pomembna povezanost med zaključno oceno pri slovenščini v 3. razredu in zadovoljstvom z uporabo interaktivnih videoposnetkov?

RV 5: Ali se med učenci in učenkami 4. razreda pojavljajo statistično pomembne razlike glede zadovoljstva z uporabo interaktivnih videoposnetkov?

4.4 Rezultati z interpretacijo

Podatke, pridobljene s predtestom in potestom, smo ovrednotili glede na pravilnost rešitev. Te podatke in podatke, pridobljene z anketnim vprašalnikom, smo nato kvalitativno in kvantitativno analizirali. Kvalitativne podatke smo obdelali s programom SPSS ter jih predstavili v tabelah. Kvantitativne podatke smo obdelali s pomočjo programa Microsoft Office Excel 2016 in jih prav tako predstavili v tabelah.

Najprej predstavljamo rezultate raziskave A, nato še raziskave B.

4.4.1 Rezultati raziskave A

Najprej predstavljamo rezultate, kakšni so bili dosežki učencev eksperimentalne in kontrolne skupine pri vseh sklopih na predtestu, s katerim smo preverjali predznanje učencev o zapisovanju lastnih imen bitij, zemljepisnih lastnih imen in stvarnih lastnih imen (RV 1). Ob upoštevanju predpostavke o homogenosti varianc t-testi za neodvisne vzorce med eksperimentalno in kontrolno skupino niso pokazali statistično pomembnih razlik v povprečnem številu doseženih točk na predtestu o lastnih imenih bitij, zemljepisnih lastnih imenih in stvarnih lastnih imenih. Podatkov ne moremo posplošiti na osnovno množico.

V nadaljevanju predstavljamo odgovore na zastavljena raziskovalna vprašanja, povezana s potesti.

RV 2: Ali se med učenci 4. razreda OŠ, ki so usvajali znanje o zapisu lastnih imen bitij, zemljepisnih lastnih imen in stvarnih lastnih imen z uporabo videoposnetkov s spletišča *Videoslovenščina*, in tistimi, ki med poukom videoposnetkov niso uporabljali, pojavljajo statistično pomembne razlike pri zapisu lastnih imen?

	Število (N)	Povprečje	Standardni odklon	Najnižja vrednost	Najvišja vrednost
Eksperimentalna skupina	22	17,6364	1,48149	13	19
Kontrolna skupina	19	15,8158	2,37001	14	19

Tabela 1: Opisna statistika za dosežke eksperimentalne in kontrolne skupine na potestu za sklop lastna imena bitij

	Levenov test za enakost varianc			
	F	Stopnja značilnosti (α)	t	Prostostne stopnje (g)
Predpostavka o enakih variancah	2,958	0,093	2,992	39
Ni predpostavke o enakih variancah			2,895	39,335

Tabela 2: Rezultati t-testa za neparno primerjavo za dosežke eksperimentalne in kontrolne skupine na potestu za sklop lastna imena bitij

	T-test za enakost povprečij		
	Stopnja značilnosti (α)	Razlika v povprečjih	Standardna napaka razlike
Predpostavka o enakih variancah	0,005	1,82057	0,60844
Ni predpostavke o enakih variancah	0,007	1,82057	0,62880

Tabela 3: Rezultati t-testa za enakost povprečij za neparno primerjavo za dosežke eksperimentalne in kontrolne skupine na potestu za sklop lastna imena bitij

Na podlagi tabel 1, 2 in 3 lahko zapišemo interpretacijo. Ob upoštevanju predpostavke o homogenosti varianc ($F = 2,96$; $\alpha = 0,093$) je t-test za neodvisne vzorce med eksperimentalno in kontrolno skupino pokazal statistično pomembne razlike v povprečnem številu doseženih točk na potestu o lastnih imenih bitij ($t = 2,992$; $g = 39$; $\alpha = 0,005$). Med eksperimentalno in kontrolno skupino se pojavljajo statistično pomembne razlike v povprečnem doseženem številu točk pri potestu o lastnih imenih bitij. S tveganjem 0,5 % trdimo, da bi tudi v osnovni množici učenci eksperimentalne skupine ($M = 17,63$) v povprečju dosegli višje število točk na omenjenem potestu kot učenci kontrolne skupine ($M = 15,82$). Najnižje število doseženih točk pri eksperimentalni skupini je bilo 13, pri kontrolni pa 14. Najvišje doseženo število točk je bilo pri obeh skupinah 19, kar je tudi skupno število točk sklopa.

V tabelah 4–6 je prikazano, ali se med učenci eksperimentalne in kontrolne skupine pojavljajo statistično pomembne razlike pri zapisu zemljepisnih lastnih imen.

	Število (N)	Povprečje	Standardni odklon	Najnižja vrednost	Najvišja vrednost
Eksperimentalna skupina	22	18,9545	2,31922	14	22
Kontrolna skupina	19	16,6316	2,69177	12	21

Tabela 4: Opisna statistika za dosežke eksperimentalne in kontrolne skupine na potestu za sklop zemljepisna lastna imena

	Levenov test za enakost varianc			
	F	Stopnja značilnosti (α)	t	Prostostne stopnje (g)
Predpostavka o enakih variancah	0,910	0,346	2,969	39
Ni predpostavke o enakih variancah			2,936	35,849

Tabela 5: Rezultati t-testa za neparno primerjavo za dosežke eksperimentalne in kontrolne skupine na potestu za sklop zemljepisna lastna imena

	T-test za enakost povprečij		
	Stopnja značilnosti (α)	Razlika v povprečjih	Standardna napaka razlike
Predpostavka o enakih variancah	0,005	2,32297	0,78237
Ni predpostavke o enakih variancah	0,006	2,32297	0,79110

Tabela 6: Rezultati t-testa za enakost povprečij za neparno primerjavo za dosežke eksperimentalne in kontrolne skupine na potestu za sklop zemljepisna lastna imena

Na podlagi tabel 4, 5 in 6 lahko zapišemo interpretacijo. Ob upoštevanju predpostavke o homogenosti varianc ($F = 0,910$; $\alpha = 0,346$) je t-test za neodvisne vzorce med eksperimentalno in kontrolno skupino pokazal statistično pomembne razlike v povprečnem številu doseženih točk na potestu iz zemljepisnih lastnih imen ($t = 2,969$; $g = 39$; $\alpha = 0,005$). Med eksperimentalno in kontrolno skupino se pojavljajo statistično pomembne razlike v povprečnem doseženem številu točk pri potestu iz zemljepisnih lastnih imen. S tveganjem 0,5 % trdimo, da bi tudi v osnovni množici učenci eksperimentalne skupine ($M = 18,95$) v povprečju dosegli višje število točk na omenjenem potestu kot učenci kontrolne skupine ($M = 16,63$). Najnižje doseženo število točk učencev eksperimentalne skupine na potestu je bilo 14, najvišje pa 22, medtem ko je bilo najnižje doseženo število točk učencev kontrolne skupine na potestu 12, najvišje pa 21.

V tabelah 7–9 je prikazano, ali se med učenci eksperimentalne in kontrolne skupine pojavljajo statistično pomembne razlike pri zapisu stvarnih lastnih imen.

	Število (N)	Povprečje	Standardni odklon	Najnižja vrednost	Najvišja vrednost
Eksperimentalna skupina	19	10,2105	2,40850	7	13
Kontrolna skupina	22	8,9091	1,68585	5	12

Tabela 7: Opisne statistike za dosežke eksperimentalne in kontrolne skupine na potestu za sklop stvarna lastna imena

	Levenov test za enakost varianc			
	F	Stopnja značilnosti (α)	t	Prostostne stopnje (g)
Predpostavka o enakih variancah	4,606	0,038	1,973	39
Ni predpostavke o enakih variancah			2,024	37,504

Tabela 8: Rezultati t-testa za neparno primerjavo za dosežke eksperimentalne in kontrolne skupine na potestu za sklop stvarna lastna imena

	T-test za enakost povprečij		
	Stopnja značilnosti (α)	Razlika v povprečjih	Standardna napaka razlike
Predpostavka o enakih variancah	0,050	1,30144	0,65958
Ni predpostavke o enakih variancah	0,056	1,30144	0,64385

Tabela 9: Rezultati t-testa za enakost povprečij za neparno primerjavo za dosežke eksperimentalne in kontrolne skupine na potestu za sklop stvarna lastna imena

Na podlagi tabel 7, 8 in 9 lahko zapišemo interpretacijo. Ob upoštevanju predpostavke o homogenosti varianc ($F = 4,606$; $\alpha = 0,038$) t-test za neodvisne vzorce med eksperimentalno in kontrolno skupino ni pokazal statistično pomembnih razlik v povprečnem številu doseženih točk na potestu iz stvarnih lastnih imen ($t = 1,973$; $g = 39$; $\alpha = 0,056$). Podatkov ne moremo posplošiti na osnovno množico, za vzorec pa lahko trdimo, da so učenci eksperimentalne skupine dosegli višje povprečno število točk na potestu iz stvarnih lastnih imen ($M = 10,21$) kot učenci kontrolne skupine ($M = 8,91$). Najnižje doseženo število točk pri učencih eksperimentalne skupine na potestu iz stvarnih lastnih imen je bilo 7, najvišje pa 13, medtem ko je bilo najnižje doseženo število točk pri učencih kontrolne skupine na potestu 5 točk, najvišje pa 12 točk.

4.4.2 Rezultati raziskave B (ankete)

V nadaljevanju predstavljamo rezultate ankete, in sicer najprej tiste, ki se navezujejo na RV 3: Kakšno je zadovoljstvo učencev z uporabo interaktivnih videoposnetkov s spletišča *Videoslovenščina* pri pouku slovenščine?

Skoraj vsem učencem (97,5 %) je bila uporaba videoposnetka pri pouku zelo ali srednje všeč. S trditvijo *Tak pouk mi je bolj všeč kot običajen*, se je pretežen delež učencev popolnoma strinjal ali strinjal (90,3 %), ostali učenci pa so se s trditvijo delno strinjali ali se niso strinjali.

Rezultati kažejo, da je bila vsem učencem razlaga učne vsebine na posnetku jasna, večjemu deležu učencev je bila razločna (95,1 %), primerno hitra (82,9 %) in primerno dolga (87,8 %). Prav tako je bila večini učencev razlaga tudi zanimiva (92,7 %).

Pri vprašanjih, kaj učenci menijo o nalogah v interaktivnem videoposnetku, so bile te približno trem četrtinam (75,6 %) učencev ustrezno zahtevne, približno 20 % učencem so bile prelahke, dvema učencema (4,9 %) pa pretežke. Večina učencev (80,5 %) meni, da so interaktivni videoposnetki vsebovali primerno število nalog, trem učencem (7,3 %) je bilo nalog preveč, petim (12,2 %) jih je bilo premalo. Ugotovitve kažejo, da bi bilo lahko v videoposnetke vključenih več nalog, prav tako bi bile lahko nekatere višje zahtevnostne ravni.

Na vprašanje *Ali si želiš, da bi se večji del pouka izvajal na tak način?* je nekaj več kot polovica učencev (58,5 %) odgovorila z da, en učenec si tega ne želi, ostali pa so neopredeljeni (39,1 %). Iz tega lahko sklepamo, da bi učencem odgovarjala kombinacija tradicionalnega poučevanja in poučevanja z uporabo interaktivnih videoposnetkov.

Na vprašanje *Ali ti je všeč, da pri pouku samostojno spoznaš nove vsebine?* je pritrdilno odgovorilo približno 80 % učencev, ostali pa se niso mogli opredeliti.

Zanimalo nas je tudi, ali bi učenci ogled videoposnetka priporočili sošolcem in prijateljem. Nekaj manj kot tri četrtine učencev (70,7 %) bi jim ogled priporočilo, dva učenca ga ne bi, ostali (24,4 %) pa se niso mogli odločiti.

Učence smo vprašali še o počutju ob ogledu posnetka in reševanju nalog. V večini so se počutili sproščeno ali navdušeno (95,2 %), po eden pa se je dolgočasil ali bil naveličan. Z zadnjima vprašanjema smo jih spodbudili, da naj izpostavijo pozitivne in negativne vidike pouka z uporabo interaktivnih videoposnetkov. Po mnenju učencev so pozitivni vidiki to, da je pouk drugačen kot običajno, tj. bolj zabaven in poučen (21 učencev); da lahko samostojno gledajo posnetek in rešujejo naloge (6); da dobijo takoj povratno informacijo o pravilnosti svojih odgovorov (4); in da se lahko posnetek ustavi in večkrat pogleda (4). Kot negativne vidike

pa so omenjali tehnične težave (*na tablici se lahko izprazni baterija, posnetek zamrzne ...*) (5 učencev), premalo zapisovanja v zvezek (2) in nenehno gledanje v (presvetel) zaslon (2).

V zvezi z raziskavo B smo si zastavili še dve raziskovalni vprašanji.

RV 4: Ali pri učencih 4. razreda obstaja statistično pomembna povezanost med zaključno oceno pri slovenščini v 3. razredu in zadovoljstvom z uporabo interaktivnih videoposnetkov?

Najprej smo si zastavili ničelno hipotezo, ki se glasi: Med zaključno oceno v 3. razredu OŠ in zadovoljstvom z uporabo interaktivnih videoposnetkov ni statistično pomembne povezanosti.

			Zadovoljstvo z uporabo interaktivnih videoposnetkov pri pouku slovenščine				
			Zelo mi je bilo všeč.	Srednje mi je bilo všeč.	Malo mi je bilo všeč.	Ni mi bilo všeč.	Skupaj
Zaključna ocena pri slovenščini v 3. razredu	Zadostno (2)	N	1	1	0	0	2
		F	50,0 %	50,0 %	0,0 %	0,0 %	100 %
	Dobro (3)	N	3	1	0	1	5
		F	60,0 %	20,0 %	0,0 %	20,0 %	100 %
	Prav dobro (4)	N	6	9	0	0	15
		F	40,0 %	60,0 %	0,0 %	0,0 %	100 %
	Odlično (5)	N	16	3	0	0	19
		F	84,2 %	15,8 %	0,0 %	0,0 %	100 %
Skupaj		N	26	14	0	1	41
		F	63,4 %	34,1 %	0,0 %	2,4 %	100 %

Tabela 10: Navzkrižna tabela ocene pri slovenščini v 3. razredu in zadovoljstva z uporabo interaktivnih videoposnetkov pri pouku slovenščine

Opomba: N = število učencev F = teoretična frekvenca

	Vrednost	Prostostne stopnje (g)	Stopnja značilnosti (α)
Pearsonov hi-kvadrat preizkus	15,110 ^a	6	0,019
Kullbackov 2 $\hat{I}$ -preizkus	12,158	6	0,059
Linearno združenje	4,332	1	0,037
Število veljavnih primerov	41		

Tabela 11: Tabela hi-kvadrat preizkusa za povezanost med oceno pri slovenščini v 3. razredu OŠ in zadovoljstvom z uporabo interaktivnih videoposnetkov pri pouku slovenščine

Opomba: a = več kot 20 % celic ima teoretične frekvence (F) manjše od 5

Na podlagi tabel 10 in 11 lahko zapišemo interpretacijo. Vrednost Kullbackovega 2 $\hat{I}$ -preizkusa ni statistično pomembna (2 $\hat{I}$ = 12,158; g = 6; α = 0,059). Ničelno hipotezo obdržimo, tj. med zaključno oceno v 3. razredu OŠ in zadovoljstvom z

uporabo interaktivnih videoposnetkov ni statistično pomembne povezanosti. Podatkov ne moremo posplošiti na osnovno množico. Za vzorec pa lahko ugotovimo, da je bila uporaba interaktivnih videoposnetkov vseh učencem ne glede na zaključno oceno pri slovenščini.

RV 5: Ali se med učenci in učenkami 4. razreda pojavljajo statistično pomembne razlike glede zadovoljstva z uporabo interaktivnih videoposnetkov?

Najprej smo si zastavili ničelno hipotezo, ki se glasi: Med učenci in učenkami 4. razreda osnovne šole se ne pojavljajo statistično pomembne razlike glede zadovoljstva z uporabo interaktivnih videoposnetkov.

			Zadovoljstvo z uporabo interaktivnih videoposnetkov pri pouku slovenščine				
			Zelo mi je bilo všeč.	Srednje mi je bilo všeč.	Malo mi je bilo všeč.	Ni mi bilo všeč.	Skupaj
Spol	Dečki	N	8	11	0	1	20
		F	40,0 %	55,0 %	0,0 %	5,0 %	100 %
	Deklice	N	18	3	0	0	21
		F	85,7 %	14,3 %	0,0 %	0,0 %	100 %
Skupaj		N	26	14	0	1	41
		F	63,4 %	34,1 %	0,0 %	2,4 %	100 %

Tabela 12: Navzkrižna tabela spola učencev 4. razreda osnovne šole in zadovoljstva z uporabo interaktivnih videoposnetkov pri pouku slovenščine

	Vrednost	Prostostne stopnje (g)	Stopnja značilnosti (α)
Pearsonov hi-kvadrat preizkus	9,399 ^a	2	0,009
Kullbackov 2Î-preizkus	10,169	2	0,006
Linearno združenje	7,974	1	0,005
Število veljavnih primerov	41		

Tabela 13: Tabela hi-kvadrat preizkusa za pojavljanje razlik med spolom učencev 4. razreda osnovne šole in zadovoljstvom z uporabo interaktivnih videoposnetkov pri pouku slovenščine

Opomba: a = več kot 20 % celic ima teoretične frekvence (F) manjše od 5

Na podlagi tabel 12 in 13 lahko zapišemo interpretacijo. Vrednost Kullbackovega 2Î-preizkusa je statistično pomembna ($2\hat{I} = 10,169$; $g = 2$; $\alpha = 0,006$). Ničelno hipotezo zavrnilo. Med deklicami in dečki 4. razreda osnovne šole in zadovoljstvom z uporabo interaktivnih videoposnetkov pri pouku slovenščine se pojavljajo statistično pomembne razlike. S tveganjem 0,6 % trdimo, da bi bila tudi v osnovni množici več deklicam (85,7 %) zelo všeč uporaba interaktivnih videoposnetkov pri pouku slovenščine, medtem ko bi bila več dečkom uporaba interaktivnih videoposnetkov srednje všeč (55,0 %). Nobena od deklic ni odgovorila, da ji uporaba videoposnetka ni bila všeč, je pa tako odgovoril en deček.

4.4.3 Interpretacija rezultatov celotne raziskave

Rezultati raziskave A so pokazali, da pred poučevanjem zapisovanja lastnih imen med učenci kontrolne in eksperimentalne skupine ni bilo statistično pomembnih razlik. Učenci obeh skupin so približno enako uspešno rešili predtest z nalogami za zapisovanje lastnih imen bitij, zemljepisnih lastnih imen in stvarnih lastnih imen.

Po poučevanju zapisovanja lastnih imen so rezultati potesta pokazali statistično pomembne razlike med učenci, ki so imeli pouk na tradicionalni način (tj. učenci kontrolne skupine), in tistimi, ki so pri pouku uporabljali interaktivne videoposnetke (tj. učenci eksperimentalne skupine), pri zapisovanju lastnih imen bitij in zemljepisnih lastnih imen, pri zapisovanju stvarnih lastnih imen pa med skupinama ni bilo statistično pomembnih razlik. Učenci eksperimentalne skupine so kljub temu tudi pri tem sklopu dosegli višje povprečno število točk kot učenci kontrolne skupine. Predvidevamo, da se statistično pomembne razlike pri tem sklopu niso pokazale, ker je med obravnavo zadnje snovi, torej zapisa stvarnih lastnih imen, in potestom preteklo precej manj časa kot med obravnavo prvih dveh vsebin in potestom.¹¹

Rezultati raziskave B (ankete) pa so pokazali, da je bila uporaba interaktivnih videoposnetkov večini učencev všeč in da jim je tak pouk bolj všeč kot običajen, hkrati pa si je le dobra polovica želela, da bi se pouk večinoma izvajal na tak način. Po tem sklepamo, da bi jim odgovarjala kombinacija tradicionalnega in sodobnega načina poučevanja z vključevanjem DT oziroma interaktivnih videoposnetkov, kar je pričakovano. Pomembno je, da so dejavnosti, učne metode in oblike dela pri pouku raznolike. Veliki večini učencev je bila razlaga na posnetkih jasna, razločna, primerno hitra, primerno dolga in zanimiva. Učenci so menili, da so bile naloge primerno zahtevne in da jih je primerno število. Učencem je tudi všeč, da pri pouku samostojno spoznavajo nove vsebine, ogled interaktivnih videoposnetkov pa bi priporočili sošolcem ali prijateljem. Učenci so v največjem številu kot pozitivno lastnost videoposnetkov poudarili to, da je bil pouk drugačen kot običajno, kot negativno lastnost pa tehnične težave. Ob ogledu videoposnetkov so se sicer počutili sproščeno ali navdušeno.

Ugotovili smo, da med zaključno oceno pri slovenščini v 3. razredu in zadovoljstvom z uporabo videoposnetka pri pouku slovenščine ni statistično pomembne povezanosti. Tako lahko trdimo, da je uporaba interaktivnih videoposnetkov zanimiva učencem ne glede na oceno, torej interaktivni videoposnetki motivirajo tudi učence, ki imajo zaključeno oceno manj kot 4 in verjetno slabše razvito jezikovno zmožnost.

Statistično pomembne razlike pa se pojavljajo pri zadovoljstvu z uporabo interaktivnih videoposnetkov glede na spol, in sicer je več deklicam zelo všeč uporaba interaktivnih videoposnetkov, dečkom pa je srednje všeč. Razlog za to vidimo v

¹¹ Možen razlog za to pa je tudi zamenjava kontrolne in eksperimentalne skupine pri obravnavi te učne vsebine.

tem, da dečki raje in pogostejše igrajo videoigrice kot deklice. K. Lucas in Sherry (2004) omenjata več raziskav, v katerih se je potrdila razlika v pogostosti in priljubljenosti igranja videoigric glede na spol. Prav tako so E. Hastings idr. (2009) v svoji raziskavi med otroki, starimi 6–10 let, ugotovili, da dečki na splošno pogostejše igrajo videoigrice kot deklice, deklice pa imajo raje izobraževalne igrice. Po tem sklepamo, da bi si dečki želeli še aktivnejše videoposnetke.

5 Sklep

Učinkovito izobraževalno orodje v okviru razvijanja digitalne zmožnosti so (interaktivni) videoposnetki, s pomočjo katerih lahko učenci usvajajo, utrjujejo in poglobljajo znanje ali pa jih učitelji uporabijo kot obogatitev učne vsebine. Pri tem morajo (interaktivni) videoposnetki kognitivno obremeniti učence ter jim omogočiti vključenost in aktivnost.

Učinkoviti interaktivni videoposnetki naj bi vključevali samopreverjanje in formativno spremljanje znanja, aktivnosti in problemske naloge različnih ravni zahtevnosti, interaktivnosti, ki se navezujejo na obravnavano vsebino, povratne informacije ter spodbude k ponovnemu reševanju nalog. Vse to je bilo upoštevano pri zasnovi spletišča *Videoslovenščina*, na katerem je 18 interaktivnih videoposnetkov z vsebinami za razvijanje jezikovne (pravopisne in slovnične) zmožnosti pri učencih 4. razreda OŠ.

Raziskava o učinkovitosti uporabe treh videoposnetkov o zapisovanju lastnih imen in o priljubljenosti uporabe posnetkov med učenci je pokazala, da so tisti, ki so pri pouku usvajali zapisovanje lastnih imen s pomočjo interaktivnih videoposnetkov, pravilneje zapisovali lastna imena bitij in zemljepisna lastna imena kot učenci, ki so to znanje usvajali na tradicionalni način. Pri zapisovanju stvarnih lastnih imen med skupinama učencev ni bilo statistično pomembnih razlik. Rezultati ankete med četrtošolci so pokazali, da je bila uporaba interaktivnih videoposnetkov pri pouku učencem všeč, razlaga jim je bila jasna, zanimiva, razločna ter primerno hitra in primerno dolga. Večini učencev se je zdelo, da so bile naloge primerno zahtevne in da jih je bilo primerno število. Analiza rezultatov ankete je še pokazala, da med zaključno oceno pri slovenščini v 3. razredu OŠ in zadovoljstvom učencev z uporabo interaktivnih videoposnetkov pri pouku ni statistično pomembne povezanosti, se pa statistično pomembne razlike pojavljajo glede na spol, in sicer so bile deklice z uporabo zadovoljnejše kot dečki.

Glede na vse rezultate lahko trdimo, da je poučevanje vsebin, povezanih z razvijanjem pravopisne zmožnosti (zapisovanje lastnih imen), z uporabo interaktivnih videoposnetkov s spletišča *Videoslovenščina* učencem 4. razreda OŠ privlačno in zanimivo, glede na uspešnost učencev eksperimentalne skupine pa tudi učinkovitejše v primerjavi s tradicionalnim načinom poučevanja. Pri pouku se uporabljajo različne dejavnosti, učne metode in oblike dela in kot popestritev lahko učitelji

slovenščine v 4. razredu uporabljajo tudi interaktivne videoposnetke s prosto dostopnega spletišča *Videoslovenščina*. Z njimi lahko poleg jezikovne zmožnosti razvijajo tudi digitalno zmožnost učencev.

Literatura

Addhiny, Tuning, 2021: The Use of H5P Interactive Content in English Language Learning. *PANRITA Journal of Science, Technology, and Arts* 1/1. 107–112. <https://journal.dedikasi.org/pjsta/article/view/16>. (Dostop 15. 9. 2024.)

Brame, Cynthia, 2016: Effective Educational Videos: Principles and Guidelines for Maximizing Students Learning from Video Content. *CBE Life Science Education* 15/4. DOI: <https://doi.org/10.1187/cbe.16-03-0125>.

Bregar, Lea, Zagmajster, Marija in Radovan Marko, 2020: *E-izobraževanje za digitalno družbo*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije. <https://www.acs.si/digitalna-bralnica/e-izobrazevanje-za-digitalno-druzbo/>. (Dostop 15. 9. 2024.)

Dawes, Lyn, 2012: *What stops teachers using new technology?* London: Routledge.

Dimou, Anastasios, Tsoumakas, Grigorios, Mezaris, Vasileios, Kompatsiaris, Ioannis in Vlahavas, Ioannis, 2009: *An empirical study of multi-label learning methods for video annotation. Seventh International Workshop on Content-Based Multimedia Indexing*. Chania, Greece. 19–24. DOI: <https://doi.org/10.1109/CBML.2009.37>.

Farley, Patrick, b. d.: Getting started with interactive videos. *Brightcove*. <https://www.brightcove.com/en/resources/blog/getting-started-interactive-video/>. (Dostop 15. 3. 2023.)

Gerlič, Ivan, 2000: *Sodobna informacijsko-komunikacijska tehnologija v izobraževanju*. Ljubljana: DZS.

Godec Soršak, Lara, 2019: Pomen povratne informacije bodočim učiteljem o njihovih govornih nastopih. Tivadar, Hotimir (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo) zavest*. Obdobja 38. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 465–472. DOI: <http://dx.doi.org/10.4312/Obdobja.38.465-472>.

Gole, Irena in Hadler, Mateja, 2015: Učenje s tablicami na razredni stopnji. Sambolić Begonović, Amela in Čuk, Andreja (ur.): *Kaj nam prinaša e-Šolska torba: Zbornik zaključne konference projekta e-Šolska torba*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 182–187.

H5P: <https://h5p.org/>. (Dostop 15. 3. 2023.)

Haleem, Abid, Javaid, Mohd, Quadri, Mohd Asim in Suman, Rajiv, 2022: Understanding the role of digital technologies in education: A review. *Sustainable Operations and Computers* 3/1. 275–285. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.susoc.2022.05.004>.

Hastings, Erin C., Karas, Tamara L., Winsler, Adam, Way, Erin, Madigan, Amy in Tyler, Shannon, 2009: Young Children's Video/Computer Game Use: Relations with School Performance and Behavior. *Issues Ment Health Nurs* 30/10. 638–649. DOI: <https://doi.org/10.1080%2F01612840903050414>.

Hedžet Krkač, Mira, 2015: Soočanje z izzivi uporabe tehnologije pri pouku. Sambolić Begonović, Amela in Čuk, Andreja (ur.): *Kaj nam prinaša e-Šolska torba: Zbornik zaključne konference projekta e-Šolska torba*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 125–131.

Krammer, Kathrin, Ratzka, Nadja, Klieme, Eckhard, Lipowsky, Frank, Pauli, Christine in Reusser, Kurt, 2006: Learning with classroom videos: Conception and first results of an online teacher-training program. *ZDM* 38/5. 422–432. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02652803>.

Lucas, Kristen in Sherry, John L., 2004: Sex Differences in Video Game Play: A Communication-Based Explanation. *Communication Research* 31/5. 499–523. DOI: <https://doi.org/10.1177/0093650204267930>.

Mejač, Anja in Pintar, Rebeka, 2022: Razvijanje jezikovne zmožnosti v 4. razredu osnovne šole s pomočjo interaktivnih videorazlag. *Slovenščina v šoli* 25/3. 40–47.

Papadopoulou, Anthia in Palaigeorgiou, George, 2016: Interactive Video, Tablets and Self-Paced Learning in the Classroom; Preservice Teachers Perceptions. *13th International Conference on Cognition and Exploratory Learning in Digital Age (CELDA)*. Mannheim. 195–202. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED571422.pdf>. (Dostop 16. 3. 2023.)

Pintar, Rebeka, 2023: *Spletišče Videoslovenščina pri jezikovnem pouku v 4. razredu osnovne šole*. Magistrsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=166746&lang=slv>. (Dostop 16. 3. 2023.)

Tišler, Tomas, 2006: Spodbujanje uporabe informacijsko-komunikacijske tehnologije na osnovni šoli. Tišler, Tomas, Černilec, Boris, Vehovec, Majda, Korošec, Damijana, Brezovar, Darja in Pungartnik, Srečko (ur.): *Vodenje za spodbujanje informacijsko-komunikacijske tehnologije na šolah*. Ljubljana: Šola za ravnatelje. 10–23.

UN OŠ 2018 = Poznanovič Jezeršek, Mojca, Cestnik, Mojca, Čuden, Milena, Gomivnik Thuma, Vida, Honzak, Mojca, Križaj Ortar, Martina, Rosc Leskovec, Darinka, Žveglič, Marija in Ahačič, Kozma, 2018: *Učni načrt: Slovenščina: Program osnovna šola*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf. (Dostop 16. 3. 2023.)

Unuk, Tina, 2016: *Odnos učencev in učiteljev do sodobne informacijske in komunikacijske tehnologije v učenem procesu*. Diplomsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru. <https://dk.um.si/Dokument.php?id=91013>. (Dostop 16. 3. 2023.)

Videoslovenščina: <https://videoslovenscina.splet.arnes.si/>. (Dostop 16. 3. 2023.)

Žerovnik, Alenka, 2022: Didaktično smiselna in tehnično ustrezna priprava interaktivnega videoposnetka za aktivno učenje. Orel, Mojca idr. (ur.): *EDUizziv: mednarodna konferenca »Aktualni pristopi poučevanja in vrednotenja znanja«: 27.-29. junij 2022*. Ljubljana: EDUvision. 10–29. http://www.eduvision.si/Content/Docs/Zbornik_EDUizziv_Junij_22.pdf. (Dostop 15. 9. 2024.)

NEKAJ TEORETSKIH IZHODIŠČ PRI PROUČEVANJU JEZIKOVNE VARIANTNOSTI

Članek obravnava izbrana teoretska vprašanja pri proučevanju jezikovne variantnosti in jezikovnih sprememb, s čimer želi prispevati k razmisleku o raziskovanju in opisovanju variantnosti govorjene slovenščine. V prvem delu izpostavi nekatere terminološke dileme in poudarke pri obravnavi tega področja v slovenskem jezikoslovju ter utemeljuje rabo izraza varieteta. V nadaljevanju obravnava kriterije za prepoznavanje varietet: homogenost in kovariantnost, kognitivne meje in status emske kategorije ter idiovarietetne značilnosti. Ukvarja se tudi z vertikalno razslojenostjo med narečji in standardom ter opiše modele evropskih varietetnih repertoarjev, kot jih je v znamenitem članku leta 2005 opredelil nemški jezikoslovec Peter Auer.

Ključne besede: jezikovna variantnost, varieteta, vertikalna razslojenost, kriteriji za prepoznavanje varietet, repertoarji narečje/standard

Some Theoretical Foundations in the Study of Language Variation

The article addresses selected theoretical issues in the study of language variation and change, aiming to contribute to the reflection on researching and describing the variation of spoken Slovene. In the first part, it highlights certain terminological dilemmas and key points in the treatment of this field in Slovene linguistics, and justifies the use of the term “variety” in this context. Furthermore, it addresses criteria for identifying varieties: homogeneity and covariance, cognitive boundaries and emic category status, and idiovarietary features. It also examines the vertical stratification between dialects and standard language, and describes European models of variety repertoires, as defined by the German linguist Peter Auer in his seminal article from 2005.

Keywords: language variation, variety, vertical stratification, criteria for identifying varieties, dialect/standard repertoires

1 Uvod

Pri empiričnih raziskavah govorjene slovenščine¹ se večkrat kot problem kaže pomanjkljiva opredelitev posameznih jezikovnih varietet oziroma zvrsti, nedefinirane meje med njimi ter s tem povezana dilema glede njihovega poimenovanja. Gre za različne jezikovne zvrsti, variante, varietete, kode, različice, različke, stile, registre, oblike? Kaj je narečje, kaj narečno obarvani govor, mestna govorica, pokrajinski oziroma splošni pogovorni jezik, knjižni (pogovorni) jezik? Dejstvo je, da je jasne meje težko opredeliti, je pa vendarle pri vsaki študiji treba odgovoriti na vprašanje, kako govoriti o variantnosti. Tudi v pedagoškem procesu so za obravnavo tematike potrebne določene sheme in imena. Posebej v sodobnem času številnih družbenih in tehnoloških sprememb, ki spreminjajo tudi jezikovno resničnost, se kaže potreba po proučevanju jezikovne variantnosti ter rekonceptualizaciji pojma variantnosti in varietet.

Od 80. let v evropski sociolingvistiki narašča zanimanje za t. i. vertikalne spektre² oziroma jezikovne oblike med narečjem in standardom. Konceptualno modeliranje narečno-standardne osi predstavlja ključni jezikoslovni izziv in predmet številnih polemičnih razprav (prim. Lenz 2019). Še vedno namreč za mnoge govorne skupnosti velja, kar je pred več kot tremi desetletji napisal Gaetano Berruto (1989: 552): da sicer obstaja »veliko del o funkcijskem in socialnem statusu jezikov in jezikovnih varietet, da pa se relativno maloštevilna posebej ukvarjajo z naravo in notranjo kvalitativno strukturo repertoarjev«.³

Tudi v slovenskem jezikoslovju je prevladovalo dihotomno pojmovanje jezikovne variantnosti z osredotočanjem na en pol osi med narečjem in standardom, študij je bil deležen tudi pogovorni jezik, malo pozornosti pa se je namenjalo celotnim spektrom in jezikovnim repertoarjem govorcev. Na problematiko poimenovanj

¹ Tema razprave je tradicionalno sicer povezana z govorjeno slovenščino, je pa jezikovna variantnost seveda prepletena z vsemi vrstami komunikacije oziroma prenosniki. Relevantnost razpravljanja o varietetah zadnja desetletja povečuje dejstvo, da je zvrstno/varietetno pester poleg govorjenega jezika postal tudi pisni jezik, nekoč domnevno le knjižni. Neka nova, objektivnejša opredelitev jezikovne zvrstnosti ne bi smela mimo tega dejstva.

² Termin, ki se uporablja v navedeni tuji literaturi, je sam po sebi zanimiv za ideološko interpretacijo, saj variantnost metaforično predstavlja kot nekaj vertikalnega, povezanega z distribucijo družbene vrednosti. Tudi v slovenskem jezikoslovju zasledimo problematično apriorno vrednotenje, na primer hierarhično pojmovanje zvrstnosti z izrazoma nižja/višja socialna zvrst (Škofic 1991: 208, 212) in visoki oziroma višji jezikovni kod za (knjižni) pogovorni jezik (Škofic 1991: 213, 217). Tudi v članku, ki sicer demokratično govori o modificiranju primarne govorice in variiranju stopnje izraženiosti lokalnih posebnosti, najdemo recimo oceno, da so informanti v bolj sproščenem vzdušju »spuščali« nivo izraznega koda in uporabljali svojo primarno govorico v nemodificirani obliki» (Makarova 2004: 293).

³ Vsi prevodi v besedilu so delo avtorice. Izraz (govorni/jezikovni/verbalni) repertoar (nem. *Sprachrepertoire*, angl. *linguistic/verbal repertoire*) v jezikoslovnem smislu zajema celoto jezikovnih možnosti, ki so na voljo govorcu oziroma govorni skupnosti v specifičnih situacijskih kontekstih. Ne gre torej za opis in analizo homogenih jezikovnih sistemov, temveč je poudarek na raziskovanju stilistične in slovnične variantnosti ter njune funkcije v konkretni rabi članov jezikovne skupnosti (Pütz 2004: 226–227).

različnih varietet opozarja tudi več avtorjev v slovenskih sociolingvistično obarvanih študijah. Jožica Škofic (1991: 117–118) recimo razmišlja o vprašanju, ki se ji je porajalo »ves čas ukvarjanja s slovenskim pogovornim jezikom – in sicer, kdaj je na primer kak idiolekt že pogovorni jezik, to je, ni več narečje in še ni knjižni jezik in obratno – ni več knjižni jezik in še zdaleč tudi ni narečje«. V njenih razpravah zasledimo različne izraze za opis jezikovnih varietet in dinamike govornega obnašanja: variante, ravni, žanri in različice pogovornega jezika (Škofic 1991: 117, 119–120), izrazni vez oziroma kod in v povezavi s tem medvezno, tj. medzvrstno preklapljanje (Škofic-Gujez 1994). V drugi razpravi o variantnosti najdemo izraze (pogovorna) formacija, (primarna) govorica (Makarova 2004). Problematičnost pojmovanj posameznih jezikovnih zvrsti oziroma varietet ter njihovih poimenovanj pri anketah in intervjujih pa izpostavlja Tatjana Dolžan (1987: 9), ki piše, da pri spraševanju anketiranci strokovnih terminov niso razumeli in jih je zato morala razložiti oziroma ilustrativno opisati; ob tem so povedali, kako jih poimenujejo oni.

V prispevku najprej obravnavamo izraz varieteta in utemeljujemo njegovo uporabo. Ker je definiranje in razlikovanje varietet in meja med njimi zelo odvisno od teoretične interpretacije termina in kriterijev za njihovo razmejeitev, se v nadaljevanju posvečamo tem vprašanjem. Nazadnje opisujemo modele evropskih varietetnih repertoarjev (po Auer 2005).

2 Obravnava jezikovne variantnosti v slovenskem jezikoslovju

Teorija o zvrstni razslojenosti jezika se je v slovenskem jezikoslovju začela močneje razvijati v drugi polovici 20. stoletja oziroma po izidu *Slovenskega pravopisa* leta 1950. Do tedaj so jezikoslovci govorili predvsem o ljudskem (narečje) in knjižnem/pismenem jeziku, omenjeni pravopis pa je ob tem izpostavil in nekoliko opisal tudi pogovorni jezik, ki so ga v kasnejših razpravah raziskovalci različno poimenovali, mu pripisovali različno vrednost, pomen in rabo ter ga od 60. letih začeli natančneje opisovati. Na slovensko teorijo je imela močan vpliv češka teorija socialnih oziroma družbenih⁴ zvrsti (Karel Hausenblas, Bohuslav Havranek, Alois Jedlička, Petr Sgall itd.), pri čemer je problematičen njen nekritičen prenos v drugačne slovenske družbene in jezikovne razmere (Škofic 1991: 13–14, 16–17, 34–35, 48).⁵

⁴ Toporišič (1991: 423) izraz socialen razlaga kot družben v najširšem smislu in pojasnjuje, da ni nikoli trdil, da mu pomeni socialno pripadnost. Vendarle izraz kljub terminologiziranosti implicira nekaj, kar se nanaša na gmotni položaj in mesto v družbi (kot npr. v besednih zvezah in pomenih socialna služba, socialni prejemki), izraz družben pa je pomensko širši.

⁵ Avtorica podaja izčrpen kronološki pregled raziskovanja in pojmovanja socialnih zvrsti slovenskega jezika v slovenskem jezikoslovju, s posebnim poudarkom na pogovornem jeziku, in sicer v primerjavi z vzporedno češko in srbohrvaško socialnozvrstno teorijo (Škofic 1991: 20–105). Poudarja, da se je ta veja slovenskega jezikoslovja razvijala izredno nesistematično, da so nova spoznanja le počasi in neurejeno prihajala v slovensko jezikoslovno zavest, da so razprave nastajale ena mimo druge in da so nekateri avtorji, neupoštevajoč argumente in kritike drugih, vztrajali pri svojem razumevanju tematike (Škofic 1991: 14).

Omeniti je treba prenos teorije pri Borisu Urbančiču, ki v delu *O jezikovni kulturi* (1972) ločuje tri plasti jezikovnih tvorbo: regionalno, socialno in kulturno. Pri prvi omenja narečja in pogovorni jezik, oboje imenuje vsakdanja govorica, pri drugi žargone, pri tretji knjižni jezik.

Teorija zvrstnosti slovenskega jezika je predstavljena v *Slovenski slovnici* Jožeta Toporišiča (1976: 10; 4., prenovljena in razširjena izdaja iz 2000: 13) in prilagojeno uveljavljena oziroma implementirana v *Slovenskem pravopisu* (Toporišič idr. 2003: 125). Gre za normativna priročnika za slovenski jezik, na katerih temelji tudi obravnava tega področja v slovenskem vzgojno-izobraževalnem sistemu. Teorija jezik razčlenjuje na več pojavnih oblik, poimenovanih zvrsti, pri čemer so pri obravnavani temi posebej relevantne socialne zvrsti, ki se delijo na knjižni (zborni in splošni pogovorni) in neknjižni (zemljepisna narečja in pokrajinski pogovorni jeziki) jezik (Toporišič 1976: 10–21; Toporišič idr. 2003: 125–128).⁶

Toporišičeva teorija zvrstnosti je bila že od začetka deležna različnih kritik. Največ pomislov in polemik so (bili) deležni sam izraz »socialne« zvrsti, prvenstvena vloga knjižne glede na druge zvrsti ter definiranje oziroma normiranje splošno-oziroma knjižnopogovornega jezika. Marko Stabej teoriji očita togost in preveliko shematičnost, zaradi katerih »ne pojasnjuje resničnega dogajanja v jezikovni skupnosti, temveč ga skuša predvsem usmerjati« (Stabej 2010: 198).

Premisleku o pojmovanju jezikovne zvrstnosti in preoblikovanju jezikovnozvrstne teorije je bil posvečen celoten 22. mednarodni simpozij Obdobja (Kržišnik 2004). Vera Smole (2004) predlaga delitev na sistemske in nesistemske zvrsti, Irina Markarova (2004) pa govori o koncepciji jezikovnega prilagajanja oziroma modifikaciji primarne govorice. Nov pogled na družbeno jezikovno členitev prinaša Skubičeva delitev na sociolekte glede na odnos govorca do dominantne kulture; avtor ločuje kultivirane, obrobne in ekscesne sociolekte (Skubic 2004: 298–304).⁷ Novejša krožna shema, ki so jo na ZRC SAZU oblikovali za portal Franček, v središče postavlja knjižni jezik, ki prehaja v pogovorni jezik, ta pa v narečja različnih

⁶ V 4. izdaji (Toporišič 2000: 13–27) knjižni in neknjižni jezik imenuje »nadzvrsti«, pri prvi navaja zborni in splošno- ali knjižnopogovorno zvrst, pri drugi zemljepisna narečja in mestne govorice. Kot spremljevalne socialne »podzvrsti« v 1. izdaji izpostavlja le t. i. interesne govorice: sleng, žargon, latovščina, v 4. izdaji še sledeče zvrsti: starostne: otroška, mladostniška, odraslostna, starčevska; spolnostni: moška, ženska; vitalnostni: živa, papirnata; interesnozdržbene: družinska, dvoriščna, šolska, delovnostna, športna, rekreacijska; izobrazbenostne: predšolska, osnovnošolska, srednješolska, višješolska, univerzitetna; stanovske: kmečka, delavska, mestna, plemiška; stvarnostni: dejstvena, umiselna.

⁷ Pri Skubičevi teoriji se zdi problematična opredelitev nosilcev in strukture posameznih sociolektov. Za t. i. obrobne sociolekte podeželja avtor npr. pravi, da se razvijajo »v manjših zaselkih, daleč od središč družbene moči z njihovim velikim pretokom ljudi in kapitala«, njihovi nosilci pa naj bi bili »kmetje, kmečko delavstvo in drugo manj izobraženo prebivalstvo podeželja oziroma tisti, ki se (vsaj občasno, npr. na obisku v domačem kraju) identificirajo s temi skupnostmi« (Skubic 2005: 207). Glede na dejanske razmere v slovenski jezikovni skupnosti, kot se kažejo v raziskavah (prim. Bitenc 2016), lahko trdimo, da ni neposredne povezave med socialno pripadnostjo govorca in jezikovno varieteto, ki bi ji bil zavezan.

narečnih skupin (Gliha Komac idr. 2021). Več o Toporišičevi teoriji, alternativnih predlogih in njihovem kritičnem ovrednotenju ter o pogovornem jeziku v Bitenc (2016: 104–113).

K oblikovanju čim bolj celostne predstavitve variantnosti slovenščine lahko pripomore tudi korpusni pristop, ki je prinesel možnost raziskovanja variantnosti znotraj varietet, sprva seveda predvsem knjižnega jezika, nato pa tudi drugih varietet, ki jih z gradnjo korpusov na nek način tudi redefinira. Nestandardni slovenščini je na primer posvečen korpus Janes,⁸ pomenljivo je dogajanje v zvezi s korpusom govorne slovenščine GOS⁹ ipd.¹⁰

Oviro za celovito obravnavo variantnosti slovenščine med drugim predstavlja ločenost dialektologije in sociolingvistike kot dveh povsem samostojnih disciplin. Dialektologija se ukvarja z narečji (z zemljepisno razslojenostjo), sociolingvistika pa s sociolekti (z družbeno in funkcijsko razslojenostjo). V anglosaškem jezikoslovju sta obe vеди tesno povezani, posamezne jezikovne varietete pa so obravnavane enakovredno ob upoštevanju tako zemljepisnega kot družbenega vidika. Dialektologija tega tipa se je uveljavila tudi v evropskem celinskem prostoru (npr. v Nemčiji in Italiji), svoj predmet raziskav pa je razširila tudi na razvoj vseh nestandardnih varietet ter njihove vloge in rabe v sodobnih medvarietetnih jezikovnih razmerjih (prim. Kenda-Jež 2004: 266–269).

3 Jezikovna varieteta

Za rabo izraza varieteta smo se odločili v Bitenc 2016, in sicer zaradi zadrege, s katero smo se pogosto srečevali pri raziskovalnem delu; namreč kako imenovati določen jezikovni (pod)sistem. Izraz varianta, ki smo ga prej uporabljali v tem smislu (npr. v Bitenc 2014a in Bitenc 2014b), se v variantnostni sociolingvistiki uporablja v zvezi z variablo (vsaka variabla ima več variant), zato se ni zdel primeren, saj bi tako pokrival dva pomena, kar je pri terminih nezaželeno in vnaša zmedo. Slovenska ustreznica za varianto je različica, ki se zaradi pomenske prekrivnosti za tovrstno poimenovanje ni zdela primerna. V slovenskem jezikoslovju (večinoma v dialektologiji) se uporablja tudi izraz različek, ki se je zaradi sorazmerno nizke pogostosti rabe prav tako zdel manj ustrezen. Vrzeli, ki se je pojavila za poimenovanje določenega jezikovnega sistema, smo tako zapolnili z izrazom varieteta. Definicija varietete v angleško-nemškem sociolingvističnem priročniku pravi:

⁸ Povezava: <https://nl.ijs.si/janes/o-projektu/korpus-janes/>, dostop 15. 9. 2024.

⁹ Povezava: <http://www.korpus-gos.net/>, dostop 15. 9. 2024.

¹⁰ V obširnejši razpravi bi se bilo zanimivo posvetiti tudi vprašanju, koliko je korpusni pristop tako pri gradnji kot analizi korpusov v resnici inovativen, koliko pa v bistvu samo ponavlja oziroma reproducira obstoječi model v minimalno drugačni obliki.

Splošno znano je, da se isti jezik govori različno glede na kraj, čas, govorca in okoliščine oziroma glede na specifične družbene danosti. Vsako od teh različnih variant (nem. *Spielarten*), govornih načinov (nem. *Sprechweisen*) ali oblik obstoja (nem. *Existenzformen*) zgodovinsko-naravnega jezika lahko označimo kot jezikovno varieteto (nem. *Sprachvarietät*) oziroma preprosteje varieteto (nem. *Varietät*) (Berruto 2004: 188).

Po navedeni definiciji so varietete npr. kraljeva angleščina, ameriška angleščina, visoka nemščina, knjižna slovenščina, primorščina, dijaški sleng, kanomeljski govor, ljubljansščina, dolensko narečje, poklicni govor itd. Pojem je dovolj splošen, da ga je mogoče uporabljati v vsaki sociolingvistični raziskavi, hkrati pa dovolj nevtralen, da je neodvisen od sodb, posebno kar se tiče družbene vrednosti in konotacij. Posamezno govorno varieteto kot tako pogosto prepoznajo in poimensko označijo govorci sami (Berruto 2004: 189–190).

Hudson (1996: 22) varieteto definira kot množico jezikovnih elementov s podobno distribucijo, Ferguson (1971: 30) pa navaja, da gre za kateri koli nabor človeških govornih vzorcev, ki je zadosti homogen, da se analizira z razpoložljivimi tehnikami sinhronnega opisa, in ima zadostno velik repertoar elementov in njegovih razporeditev ali procesov z dovolj širokim semantičnim obsegom, da funkcioniira v vseh komunikacijskih kontekstih. Oba se torej strinjata, da je varieteta specifična množica »jezikovnih elementov« ali »človeških govornih vzorcev«, torej glasov, besed, slovničnih značilnosti ipd., ki jih lahko povežemo s kakšnim zunanjim dejavnikom, npr. geografskim področjem ali družbeno skupino. Znotraj varietete sicer obstaja homogenost in stabilnost, vendar opredelitev »zadosti homogeno« v Fergusonovi definiciji nakazuje, da popolna homogenost ni potrebna – vedno namreč obstaja določena variabilnost, pa najsi gre za jezik kot celoto, narečje tega jezika, skupino znotraj tega narečja ali nenazadnje posameznika v tej skupini (po Wardhaugh 2010: 23).¹¹

V anglo-amerškem jezikoslovju se za varieteto poleg izraza (*language*) *variety* pogosto uporablja termin *dialect*,¹² kar lahko vodi k nesporazumom, posebno tam, kjer se termin (nem. *Dialekt*, fr. *dialecte*, it. *dialetto*, šp. *dialecto* itd.) tradicionalno uporablja samo za jezikovne varietete na geografski/zemljepisni osnovi (Berruto 2004: 189).¹³ V posameznih sociolingvističnih in dialektoloških delih v angleščini,

¹¹ Fergusonovo delo iz leta 1971 je pri Wardhaughu navedeno z letnico 1972, ki je glede na podatke drugod najverjetneje napačna.

¹² V klasičnem delu *On Dialect* (1983: zavihek) ga P. Trudgill razume v njegovem najširšem pomenu kot »socialne in regionalne variacije v jeziku, skupaj z njihovim razvojem, razširjenostjo in vrednotenjem«. Po Edwardsu gre pri dialektih za varietete jezika, ki se razlikujejo od drugih po treh dimenzijah: besedišču, slovnicni in izgovarjavi, vendar so posamezni dialekti, ker gre za oblike istega jezika, medsebojno razumljivi – razumljivost pa se večkrat izkaže za težko in včasih zgolj teoretično. Kot merilo pri definiranju dialektu se navaja še obstoj pisnega jezika (o dialektih govorimo, če si skupine, ki govorijo različne dialekte, delijo skupno pisno obliko), vprašanja politične zvestobe ter nacionalne identitete in moči (v smislu izjave: »Jezik je dialekt z vojsko in mornarico.«) (Edwards 2009: 64–65).

¹³ Glede na povezanost z določenimi kraji oziroma določenimi družbenimi skupinami se v angleščini loči geografske in socialne dialekte; dialekti so definirani tudi kot socialni stili (Coupland 2007: 2).

ki obravnavajo evropske razmere, se zdi, da je prisotna kombinacija obeh pomenov hkrati (Hinskens idr. 2005: 1). V angleščini se v smislu varietete uporablja še izraz *way of speaking*, v jezikoslovju pa je pogost tudi izraz *vernacular*, in sicer za opis jezika, s katerim posameznik odraste in ga uporablja v običajnih vsakdanjih družbenih interakcijah (Wardhaugh 2010: 24).

Kot primer rabe izraza varieteta iz slovanskega jezikoslovja naj navedemo razlago iz enciklopedičnega slovarja češčine (Karlík idr. 2002), kjer je iztočnica jezikovna varieteta (češ. *varieta jazyková*) razložena kot

/m/nožica jezikovnih sredstev s podobno socialno distribucijo (Hudson), tj. s podobno teritorialno ali funkcijsko distribucijo. V tem smislu je varieteta jezika npr. knjižni jezik, dialekt, interdialekt, poklicni govor, sleng, jezikovni stil. Namesto termina varieteta se uporabljajo tudi sledeči skoraj sinonimni termini: jezikovna oblika (*jaz. útvar*), jezikovni kod (*jaz. kod*), eksistenčna oblika (*existenční forma*) jezika. Razlikujejo se teritorialna, socialna in situacijska varieteta (Karlík idr. 2002: 519).

Glede rabe v slovaškem jezikoslovju uveljavljenega termina *varieta* prim. Pallay 2013; avtor ga v slovenščino prevaja kot različica ali jezik.

4 Kriteriji za določanje in prepoznavanje varietet

Ali oziroma kdaj lahko npr. na kontinuumu med narečjem in standardom razlikujemo varietete in meje med njimi, je zelo odvisno od teoretične definicije oziroma interpretacije termina varieteta. Ghyselen in De Vogelaer (2018: 4–6; prim. tudi De Vogelaer in Ghyselen 2022) za določanje in prepoznavanje varietet navajata tri možne kriterije, ki jih obravnavamo v sledečih podpoglavjih:¹⁴ homogenost, kovariantnost in stilistične funkcije, kognitivne meje in status emske kategorije ter idiovarietetne značilnosti.

4.1 Homogenost in kovariantnost

Večina jezikoslovcev kot ključni kriterij prepozna kovariantnost (prim. Schmidt 2005; Lenz 2010). Varieteto konceptualizirajo kot skupek variant, ki močno korelirajo v socialno-situacijskem obnašanju. V poskusih, da bi opisali naravo in strukturo jezikovnih repertoarjev, je tako ključno, da pridobimo vpogled v vzorce kovariantnosti. Pri tem ne gre za strogo sopojavnost – variante se namreč lahko pojavljajo v več varietetah.

¹⁴ Empirično te kriterije preverita v raziskavi korpusa govorjene nizozemščine v Zahodni Flandriji (prim. Ghyselen 2016 in opis v Bitenc v pripravi).

4.2 Kognitivne meje in status emske kategorije

Pri definiranju in opisovanju varietet je treba upoštevati tudi percepcije govorcev (Auer in Hinskens 1996; Schmidt 2005; Lenz 2010). Varieteto torej lahko definiramo, ko prepoznamo skupek jezikovnih variant, ki kovariirajo, in ko jezikovni uporabniki to vrsto jezika doživljajo kot varieteto. Z drugimi besedami, varieteta mora imeti status emske kategorije (Auer 1986), kar pomeni, da neka družbena skupina, ki določeno vrsto jezika uporablja, to tudi dojema kot ločeno kategorijo. Ob odsotnosti tega vidika – če skupek jezikovnih lastnosti kovariira, nima pa perceptivnih oziroma kognitivnih meja – govorimo o »govorni ravni« (angl. *speech level*, nem. *Sprechlage*), torej podravni znotraj varietete.

Statusa emske kategorije v empiričnem raziskovanju ni preprosto prepoznati, saj podatki o jezikovni rabi ne vsebujejo neposrednega dostopa do mentalnih kategorij in meja med njimi. Vpogled v osnovne kategorizacije in kognitivne meje omogočajo poimenovalne prakse, torej imena, ki jih nejezikoslovci uporabljajo za različne tipe jezika in ki jih lahko preučujemo z analizo javnega diskurza ali s sociolingvističnimi intervjuji. Emska kategorija je povezana tudi z ideološkim vprašanjem o tem, ali gre pri nekem jeziku za samostojni jezik, tako npr. pri rezi-janščini ali moldavščini.

Upoštevanje ontološkega statusa skupkov variant lahko ponudi rešitev problema razločevanja različnih pojavov v študijah jezikovnih sprememb. Ghyselen in De Vogelaer (2018: 5) navajata, da pojave lahko ločujemo predvsem glede na kombinacijo dveh dimenzij, tj. namena govorca, da bi govoril narečno oziroma standardno, in tega, ali je jezikovno vedenje govorca v skupnosti sprejeto kot narečno oziroma standardno ali ne. Jezikovno rabo npr. lahko označimo kot narečno, če imajo govorci namen govoriti narečje in je njihov jezik sprejet kot narečni v govorni skupnosti, ne glede na to, ali vključuje narečno izravnavo. Avtorja opredeljujeta pojme narečni premik in narečna izravnava ter destandardizaja in demotizacija. Utemeljujeta, da za narečni premik (angl. *dialect shift*) gre, ko ima manj govorcev namen govoriti narečno in svojo jezikovno rabo ne hajo identificirati z lokalnim narečjem; za narečno izravnavo (angl. *dialect leveling*) pa, ko spremembe opazimo v jezikovni rabi, ki je široko prepoznana kot narečje. O destandardizaciji govorimo, ko govorci ne nameravajo govoriti standardno in njihov jezik ni sprejet kot standardni, o demotizaciji pa po drugi strani takrat, ko so pri jezikovni rabi opazne spremembe, vendar je ta še vedno sprejeta oziroma mišljena kot standardna (Ghyselen in De Vogelaer 2018: 5).

4.3 Idiovarietetne značilnosti

Pri idiovarietetnih značilnostih gre za jezikovne variante, ki se pojavljajo samo v posamezni varieteti. Obstoj teh navadno ni pogoj za status varietete (Berruto 2010: 236), lahko pa prispevajo k prepoznavnosti varietete in njenemu statusu

emske kategorije. Glede na delitev na indikatorje, markerje in stereotipe (Labov 1972)¹⁵ so idiovarietetne značilnosti verjetneje markerji ali stereotipi, saj očitne razlike spodbujajo izrazitost (angl. *salience*) oziroma kognitivno prepoznavnost (angl. *cognitive prominence*) jezikovne variante. Potencialne idiovarietetne značilnosti se lahko išče v korpusih in s perceptivnimi podatki, npr. na podlagi opisov informatorjev o njihovi jezikovni rabi v določenih položajih, saj pogosto delujejo kot »šibolet«.¹⁶

5 Vertikalna razslojenost – modeli varietetnih repertoarjev med narečjem in standardom v Evropi

Ob naraščajočemu zanimanju za vertikalne spektre oziroma jezikovne oblike med narečjem in standardom v zadnjih desetletjih ostaja izziv, kako naravo in notranjo strukturo jezikovnih repertoarjev empirično raziskati in prikazati, tako na ravni posameznika kot na ravni skupnosti. V teoretskem smislu pomemben napredek predstavlja tipologija evropskih repertoarjev narečje/standard¹⁷ (Auer 2005; prim. tudi Auer 2011), ki je spodbudila več raziskav posameznih jezikovnih repertoarjev. Teoretski okvir razlikuje pet tipov,¹⁸ in sicer glede na sledeče kriterije: (1) endo- ali eksoglosično naravo standarda – gre za vprašanje, ali so standardni jezik in narečja strukturno in genetsko tesno povezani, ali je standardni jezik avtohton in se uporablja znotraj določene skupnosti oziroma regije ali obstaja zunaj njenih meja in služi kot skupno sredstvo komunikacije med različnimi jezikovnimi skupnostmi oziroma regijami; (2) vprašanje, ali se standard uporablja ekskluzivno v pisnem mediju; (3) prisotnost ali odsotnost kontinuuma vmesnih varietet med

¹⁵ Indikatorji so jezikovne značilnosti, ki kažejo regularno distribucijo glede na družbenoekonomске, etnične ali starostne skupine, vendar jih vsak posameznik uporablja na približno enak način v vsakem kontekstu. Pri markerjih gre za kompleksnejše sociolingvistične značilnosti, ki ne kažejo samo družbene distribucije, ampak tudi stilistično diferenciacijo glede na količino pozornosti, namenjene govoru. Čeprav se jih govorci morda ne zavedajo, jih pri preizkusih subjektivnih reakcij anketiranci komentirajo. Stereotipi pa so značilnosti, ki so v določeni skupnosti splošno prepoznane, zaznamovane in predmet razprav. Pogosto so stigmatizirane in uporabljene za ponazarjanje določene varietete (Labov 1972: 237–238, 314–317; prim. tudi Bitenc 2016: 32–33).

¹⁶ Izraz »šibolet« izhaja iz starozavezne knjige Sodnikov (12. poglavje, vrstici 5–6), kjer je opisan boj med Gileadci in Efajimci, v katerem so zmagovalni Gileadci preverjali identiteto ubežnikov, ki so se izdajali za Izraelce, s pomočjo izgovorjave besede »šibolet«. Če so jo izgovorili s »s« namesto »š«, so jih prepoznali kot sovražnike in jih umorili. V sociolingvistiki se izraz uporablja za jezikovne variante, ki kažejo na posameznikovo identiteto in pripadnost določeni družbeni skupini; gre bodisi za izgovorjavo določenega glasu, besedo, govorni stil ali naglas.

¹⁷ Izraz narečje (angl. *dialect*) avtor uporablja kot odnosni koncept – brez standarda torej ne more biti narečja. Izraz se nanaša izključno na prostorsko variabilnost znotraj jezika, se pa ne omejuje na osnovna narečja (angl. *base dialects*), tj. najbolj stara, podeželska, konservativna narečja, ampak vključuje pokrajinske in mestne varietete z večjim geografskim dosegom. Z izrazom standard je mišljena varieteta jezika, ki sledi normi ali kodeksu (standard torej ne označuje norme same) in za katero je značilno, da se k njej orientirajo govorci več kot ene govorne varietete (kar ne pomeni nujno, da jo obvladajo vsi), da je sprejeta kot visoka varieteta (angl. *H-variety*) in se uporablja za pisanje ter je predmet kodifikacije in proučevanja (Auer 2005: 7–8).

¹⁸ Ta shematizacija se osredotoča samo na Evropo in ne vključuje večjezičnih repertoarjev niti tujih govorcev, ki vsaj v nekaterih jezikovnih situacijah nikakor niso zanemarljiva množica.

standardom in narečjem ter (4) vitalnost govorjenih narečij. Pri diglosičnih repertoarjih jezikovni uporabniki preklaplajo med strukturno in funkcijsko ločenimi sistemi, kot sta narečje in standard, pri diaglosičnih repertoarjih pa gre za bolj subtilno prehajanje med stili (angl. *style-shifting*) na kontinuumu, ki se razteza od narečja do standarda in vključuje cel spekter vmesne variantnosti.

Tipi repertoarjev narečje/standard so sledeči:

- tip nič: EKSOGLOSIČNA DIGLOSIJA brez endoglosičnega standarda, s konnim preklapljanjem med narečji kot pogovornim jezikom in eksoglosičnim standardom kot visoko varieteto;
- tip A: PISNA DIGLOSIJA – repertoarji z dvema jasno ločenima varietetama glede na medij oziroma prenosnik: endoglosičnim standardom za pisanje in narečji za govor;
- tip B: GOVORNA DIGLOSIJA z narečji kot neformalnim govorjenim jezikom in endoglosičnim standardom tako za pisanje kot formalne govorne položaje;
- tip C: DIAGLOSIJA (poimenovanje po Bellmann 1997) s celim kontinuumom vmesnih variacij med narečjem in standardom; navadno se je izoblikovala v poznem devetnajstem ali zgodnjem dvajsetem stoletju;
- tip D: IZGUBA NAREČJA – repertoarji, pri katerih je narečni del izginil.

Dodana vrednost tega okvirja je, da vključuje zgodovinsko komponento in kaže na medsebojno diahrono povezanost različnih repertoarjev. Diaglosija kot najbolj pogost tip repertoarja v Evropi se je na primer razvila iz diglosije in kasneje lahko vodi k izgubi narečja. Pri diaglosičnih repertoarjih je potrebno pozorno empirično preučevanje za določitev njihove notranje strukturiranosti:

Izrazi kot regionalni dialekt ali regiolekt predpostavljajo, da ima vmesna plast jezika med narečjem in standardom status varietete. To pa nujno ne drži; za definicijo mej med varietetami so potrebne skrbne empirične raziskave (Auer 2011: 491).

Navadno so za prostor med narečjem in standardom značilne strukture brez jasnih razmejitev – gre za kontinuum med narečjem in standardom. V konkretni situaciji lahko govorci preklaplajo med standardom in narečjem ali način govora spreminjajo brez očitnih razmejitev, pri čemer so spremembe odvisne od subtilnih situacijskih razlik, ki te situacijske razlike obenem tudi odražajo. Sociolingvistična funkcija vmesnih oblik je pogosto ta, da uporabnikom v določenih kontekstih omogočajo, da izražajo identiteto, ki je ne bi mogli niti z osnovnim narečjem, ob katerem so lahko prisotne podeželske, nazadnjaške ali neizobraženske konotacije, niti z narodnim standardom, ki ima lahko priokus formalnosti ali nenaravnosti oziroma je nezmožen izraziti regionalno pripadnost (Auer 2005: 22–23).

Pri asimilaciji narečja k standardu gre ponavadi za obojesmeren proces, saj se tudi standardni jezik približuje narečjem in prevzema regionalne značilnosti (t. i. destandardizacija). V obeh primerih pride do strukturnega izravnavanja: po

prehodnem obdobju, v katerem se lahko variantnost poveča zaradi soobstoja različnih oblik, se ena izmed njih opusti. Izravnavanje varietet je navadno vertikalno in horizontalno, saj v skupnem približevanju standardu narečja postajajo manj različna tudi med sabo. To navadno vodi k pojavu manj stabilnih vmesnih varietet ali kontinuuma oblik, ki zapolnjuje strukturni prostor med standardom in narečji (Auer 1998: 1–2; prim. tudi Auer in Hinskens 1996: 5–13). V vmesnih varietetah se lahko pojavijo elementi, ki niso niti del standardnega jezika niti del kakšnega narečja (Auer in Hinskens 1996: 9). Jezikovne spremembe se dogajajo ne samo zaradi jezikovnega izravnavanja med narečji in standardom, pač pa tudi zaradi izravnavanja med narečji samimi ter kot posledica notranjih restrukturiranj in inovacij. Za presojanje sprememb samo jezikovna struktura pogosto ne zadostuje – treba je upoštevati tudi sociolingvistične dejavnike (Auer 1998: 4–7).

Pri pojavu vmesnih govornih oblik so imela pomembno vlogo večja mesta – v procesu industrializacije so veliki deli populacije migrirali s kmečkih področij v mestne konglomerate, kar je pospeševalo izravnavanje osnovnih narečij, pa tudi reinterpretacijo tega, kar je bila prej narečna variantnost, kot socialno variantnost. Po drugi strani so novi urbani substandardi v naslednji fazi vplivali na okolico mest. Regiolekti lahko razvijejo lastne jezikovne inovacije, ki se ne pojavljajo ne v standardu ne v narečjih, pri čemer gre tipično za poenostavitve v smeri manj zaznamovanih oblik. Če standardna varieteta vedno bolj dopušča in sprejema regionalne poteze, to lahko pripelje do regionalnih standardov z narečno podstatjo, ki v nekaterih državah uživajo večji (in naraščajoči) prestiž kot v drugih; v nekaterih okoljih je opazna destandardizacija v smeri urbanih sociolektov (Auer 2005: 25).

Do izgube narečja lahko pride, če je narečje vedno bolj prepojeno s standardnimi potezami ali če se ohranja v bolj konservativni obliki, obenem pa vedno manj uporablja. Praviloma najprej izginejo jezikovne oblike z najbolj omejenim geografskim obsegom, pri čemer regiolektalne oblike postanejo najbolj osnovni način govora. Ker v diaglosičnih repertoarjih ni jasne razmejitve med standardom in narečjem, gre pri opuščanju najbolj lokalnih oziroma najbolj narečnih oblik za vprašanje stopnje; navadno ostanejo regionalne sledi nekdanjih narečij v pogovornem jeziku močnejše na podeželju kot v mestih in bolj poudarjene pri moških, manj mobilnih, manj izobraženih in starejših govorcih. Do izgube narečja lahko pride tudi neposredno iz diglosične situacije, če se narečje ne preda naslednji generaciji. Navadno so ženske srednjega razreda tiste, ki se najprej izogibajo (osnovnemu) narečju, kar povzroči, da se narečje povezuje z nižjim družbenim razredom, ročnim industrijskim ali kmečkim delom, pomanjkanjem izobrazbe itd., najprej v mestih, kasneje tudi na podeželju. Posledično osnovno narečje izgubi prestiž in domene uporabe; najbolj opazno je, da se starši izogibajo rabi narečja v komunikaciji z otroki. Ker se narečje redko uporablja, se narečna kompetenca zmanjšuje, kar vodi k negotovosti in nenaklonjenosti glede njegove rabe izven ožjega domačega kroga. Navadno so v zadnji fazi stališča do skoraj izgubljenega osnovnega narečja spet pozitivna, lahko se pojavijo folkloristični poskusi za reševanje narečja, ki pa navadno niso uspešni (Auer 2005: 28–29).

6 Zaključek

Če drži, da je evropsko sociolingvistično situacijo do nedavnega zaznamoval soobstoj starih lokalnih narečij in nacionalnih standardnih varietet (pri čemer druge praviloma izvirajo iz prvih, a tudi vplivajo nanje), so, kot poudarja Auer (2005: 32), za opis jezikovne variantnosti v evropskih jezikih potrebni modeli, ki bi zadovoljivo upoštevali sodobne sociolingvistične dinamike. Ti bi morali izhajati iz predpostavke o dveh ali več jezikovnih sistemih v stiku in se znatno razlikovati od dominantne variantnostne paradigme v jezikoslovju, ki je bila osnovana za potrebe drugačnega sociolingvističnega konteksta, namreč s sekundarnimi in terciarnimi dialekti. Zdi se namreč, da je variantnostna paradigma primerna samo za zadnjo fazo razvoja repertoarja, tj. tip D z izgubo narečja.

Izziv ostaja, kako naravo in notranjo strukturo jezikovnih repertoarjev empirično raziskati in karseda verodostojno prikazati, tako na ravni posameznika kot na ravni skupnosti. Na metodološki ravni se kaže potrebnost povezovanja kvalitativnih in kvantitativnih pristopov ter izdelave in upoštevanja govornih korpusov, ki omogočajo preučevanje tako variantnosti pri posameznem govorniku kot pri različnih govornikih. Vzorcev variantnosti v jeziku ali jezika na splošno namreč ni mogoče razumeti, če ne razumemo vzorcev v govoru posameznikov oziroma različnih skupin govorcev. Variantnost pri posamezniku namreč obstaja na preseku individualnega in skupnega, zato lahko boljše razumevanje različnih vzorcev osvetli vpogled v medsebojno povezanost obeh sfer – kako posamezniki ponotranjajo jezikovne vzorce širše skupnosti in kako jih potem preoblikujejo v vsakodnevni komunikaciji (prim. tudi Schilling-Estes 2008: 376).

Zahvala

Prispevek je nastal v okviru projekta Sociolingvistična variantnost govornice slovenščine na primeru mobilnih govorcev: Viri, metode in analiza (Z6-9371). Javni agenciji za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije se zahvaljujem za financiranje, recenzentoma pa za koristne komentarje in predloge za izboljšave.

Literatura

- Auer, Peter in Hinskens, Frans, 1996: The convergence and divergence of dialects in Europe: New and not so new developments in an old area. *Sociolinguistica* 10/1. 1–30. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110245158.1>.
- Auer, Peter, 1986: Konversationelle Standard/Dialekt-Kontinua (Code-Shifting). *Deutsche Sprache* 14. 97–124.
- Auer, Peter, 1998: Dialect Levelling and the Standard Varieties in Europe. *Folia Linguistica* 32/1–2. 1–9. DOI: <https://doi.org/10.1515/flin.1998.32.1-2.1>.

- Auer, Peter, 2005: Europe's Sociolinguistic Unity: A Typology of European Dialect/Standard Constellations. Delbecque, Nicole, van der Auwera, Johan in Geeraerts, Dirk (ur.): *Perspectives on Variation: Sociolinguistic, Historical, Comparative*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 7–42. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110909579.7>.
- Auer, Peter, 2011: Dialect vs. standard: A typology of scenarios in Europe. Kortmann, Bernd in van der Auwera, Johan (ur.): *The Languages and Linguistics of Europe: A Comprehensive Guide*. Berlin: De Gruyter. 485–500. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110220261.485>.
- Bellmann, Günter, 1997: Between Base Dialect and Standard Language. *Folia Linguistica* 32/1–2. 23–34. DOI: <https://doi.org/10.1515/flin.1998.32.1-2.23>.
- Berruto, Gaetano, 1989: On the Typology of Linguistic Repertoires. Ammon, Ulrich (ur.): *Status and Function of Languages and Language Varieties*. Berlin, Boston: De Gruyter. 552–569. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110860252.552>.
- Berruto, Gaetano, 2004: Sprachvarietät – Sprache (Gesamtsprache, historische Sprache) / Linguistic Variety – Language (Whole Language, Historical Language). Ammon, Ulrich, Dittmar, Norbert, Mattheier, Klaus J. in Trudgill, Peter (ur.): *Sociolinguistics 1 / Soziolinguistik 1*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 188–195. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110141894.1.2.188>.
- Berruto, Gaetano, 2010: Identifying dimensions of linguistic variation in a language space. Auer, Peter in Schmidt, Jürgen Erich (ur.): *Language and Space: Theories and Methods: An International Handbook of Linguistic Variation*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. 226–241. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110220278.226>.
- Bitenc, Maja, 2014a: Stališča gimnazijcev do slovenskih jezikovnih zvrsti: Raziskava s tehniko prikritih dvojic. *Annales: Analiza za istrske in mediteranske študije: Series historia et sociologia* 24/2. 307–318.
- Bitenc, Maja, 2014b: Tehnika prikritih dvojic: Primerjava in kritično ovrednotenje dveh poskusov. *Annales: Analiza za istrske in mediteranske študije: Series historia et sociologia* 24/2. 319–330.
- Bitenc, Maja, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Bitenc, Maja, v pripravi: Variantnost govornega jezika v sociolingvističnih raziskavah.
- Coupland, Nikolas, 2007: *Style: Language Variation and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Vogelaer, Gunther in Ghyselen, Anne-Sophie, 2022: Identifying 'Varieties' of Dutch: Theory, Methods, and Perspectives. Predstavitev na Mednarodni konferenci o jezikovni variantnosti Evropske (ICLaVE 11), spletna izvedba preko aplikacije Zoom, Dunaj, 11.–14. 4. 2022.
- Dolžan, Tatjana, 1987: *Menjave jezikovnih zvrsti v štirih naseljih v Bohinju (v Bohinjski Bistrici, Srednji vasi, Stari Fužini in na Koprivniku)*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Edwards, John, 2009: *Language and Identity*. New York: Cambridge University Press.
- Ferguson, Charles A., 1971: *Language Structure and Language Use: Essays by Charles A. Ferguson*. Stanford: Stanford University Press.
- Ghyselen, Anne-Sophie in De Vogelaer, Gunther, 2018: Seeking Systematicity in Variation: Theoretical and Methodological Considerations on the "Variety" Concept. *Frontiers in Psychology* 9/385. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00385>.

Ghyselen, Anne-Sophie, 2016: *Verticale structuur en dynamiek van het gesproken Nederlands in Vlaanderen: Een empirische studie in Ieper, Gent en Antwerpen*. Gent: Universiteit Gent, Faculteit Letteren, Wijsbegeerte Vakgroep Taalkunde.

Gliha Komac, Nataša, Race, Duša, Ahačič, Kozma, Dobrovoljc, Helena, Kenda Jež, Karmen, Ledinek, Nina, Lengar Verovnik, Tina, Mirtič, Tanja in Žagar Karer, Mojca, 2021: *Družbene zvrsti in besedilne vrste v slovenskem jeziku*. ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. <https://kje-je-kaj-v-slovnici.xn--franek-l2a.si/zvrstnost/ss/2>. (Dostop 18. 1. 2024.)

Hinskens, Frans, Auer, Peter in Kerswill, Paul, 2005: The Study of Dialect Convergence and Divergence: Conceptual and Methodological Considerations. Auer, Peter, Hinskens, Frans in Kerswill, Paul (ur.): *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge, New York. 1–48. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486623.003>.

Hudson, Richard Anthony, 1996 [1980]: *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139166843>.

Karlík, Petr, Nekula, Marek in Pleskalová, Jana (ur.), 2002: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Lidové noviny.

Kenda-Jež, Karmen, 2004: Narečje kot jezikovnozvrstna kategorija v sodobnem jezikoslovju. Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Obdobja 22. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 263–276.

Kržišnik, Erika (ur.), 2004: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Obdobja 22. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Labov, William, 1972: *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.

Lenz, Alexandra N., 2010: Emergence of Varieties Through Restructuring and Reevaluation. Auer, Peter in Schmidt, Jürgen Erich (ur.): *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. 295–315. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110220278.295>.

Lenz, Alexandra N., 2019: Bairisch und Alemannisch in Österreich. Herrgen, Joachim in Schmidt, Jürgen Erich (ur.): *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. 318–363. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110261295-011>.

Makarova, Irina, 2004: Mehanizem jezikovnega prilagajanja in variantnost sodobne ljubljansčine. Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Obdobja 22. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 287–296.

Pallay, Jozef, 2013: Stratifikacija (zvrstnost) v slovaškem jezikoslovju – razvoj in stanje. Žele, Andreja (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Obdobja 32. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko. 291–297.

Pütz, Martin, 2000: Sprachrepertoire/Linguistic Repertoire. Ammon, Ulrich, Dittmar, Norbert, Mattheier, Klaus in Trudgill, Peter (ur.): *Sociolinguistics / Soziolinguistik 1*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 226–232.

Schilling-Estes, Natalie, 2008 [2002]: *Investigating Stylistic Variation*. Chambers, Jack K., Trudgill, Peter in Schilling-Estes, Natalie (ur.): *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, Oxford: Blackwell Publishing. 375–401.

Schmidt, Jurgen Erich, 2005: Versuch zum Varietätenbegriff. Lenz, Alexandra N. in Mattheier, Klaus (ur.): *Varietäten - Theorie und Empirie*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 61–74.

Skubic, Andrej E., 2004: Sociolekti od izraza do pomena: Kultiviranost, obrobje in eksces. Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Obdobja 22. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 297–320.

Skubic, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

Smole, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Obdobja 22. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 321–330.

Stabej, Marko, 2010: *V družbi z jezikom*. Ljubljana: Trojina.

Škofic, Jožica, 1991: *Problemi slovenskega pogovornega jezika*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Škofic-Guzej, Jožica, 1994: O oblikovanju slovenskega pogovarjalnega jezika. *Slavistična revija* 42/4. 571–578.

Toporišič, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica: Četrta, prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor: Obzorja.

Toporišič, Jože, Jakopin, Franc, Moder, Janko, Dular, Janez, Suhadolnik, Stane, Menart, Janez, Pogorelec, Breda, Gantar, Kajetan in Ahlin, Martin (ur.), 2003: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Trudgill, Peter, 1983: *On Dialect: Social and Geographical Perspectives*. New York, London: New York University Press.

Urbančič, Boris, 1972: *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Wardhaugh, Ronald, 2010 [1996]: *An Introduction to Sociolinguistics*. Malden: Blackwell Publishing.

INVENTAR – KOMAJ ZNANA ZVRST SLOVENSKIH ZGODNJENOVOVEŠKIH DOKUMENTOV¹

Inventar je iz stoletij pred prelomno sredo 19. stoletja, ko je slovenščina dobila večjo vlogo tudi v uradovnem pismenstvu, komaj znana, zelo slabo zastopana zvrst slovenskih dokumentov. Doslej smo iz zgodnjega novega veka poznali en sam inventar. Nanaša se na opremo duhovniške hiše na Kureščku nad Igom, sestavlja pa ga je leta 1757 tamkajšnji duhovnik Matija Črtanec kot popis svoje zapuščine, namenjene duhovnikom naslednikom. Drugi primerek slovenskega inventarja je bil šele nedavno odkrit med podložniškimi zapuščinskimi inventarji gospostva Gornji Grad. Ne gre za pravi uradni dokument, ampak za slovensko različico popisa pokojnikovih predmetov iz leta 1611, ki je nastala sočasno z nemško predlogo za čistopis inventarja. Ker je imel slovenski popis dodatno pravno vrednost, so ga hranili kot prilogo k uradnemu nemškemu inventarju. V inventarju najdemo več izrazov za predmete vsakdanje uporabe, prvič dokumentirane v slovenskem jeziku.

Ključne besede: uradovna slovenščina, inventar, Kurešček, gospostvo Gornji Grad, Voložnica

Inventories – A Barely Known Genre of Early Modern Slovenian Documents

Inventories are a barely known, very underrepresented genre of Slovenian documents from the time before the turn of the 19th century, when Slovene was also gaining a greater role in official writing. Until now, we have known only one inventory from the early modern period. It concerns the furnishings of a priest's house at Kurešček near Ig, and was drawn up in 1757 by the local priest Matija Črtanec as an inventory of his estate for his successors. The second example of the Slovenian inventory was only recently discovered among the serfs' estate inventories of the Gornji Grad manor. It is not a true official document, but a Slovenian version of the inventory of the deceased's belongings from 1611, which was created at the same time as the German template for a clean copy of the inventory. As the Slovenian inventory had additional legal value, it was kept as an appendix to the official

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti (P6-0052), ki ga financira Agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

German inventory. The inventory contains several terms for everyday objects, documented for the first time in the Slovene language.

Keywords: official Slovene, inventory, Kurešček, Gornji Grad manor, Voložnica

1 Uvod

Ko sem pred štirimi leti na straneh revije *Jezik in slovstvo* pisal o uradovalni sloveniki od njenih začetkov do prelomne srede 19. stoletja (Golec 2020), med zvrstmi dokumentov nisem omenil inventarjev. Ta zvrst je bila namreč dotlej, tako kot še katera druga, zastopana z enim samim primerkom iz srede 18. stoletja, zato jo je bilo v kratkem pregledu slovenskega uradovalnega pismenstva lahko pogrešiti. Večjo pozornost je pritegnila šele z odkritjem drugega, poldrugo stoletje starejšega slovensko pisanega inventarja z začetka 17. stoletja, ki ga objavljam in obravnavam v pričujočem prispevku. Za opozorilo nanj se iskreno zahvaljujem kolegu zgodovinarju Žigi Zwitteru, ki je dokument našel leta 2012 v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu.

Glede na to, da je zadnji pregled uradovalne slovenike izšel na straneh te revije in da gre za tematiko, ki bolj kot zgodovinarje nagovarja sloveniste, se zdi z novimi prispevki smiselno nadaljevati v *Jeziku in slovstvu*. Ne nazadnje tudi zato, ker je v njem pred pol stoletja doživela objavo in obravnavo vrsta dotlej neznanih starejših slovenskih uradovalnih besedil (Koruza 1973; Koruza 1974; Kos 1974; Ribnikar 1974; Domej 1974; Umek 1974a; Umek 1974b).

2 Inventar s Kureščka iz leta 1757

Edini doslej evidentirani primer slovenskega inventarja iz zgodnjega novega veka je leta 1939 objavil Viktor Steska, in sicer v reviji *Etnolog* (Steska 1939), ker je bila vsebina po njegovi presoji očitno najbližje zanimanju tedaj še mlade etnološke vede. Gre za inventar duhovniške hiše na Kureščku nad Igom, za katerega objavitelj žal ni povedal, kje ga je našel, ker se mu je hranišče – najverjetneje župnišče na Igu – najbrž zdelo samoumevno. Kot vse kaže, izvirnika danes ni več v evidenci in ga moramo označiti za pogrešanega. V župnijskem arhivu ga ni bilo že pred pol stoletja (Umek in Kos 1975: 140–141), danes pa ga ni najti ne v fondu župnije, medtem prevzetem v Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL, ŽA Ig), ne v tam shranjeni Steskovi zapuščini (NŠAL 468, Zapuščina Viktor Steska). Novejša domoznanska literatura o Kureščku in območju Iga se sklicuje na objavo iz leta 1939, čeprav govori o »ohranjenem inventarju« (Košir 2011: 218) in celo o zapisu v njem, ki naj bi govoril o članih bratovščine, česar Steska ne omenja (Košir 2011: 215). Ker je Steska besedilo objavil v gajici, bi bila dobrodošla ponovna, neprirejena objava izvirnika, za katerega lahko upamo, da je samo založen, in ne uničen.

V pričujočem prispevku se bom njegove vsebine zgolj dotaknil, sicer pa ga bom postavil v širši kontekst slovenskega uradnega pismenstva in osvetlil okoliščine njegovega nastanka. Inventar oziroma inventarni popis se nanaša na opremo v romarski cerkvi in duhovniški hiši na Kureščku nad Igom. Dne 5. novembra 1757 (v naslovu Steskove objave je napačna letnica 1727) ga je sestavil tamkajšnji duhovnik Matija Črtanec oziroma Črtanc. Inventar je v prevodu iz latinščine naslovljen kot »Inventar in zapiski cerkve na Kureščku, podružnici ižanske župnije«. Kot poroča Steska, so latinski zapiski o cerkvenih opravilih in cerkvenem inventarju »sicer poučni, toda se le malo ločijo od drugih običajnih, redkejši in zato pomembnejši pa je inventar duhovske hiše, zlasti ker je sestavljen v slovenskem jeziku«. Zakaj se je Črtanec pri popisu predmetov v svojem stanovanju odločil za slovenščino namesto latinščine, je povedal sam: »Pisal sem ga v domačem jeziku, da ne bom nadležen besednjaku« (*ammoto autem idiomate vulgari, quod sequitur, ne dictionario nimis molestus videar*) (Steska 1939: 55). Pri opisu predmetov vsakdanje rabe se mu je bilo lažje izraziti v slovenščini kot živem jeziku kakor v (cerkveni) latinščini 18. stoletja, ki za nekatere specifične predmete niti ni imela (dovolj nedvoumni) poimenovanj. Nenavadno se zdi, da je sestavljanje inventarja končal okoli devete ure zvečer, ponoči (*noctu*), kot pravi v zaključku (Steska 1939: 61), kot da bi se mu kam mudilo in ne bi mogel počakati jutra. Kraj nastanka je zabeležen in je prav tako naveden na koncu: »V Marijini hiši na hribu Kurešček« (*in sede mariana in monte Kureshegk*). Še več, naslov inventarja pove, da pisec popisano imetje »zapušča častitim gospodom naslednikom« (*R. R. D. D. successoribus relinquo*), »da bi ga v teku časa pomnožili in ne pomanjšali« in da tu deluje dvanajst let (*hic duodecim annis operans*) (Steska 1939: 55). Črtanec je bil torej najverjetneje tik pred odhodom na drugo službeno mesto (kot bomo videli v nadaljevanju, očitno v isti župniji), njegov inventar pa ima naravo predajnega inventarja, ne primopredajnega, saj manjka prejemnik. Kaže, da se še ni natanko vedelo, kdo bo Črtanca na Kureščku nasledil in kdaj. Tako je v sklepnem delu, ki mu sledi latinski popis enajstih knjig, zapisal tudi to, da rimski brevir zapušča v uporabo tistim, ki ga ne bi imeli (*pro usu non habentibus*) (Steska 1939: 61).

Steska ni imel o Črtancu drugih podatkov kakor te, ki jih je našel v njegovem inventarju, da skratka zapušča duhovniško mesto na Kureščku, kjer je bil dvanajst let, torej od leta 1745. Danes vemo o njem precej več, a še vedno malo. Poleg tega se je v novejšo domoznansko literaturo prikradla napaka v pisanju njegovega priimka kot Črtavc, ki naj bi imela oporo v sodobnih zapisih *Zertauiz* in *Certauz* (Baraga 2011: 81; Košir 2013: 218). Rodil se je leta 1705 v Godoviču (NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, Kranj–Šmartin, pola 19), več o njegovem izvoru pa ni znanega, ker je godoviška krstna matica iz tega časa pogrešana (ŠAK, Župnija Godovič). Mašniško posvečenje je prejel 3. junija 1730 v Ljubljani (*Matthiam Certanz, Godovicensem*) (Volčjak 2013: 98), in sicer na mizni naslov Codellijeve graščine Turn ob Ljublanici (Kodeljevo). V obsežni župniji Ig je bil kratek čas, od novembra 1732 do julija 1733 kurat substitut oziroma administrator. Nato je od 1734 do 1742 služboval kot kaplan pri Sv. Petru v Ljubljani ter bil skoraj dve desetletji, od leta 1745 do 1764, zopet kurat na Igu in kot tak tudi ekspozit na

Kureščku (Baraga 2011: 82). Iz izžanske krstne matice, edine iz tega časa ohranjene matične knjige, ni razvidno, od kdaj do kdaj je bil na Kureščku, ker razen izjemoma ni krščeval (NŠAL, ŽA Ig, Matične knjige, R 1746–1775, fol. 6). Prav tako ni znano, kje in kdaj se je njegova življenjska pot iztekla, ampak le, da je na stara leta živel pri svojem bratu v Šmartinu pri Kranju, kjer je vsaj še leta 1771 pomagal v dušnem pastirstvu (NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, Kranj–Šmartin, pola 19; prim. Baraga 2011: 82). Umrl je pred letom 1788, vendar ne v šmartinski župniji (NŠAL, ŽA Kranj–Šmartin, Matične knjige, M 1755–1770, M 1770–1779, M 1780–1812). Prvi tiskani šematizem ljubljanske škofije iz omenjenega leta ga namreč ne pozna več (Pokorn 1908).

Na podlagi Steskove objave slovenskega dela Črtančevega inventarja je veliko lažje soditi o jeziku – kar kot neslovenist prepuščam za to poklicanim – kakor o pravopisu, saj je objavitelj s posegom vanj naredil objavo v tem pogledu neuporabno. O pravopisni podobi besedila je povedal:

Piscu se pozna, da se s pismeno slovenščino ni dosti ukvarjal, ker piše nestalno, o ločilih nima pojma in postavlja vedno le piko, za njo pa piše skoro vedno malo črko. Včasih se mala in velika črka ne ločita. Mesto v piše vedno u. (Steska 1939: 55.)

Steskov opis se močno ujema s podobo slovenskih uradovnalnih besedil 18. stoletja, ki jih v veliki večini sestavljajo sodne prisege (Golec 2020: 218–221). Objavitelj je poleg tega opozoril še na »nekaj besed, ki so sedaj zelo redke« (Steska 1939: 55–56). Naj navedem samo nekatere: *almara* za omaro, *cug* za natega, *finkust* za binkošti, *brislra* za brisačo, *kambra* za kamro. Opozoriti gre na *lozánje* za rezance, za katere izjemoma navaja tudi zapis v izvirniku (*losaine*) in pripombo, da je beseda še živa na Notranjskem (Steska 1939: 56). Dotaknimo se samo še poimenovanih prostorov v duhovniški hiši: *V tim zgurnim Cimri*, *V ti stari hiši*, *V ti spodni hiši*, *S hiše v keudri*, *V ti Spudni kuhni*, *Tankai v kašti*, *V kambri per kašti* (Steska 1939: 58–60).

Črtančev inventar je bil doslej deležen le majhne pozornosti. Kolikor je znano, nič več kakor omembe v *Zgodovini slovenskega slovstva* (1956) s komentarjem Mirka Rupla o piščevi odločitvi za rabo slovenščine: »ker se mu je glede na udomačene slovenske izraze za hišni inventar zdelo tako primerneje« (Legiša in Gspan 1956: 313). Vse do danes je inventar ostal glede jezika unikum, izjema brez primerjave med številnimi cerkvenimi in župnijskimi inventarji, ki so jih zlasti v zadnjega pol stoletja obravnavali arhivisti, zgodovinarji in umetnostni zgodovinarji. Ugotovitev niti malo ne preseneča. Ohranjeni inventarni popisi, nastali predvsem ob primopredajah, so namreč uradni dokumenti, zato so pisani v nemščini ali latinščini. Pri Črtančevem inventarju gre, nasprotno, za poluradno besedilo, za ego dokument, ki je omejen že z namenom nastanka. Veliko bolj kot uradni rabi naj bi služil praktični, duhovnikovim naslednikom na mestu ekspozita na Kureščku.

3 Zapuščinski inventar iz Zadrecke doline iz leta 1611

V zgodnjem novem veku srečamo elemente inventarnega popisa le še v nekaterih slovenskih oporokah (Golec 2017: razdelek 3. Besedila – diplomatični in kritični prepis) in v redkih računskih zabeležkah (Golec 1998: 45–48). Drugega slovenskega inventarja poleg Črtančevega – bodisi kot samostojnega dokumenta bodisi kot dela dokumenta – pa do odkritja inventarja iz leta 1611 nismo poznali.

Pri slednjem gre za doslej edini znani primer zapuščinskega inventarja, tj. za popis zapuščine pokojnika, namenjen prenosu njegovega premoženja na dediče. Gornjegrajski oziroma zadrecški inventar, če ga prvič imenujem po kraju hrambe in drugič po območju nastanka, spada med podložniške zapuščinske inventarje, sestavljene na ukaz in v izvedbi zemljiškega gospostva, ki mu je pokojna oseba pripadala. Tako kot pri drugih zapuščinskih inventarjih (plemiških, meščanskih, duhovniških, svobodniških, uradniških) je bil pri podložniških zahtevan ustrezen postopek, v katerem so imele pomembno vlogo za to določene priče – cenilci, največkrat sosednji podložniki. Zbirke podložniških zapuščinskih inventarjev so se na Slovenskem ohranile v razmeroma malo arhivih svetnih in cerkvenih gospostev, njihovo število pa je vendarle dovolj reprezentativno (prim. Pavličič 2007).

Obravnavani inventar je sestavni del arhivskega gradiva ljubljanskega škofijskega gospostva Gornji Grad, in sicer tistega njegovega dela, ki je ostal v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, kjer je vključen v zbirko zemljiških knjig (StLA, GB I, Nr. 3389, Herrschaft Oberburg, 13. 5. 1611). Med številnimi podložniškimi inventarji gornjegrajskih podložnikov iz 17. in 18. stoletja (StLA, GB I, Nr. 3385–3392) izstopa po tem, da je nemško pisanemu inventarju, sestavljenemu v standardni obliki z utečenimi rubrikami, dodan manjši tanjši list dimenzij 17,8 x 16,0 cm, ki vsebino inventarja na drugačen način predstavlja v slovenščini. Že na prvi pogled je jasno, da obojestransko popisani list ne ustreza predpisani uradni obliki, saj ni naslovljen, datiran in podpisan. Začenja se tudi brez uvoda, v katerem bi bilo povedano, za čigavo zapuščino sploh gre in kje je nastal. Če bi se znašel zunaj konteksta, bi izvedeli zgolj, da je pokojnikova žena, imenovana preprosto »ona«, določene predmete prinesla (v zakon) »rainimu Markulhu«. Na koncu je seznam prič (*kateri sho v prizho bili*), na katerem najdemo poleg imen in priimkov petih moških edino žensko, imenovano *Vrsha Valafhniza*. V njej prepoznamo vdovo, navedeno s tedaj običajno žensko obliko priimka, čisto nazadnje pa je med priče uvrščenih še pet otrok. Slovenski inventar ima na dveh mestih prečrtano besedo in enkrat začetek besede, kar pomeni, da ne gre za čistopis.

Postavlja se vprašanje, kako, kdaj in čemu je sploh nastal ter zakaj se je ohranil med gornjegrajskimi zapuščinskimi inventarji, če ni imel enake pričevanske vloge kot drugi, uradni. Zelo logično bi bilo domnevati, da gre za zapis, na podlagi katerega so v gornjegrajski gosposki pisarni po vseh pravilih sestavili uradno nemško različico inventarja. To bi pomenilo, da je popis predmetov v slovenščini sestavil eden od petih med pričami navedenih mož in ga predložil gosposkemu

upravitelju ali pisarju v nadaljnjo proceduro. Samo ugibati bi bilo mogoče, ali je šlo za staln(ejš)o prakso in je torej gospostvo ob odsotnosti uradnega pisarja popisovanje večkrat zaupalo cenilcem samim, če so bili kolikor toliko opismenjeni, najsibo večči nemškega ali (samo) slovenskega pisanja. V takem primeru bi smeli tudi sklepati, da je na Gornjegrajskem nastalo več slovenskih predlog za uradne nemške zapuščinske inventarje, ki pa so jih, ko so bile odrabljene, zavrgli, kakor je bila pri tovrstnih zapisih splošna praksa. Toda primerjava provizoričnega slovenskega popisa z uradnim nemškim inventarjem hitro pokaže, da nemška različica ni mogla nastati na podlagi slovenske. Vsebuje namreč informacije, ki jih v slovenski ni.

Preden jih predstavimo, si oglejmo, kaj o pokojniku in njegovem premoženju razkriva uradni zapuščinski inventar in kakšna je njegova podoba. Dokument, dvakrat preganjen v obliko pisma (dimenzij 16,0 x 11,0 cm), ima na zunanji strani naslov »Inventar zapuščine pokojnega Marka V Voložnici, ki je bila izročena Benku Kusu« (*Inuentari des Marco Voloschnizi selligen verlaßenschaft, so dem Benko Khusß vbergeben worden*), in poznejši pripis v pomoč gosposčinskim uradnikom za lažje lociranje: »Urad Zadretje« (*A[mt]: Drieth*), tj. območje Zadrečke doline. Sklepali bi, da je Marko V Voložnici (*Marcus Voloshnizi*) umrl največ nekaj tednov pred 13. majem 1611, ko so inventar v Gornjem Gradu (*Actum Oberburg*) datirali, podpisali in pečatili, vendar bomo videli, da je moral biti mrtev že dobro leto prej. Dokument enako kot drugi inventarji dejansko nima ne podpisa ne pečata neimenovanega gosposčinskega odvetnika. Očitno gre za dvojnik, ki ga je shranilo gospostvo, medtem ko je izvirnik prejel prevzemnik zapuščine Benko Kus. Ta je za trud in pristojbino plačal gosposčinskemu patrimonialnemu sodišču poldrugi goldinar. Kot izvemo iz uvoda, je sodišče za popis zapuščine določilo štiri može: Primoža Ebenbergerja in Štefana Kusa, oba gornjegrajska tržana, ter Boštjana (*Bastian*) Zagožna in Jurija (*Juri*) Potočnika. Po njihovem poročilu (*auf Ir anzaigen*) jo je popisal odvetnik gornjegrajskega gospostva, ki o tem piše v prvi osebi (*durch mich Anwaldten*), ne da bi navedel svoje ime, in jo izročil »sedanjemu posestniku z imenom Benko Kus« (*dem iezigen besizer der Nahms Wenkho Khuf*). Markova zapuščina je v inventarju razvrščena v štiri snovne skupine: živina (*Viech*), žito (*Gethraidt*), meso (*vom Fleisch*) in hišna oprema (*Hauß Rath*).

Slovenska različica inventarja je po obliki zelo drugačna od nemške. Kot že rečeno, je na tanjšem papirju, nima niti naslova in le v zadnjem delu mimogrede pove, da je bilo pokojniku ime Marko. Sestavljena je iz treh delov. V prvem je na celotni prvi strani lista popisano premoženje, ki pripada Markovim otrokom (*kar ie tega blaga tih otrok*), v drugem delu je navedeno imetje, ki ga je v hišo prinesla žena (*kar ie ona pergnala skobai krainimu Markushu*) in je bilo torej njena last, tretji del pa je seznam prič (*kateri sho u prizho bili*). Blaga, ki je pripadalo ženi, v uradni nemški različici inventarja ni, ker ni spadalo v Markovo zapuščino, tako kakor ni navedbe, da preostali del pripada otrokom. Dokument ima še dve značilnosti, po katerih se bistveno razlikuje od nemškega. Predmeti so med seboj ločeni z veznikom *in* (*jenu, inu, ine*), ne z vejicami ali pikami, ki jih v njem sploh ni, navedeni

pa so brez pravega reda, ne po snovnih skupinah, ampak v »naravnem zaporedju«, tako kot je popisovalec nanje naletel.

Da provizorični slovenski dokument ni mogel rabiti za predlogo nemški uradni različici, kot že rečeno, pričajo nekatere informacije, ki jih v slovenski različici pogrešamo. Predmeti se v obeh dokumentih sicer ujemajo, gre pa za razhajanja v podrobnostih opisa. Naj navedem samo nekaj primerov: v slovenski različici najdemo štiri skledе, iz nemške pa izvemo, da sta dve skledi lončeni in dve leseni; slovenski dokument navaja poldrugi boh (slanina), nemški pa tudi njegovo težo (60 funtov); enako je z mastjo, ki je v nemški različici opredeljena s težo (4 ali 5 funtov); slovensko besedilo navaja dva jarma (*due ige*), nemško je določnejše in govori o dveh volovskih jarmih z jermeni; slovensko pozna zgolj šestero koles, nemško še pove, da gre za okovana kolesa voza; slovensko pravi samo *en klin*, nemško ga opredeljuje kot železno zagozdo za povezovanje lesa; slovenska različica navaja dva pluga opisno kot drevesi, s katerima orjejo (*due dreuefshi ko orieio fhemi*), nemška pa omenja tudi njune pritikline (*Zween Pflug mit aller Zuegehör*). Razhajanja so torej več kot očitna.

Slovenski inventar prav tako ni mogel biti skrajšani, prirejeni prevod uradnega nemškega, saj ta zapuščino razvršča v snovne skupine. Nastal bi lahko bodisi naknadno, v Gornjem Gradu, kot prevod nemške predloge zanj, ki je prav tako navajala predmete po vrsti, bodisi sočasno z njo na Markovi domačiji, tako da je en zapisovalec sestavljal predlogo za nemški inventar, drugi pa je vzporedno vodil svoj zapisnik. Razlogov, zakaj prevod oziroma zakaj hkratno dvojno popisovanje, ne poznamo. Če bi slovenski prevod nastal šele v gornjegrajski gosposčinski pisarni, lahko sklepamo, da bi zanj uporabili nemški čistopis. Prevod bi izdelali na nekogaršnjo prošnjo, najverjetneje prevzemnika zapuščine Benka Kusa ali Markove vdove Urše, a ga potem naročniku bodisi ne bi izročili bodisi bi ta dobil drugi izvod. Ohranjeni izvod bi imel v tem primeru funkcijo kontrolnega dvojnika. Ali pa je, kar bi se zdelo verjetneje, nekdo od Markovih bližnjih v enak namen naprosil enega od štirih inventurnih cenilcev, naj sproti vse zapisuje tudi slovensko, da bo popis služil za preverjanje gosposčinskemu odvetniku, ko bo sestavljal nemški čistopis. Kot bomo videli, obstaja še tretja možnost, in ta je glede na znane okoliščine od vseh najverjetnejša.

Kje natanko so Markovo zapuščino popisali? Domačijo Marka V Voložnici, ki glede na oba inventarja še ni imel pravega priimka, je treba iskati na območju potoka Voložnica nad Šmartnim ob Dreti. Skoraj brez dvoma gre za današnjo hribovsko kmetijo Volažnik (545 m), ki spada k raztresenemu naselju Rovt pod Menino (Meze 1969: 9), ali kvečjemu za katero njenih bližnjih sosed, kamor bi se lahko medtem preneslo hišno ime. V urbarju gospodstva Gornji Grad iz leta 1602, ki je od ohranjenih urbarjev daleč najbližji času nastanka inventarja, najdemo na tem območju, imenovanem »Hribovje proti Slapu« (*Gepürg gegen Slap*), dva gospodarja s protopriimkom V Voložnici (*Voloüschnizi*) – Šimona (*Schimon*) in Matevža (*Matheüsch*), ki sta uživala vsak eno polovico nekoč skupne hube ali

kmetije, in sicer tako kot drugi podložniki po zakupnem pravu (NŠAL 20, Gornji Grad – Avstrija, šk. 2, urbar 1602, 1. del, pag. 445 in 447). Markovega imena med gospodarji še ni. Sklepali bi lahko, da je šlo za sina enega od zgornjih dveh podložnikov ali pa za povsem tujega človeka, ki je zakupno kmetijo zasedel v časovnem razponu med letoma 1602 in 1611.

Urbar dopolnjuje davčni register iz istega leta 1602 (NŠAL 20, Gornji Grad – Avstrija, šk. 4, davčni register 1602, s. p.), v katerem so nekatera imena gospodarjev drugačna kot v urbarju, ki bi moral biti glede na vsebino nekoliko mlajšega nastanka. Register, denimo, na območju »Hribovje proti Slapu« pozna kmeta Blažeta Pustotnika, urbar pa že njegovega sina Lovreta (pag. 440–441). Kmetija Jurija in Boštjana Stradovnika je v registru vodena kot celota, medtem ko sta Stradovnika po urbarju imela (že) vsak polovico (pag. 442–444), Andreja Leškovnika je medtem zamenjal sin Krištof (pag. 450–451), na mestu Tomaža V Voložnici (*Volounizi*) pa se je v urbarju znašel Matevž V Voložnici (pag. 447), gospodar polovične hube, brez navedbe Tomaževega imena in Matevževe stopnje sorodstva z njim. In kar je najpomembnejše: na posesti, kjer je po davčnem registru gospodaril Benedikt Kos (*Benedict Khoß*), ki ga prepoznamo kot Benka Kusa, prevzemnika posesti Marka V Voložnici, v urbarju ni naveden Kus/Kos, ampak Šimon V Voložnici, gospodar polovične kmetije (pag. 445).

Urbar bi torej moral prikazovati (nekaj let) mlajše stanje od davčnega registra, a zakaj potem v njem ni Benedikta - Benka Kusa/Kosa, za katerega vemo, da je leta 1611 prevzel Markovo posest? Ker so v davčnem registru ohranili imena tistih prejšnjih gospodarjev, ki so jih medtem že zamenjali sinovi in se hišni priimek s tem ni spremenil. Naš Benedikt - Benko Kus/Kos pa se je pisal drugače od svojega predhodnika V Voložnici, zato so v njegovem primeru zavedli spremembo. Konservativnost davčnih registrov za razliko od urbarjev potrjuje primerjava z registrom davka na osebo za leta 1632–34 (NŠAL 20, Gornji Grad – Avstrija, šk. 4, davek na osebo 1632–1634, s. p.). V njem so vsa imena gospodarjev na obravnavanem območju enaka kot v davčnem registru iz leta 1602 (!), kar nikakor ni moglo ustrezati dejanskemu stanju. Dodan je le gospodar Pustotnik, katerega priimek pove, da je kmetija medtem vzniknila na novo iz nekdanje pustote.

Benko - Benedikt Kus/Kos, ki so mu leta 1611 izročili premično zapuščino pokojnega Marka V Voložnici, je bil torej bližnji sosed Markove polovične kmetije. Slednjo gre identificirati s posestjo, na kateri je po davčnem registru iz leta 1602 sedel Tomaž V Voložnici, po urbarju iz istega leta pa Matevž V Voložnici. Matevž je bil po vsej verjetnosti oče Marka, poročenega z Uršo in očeta petih otrok, čigar zapuščino so popisali leta 1611. Imena otrok poznamo iz slovenske različice inventarja – Blaže, Neža, Špela, Kristina in Alenčica – medtem ko jih v uradni nemški ni.

In kako razložiti, da uradni, nemško pisani zapuščinski inventar imenuje Benka Kusa/Kosa sedanji posestnik Markove posesti? Sama oznaka še ne pomeni nujno, da je prevzel tudi sosedovo polovično kmetijo, ampak bi lahko postal samo

skrbnik Markovih sirot, dokler ne odrastejo in eden ne prevzame posesti. Nedvoumen odgovor ponuja dnevnik škofa Tomaža Hrena (NŠAL, 20, Gornji Grad – Avstrija, šk. 17, Journale 1598–1613, s. p.). S škofovim dovoljenjem se je Benko Kus (*Ku/s*) 28. januarja 1611, torej tri mesece in pol pred datiranjem inventarja, priženil na polovično kmetijo, imenovano Voložnica (*Voloshnneza genant*), in sicer k Uršuli, vdovi Marka Voložnika (*Marcus Voloshnik*), ki je torej poleg protopriimka V Voložnici uporabljal tudi že pravi priimek. Zapis spričuje, da sta imela zakonca Voložnik pet otrok, in navaja poleg njihovih imen – ta so tako kot večina drugih lastnih imen v dnevniku vsa razen enega zapisana v humanistiki, ne v gotici – tudi starost: Blaže (*Blashe*) je štel 11 let, Nesha (*Nesha*) 15, Špelica (*Speliza*) 10, Kristina (*Christina*, zapisano v gotici) 7 in Alenčica (*Alenzhiza*) 3 leta. Benko je dobil kmetijo ob pogoju, da bo Voložnikove otroke vzgajal kot svoje lastne, ne kot pastorka, jim nudil hrano in vse potrebno ter dekletom, če se bodo primerno vedle, ob poroki izplačal dediščino in pripravil očet. Blažetu bo moral odstopiti kmetijo, a ne prej kot čez 15 let in če jo bo ta hotel prevzeti, in sicer proti plačilu tega, kar bo Benko vanjo vložil oziroma kolikor bo poravnal dolgov. Za teh 15 let zakupa je Benko ob prevzemu plačal 13 tolarjev primščine, od česar je škof en tolar prepustil nevesti. O tem naj bi sestavili tudi uradno pismo, pripis v Hrenovem dnevniku pa še pove, da je bila predaja opravljena (*Expe[dier]t.*) 13. maja 1611, kar se ujema z datumom nastanka uradnega zapuščinskega inventarja. Glede na to, da sta se vdova Urša Voložnik in Benko Kus poročila konec januarja 1611, je moral biti Marko Voložnik oziroma Marko V Voložnici tedaj mrtev vsaj že devet mesecev, sicer se vdova Urša ne bi mogla vnovič omožiti. Če upoštevamo, da je bilo najmlajšemu otroku tri leta, bi Marko lahko umrl že leta 1608 ali celo 1607, če bi se najmlajša hči Alenčica rodila kot njegov posthumni otrok.

Glede na povedano o prenosu posesti na novega gospodarja, vdovinega drugega moža, je najverjetnejša razlaga za nastanek in ohranitev vzporednega slovenskega inventarja naslednja. Sestavili so ga z namenom, da se bo, ko bo prišlo do delitve premičnin, natanko vedelo, kateri predmeti pripadajo otrokom in kateri Markovi vdovi, zdaj ženi Benka Kusa. Slovenski provizorični inventar je imel torej dodatno pravno vrednost, ki je uradni nemški ni premogel, zato so ga v gornjegrajski gosposki pisarni tudi hranili kot prilogo uradnemu inventarju.

Enako kot novi gospodar Benko Kus se je pisal eden od štirih cenilcev Markove zapuščine, in sicer Štefan Kus (*Steffan Khufß*), o katerem uradni nemški inventar pove, da je bil tako kot Primož Ebenberger (*Primußßen Ebenberger*) gornjegrajski tržan (*beede Burger alhie*). Slovenska različica inventarja Štefana, enako kakor Benka, imenuje Kos (*Stefan Kos*), ne Kus, malce drugačen pa je tudi zapis Ebenbergerjevega priimka (*Primos Ebempergar*). Nobenega od njiju še ni med trškimi posestniki v urbarju iz leta 1602 (NŠAL 20, Gornji Grad – Avstrija, šk. 2, urbar 1602, 1. del, pag. 23–60), pač pa najdemo v davčnem registru iz istega leta Štefana (NŠAL 20, Gornji Grad – Avstrija, šk. 4, davčni register 1602, s. p.). Imeni obeh sta navedeni v registru davka na osebo za leta 1632–1634, Ebenbergerjevo

med gornjegrajskimi tržani, Kusovo/Kosovo (*Kosβ*) pa med trškimi kajžarji in gostači (NŠAL 20, Gornji Grad – Avstrija, šk. 4, davek na osebo 1632–1634, s. p.). Druga dva cenilca Markove zapuščine Jurij Potočnik in Boštjan Zagožen sta bila gornjegrajska podložnika iz soseščine, Potočnik po urbarju leta 1602 gospodar cele zakupne kmetije na območju »Hribovje proti Slapu« (NŠAL 20, Gornji Grad – Avstrija, šk. 2, urbar 1602, 1. del, pag. 463), Zagožen pa cele zakupne kmetije v Podgorju (pag. 433). V davčnem registru iz leta 1602 je na mestu Jurija Potočnika še Blaže, medtem ko o Boštjanu Zagožnu, popisanem v Podgorju, izvedemo, da je imel še polovično kmetijo v ravnskem zaselku Delce pri Bočni in neko hribovsko četrtinsko kmetijo (NŠAL 20, Gornji Grad – Avstrija, šk. 4, davčni register 1602, s. p.).

Pisca slovenskega inventarja iz Voložnice je treba iskati med temi štirimi možmi. Obvladovanje večšine pisanja gre veliko prej pripisati gornjegrajskima tržanoma Kusu/Kosu in Ebenbergerju kakor zadrečkima podložnikoma Potočniku in Zagožnu, a tudi zadnjih dveh ne kaže kar tako izključiti.

V pravopisnem pogledu je besedilo zelo neenotno. Za enake foneme uporablja pisec različne grafeme, kar je najbolj vidno pri zapisovanju sičnikov, šumevcev in zlitnikov (c, č). Posebej je značilno, da ne razlikuje sičnikov in šumevcev. Z dolgim /npr. zaznamuje glasova [s] in [š], z dvočrkjem /h/ so zapisani kar štirje glasovi (s, z, š in ž), črka *s* pa je redko rabljena za glas [s]. Soglasniški sklopi se pišejo tako kot v nemščini (*/k, ft* in *str*), v zapisu ni razlikovanja med glasovoma [v] in [u], prav tako ne med [i] in [j]. Za to, da bi pisec lahko nekoliko poznal slovenske protestantske tiske, govori le raba veznika *inu*, ki močno prevladuje pred drugima dvema različicama (*jenu* in *ine*), in dvočrkja *zh* za glas [č], a bi bil tak zapis lahko uveljavljen tudi v rokopisni tradiciji. Polglasnik je zapisan kot *a* (*škafac*, *vogarski*, *osam*, *kaman*, *arž*, *Karstina*), *o* (*orjuh*) in *i* (*ničke*, z naglasom na zadnjem zlogu), odvisno, s katero barvo se je izgovarjal.

Variabilnost zaznamo tudi pri jeziku. Veznik *in*, ki nadomešča interpunkcijska znamenja, se pojavlja v treh različicah: 42-krat kot *inu*, trikrat kot *jenu* in enkrat kot *ine*; junica je prvič *junica*, drugič *jonica*. Posebej opazno je umikanje ženske dvojine množini. Tako srečamo *dve mizi* – kakor tudi za srednji spol *dve drevesi* – sicer pa *dve velike* in *dve majhine sekire*, *dve ige*, *dve deke*, *dve lepat* in *dve kra-ve*. Vpliv govorjenega jezika se kaže npr. v besedi *poudrugi*, medtem ko so v 16. stoletju izgovarjali še *poldrugi*. Koliko je v jeziku elementov zadrečkih govorov in koliko drugih, bodo morali presoditi dialektologi (prim. Weiss 1998).

Vsebina zapuščinskega inventarja je za lažje razumevanje objavljena ne le v diplomatičnem prepisu, ampak tudi prečrkovano v sodobni slovenski črkopis, v katerem je poleg tega deloma rekonstruiran tedanji izgovor (npr. soglasniških skupin */k, ft* in *str*).

Diplomatični prepis:

[1. stran]

Jenu kar ie tega blaga tih otrok nar pret ie 3 škafzhe pŕŕenize
 inu en škafaz Aidine inu en škafaz Arŕhi inu defet škafzhou
 ouŕha inu 6 iezmena inu en par uolou uola 10 ſhlatih ta
 Drugi par uola petnaiſt uogarſkih ſh[ſ]atih inu ſhupet 2,
 3 kraue inu ena iuniza inu ſhupet poudrugi bah inu ena
 Maſt inu dua para plez, inu en raſhin Meſha ſhuhiga inu
 d Deſet ouaz inu tri kaſtrune inu petero ſhuin inu ſheſte=
 ro Jagnizhou inu due dreueſhi ko orieio ſhnemi inu
 ena brana inu 5 Motik inu ſtiri ſhekire due uelike due
 Maihine inu due iŕe ko uole ueſhuieio inu ſheſt koles
 ienu due deke inu tri pare oriuh inu ena kat inu dua
 zhubra inu en ſhehtnik inu ſtiri ſklede inu dua fertelna
 inu Due Miſhi inu ena deſka inu ene nizhke inu tri ſkafe
 inu en tuzhat ſhliz inu dua para tuzatou taleriu
 inu en klin inu ene vile inu ſtiri ſhuedre inu ſhupet ene
 Vile kuhaſke inu ena koſha ine ſheleſho ko koſho klep,
 leiou inu en kaman ko bruſhio inu due lepate inu ſheſt ſerpou
 inu ſtiri ſkrine inu ſiren tri funte inu duoie telet

[2. stran]

Jenu kar ie ona pergnala ſkobai krainimu Markuſhu due
 kraue ienu eno Jonizho inu ſheſt ouaz inu oſham Rainiſh
 denariou inu ie hzimpro perloſhila

Jenu kateri ſho u priſzho bili

Juri Potozhnik

Benko Koſ

Vrſha Valaſhniza

Baſtian Sagoſhen

Primos Ebempergar

Stefan Koſ

ienu kar ie otrok

edan ie blaſhe

ienu Neſha

inu Spela

ienu Karſtina

inu Alenzhiza

Prepis v sodobnem črkopisu z dodanimi ločili:

[1. stran]

Jenu, kar je tega blaga tih otrok, narpret je 3 ſkaſce pŕŕenice
 inu en ſkaſac ajdine inu en ſkaſac arſi inu deſet ſkaſcov
 ova inu 6 ječmena inu en par volov vola 10 zlatih, ta
 drugi par vola petnajſt vogarſkih z[ſ]atih inu zupet 2,
 3 krave inu ena junica inu zupet poudrugi bah inu ena
 maſt inu dua para pleč inu en raſin meſa suhiga inu

deset ovac inu tri kastrune inu petero svin inu šeste=
 ro jagničov inu dve drevesi, ko orjejo z/ž nemi, inu
 ena brana inu 5 motik inu štiri sekire, dve velike, dve
 majhine, inu dve ige, ko vole vezujejo, inu šest koles
 jenu dve deke inu tri pare orjuh inu ena kat inu dva
 čubra inu en žehntnik inu štiri sklede inu dva fertelna
 inu dve mizi inu ena deska inu ene ničke inu tri škafe
 inu en tucat žlic inu dva para tucatov talerjev
 inu en klin inu ene vile inu štiri svedre inu zupet ene
 vile kuhalske inu ena kosa ine železo, ko koso klep-
 lejou, inu en kaman, ko brusijo, inu dve lepate inu šest serpov
 inu štiri skrine/škrine inu štren tri funte inu dvojce telet.

[2. stran]

Jenu, kar je ona pergnala skopaj k rajnimu Markušu/Markusu: dve
 krave ienu eno jonico inu šest ovac inu osam rajniš
 denarjov inu je h cimpro perložila.

Jenu, kateri so v pričo bili:

Juri Potočnik

Benko Kos

Urša Valažnica

Baštjan Zagožen

Primoš Ebempergar

Štefan Kos

Jenu, kar je otrok:

edan je Blaže

jenu Neža

inu Špela

jenu Karstina

inu Alenčica

Ob vsej trivialnosti besedila, ki jo pogojuje narava dokumenta, gre poudariti, da je v njem več izrazov, za katere ni znano, da bi bili dokumentirani že kdaj prej. *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (Ahačič idr. 2011; prim. Fran), denimo, ne pozna naslednjih besed: *škafec* (v nemški različici *Schafel*); *ajdina* (ajda, nem. *Hayden*); *arž* (rž) v takšni različici (ne kot erž); *bah* (boh, slanina, nem. *Pachen Speekh*, znan je samo *boh*); *kastrun* (kostrun, nem. *Castreun*); *iga* (jarem, nem. *Yggen*); *čuber* (čeber) v tej različici (nem. *secht Schaf*); *ničke* (nečke, nem. *Pach Multern*), *tucat* (ducat); *fertel* v tej različici (četrtinka, nem. *Maiolikhen Khrueg*); *deka* (odeja); *žehntnik* (čeber za pranje, nem. *Sechtschaf*); *štrena* (nem. *Rupffen gespunst*); *rajni* (izpričan je samo *rajnik*). Nekateri izrazi in besedne zveze so sicer znani iz knjižnih del 16. stoletja, a najbrž ne v specifičnem pomenu za predmete, npr. *vile kuhalske* (nem. *Offen Gabel*); *sveder* (nem. *Nabinger*); *lepata* (lopata v pomenu lopar za peko kruha, nem. *hilzene Prottschaufel*); *zlati vogarski* (ogrski goldinarji, nem. *Ducaten in münz*); *denarji* v množinski obliki; *železo*, *ko koso kleplejo* (klepalnik za koso, nem. *Tendeleisen*); *kaman*, *ko brusijo* (brus za koso, nem. *Wötsch Stain*), *drevo*, *ko orjejo z nem* (plug, nem. *Pflug*), *skopaj pergnati* (spraviti skupaj v pomenu prinesiti k hiši), *volati* (veljati, imeti vrednost).

4 Zaključek

Zapuščinski inventar iz Zadrecke doline iz leta 1611 je z izrazjem za predmete iz vsakdanjega življenja obogatil dokumentirano starejše slovensko besedišče s področja materialne kulture. Več drugih izrazov je nemara tudi prvič vzetih iz realnega življenja, kar pomeni, da ne gre za prevod svetopisemskih besedil, slovarska gesla ali slovnične primere, ki jih srečujemo v protestantski književnosti 16. stoletja. Poleg zgodnjega nastanka, specifične vsebine in zvrstne osamljenosti daje inventarju težo dokumentiranost postopka nastajanja zapuščinskih inventarjev. Na njegovem primeru se lepo vidi, kako so popisovalci najprej popisali predmete v zaporedju, kakor so nanje naleteli. Šele potem je inventarni popis dobil končno, čistopisno obliko po ustaljenem vzorcu, z razporeditvijo v snovne skupine.

Od leta 1939, ko je Viktor Steska objavil danes pogrešani slovenski inventar opreme v duhovniški hiši na Kureščku iz leta 1757, je zadrecški podložniški zapuščinski inventar šele drugi odkriti primer te zvrsti slovenskih uradovnih dokumentov oziroma zapisov iz obdobja od 16. do 18. stoletja. Medtem je bilo evidentiranih in objavljenih veliko zgodnjenovoveških slovenskih uradovnih besedil ter temeljito pregledana množina arhivskega gradiva, a je prišlo na površje komaj kaj, kar bi vsebovalo elemente inventarnega popisa. Še največ inventarjem podobnih popisov predmetov poznamo iz tržaškega zaledja, ki pa so mlajšega nastanka, šele iz prve tretjine 19. stoletja (Golec 2019: 412–415).

Gledano v celoti pomeni zadrecški zapuščinski inventar iz začetka 17. stoletja pojav nove besedilne zvrsti v slovenščini in ima večji pomen od poldrugo stoletje mlajšega inventarja s Kureščka. Po drugi strani mu lahko pripišemo večjo (pravno)zgodovinsko kakor jezikovnozgodovinsko vrednost.

Arhivski viri

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana:

NŠAL 20, Gornji Grad – Avstrija

NŠAL 468, Zapuščina Viktor Steska

NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn

ŽA (Župnijski arhiv) Ig

ŽA (Župnijski arhiv) Kranj–Šmartin

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz:

StLA, GB I = Grundbücher, Alte Reihe

ŠAK – Škofijski arhiv Koper:

Župnija Godovič

Literatura

Ahačič, Kozma, Legan Ravnikar, Andreja, Merše, Majda, Narat, Jožica in Novak, France, 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Baraga, France, 2011: *Župnija Ig in njeni duhovniki*. Hostnik, Martin in Zupančič, Maja (ur.): *Župnija sv. Martina na Igu. Ob 300-letnici župnijske cerkve*. Ig [i. e.] Ljubljana: Salve. 75–126.

Domej, Teodor, 1974: Pliberška prisega iz druge polovice 17. stoletja. *Jezik in slovstvo* 19/6–7. 255–257.

Fran = Fran. <https://www.fran.si/>. (Dostop 9. 1. 2024.)

Golec, Boris, 1998: Slovenica s konca 18. stoletja v župnijskem arhivu Vipava. *Arhivi* 21/1–2. 45–50.

Golec, Boris, 2017: *Slovenske oporoke in prisežna besedila o oporokah (1671–1850)*. Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.

Golec, Boris, 2019: Uradovalna slovenica iz Trsta in s Tržaškega od začetka 17. do srede 19. stoletja. *Kronika* 67/3. 395–428.

Golec, Boris, 2020: Uradovalna slovenika od začetkov do prelomne srede 19. stoletja. *Jezik in slovstvo* 65/3–4. 215–236, 256.

Koruza, Jože, 1973: O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. *Jezik in slovstvo* 18/6–7. 193–200, 244–254.

Koruza, Jože, 1974: Dopolnilo k pregledu zapisanih primerov uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. *Jezik in slovstvo* 19/6–7. 266–268.

Kos, Janez, 1974: Slovenski prisežni pouk iz Metlike. *Jezik in slovstvo* 19/6–7. 257–259.

Košir, Anton, 2011: Kraljica miru na Kureščku. Na tem mestu bom delila mir. Hostnik, Martin in Zupančič, Maja (ur.): *Župnija sv. Martina na Igu. Ob 300-letnici župnijske cerkve*. Ljubljana: Salve. 212–243.

Legiša, Lino in Gspan, Alfonz (ur.), 1956: *Zgodovina slovenskega slovstva: I Do začetkov romantike*. Ljubljana: Slovenska matica.

Meze, Drago, 1969: Hribovske kmetije v vzhodnem delu Gornje Savinjske doline. *Geografski zbornik* 11. 5–97.

Pavličič, Srečko, 2007: Zapuščinski inventarji kot zgodovinski viri. *Zgodovinski listi* 15/1. 39–54.

Pokorn, Frančišek, 1908: *Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788*. Ljubljana: Knezo-škofijski ordinariat ljubljanski.

Ribnikar, Peter, 1974: Slovenska prisežna obrazca iz srede 18. stoletja. *Jezik in slovstvo* 19/6–7. 260–262.

Steska, Viktor, 1939: Inventar na Kureščku iz leta 1727. [prav: 1757]. *Etnolog* X–XI. 55–61.

Umek, Ema in Kos, Janez (ur.), 1975: *Vodnik po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije*. Vodniki. 2. zvezek. Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije.

Umek, Ema, 1974a: Individualna prisega pred nepristranskim sodnikom iz leta 1691. *Jezik in slovstvo* 19/6–7. 262–263.

Umek, Ema, 1974b: Mekinjska prisega. *Jezik in slovstvo* 19/6–7. 266.

Volčjak, Jure, 2013: *Ordinacijska protokola Ljubljanske (nad)škofije 1711–1824. 1. del: 1711–1756*. Viri 36. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.

Weiss, Peter, 1998: *Slovar govorov Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami. Poskusni zvezek (A–H)*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.

TEORETIČNI IN EMPIRIČNI VIDIKI SODOBNEGA LITERARNEGA VREDNOTENJA

Članek izhaja iz tradicionalne opredelitve literarnega vrednotenja ter pokaže na njeno nezadostnost ob sodobnem razumevanju literarnega vrednotenja. V prvem delu se vrednotenju posveča z vidika literarne aksiologije in odpira dve vprašanji: ali so vrednote sestavni del literarno-aksioloških raziskav in kako pristopiti k njihovi obravnavi. V drugem delu predstavi sodobno razumevanje literarnega vrednotenja, ki se na empirični ravni kaže kot zelo večplasten, zapleten družbeni proces, ki literarnovednim raziskavam predstavlja svojevrstni izziv. Najprej že zato, ker na področju literarne vede trenutno ni mogoče razpoznati konsistentne rabe izraza 'literarno vrednotenje', kar seveda pomeni, da se tudi razumevanja dejanja oziroma dejanj literarnega vrednotenja razlikujejo, zato je težko podati opredelitev, ki bi bila njihova (vseobsegajoča) podlaga – in ne bi bila hkrati tudi zelo abstraktna. Tovrstne opredelitve – v članku je predstavljena opredelitev F. Worthmann – kaže razumeti predvsem kot (bolj ali manj primerno) aksiološko metodološko orodje za analizo različnih posamičnih dejanj literarnega vrednotenja. Raziskovanje literarnega vrednotenja pa je težavno tudi zato, ker se je vrednotenje literature pod vplivom velikih družbenih sprememb razplastilo v različne oblike zakritih in odkritih dejanj vrednotenja, ki jih usmerjajo različni, pogosto težko dokazljivi interesi, estetski, spoznavni in etični pluralizem oziroma relativizem, raznolika – pogosto tudi neizoblikovana – vrednostna merila ipd. Toliko bolj pomembno se zato zdi, da vsaj predstavniki visoko institucionaliziranega vrednotenja k njemu pristopajo premišljeno: s kar se da jasno izdelanimi vrednostnimi merili in metodološkimi izhodišči, z eksplicirano terminologijo in, kolikor je to mogoče, reflektiranim idejnim horizontom, na ozadju katerega vrednotijo.

Ključne besede: literarno vrednotenje, literarnost, vrednote, literatura in etika

Theoretical and Empirical Aspects of Modern Literary Evaluation

The article shows that the traditional definition of literary evaluation is inadequate in today's context. In the first part, it focuses on literary evaluation from the point of view of literary axiology and raises two questions: whether values are an integral part of literary-axiological research and how to approach

their treatment. In the second part, it presents the modern understanding of literary evaluation, which on an empirical level appears as a very multifaceted, complex social process, which presents a unique challenge to literary research. First of all, because in the field of literary studies it is currently not possible to recognize a consistent use of the term "literary evaluation", which of course means that the understanding of the act or acts of literary evaluation also differ, so it is difficult to give a definition that would be their (all-encompassing) basis – and at the same time it would not be very abstract. Definitions of this kind – and F. Worthmann's is presented in the article – need to be understood primarily as a (more or less appropriate) axiological methodological tool for the analysis of various individual acts of literary evaluation. Researching literary evaluation is also difficult because, under the influence of major social changes, the evaluation of literature has been stratified into various forms of hidden and overt acts of evaluation, which are directed by different, often difficult to prove interests, aesthetic, cognitive and ethical pluralism or relativism, diverse – often unformed – value criteria, and so on. It therefore seems all the more important that at least the representatives of highly institutionalized evaluation approach it thoughtfully, with as clearly developed value criteria and methodological starting points as possible, with explicit terminology and, as far as possible, a reflected ideational horizon against which they evaluate.

Keywords: literary evaluation, values, literariness, literature and ethics

Vrednotenje literarnih besedil bi lahko opredelili kot pripisovanje vrednosti literarnim besedilom; že taka pavšalna opredelitev implicira precej vprašanj in osnovno predpostavko – da na vrednotenje literature sploh pristajamo in ga sprejemamo. Smiselnost vrednostnega razlikovanja med literarnimi besedili lahko, med drugim, zagovarjamo s trditvijo, da je vrednotenje imanentno slehernemu, ne le strokovnemu branju literature, saj je vsebovano tudi že v odločitvi za nebranje.¹

Vrednotenje literarnih del je bilo tudi dolgo razumljeno kot domena in/ali eksplisitno dejanje za to usposobljenih, torej literarno teoretsko in zgodovinsko podkovanih posameznikov: po tem razumevanju je vrednotiti literarno delo (in/ali njegovo_ega avtorico_ja) pomenilo predvsem izrekanje/pisanje vrednostnih sodb o delu (ali avtorici_ju). Veljavne naj bi bile, kolikor ustrezno identificirajo in opišejo njegove značilnosti, povezane s tako ali drugače razumljeno vrednostjo. Kot najbolj veljavne sodbe so običajno veljale (in pogosto še vedno veljajo) tiste, ki jih izrekajo ustrezno usposobljeni ljudje, kar pomeni primerno izobraženi ljudje z izostreno literarno senzibilnostjo, širokimi literarnimi, bralskimi izkušnjami (Herrnstein Smith 1995: 180), oziroma z drugimi besedami: ustrezno literarno socializirani bralci, bralci z razvito literarno zmožnostjo.² Danes vemo, da so novi metodološki pristopi v literarni vedi in njihove kritične teorije postavile pod

¹ Jerman (1991: 33) meni, da je vrednotenje imanentno kar našemu srečevanju s svetom kot takim. Po Kosu (1983: 149) pa je vrednostno mišljenje splošen zakon modernega družbenozgodovinskega in duhovnozgodovinskega sveta; ta zakon je historičen, s tem pa omejen in pogojen, vendar ga ni mogoče preseči, izskočiti iz njega, pač pa ga je mogoče misliti samo s kategorijami mišljenja, kakršno nam je vsakokrat na razpolago, dokler se ne odprejo možnosti, da bi ga presegli.

² Zajc (2023: 39), ki se ukvarja z obsegom in vsebino pojma 'literarna zmožnost', pa tudi z njegovim konkretnim razumevanjem, opozarja, da se sestavine literarne zmožnosti, ki jih neka skupnost priznava, spreminjajo in so odvisne od družbenih, socialnih, kulturnih in drugih vplivov. Za podrobnejšo opredelitev literarne zmožnosti gl. Zajc 2023.

vprašaj domala vsak vidik tako pojmovanega literarnega vrednotenja in njegovega predmeta, literarnega dela.³

Literarna aksiologija, ki literarno vrednotenje obravnava na teoretski ravni, je dolgo ostajala med najbolj nerazvitimi področji literarne teorije.⁴ S spremenjenimi družbeno-zgodovinskimi in teoretskimi paradigmatškimi okviri v drugi polovici 20. stoletja se je pomnožilo tudi število disciplin in teorij, ki se ukvarjajo s konceptom vrednotenja oziroma vrednot in vrednosti.⁵ V Sloveniji je bilo dolgo edino celostno, relevantno delo s tega področja knjiga Janka Kosa *Marksizem in problemi literarnega vrednotenja* iz leta 1983, po letu 2000 pa so to vrzel začele zapolnjevati raziskave procesov kanonizacije⁶ in tudi teoretske obravnave vrednotenja literarnih del.⁷ Nastanek teorije literarno-umetnostnega vrednotenja je po Kosu historično-logičen, duhovnozgodovinski in družbenozgodovinski: njegov vzrok je treba iskati v razpadu tradicionalne evropske metafizike in njenih socialno-razrednih podlag (Kos 1983: 16).

Po Simone Winko (1991: 24) teorije vrednot in vrednotenja tako lahko klasificiramo v skladu s številnimi drugimi merili, ne le glede na discipline, ki jim pripadajo, in njihove ustrezne cilje. S filozofskega vidika za izhodišče lahko uporabimo njihove ontološke in epistemološke premise,⁸ pa tudi znanstveno družbenoteoretsko perspektivo, njen teoretski status in njene metode. Še številnejši so načini, na katere se v njih uporabljajo osnovni koncepti teorije vrednosti in vrednot. Ne le med posameznimi znanostmi ali disciplinami, tudi znotraj iste stroke se izrazi pogosto uporabljajo nedosledno.⁹ Pri tem ne gre spregledati dejstva, na katerega opozarja

³ V literarni vedi trenutno prevladujejo kontekstualna in pragmatična razumevanja ‚literarnega‘ (in z njim povezanih konceptov). Alternativno takemu razumevanju v našem prostoru predstavlja npr. tisto, ki ga ob razmišljanju o marginalizirani vlogi lirične poezije v sodobni umetnosti (in toliko bolj v sodobnem času) razvija Senegačnik; piše o antropološki redukciji, ki obvladuje sodobno kulturo, in skrajni imanentistični naravnosti družboslovnih ved, s katero neposredno in odločilno zastirajo transcendentni značaj resničnosti. Te vede tako kot kulturo v celoti skoraj povsem uravnavajo kvantitativna merila, tehnizirano mišljenje in utilitarno-pragmatično razmerje do resničnosti, s čimer se marginalizirajo nekatere oblike življenja in samodoživljanja, ki so veljale za nosilni del človekove identitete v transkulturni perspektivi. Kot take ne zmorejo zapopasti lirične poezije, ki je evokacija paradoksnе, presežne celote življenja (Senegačnik 2019: 67–79, 139–140).

⁴ Prim. Kos (1983: 6) in Hermstein Smith (1988: 17).

⁵ Za podrobnejši pregled teh teorij z njihovo s klasifikacijo prim. Dović (2000).

⁶ Zelo izčrpno se je s procesi kanonizacije ukvarjal Dović (2016 in 2017).

⁷ Najbolj izčrpno se z njimi ukvarja Alojzija Zupan Sosič (2017).

⁸ Različni načini, na katere je mogoče abstrahirati koncept vrednosti, ki se uporablja v obstoječih teorijah vrednosti, lahko povzamemo na naslednji način: »vrednost« lahko označuje entiteto ali se uporablja kot relacijska kategorija, npr. kot mera, pripis ali razmerje med različnimi entitetami. S temi osnovnimi koncepti se povezujejo različne vsebinske določbe pojma glede na teoretsko osnovo, iz katere izhaja posameznik, ki z njim operira, tako da se množičnost pomenov pojma vrednosti povečuje.

⁹ Na literarnem ali celo širšem umetnostnem polju so s tega vidika zelo znane razprave o pojmu ‚estetska vrednost‘, ki da je v svojem obsegu in pomenu izrazilo zgodovinsko določen, kot je določen tudi z razlikami med vsakokratnimi metodološkimi izhodišči in rabami. Bourdieu (2000) v zvezi s tem piše celo o skrajni nedoločenosti konceptov, ki se uporabljajo pri razmišljanju o umetninah in še posebno o njihovih klasifikacijah. Ker so vsi tovrstni izrazi običajno del vsakdanjega jezika in jih

tudi Dović (2000: 127), namreč da slovenski jezik s terminološkim razlikovanjem med vrednoto in vrednostjo vsaj delno olajša raziskovanja osnovnih konceptov, številni drugi jeziki za navedena pojma namreč uporabljajo en označevalec (nem. *Wert*, it. *valore*, fr. *valeur*, angl. *value*, hrv. *vrijednost* itd.).

Dović predlaga ločevanje med obsegom pojmov vrednost in vrednota: pojem ‚vrednota‘ bi označeval enega od možnih literarnih kriterijev, pojem ‚vrednost‘ pa posamezne literarne fenomene, ki so predmet vrednotenja, sicer pa tudi meni, da bi se bilo za strogo znanstveno rabo v okvirih literarne aksiologije »nasploh dobro ogibati rabi pojma ‚vrednota‘«; ustrenejša se mu zdita ‚vrednostni kriterij‘ in ‚vrednost‘, a hkrati pravilno ugotavlja, da je ta predlog težko uresničljiv, saj aksiološko razpravljanje (pre)pogosto uhaja iz okvira literarne vede v območje splošne filozofske aksiologije, morale, ideologije itn. Toda tudi onstran omenjene težke uresničljivosti se njegov predlog ne zdi povsem ustrezen, saj je pojem ‚vrednota‘, če upoštevamo njegove psihološke opredelitve, nadrejen številnim drugim vrednostnim kriterijem – v tem smislu, da jih določa ali celo implicira; vrednote se sicer pogosto pojavljajo kot (proti)vrednosti literarnega dela¹⁰, a celo samo literarno delo za številne ljudi predstavlja vrednoto oziroma so literarna dela integralni del njihovega vrednotnega sistema, kar priča o večplastni, kompleksni prepletenosti vrednot z literarnim delom in različnimi oblikami dejanj (njegovega) vrednotenja.¹¹ Iz – med drugim – te razsežnosti se je, ne nazadnje, razvil t. i. etični obrat v literarni vedi, pri čemer ne gre spregledati tega, kar prav tako izpostavlja Virk (2018: 19), da je etično kritištvo staro toliko kot filozofsko-teoretična razmišljanja o književnosti.

Vse to govori v prid trditvi, da pojem ‚vrednota‘ sodi v literarno aksiologijo, da pa mora biti njegova vsakokratna raba natančno reflektirana in opredeljena. Pri argumentiranju trditve, da vrednote morajo ostati del literarno aksioloških raziskav (pa tudi literarnozgodovinskih ali teoretskih), velja izstopiti iz osnovnega domicila literarne aksiologije, namreč sodobnih filozofskih obravnav splošnih in temeljnih značilnosti vrednot kot posebnih kategorij, in se ozreti tudi k spoznanjem sodobne psihologije, ki obravnava empirični, izkustveni vidik vrednot. Ta vrednote v najbolj splošni opredelitvi razume kot življenjska vodila oziroma smernice, kot kognitivno reprezentacijo motivacijskih ciljev najvišjega hierarhičnega reda (Musek

uporabljamo tudi zunaj polja umetnosti, dopuščajo navidezno obliko komunikacije, medtem ko jih je v resnici domala nemogoče definirati, saj jih zaznamujeta izrazita nejasnost in fleksibilnost – njihova raba in pomen sta odvisna od zgodovinsko in družbeno umeščenih stališč njihovih uporabnikov (Bourdieu piše o dvakratni vezanosti teh kategorij na zgodovinski kontekst). Isti pojem lahko zato na diahroni ali sinhroni ravni rabe pridobiva celo povsem nasprotujoče si pomene.

¹⁰ Prav iz tega dejstva verjetno izvira tudi zapis Ogrina, da je literarno vrednotenje »izraz bralčevega trčenja ob svet vrednot, ustvarjen v literarnem delu« (Ogrin 2003: 9), s katerim pa se v celoti ne moremo strinjati, saj literarno vrednotenje pogosto izvira iz povsem drugih vzgibov, tipičen primer tega so promocijske oblike vrednotenja, o tem več v nadaljevanju.

¹¹ Virk (2018: 28) v zvezi s tem npr. piše, da vsak »etični« pristop k literaturi verjetno predpostavlja, da ima literatura poleg drugih vrednot, denimo estetskih in spoznavnih, tudi etične, da pa že posamezni raziskovalci niso soglasni glede tega, kaj sestavlja te vrednote, na kateri ravni literarnega dela jih moramo raziskovati, s katerimi metodami in s kakšnim izhodiščnim pojmovanjem etike.

2000: 13–23), zamišljamo pa si jih lahko kot generalna pojmovanja in prepričanja o tistem, k čemur stremimo in nam zato predstavlja neke vrste ideale, idealne, popolnostne kategorije¹² o stanjih in ravnanjih, ki jih velja dosegati. Značilen zanj je imperativni normativni značaj, so nekaj, za kar oseba čuti, da mora imeti prednost, so globoko vtakane v jedro osebnosti, a za razliko od prav tako jedrnih nezavednih in nagonskih potreb zavestne in v nekem smislu celo nadzavestne. Ob vrednotah, ki imajo normativni značaj in se pojavljajo kot merilo (normativne vrednote), obstaja še druga kategorija vrednot, faktične vrednote, ki se nanašajo na objekte in obnašanja, ki so nam všeč, imajo za nas neko emocionalno vrednost, se pojavljajo kot dobrine in so v tesnejši zvezi z določenimi potrebami in doživljajem ugodja (npr. lepota, bogastvo, zdravje ...), čeprav jih je treba od potreb (pa tudi od drugih sorodnih pojmov, kot so stališča, prepričanja, motivi, interesi, ideali, preference) ločevati.¹³

Musek navaja tudi opredelitev vrednot, kot jo podajata S. H. Schwart in H. Blisky, po kateri so vrednote (a) pojmovanja ali prepričanja o (b) zaželenih končnih stanjih ali vedenjih, ki (c) presegajo specifične situacije, (d) *usmerjajo in vodijo iz-biro ali pa oceno ravnanj in pojavov* (poudarila T. K.) in (e) so urejena glede na relativno pomembnost. Iz vsega zapisanega torej lahko sklepamo, da so vrednote posameznika¹⁴ ena temeljnih podlag tudi za njegovo vrednotenje literarnega dela, so implicirane v vrednosti, ki mu jo bo pripisal. Tudi umetnost (in s tem stvaritve, ki jih obsega ta pojem) je sama na sebi razumljena kot vrednota: kot ena izmed izpolnitvenih¹⁵ vrednot se v našem najpogostejše dihotomno razumljenem vrednostnem univerzumu¹⁶ (dionizične in apolonske vrednote) umešča v eno od dveh glavnih kategorij apolonskih vrednot, neposredno ob splošne moralne oziroma etične vrednote.¹⁷

Bližino umetnosti in moralnih ter etičnih vrednot neposredno odražajo celo nekatere novejšje opredelitve literarnega v slovenski literarni vedi. Virk (2022: 98) pri razmišljanju o (pomenu in) vrednosti literature izhaja iz predpostavke, da ima

¹² Da bi bilo vrednote, ki jih že po tradiciji razumemo kot kategorije, mogoče raziskovati tudi empirično, se kategorije preoblikuje v dimenzionalne konstrukte, vsako vrednotno kategorijo se preoblikuje v dimenzijo – bipolarni kontinuum, ki se razteza med dvema ekstremnima vrednostma, pri čemer prvi pol označuje vrednoto, drugi pa ne-vrednoto ali protivrednoto (Musek 2000: 23).

¹³ Medtem ko so potrebe trenutne motivacijske dejavnosti, so vrednote dolgoročne naravnosti. Primer: če ves dan nismo jedli, vrednote hrana zagotovo ne bomo postavili na prvo mesto, si bomo pa hrano poiskali (Pogačnik 2002: 33).

¹⁴ Kljub temu da obstajajo pomembne razlike med spoloma tudi v vrednostnih sistemih, pa načelno velja, da so posameznikove vrednote pod precejšnjim vplivom tistega vrednotnega sistema, ki obstaja v njegovi kulturi in tradiciji (Musek 2000: 135).

¹⁵ Gre za vrednote, ki se povezujejo s posameznikovo notranjo rastjo, samouresničevanjem, osebnim izpopolnjevanjem ter z njegovim usmerjanjem k višjim, nadosebnim ciljem in k transcendenci; sem sodijo npr. ustvarjalne, spoznavne, duhovne, kulturne, samoaktualizacijske vrednote (Musek 2000: 25–83).

¹⁶ Prim. Musek (2000: 68). Za razumevanje nekaterih pomanjkljivosti tako razumljene dihotomije gl. Pogačnik (2002: 36).

¹⁷ Prim. Musek (2000: 69).

literatura posebno specifiko, lastno le njej sami, in meni, da je literarna veda kot samostojna disciplina, enakovredna drugim, notranje upravičena, le če preučuje prav to specifiko – ki jo, sledeč ruskim formalistom, imenuje literarnost. Najlažje jo je detektirati na ravni literarnega učinka, ki ga Virk opredeli kot poseben, nenadomestljiv način razpiranja drugosti, odnosa do drugega. Ta učinek pa je hkrati tudi proizvajanje nujnega predpogoja etike, nujnega predpogoja etičnega mišljenja in delovanja. ‚Literarnost‘ je pri Virku (2022: 110) vrednostno zaznamovana, saj gre za »izjemno« in »nenadomestljivo« lastnost literature, ki literaturo in literarno vedo tudi družbeno legitimizira.¹⁸

Eno izmed mogočih povezav med aksiološkimi in psihološkimi obravnavami vrednot ponuja Winko (1991: 37), ki metodološko izhaja iz analitične filozofije in filozofije govornih dejanj, ločuje pa med motivacijsko funkcijo aksioloških vrednot in njihovo funkcionalno opredelitvijo na teoretskem področju. Vrednote, označene kot motivacijske, same po sebi niso motivacijske, temveč so to izključno v povezavi s perspektivo raziskovanja. Takoj ko se ta spremeni, postanejo teoretske.¹⁹ Winko (1991) z različnimi definicijami vrednotenjskih dejanj kot jezikovnih dejanj nudi tudi dobro metodološko izhodišče za metateoretsko obravnavo jezikovnih – in s tem tudi besedilnih – dejanj vrednotenj.

Vrednotenje kot večplastni družbeni proces

Vrednotenje je danes tudi v okvirih literarne vede razumljeno mnogo bolj kompleksno, kot je bilo še pred nekaj desetletji, vendar Worthmann (2013: 397) ugotavlja tudi, da trenutno ni mogoče razpoznati konsistentne rabe izraza ‚literarno vrednotenje‘, kar pomeni, da se tudi razumevanja dejanja oziroma dejanj literarnega vrednotenja razlikujejo.

Že Kos (1983: 7) je sicer ob teoretska raziskovanja literarnega vrednotenja, ki potekajo v okviru literarne aksiologije, postavil razmišljanja o problemih literarnega vrednotenja, ki so se (tudi) pri nas skozi 20. stoletje razvijala kot del sprotnega delovanja literarne kritike, publicistike in esejistike. Kos relevantnost takega vrednotenja problematizira; osnovna razlika med vrednotenjem literarne vede in

¹⁸ Zelo podobno formulacijo najdemo pri Žunkoviču (2022: 26): »Literarni teoretiki literaturo razumejo kot enega izmed najimenitnejših načinov za vzpostavljanje stika z drugim, in sicer tudi v povsem etičnem smislu odprtosti do/za drugega.«

¹⁹ Po eni strani je sprememba perspektive povezana s spremembo na ravni predmeta preiskave, npr.: v dani situaciji S1 lahko oseba P razume vrednoto ‚strpnost‘ kot vodilni dejavnik, ki motivira P-jeva dejanja v S1. V drugi situaciji S2 P obravnava vrednoto ‚strpnost‘, jo utemeljuje in uporablja za kritiziranje dejanj drugih ljudi. Predmet raziskovanja je zdaj treba opisati kot teoretično aksiološko vrednost in nanj gledati s teoretičnega vidika. Po drugi strani se raziskovalna perspektiva spremeni tudi, ko tisti, ki analizira in je v situaciji S1 obravnaval ‚strpnost‘ kot motivacijsko vrednost, zavzame metateoretično pozicijo in, na primer, prevprašuje vlogo te vrednosti na abstraktni ravni, v predpostavljenem sistemu vrednosti. Vse teoretične aksiološke vrednote imajo motivacijsko komponento, kolikor je smiselno in – vsaj teoretično – kadar koli mogoče analizirati njihovo funkcijo kot instance, ki sprožijo dejanja ali vplivajo na vedenje.

sprotnim vrednotenjem literarne kritike naj bi bila v tem, da je vrednotenje v literarni vedi reflektirano, historično zavestno in teoretično opredeljeno, medtem ko je vrednotenje med samim aktom branja ali pri literarni kritiki predznanstveno. Čeprav je (pre)pogosto res, da sprotno kritiško vrednotenje izhaja iz premalo reflektiranih ali celo nereflektiranih predstav o tem, kaj naj bi bil predmet vrednotenja in s kakšnimi merili in metodološkimi pristopi vrednotiti, pa ga danes nikakor ne gre spregledati, saj predstavlja pomemben del večplastnega *procesa* vrednotenja in ima kot tako tudi velik vpliv na potek kanonizacije²⁰ literarne produkcije. Prav ob razpravah o kanonu in procesu kanonizacije, ki so se začele nekako sredi 80. let minulega stoletja in potekajo, tudi pri nas, še danes, je prišlo do pomembnih revizij v razumevanju literarnosti, vrednotenja literature, pa tudi v razumevanju vloge in pomena literarne vede v družbi. Za slovensko teorijo literarnega vrednotenja bi bilo s tega vidika zanimivo tudi podrobnejše raziskovanje meril, na podlagi katerih potekajo revizije ‚slovenskega kanona‘.

Uvodno podana opredelitev literarnega vrednotenja je za znanstveno rabo neuporabna, po drugi strani pa je prav zaradi omenjenih različnih razumevanj in rab tega pojma/dejanja težko podati opredelitev, ki bi bila njihova (vseobsegajoča) podlaga – in ne bi bila hkrati tudi zelo abstraktna. Tovrstne opredelitve kaže razumeti predvsem kot (bolj ali manj primerno) aksiološko metodološko orodje za analizo različnih dejanj literarnega vrednotenja. Po Worthmann (2013: 398) je tako literarno vrednotenje ocena vrednosti literarnega²¹ besedila ali dejanja; jedro vrednotenja je dejanje premerjanja /ein Akt des Messens/:²² premerjanje besedila ali dejanja glede na vrednostno merilo. Literarno vrednostno merilo je merilo za vrednost literarnega besedila oziroma dejanja;²³ kot vrednostno merilo lahko služi vsaka vrednost, ki je v očeh subjekta, ki vrednoti, označena za pozitivno ali negativno. Literarna vrednostna sodba pa je sodba o vrednosti literarnega besedila ali literarnega dejanja: sodba, do katere presojuje pride na podlagi svojega vrednotenja. Ključni nasledek literarnega vrednotenja, literarno vrednost, pa Worthmann opredeli kot pozitiven ali negativen predikat, ki je literarnemu besedilu ali

²⁰ Po Juvanu (2000: 149) kanon kot diskurzivno formacijo z eksemplarično-reprezentativnimi vlogami danes gradijo, podpirajo in organizirajo mnoge institucije, od časopisja in založništva do šolstva in ritualov čaščenja pisateljskih izbrancev – ob tem pa se kanon seveda navezuje na dela, ki so sprejeta kot klasična (klasičnost je razumljena pri Juvanu kot recepcijska kategorija, op. T. K.). Kanon naj bi bil tako po eni strani rezultat kritiške, interpretacijske ali literarnozgodovinske obdelave besedil, in to zlasti implicitnega in eksplicitnega vrednotenja, po drugi strani pa s svojo hierarhično strukturo estetskih, etično-ideoloških in literarno-formalnih paradigem na nadaljnjo strokovno obravnavo tudi močno učinkuje.

²¹ Koncepta literatura in literarnost Worthmann (2013: 397) razume dosledno pragmatično, saj po njenem mnenju le tako razumevanje omogoča, da pridemo do modela analize, ki ni omejen na vrednotenja specifične zgodovinske, kulturne ali družbene provenience, temveč vključuje širok spekter različnih vrednotenj literature. Po tem pogledu je ‚literarnost‘ predikat, pripisan besedilu; literarna besedila pa so besedila, ki jih imamo za literarna.

²² Prevedla T. K.

²³ Worthmann (2013: 398) se pri opredelitvi teh nasloni na dognanja in terminologijo empirične literarne vede. Ločuje med literarnimi dejanji produkcije (dejanji, kot so pisanje, tiskanje ali založništvo, ki imajo cilj, rezultat ali posledico produkcije literarnega besedila) in literarnimi dejanji recepcije (dejanja, kot so branje, razpravljanje, recenziranje, ki se nanašajo na že ustvarjeno literarno besedilo). Vrednotenja, ki jo zanimajo, se odvijajo v kontekstu literarnih dejanj recepcije.

literarnemu dejanju pripisan kot rezultat vrednotenja.²⁴ Taka definicija je uporabna le do določene mere, saj je, kot je znano, pripisovanje predikatov, sploh vrednostnih, le redko eksplicitno, pogosteje pa implicitno, zgolj nakazano ali dvoumno.

Sama dejanja sodobnega literarnega vrednotenja lahko konkretnje ponazorimo s pomočjo Herrnstein Smith (1995: 181), ki je bila zaradi razumevanja literarne vrednosti kot nečesa naključnega, relativnega in nenehno spreminjajočega se sicer bolj kot ne upravičeno deležna očitkov relativizma, a precizno detektira večplastnost procesa vrednotenja literarnih del, ki se udejanja skozi širok razpon raznolikih individualnih dejanj in družbenih ter institucionalnih delovanj. Literarno vrednotenje tako vključuje: (a) primarno avtorjevo vrednotenje literarnega dela (ves proces pisanja do končne oblike dela); (b) številna prikrita, neverbalna vrednotenja besedila, ki jih nekdo naredi že s tem, ko izbere določeno besedilo za branje ali mu da prednost pred drugimi, sem pa sodijo tudi eksplicitna verbalna vrednotenja določenega posameznika, ko izrazi svojo splošno sodbo glede vrednosti nekega dela; (c) številna implicitna vrednotenja dela,²⁵ ki jih izvajajo različni ljudje in institucije s tem, da ga bodisi kupijo, ohranijo, razstavijo, navajajo, citirajo, prevajajo, predelujejo, imitirajo, parodirajo, aludirajo nanj ... vsa ta dejanja spodbujajo in omogočajo to, da delo lahko učinkuje na množice ljudi; (d) bolj eksplicitne, še vedno pa precej vsakdanje odkrite/javne verbalne sodbe o delu, vezane na neformalne družbene kontekste tistih bralcev, za katere ima to delo tak ali drugačen pomen, kaže se v obliki priporočil ali nasvetov za branje, neformalnih izrazov osebnih bralskih prioritet, ki pa so, tako kot implicitna vrednotenja, del sistemov kulturnih dejavnosti in družbene interakcije, skozi katere se delo kontinuirano ohranja – a tudi prevprašuje in preoblikuje; (e) visoko institucionalizirane oblike vrednotenja, predstavljajo jih dejavnosti znanstvenikov, učiteljev in akademikov ali časopisnih kritikov: sem sodijo njihove recenzije, eksplicitna razvrščanja in rangiranja, vrednotenja in ponovna vrednotenja, podeljevanja nagrad, naročanje in objavljane člankov o določenem delu, sestavljanje antologij, pisanje spremnih besed, kurikulumov, sestavljanje bralnih seznamov itd. Herrnstein Smith poudarja kontekstualno pogojenost tako izrekanja kot moči vrednostnih sodb o literarnem delu.

Za literarno vedo se zdijo pomembni predvsem 'rezultati' visoko institucionaliziranega vrednotenja, vendar bi bilo iluzorno misliti, da se njegovi predstavniki lahko izognejo vplivu prepleta najrazličnejših dejanj vrednotenja, ki jih navaja Herrnstein Smith. Ta preplet je danes verjetno bolj zavozlan, kot je bil kadarkoli, saj je pogojen z zelo kompleksnimi družbenimi spremembami, s čimer imam v mislih nastanek novih družbenih, kulturnih identitet,²⁶ spremenjenega razumeva-

²⁴ Zelo podobno vrednost opredeli tudi Winko (1991: 46).

²⁵ Danes je precej uveljavljeno prepričanje, da je pomemben vidik (implicitnega) vrednotenja literarnih del že to, pri kateri založbi so izšla. Določene izdaje del lahko predstavljajo celo (pred)stopnjo kanonizacije avtorja (Rockenberger in Röcken 2012: 145–158).

²⁶ Guillory (1993: 34) v povezavi s tem govori tudi o drugačni naravi enotnosti kulture – ta se z namreč vzpostavljanjem novih kulturnih celot na ravni spola, rase ali etničnih subkultur zdaj vzpostavlja le še kot fragmentarna celota.

nja historičnega in realnega, spoznavni, etični in estetski relativizem in pluralizem, nove tehnologije in medije, ki so vplivali na produkcijo literature, še bolj izrazito pa zaznamovali naravo njene distribucije in recepcije: množična produkcija knjig se je stopnjevala v hiperprodukcijo, znotraj katere se niti profesionalni bralci ne znajdejo več, preživetje knjig na trgu je postalo temeljno določeno z logiko kapitala (in dobička) in zato v veliki meri odvisno od – ene izmed vplivnih oblik vrednotenja – medijske promocije, hkrati pa je prav zaradi izrednega razvoja in razmaha medijev, sploh elektronskih, resničnost, kakršna prihaja do posameznika, postala nekaj, kar je po svoji naravi konstruirano in posredovano.

Kot piše Zupan Sosič (2017: 98–114) je prav medijska konstrukcija resničnosti začela oblikovati ne le bralni seznam, temveč tudi bralni horizont slehernika, vpliva na njegovo vrednotenje prebranega, začela pa je celo sooblikovati literarni kanon, in sicer po ključu zamenjave kriterijev kakovosti s kriteriji uspešnosti, ki ustrezajo predvsem kapitalistični logiki uspešne prodaje in dobička na knjižnem trgu.²⁷ Zupan Sosič zato vidi smisel literarnega vrednotenja v potrebi po razlikovanju med trivialnimi in netrivialnimi besedili, osnovno nalogo pa v raziskovanju literarnosti²⁸ besedil, kar da je že zgodovinsko ena izmed nalog literarne vede.

Sodobno literarno vrednotenje je tako na individualni kot procesni ravni izrazito kompleksen pojav, ki ga je morda celo lažje opisati v prepletenosti njegove celote, kot pa do potankosti reflektirati v njegovih posameznih pojavnih oblikah. Toliko bolj pomembno se zato zdi, da vsaj predstavniki visoko institucionaliziranega vrednotenja k njemu pristopajo premišljeno: s kar se da jasno izdelanimi vrednotnimi merili, metodološkimi izhodišči in, kolikor je to mogoče, reflektiranim idejnim horizontom, na ozadju katerega vrednotijo.

Literatura

Bourdieu, Pierre, 2000: Zgodovinska geneza čiste estetike. *Filozofija na maturi* 7/1–2. 45–55. Prev. Barbara Gale in Alenka Hladnik.

Dović, Marijan, 2000: Literarna aksiologija v osemdesetih in devetdesetih letih: nerešljiva vprašanja. *Primerjalna književnost* 23/2. 125–139.

Dović, Marijan, 2016: Kanonizacija kulturnih svetnikov: analitični model. Dović, Marijan (ur.): *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 23–40. https://cultural-saints.zrc-sazu.si/wp-content/uploads/2017/09/01_Dovic.pdf. (Dostop 15. 9. 2024.)

Dović, Marijan, 2017: *Prešeren po Prešernu: Kanonizacija nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

²⁷ Zupan Sosič (2017: 110–111) v zvezi z literarnim vrednotenjem tudi opozarja, da prepuščanje mnenja o tem, kaj je književnost ali literarnost, zgolj bralcu ali interpretativnemu okolju, ni kazalnik realnega stanja, saj tovrstno vrednotenje relativizira t. i. čustvena zmota, ob njej pa še drugi dejavniki: avtor, njegova uveljavljenost, način izdaje, medijska predstavitev, reklame, tehnike vzgoje in izobraževanja, literarna kritika in kanonizirane oblike recepcije in nagrajevanje.

²⁸ Za natančno opredelitev gl. Zupan Sosič 2017.

- Guillory, John, 1993: *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Herrnstein Smith, Barbara, 1988: *Contingencies of Value: Alternative Perspectives for Critical Theory*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Herrnstein Smith, Barbara, 1995: Value/Evaluation. Lentricchia, Frank in McLaughlin, Thomas (ur.): *Critical Terms For Literary Study*. Chicago, London: The University Of Chicago Press. 177–185.
- Juvan, Marko, 2000: *Vezi besedila: Študije o slovenski književnosti in medbesedilnosti*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Kos, Janko, 1983: *Marksizem in problemi literarnega vrednotenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Musek, Janek, 2000: *Nova psihološka teorija vrednot*. Ljubljana: Educy.
- Ogrin, Matija 2003: *Literarno vrednotenje na Slovenskem: od 1918 do 1945*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Pogačnik, Vid, 2002: Pojmovanje in struktura osebnih vrednot. *Psihološka obzorja* 11/1. 31–50. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-00LRYU39>. (Dostop 15. 9. 2024.)
- Rockenberger, Annika in Röcken, Per, 2011: Ist Edition ein Kanonisierungsfaktor? Beilein, Matthias, Stockinger, Claudia in Winko, Simone (ur.): *Kanon, Wertung und Vermittlung. Literatur in der Wissensgesellschaft*. Berlin: De Gruyter. 145–158. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110259964.145>.
- Senegačnik, Brane, 2019: *Dežela, ki je ni na zemljevidu: lirični vidiki antropologije*. Ljubljana: Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko.
- Virk, Tomo, 2018: *Etični obrat v literarni vedi*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Virk, Tomo, 2022: *Zakaj je literatura pomembna*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Winko, Simone, 1991: *Wertungen und Werte in Texten: Axiologische Grundlagen und literaturwissenschaftliches Rekonstruktionsverfahren*. Wiesbaden: Vieweg+Teubner.
- Worthmann, Friederike, 2013: Wie analysiert man literarische Wertungen? Rippl, Gabriele in Winko, Simone (ur.): *Handbuch Kanon und Wertung: Theorien, Instanzen, Geschichte*. Stuttgart, Weimar: Metzler. 397–402.
- Zajc, Ivana, 2023: *Kaj je literarna zmožnost in kako jo preverjamo z maturitetnim esejem*. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici.
- Zupan Sosič, Alojzija, 2017: *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera.
- Žunkovič, Igor, 2022: *Zgodbe, ki nas pišejo: izmišljene zgodbe, kako jih beremo in kako nas spreminjajo*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789617128253>.

PRIPOVEDOVANJE V SLOVENSKEM GLEDALIŠČU DANES (NA PRIMERU NEKATERIH UPRIZORITEV JERNEJA LORENCIJA)¹

V sodobnem slovenskem gledališču so predstave, v katerih prevladuje pripovedovanje, vse bolj pogoste. Nekatere ustvarjalne ekipe svoje uprizoritve same poimenujejo kot pripovedovalne, pripovedne ali kaj podobnega. V teatrološki vedi pa še ni izdelana opredelitev, kaj je za tak način ugledališčenja značilno. V prispevku se osredotočamo na pripovedovanje v predstavah zadnjih let režiserja Jerneja Lorencija, podrobneje analiziramo *Pravljice našega otroštva* (2022). Poskušamo zaključiti, kaj je skupno vsem obravnavanim predstavam, ter razmišljamo, zakaj je danes pripovedovanje zgodb ponovno aktualno. Skozi analizo primera ugotavljamo, kaj je značilno za uprizoritveno besedilo in ostale uprizoritvene dejavnike, osredotočamo pa se na jezik in govor uprizoritve ter na značilnosti dobre igralske odrske pripovedi.

Ključne besede: pripovedovanje, gledališče, Jernej Lorenci, *Pravljice našega otroštva*, odrski govor

Storytelling in Contemporary Slovenian Theatre (Based on Several Productions by Jernej Lorenci)

In contemporary Slovenian theatre, productions in which storytelling is central are becoming more frequent. Some creative teams even refer to their productions as storytelling, narration or similar. In theatre studies, however, there is no common definition for the characteristics of such a staging. The contribution deals with storytelling in the recent theatre productions of Jernej Lorenci, with a detailed look at *The Tales of Our Childhood* (2022). The article aims to identify what these productions have in common and consider what has made storytelling once again relevant today. By analysing this case, the article points out the characteristics of the staging text and other staging elements while concentrating on the performance's language and speech features, as well as the traits of effective storytelling onstage.

Keywords: storytelling, theatre, Jernej Lorenci, *The Tales of Our Childhood*, stage speech

¹ Raziskava za ta prispevek je nastala v okviru programa Gledališke in medumetniške raziskave (št. P6-0376), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

1 Uvod

Gledališče danes je zelo raznoliko, sodobnih uprizoritev pa ne moremo spraviti na skupni imenovalce. Tudi jezikovno-govorne odrske uresničitve so različne – tako jezikovna podoba uprizoritvenega besedila kot tudi govorna uresničitve na odru. Gledališče vedno bolj nastaja

iz prepričanja, da dramski oziroma literarni tekst nikakor ni več brezpogojno središče in smoter gledališkega dejanja, ampak postaja govorni material neke avtonomne umetnosti uprizarjanja ter je kot tak lahko podvržen tudi predelavam, črtanjem, dekonstrukciji (Toporišič 2007: 182).

Uprizoritveno besedilo ni več (nujno) dramsko besedilo, lahko je pravzaprav marsikaj drugega. Predstave lahko npr. nastajajo po principu t. i. snovalnega gledališča, ki ima skupinskega avtorja. »Gre za nič več in nič manj kot za proces demokratizacije v gledališču, za novo politiko gledališke proizvodnje« (Lukan 2022: 188).

V prispevku se ukvarjamo z gledališčem, ki temelji na pripovedovanju.² Zdi se, da je v sodobnem času, ki ga zaznamuje vizualno, poslušanje v gledališču postalo še pomembnejše. Gledališče zato v tem smislu opravlja tudi pomembno družbeno vlogo.

Posamezni režiserji in ustvarjalne ekipe tako svoje ustvarjanje sami opredeljujejo kot osredotočeno na pripovedovanje, prav tako njihovo ustvarjanje tako poimenujejo kritiki, uporabljajo npr. besedne zveze pripovedno gledališče (Čuk 2022), pripovedovalsko gledališče, gledališče pripovedi (Kuntarič 2020), pripovedovalno gledališče ipd. Značilnosti takega gledališča teatrologija (npr. Lukan 2022; Toporišič 2021; Dobovšek 2021) raziskuje v zadnjem času ter se osredotoča predvsem na pripovedovanje oziroma *storytelling* (npr. Bogart 2015). Gre za predstave, ki govoru in poslušanju namenjajo več pozornosti kot gledanju, scenskim elementom in mizanscenskim premikom ali pa so sestavljene iz delov, ki so bolj pripovedovalski, in delov, v katerih je vidna komponenta še vedno v ospredju. Zato predstav, ki jih obravnavamo v prispevku, ne poimenujemo pripovedovalske predstave, ampak jih uvrščamo v skupino predstav s poudarkom na pripovedovanju.³

V raziskovalne namene med predstave s poudarjeno vlogo pripovedovanja in poslušanja za začetek umeščamo tiste, ki pripovedujejo zgodbe, navadno po neki umetniški predlogi – ki so torej zapisane in nam jih pripovedovalci povedo, večinoma z malo uporabe ostalih odskih sredstev. Da je to sploh mogoče, igralci pripovedujejo na govorno zanimiv, živ način, gledalci pa zato zmorejo koncentrirano in poglobljeno poslušati in doživljati (npr. *Pravljice našega otroštva* režiserja Jerneja Lorenčija, *Ob zori*⁴ režiserja Žige Divjaka). Na drugi strani med gledališče

² Gledališče, ki temelji na pripovedovanju, je del sodobnega gledališča, za katerega je značilna tudi razširitev pojma »teksta za gledališče oziroma gledališkega teksta, ki ni bil več nujno razumljen znotraj polja drame in njene forme« (Toporišič 2007: 183). Več o tem v citiranem prispevku.

³ O tej tematiki podrobno v Harvey in Sobol (2008) ter Dobovšek (2018).

⁴ Prešernovo gledališče Kranj. Premiera: 21. 12. 2018.

s poudarjeno pripovedovalno vlogo uvrščamo tudi predstave, ki pripovedujejo resnične zgodbe resničnih ljudi, ki segajo na polje dokumentarnega gledališča in odpirajo družbeno pomembne tematike, ki zadevajo vse posameznike – navadno izhajajo iz dokumentov, pričevanj, npr. uprizoritve režiserja Žige Divjaka (npr. *Hlapec Jernej in njegova pravica*,⁵ *Gejm*⁶ in *Šest*⁷). Zala Dobovšek pravi, da

/n/e gre za običajno obliko dramskega besedila, temveč za t. i. »dokumentarni tekstovni material«, ki je strukturiran kot kolaž prvoosebni pripovedovanj delavcev in delavk iz sfere prekarne delovnih razmerij (Dobovšek 2018: 199, 200).

Predstave Žige Divjaka, npr. *Hlapec Jernej in njegova pravica*, *Gejm* in *Šest*, uvršča v angažirano oziroma dokumentarno gledališče, »ki se kritično odziva na aktualne dogodke ter družbeno-politične anomalije« (Dobovšek 2021: 216).

Vsak dokumentarni projekt ali prijem je plod ustvarjalčevih upov, želja in motivacije, da svoj pristop uporabi kot »prevzgojo« čutov in občutljivosti občinstva, nekje v ozadju pa vsakič tli (pobožna) želja po nekakšnem reformiranju družbe (Dobovšek 2018: 205).

Kljub relevantnosti pa zaradi obsežnosti tematike tovrstnih pripovedovalskih predstav ne bomo podrobneje obravnavali.

V prispevku na začetku poskušamo definirati in prikazati zgodovinski razvoj pripovedovanja ter ugotoviti, katere elemente pripovedovanja uporabljajo uprizoritvene ekipe v gledališču. Nato predstavimo nabor predstav zadnjih nekaj let, ki temeljijo na pripovedovanju, osredotočamo se na opus Jerneja Lorencija. Na koncu se osredotočimo na eno predstavo, ki jo podrobneje analiziramo, tako s stališča uprizoritvene celote kot posameznih elementov pripovedi, posebno zanimanje pa je na jeziku in govoru – od jezikovne zvrsti, ki jo uporabljajo igralci, do govorne izvedbe.

2 Pripovedovanje

Pripovedovanje zgodb je za človeka eden najbolj naravnih načinov izražanja. Pripovedujemo vsi, ves čas. Informacije, ki jih prejemo, in stvari, ki jih doživljamo, sestavljamo v pomenske celote, v zgodbe (Duša 2015: 22).

Pripovedovanje zgodb se dogaja skozi vso zgodovino, tako ubesedovanje naših osebnih zgodb, tistih, ki smo jih mi sami doživeli, kot tudi tistih, ki črpajo iz literarnih predlog, mitov, ustnega izročila ipd. Je del naše osebne izkušnje ali pa lahko poteka pred občinstvom. Tradicionalni pripovedovalec je zgodbe pripovedoval v manjši skupnosti. Konec 20. stoletja je v Evropi ponovno vzniknila potreba po pripovedovanju, še vedno pa je šlo za pripovedi, ki temeljijo na ljudski zgodbi (Duša 2015).

⁵ Cankarjev dom in UL AGRFT. Premiera: 26. 9. 2018.

⁶ Slovensko mladinsko gledališče in Maska Ljubljana. Premiera: 10. 6. 2020.

⁷ Slovensko mladinsko gledališče in Maska Ljubljana. Premiera: 31. 3. 2018.

/P/red približno desetimi leti /se je/ zgodil premik: drugi val pripovedovalcev, rojenih v 70. in 80. letih, se je od omenjene struje (ki vzporedno še vedno obstaja) odcepil in razširil meje žanra, predvsem vsebinsko: snov jemlje iz zgodovine, osebnega življenja in sočasne družbene realnosti, elemente naštetega pa vnaša tudi v zgodbe, ki izhajajo iz ljudske tradicije. Odrsko ga zanima premik v smeri klasičnih gledaliških žanrov, in to ravno v času, ko je tudi gledališče spet začelo uživati v (celostno povedani) zgodbi (Duša 2015: 23).

V slovenskem prostoru je tradicija pripovedovanja pred občinstvom precej dolga, posebej kontinuirano pa se kaže v več kot dvajsetletni tradiciji Pripovedovalskega festivala, katerega začetnica je Anja Štefan. Festival vsakoletno poteka v Cankarjevem domu, je dobro obiskan in raznolik. Sodelujejo tudi mnogi igralci.

Ob dejstvu, da očitno pripovedovanje ponovno pridobiva na pomembnosti, se lahko vprašamo, zakaj se je spet pokazala želja in potreba po pripovedovanju zgodbe. Morebiti je razlog v tem, da v sodobnem svetu pogosto sprejemamo hitre, iz konteksta iztrgane informacije, zgodba pa vse okoli nas upočasni in »je povedana jasno, scela, od začetka do konca« (Duša 2015: 23). Pripovedovalka Špela Frljic meni, da v času, ko je vizualno tako v ospredju, pripovedovanje in na drugi strani poslušanje lahko pomeni olajšanje – lahko le poslušáš in si predstavljaš po svoje (Frljic v Martič 2018). Za poslušanje pripovedi si je treba zavestno vzeti čas, koncentracijo poslušanja pa uriti (Frljic v Martič 2018). Gledališke predstave so s to formo tudi komentar na to in poskušajo vplivati, da se vrne koncentracija in se tudi vzpostavi neke vrste skupnost. Hkrati pa poslušanje zahteva veliko aktivnost – moramo si predstavljati, razmišljati. Takšno gledališče razbije odrsko iluzijo, »teatrška iluzija se tako preseli v gledalčevo domišljijo« (Kuntarič 2020: 34).

2.1 Jezik in govor pripovedovanja

Pripovedovalec ima na odru samo eno sredstvo, s katerim lahko očara gledalce (poslušalce), in sicer je to njegov govor. Ne more se skriti za scenografijo, rekvizite, za odrske premike – ostane mu le beseda. Zato mora biti pripovedovanje odlično izvedeno. Najprej je pomembna priprava besedila – tako vsebinsko kot jezikovno, pri čemer se interpret sprašuje tudi o jezikovni zvrsti.

Pripovedovanje zgodbe tradicionalno ne pomeni govorjenja besedila, ki je bilo najprej zapisano (imamo zapisano predlogo), na pamet, ampak pripovedovalec »zgodbo ubeseduje sproti, sproti ji išče končni jezikovni izraz« (Štefan 2006: 125). Dobra pripoved, ki je nastala na podlagi zapisanega besedila, mora izgledati tako, kot da jo govorec tvori ravnokar. Pripovedovalci zgodb na tak način poskušajo govoriti besedilo, ki ga sicer vnaprej pilijo, ga spreminjajo. Pripovedovalka ljudskih pripovedi Anja Štefan pravi, da je skozi leta in njeno jezikovno iskanje gradila izraz, za katerega si želi, »da bi bil preprost (kot je to ljudski pripovedi lastno), a hkrati močan, zvočno lep, po besedišču ustrezen vsebini /.../, okoliščinam /.../« (Štefan 2006: 126).

Sodobne pripovedovalke (Anja Štefan, Špela Frljic, Ana Duša) omenjajo pomembnost dobrega govorjenja za doseganje učinka pri pripovedovanju zgodb. Zanimivost govorjenja vidijo v jeziku, ki je pripovedovalcu blizu – tudi različne jezikovne zvrsti. Pripovedovalec na odru ne predstavlja nikogar, razen samega sebe, do pripovedovane vsebine pa vzpostavlja določeno distanco. Govorni interpret se večkrat nasloni na zgodbo iz predloge, ki jo poustvari – njegova naloga je izbrati tudi primeren jezikovno-govorni izraz (Duša 2013: 194) – to pa ni nujno knjižni jezik, ampak so mogoči zelo različni govorni izrazi. S tem je govorec prav tako ustvarjalec.

Pomembna ni le jezikovna priprava, ampak tudi govorna izvedba – govor mora biti živ in komunikativen ter razgiban, tako na slušni (glasnost, hitrost govora, intonacija, register, barva glasu, ritem, premori) kot na vidni ravni (mimika, geste, obvladovanje prostora). Šele z obvladovanjem jezika in govora, primerne vsebini pripovedovanja, je pripovedni dogodek lahko uspešen.

2.2 Razumevanje pripovedovanja v gledališču nekoč in danes

Po *Gledališkem terminološkem slovarju* (Humar idr. 2011) je pripovedovalec v prvem pomenu »nastopajoči, ki pripoveduje zgodbo in komentira dogajanje v gledališki predstavi, filmu, radijski, televizijski igri«, v drugem pomenu pa »govorni interpret, navadno proznega besedila« (Humar idr. 2011). V prispevku smo se do sedaj ukvarjali z razumevanjem pripovedovalca/pripovedovanja v drugem pomenu, v nadaljevanju pa bomo pripovedovalca umestili v gledališko predstavo (prvi pomen po Humar idr. 2011).

Ana Duša omenja, da je pripovedovalec na odru on sam, ne pa igralec, ki interpretira lik (Duša v Zagoričnik 2017). Kljub temu pa pripovedovalec ni on v svoji zasebni vlogi, temveč zavzame neko osebno odrsko identiteto. Pri tem se lahko vprašamo, katere značilnosti odrskega pripovedovanja (ko gre za posameznega pripovedovalca, ki interpretira eno besedilo pred publiko) se obdrži v predstavah, ki temeljijo na pripovedovanju, kaj pa od tega odstopa – kje se prestopijo meje pripovedi in se začne igra.

V literaturi se o dejavnosti igrskega pripovedovanja sprašuje že Jože Tiran (1965), ki umetniško pripovedovanje v istoimenski monografiji razume predvsem kot umetniško besedo, npr. kot recitiranje in deklamiranje. Pri tem opozarja, da je pri recitiranju, ki ga razume kot branje pesmi, pogosto izražena zahteva, da je »recitator-bralec pri branju pesmi čimbolj hladen in čustveno neprizadet« (Tiran 1965: 13), naj bi pa dobro predstavil oblikovne elemente pesmi (npr. rime, kitice ...), kar je danes v praksi precej drugače (vsebina je vedno v ospredju). Na drugi strani deklamacijo razume kot izvajanje pesmi na pamet, »s privzdignjenim tonom« (Tiran 1965: 15). Nadalje zapiše, da je umetniško pripovedovanje

v svojem bistvu živo, naravno pripovedovanje, ki terja od izvajalcev, da imajo do besedila umetniški odnos, da imajo sposobnost doživljanja, da posedujejo umetniško sugestivno silo in obvladajo umetniško izrazna sredstva (Tiran 1965: 27).

S tem povezuje tudi ustrezno knjižno izreko, ki je bila takrat v gledališču obvezna – pomembno je govoriti tako »naravno« kot tudi »lepo in pravilno« (Tiran 1965: 38). Vsebinsko je treba povedati logično, torej prenesti zapisano besedo v govorjenje. Opozarja, da ta naravnost ne pomeni privatnosti in banalnosti – to je izjemno pomembno tudi danes. Umetniško pripovedovanje primerja z gledališko igro in se sprašuje o tem, kdaj je pripovedovanje lahko uspešno, sploh če gre za forme daljšega pripovedovanja, ki zadoščajo za »samostojno celovečerno prireditev« – praksa, pravi, je pokazala, da občinstvo to z veseljem spremlja, če je na zadostni umetniški ravni (Tiran 1965: 87). Meni, da je pripovedovanje lahko pripovedovanje na pamet, lahko pa gre tudi za branje. Sprašuje se o ostalih odrskih sredstvih, ki se jih uporablja – npr. prostor/scena, glasba, tudi premik/gib pripovedovalca. Ugotavljamo lahko, da kljub temu, da je nekaj njegovih razmišljanj (npr. o nujnosti knjižnega jezika) za današnji čas neaktualnih, pa so mnoga še danes zanimiva – npr. kaj pomeni dobro pripovedovati in kako pripovedovati, da poslušalec/gledalec pripovedi lahko sledi in v njem uživa.

Katarina Podbevšek izpostavlja razliko med dobesednim in nedobesednim govorjenjem, razliko med govorjenjem in branjem v gledališki izvedbi. Omenja npr. posebnosti bralnih uprizoritev (Podbevšek 2017: 21), ki pa danes prestopajo svoje tradicionalne okvirje. Še vedno gre za uprizoritve, ne pa vedno za branje besedila, saj igralci pogosto to besedilo znajo na pamet, lahko se med izvedbo od njega tudi deloma oddaljijo, lahko je besedilo vnaprej brano, posneto in predvajano, berejo ga lahko celo gledalci, lahko je projicirano (Lukan 2022: 174). Tudi minimalna uporaba gledaliških izrazil ni več nujno dejstvo.

Bralne uprizoritve izkazujejo sorodnost ali bližino žanra z epsko naravo sodobne postdramske predstave, v kateri se pripoved vzpostavlja kot modus prezentacije, hkrati pa je tekst tista instanca, ki praviloma določa uprizoritveni okvir bralne uprizoritve (Lukan 2022: 175).

Bližnji stik s tekstom omogoča tudi bližnji stik z gledalcem in artikulacijo občutka povezanosti, skupnosti, ki prinaša s seboj tudi večje možnosti za izraz kritičnega stališča in emancipatornega potenciala besedila (Lukan 2022: 178).

V gledališču danes posamezne uprizoritve na različne načine prestopajo meje žanra, zato se včasih zdi, da je bralna uprizoritev lahko blizu predstavam, v ospredju katerih je pripovedovanje.

Gledališki terminološki slovar pripovedno gledališče razlaga enako drugemu pomenu epskega gledališča:

po E. Piscatorju in B. Brechtu gledališče, ki zanika aristotelsko dramaturgijo, ne dopušča igralskega vživljanja, uporablja različna sredstva za ustvarjanje potujitvenih učinkov, s katerimi spodbuja občinstvo h kritičnemu odnosu do družbenih, političnih, ekonomskih razmer (Humar idr. 2011).

Igralec Urban Kuntarič za novodobni trend pripovedovalskih predstav uporablja izraz gledališče pripovedi (Kuntarič 2020: 32). V njih prevladuje pripoved, občinstvo se nagovarja neposredno, največkrat po kakšni literarni predlogi (Kuntarič 2020).

Režiser Jernej Lorenci, ki tudi sam svoje uprizoritve označuje kot temelječe na pripovedovanju, vlogo pripovedovanja v gledališču vidi kot

/z/meraj bolj pomembno. V svetu radikalne »kulture očesa«, ki je – poenostavljeno rečeno – posledica fuzije kapitalizma in krščanstva (katolicizma), je vse manj prostora za imaginacijo in fantazijo, zmeraj manj prostora za notranje izkustvo, za gledalčev aktivno soudeležbo (predstava/dogodek naj bi se vendarle zgodila v gledalcu). Pripovedovanje (in njegova ekspanzija v zadnjem času: bralne uprizoritve, pripovedovalski festivali, kamišibaj, podkast, avdiobook ...) je torej neke vrste upor zoper primat čuta očesa, zoper hitro (instant) zadovoljitev (Lorenci v Žavbi 2024).

Kakorkoli že razumemo gledališče, ki temelji na pripovedovanju, pa mora biti govorna interpretacija v uprizoritvah brezhibna. Tako na govorjenje kot na glasno branje se mora govorec/interpret vnaprej pripraviti in se zavedati razlike »med pragmatičnim (nevtralnim, informativnim) in literarnoestetskim (čustvenim, interpretativnim) branjem« (Podbevšek 2017: 23). Ali se bo posamezni interpret odločil za branje ali govorjenje za pamet, je odvisno od številnih okoliščin, ne le pri interpretiranju enega literarnega dela v smislu umetniškega večera ipd., ampak se oboje lahko prepleta tudi pri gledališki predstavi (npr. *Pohorski bataljon* v režiji Jerneja Lorencija).

Dobra pripoved temelji na nekaterih pogojih: imeti moramo dobro zgodbo (vsebina), dobro tehniko pripovedovanja (govor) in strast do pripovedovanja (Bogart 2015). »Kakovostna govorna interpretacija spodbudi aktivno (doživljajsko) poslušanje in s tem neposredno doživljanje« (Podbevšek 2017: 38), tako ima pripovedovanje, če je kvalitetno izvedeno, lahko izjemne učinke pri poslušalcih/gledalcih – učinki so lahko v estetskem doživljanju, lahko pa segajo tudi onkraj tega, predvsem v predstavah dokumentarnega tipa, ki pogosto tudi temeljijo na pripovedovanju (režiser Žiga Divjak), pri katerih se še bolj dogajajo tudi premiki v načinu razmišljanja gledalcev, njihovega doživljanja sveta. Snovalci dokumentarno-pripovedovalskega gledališča tako menijo, da je »p/rav dokumentarni material /.../ bistven, saj so prepričani, da na publiko deluje neposredneje in močneje od fiktivske oziroma dramske obdelave« (Toporišič 2021: 240). Sem sodi npr. gledališče Žige Divjaka in Katarine Morano, ki »strukturira posebno, ne več dramsko matrico, pri kateri prihaja do drznih prepletov dokumentarnega in fikcije« (Toporišič 2021: 241). Pri tem uporabljena tehnika je v prvi vrsti pripovedovalska. Posebnost dokumentarnega

tipa pripovedovanja je primarno na besedilni ravni, torej v tem, od kod jemlje vire za uprizoritevno predlogo, ter tudi v smislu učinka, ki ga želi doseči pri publiki. Režiser Žiga Divjak sam pravi, da je v gledališču najbolj ponosen, kadar se vzpostavi kolektivni duh, torej kadar besedilo za predstavo nastane v soavtorstvu, pri čemer govori o družbeno angažiranih predstavah (Divjak v Ravnjak 2021). Zato v tem tipu pripovedovanja pričakujemo govorjenje, ki se v načinu (slušnozaznavna sredstva in neverbalna komunikacija) približuje vsakodnevnemu sporazumevanju in se oddaljuje od estetske, umetnostne funkcije govora.

2.3 Izbira obravnavanih predstav

V prispevku obravnavamo predstave izjemnega slovenskega režiserja Jerneja Lorencija, ki je zaznamoval sodobno slovensko gledališče in je vsakoletno prisoten z več predstavami v Sloveniji in tujini. Njegove predstave so redno nagrajene, npr. na osrednjem slovenskem gledališkem festivalu Borštnikovo srečanje, na Tednu slovenske drame in drugod – zato lahko zaključimo, da je gledališče s poudarkom na pripovedovanju tudi kritiško ovrednoteno kot kvalitetno, aktualno in pomembno. Omejili smo se na predstave po letu 2019.⁸ Pregled na eni strani usmerjamo na pripovedovanje zgodb iz literature, na drugi strani pa osebnih zgodb iz resničnega življenja.

2.4 Uprizoritve Jerneja Lorencija s prevladujočimi elementi pripovedovanja

Pripovedovanje je »že dolgo glavni uprizoritveni modus Lorencijevega gledališča« (Vidali 2022a), zato se zdijo njegove predstave zelo primerne za raziskovanje tega, kako pripovedovanje funkcionira v gledališču. V nekaterih predstavah zavzema pripovedovanje le manjši del, v drugih pa stopi v ospredje. Če se osredotočimo samo na predstave od leta 2019 naprej, med tiste z elementi pripovedi poleg *Pravljic našega otroštva*⁹ lahko uvrstimo še naslednje: *Škofjeloški pasijon*,¹⁰ *Pogovori o ljubezni*,¹¹ *Pohorski bataljon*¹² in *Frančišek*.¹³ Pri vsaki od predstav

⁸ Izbrali smo predstave zadnjih pet let, ki smo si jih lahko ogledali tudi v živo, predstava *Boj na požiralniku* (Koprodukcija: Prešernovo gledališče Kranj in Mestno gledališče Ptuj. Premiera: 27. 3. 2024 (Kranj) in 20. 5. 2024 (Ptuj).) pa v analizo še ni zajeta. Pred tem obdobjem bi omenili režiserjevo znamenito uprizoritev *Iliade* (Koprodukcija: SNG Drama, Mestno gledališče ljubljansko, Cankarjev dom. Premiera: 24. 1. 2015.), v kateri gre za »teater, umeščen med pripovedovanje, gledališko igro in koncert« (Horvat 2015).

⁹ Koprodukcija: Prešernovo gledališče Kranj in SNG Nova Gorica. Premiera: 25. 4. 2022 (Kranj) in 19. 10. 2022 (Nova Gorica).

¹⁰ Koprodukcija: Prešernovo gledališče Kranj in Mestno gledališče Ptuj. Premiera: 10. 9. 2020 (Kranj) in 1. 9. 2021 (Ptuj).

¹¹ Koprodukcija SNG Drama Ljubljana in Kraljevsko pozorišče Zetski dom na Cetinju. Premiera: 12. 10. 2019 (Ljubljana).

¹² Koprodukcija: Mestno gledališče ljubljansko in Mestno gledališče Ptuj. Premiera: 26. 9. 2023 (Ptuj) in 8. 1. 2024 (Ljubljana).

¹³ Mestno gledališče Ptuj. Premiera: 2. 2. 2022.

izpostavljamo najzanimivejše elemente, tiste, ki so za te uprizoritve posebej značilni – predvsem nas zanima besedilna predloga ter jezik in govorna realizacija.

Škofjeloški pasijon je »pripovedovalski variete« (Vidali 2020), v katerem so igralci v bistvu govorci: »Berejo izvorni tekst, izrekajo didaskalije (pripovedujejo o tem, kako druge uprizoritve igrajo) in govorijo podatke po principih snovalnega gledališča« (Vidali 2020). Mikrofon se inovativno uporablja za govor ter ostale zvočne efekte. Predstava je nastala po besedilni predlogi patra Romualda (Lovrenca Marušiča), vendar pa je celotna uprizoritvena različica besedila nastala z ekipo ustvarjalcev v procesu vaj, kar je (v različnem obsegu) značilnost vseh obravnavanih predstav. V delih iz literarne predloge je ohranjen knjižni zborni, časovno odmaknjeni jezik, govor je počasen, lahko bi ga definirali kot bližje literaturi. Med tem pa se na odru odvija fizična akcija nad mučenim telesom, kjer je v ospredju igralčevo telo, ter komentiranje dogajanja – to pa je govorno drugačno in se približuje neknjižnim različicam. Jernej Lorenci je v gledališkem listu predstave izpostavil, da ima »pasijon /.../ veliko nivojev, po /njegovem/ mnenju je bližje epu kot dramskemu besedilu« (Vidali 2020: 7).¹⁴ V *Pogovorih o ljubezni* je pripoved drugačna, saj poteka v več jezikih (gre za mednarodno koprodukcijo). O ljubezni razmišljajo »skozi že pozabljene tradicije, mite in ljubezenske zgodbe, katerih fama kljubuje prostoru in času« (Lešnik 2019). Poleg pripovedovanja v prvem delu predstave (zgodbe iz legend, anekdot, opisa ljudskih navad ter osebnih zgodb iz lastnega spomina) pa drugi del presega pripovedovalno strukturo. Pripovedovanje je živo, zanimivo in naravno – tudi v različnih jezikovnih zvrsteh, prilagojenih posameznim igralcem. Prepletajo se različni jeziki, različne zvrsti, govor in petje, glasba in ples. Ponovno so prisotni bolj fizični elementi predstav. *Pohorski bataljon* kombinira branje in pripovedovanje – zgodbe iz različnih literarnih in zgodovinskih del igralci berejo, to pa se povezuje z izpovedmi posameznikov, ki so govorjene, pripovedovane. »Dokumentarno gradivo se, podano v obliki verbatim gledališča izmika igralskemu vživljanju in pogosto ostaja na robu nevtralnega prebiranja« (Bizjak 2024), vendar pa počasi začnejo vdirati tudi osebnoizpovedni, čustveni elementi. Predstava ne temelji le na pripovedovanju, ampak združuje različne uprizoritvene principe (od pripovednih delov do izstopov v izrazito fizično, vključitev gledalcev na odru; v delih je izrazito dokumentarno gledališče, v drugih so izstopajoče igralske akcije ipd.), kot je značilno tudi za prejšnje predstave Jerneja Lorencija. Deli, ki so izrazito statični pripovedovalski, se izmenjujejo z zelo fizično zahtevnimi igralski deli, »denimo dolgotrajno vztrajanje v določenih, s časom vse bolj napornih telesnih položajih in Rajšpovo večminutno bosonogo stanje sredi kupa ledenih kock« (Bizjak 2024). Govor je knjižni, v nekaterih delih se kombinira nemški in slovenski jezik, kar zrcali jezikovno realnost dogodka in časa, prezentiranega v predstavi.¹⁵ Za razliko od *Pohorskega Bataljona*, v katerem sodeluje velika igralska zasedba, v predstavi *Frančišek*, nastali po romanu *Božji*

¹⁴ Predstava je dobila mnogo nagrad: Borštnikovo nagrado za najboljšo uprizoritev in za glasbo; na Tednu slovenske drame za najboljšo uprizoritev, za najboljšo igro (Doroteja Nadrah in Blaž Setnikar) in za najboljšo predstavo po izboru občinstva ter druge.

¹⁵ Predstava je bila uvrščena v tekmovalni program letošnjega Borštnikovega srečanja.

ubožec Nikosa Kazantzakisa, ki sta ga priredila Jernej Lorenci in Matic Starina, le dva igralca uprizorita zgodbo Frančiška Asiškega »s kombinacijo naracije in igranih prizorov« (Vidali 2022a).¹⁶ Igralca ne sedita na stolah ali kavču, kot je to značilno za ostale obravnavane predstave, ampak sedita na grudi zemlje. Predstava poleg odlične pripovedi temelji na učinkoviti glasbi, kar je značilno tudi za ostale predstave. Jezik se razlikuje v delu, ki izhaja iz literature (knjižni), in v delu, v katerem poteka komunikacija z občinstvom (izstop v neknjižne različice). Tudi v tej predstavi je izrazita fizična komponenta trpečega telesa (igralec Janez Škof).

Podrobneje se bomo osredotočili na *Pravljice našega otroštva*, ki kot uprizoritevna celota najbolj temelji na pripovedovanju. Predstava v treh urah in pol pred gledalce (aktivne poslušalce) postavi različne pripovedi – v prvem delu pripovedi več ali manj znanih klasičnih pravljic (npr. *Palčica*, *Rdeča kapica*, *Janko in Metka*), v drugem delu pa osebne pripovedi posameznih igralcev.

Jernej Lorenci, režiser, se je med nastankom dela nanašal na dela avtorja Gastona Bachelarda in Bruna Bettelheima, ki poglobljeno razpravljata o fenomenu pravljic in njihovem vplivu na posameznikovo podzavest in družbo kot celoto (Sekelj 2022).

V tej uprizoritvi je tudi »vsa akcija soigralcev skoncentrirana in skoreografirana na poslušanje. Nenehna prisotnost vseh akterjev in fizična bližina med njimi rezultira v totalnem sledenju govorc« (Vidali 2022b). Uvod v predstavo je posnetek uvodov v pripovedovanje pravljic različnih glasov govorcev starejše generacije, kar nas napelje na razmišljanje o prenašanju pravljic iz generacije v generacijo. Predstava temelji na pripovedovanju, pripovedovanje je v njenem bistvu.

V odličnem pripovedovanju gledalci/poslušalci uživajo, saj je pripoved doživeto povedana, kot da jo interpreti tvorijo pred nami, z zgodbami pa se zato lahko izjemno povežemo. Kot je v prispevku že zapisano, se ob dobri pripovedi ustvari občutek skupnosti (npr. Frljic in Dobovšek v Martič 2018), tako se med pripovedovalci/igralci in publiko vzpostavi skupnost, ki je te iste pravljice poslušala v svojem otroštvu, vsak od gledalcev lahko vstopi v svoje spominske, z doživljanjem napolnjene svetove, občinstvo se vrne v svoje otroštvo. Pripovedovanje v prvem delu predstave poteka klasično – večinoma en igralec pove eno pravljico s premišljeno dramaturgijo. Med pripovedovanje igralci pogosto vključijo kratek odsek iz osebnega življenja, torej svojo osebno izkušnjo z dotično pravljico (kdo jim jo je pripovedoval, kako so jo doživljali ipd.), pravljico komentirajo, nekateri jo deloma prenovijo ali posodobijo. V manjši meri vstopajo tudi ostali odrski elementi, npr. glasba, nekateri rekviziti, tudi premiki na odru.

Govor je rabljen učinkovito – pripovedovanje klasične pravljice je večinoma v knjižni zborni različici, pri nekaterih igralcih (tu se kaže tudi generacijska različnost) je rabljenih tudi nekaj elementov knjižnega pogovornega jezika (npr. kratki nedoločniki), tudi neknjižnih različic; v delih, v katerih igralci izstopijo iz polja

¹⁶ Oba igralca sta za vloži prejela Borštnikovo nagrado za igro.

pravljice v osebno pripoved, igralci uporabljajo svoj govorni idiolekt.¹⁷ Tako v doživetu povedani pripovedi izstopijo iz knjižnega v pogovorne različice (npr. nekatere redukcije: *vidaš, tkole, nardita, zlo hitar, tukej*; pogovorno besedje: *okej*). Tako je tudi iz jezika pripovedi razvidno, kateri del pripada literaturi, kateri pa govorca zanese v osebne spomine, ki so tudi besedilnofonetično ter v neverbalnih vidnih sredstvih (npr. mimika) izraženi bolj čustveno napolnjeno, bolj komunikativno, iščoč stik. Po pavzi, v drugem delu predstave igralci ne pripovedujejo več klasičnih pravljič, ampak njihove osebne zgodbe, kar je razvidno že iz samega jezika – uporabljajo svoje lastne idiolekte, ki so zato različni – Iztok Mlakar pove zgodbo o svoji varuški in nas popelje tudi v okolje, v katerem se pripoved dogaja. Zaradi rabe dialekta je zgodba bolj verjetna, bolj njegova. Igralci so v pripovedovanju izjemno prepričljivi – zgodbe pripovedujejo doživeto in pričarajo vzdušje, v katerem so govorjene. »Ker je igralski izraz pretežno omejen na pripovedovanje, vsak posamezni nastopajoči v uprizoritvi razvije sebi lasten kod oziroma način slikanja posameznih pripovedi« (Smerkolj Simoneti 2022).

Primer odlično pripovedovanih zgodb je govorna kreacija igralca Gregorja Zorca. Zelo učinkovito v prvem delu pripoveduje pravljico *Rdeča kapica*, ki ni le klasično povedana, ampak jo igralec vsebinsko rahlo spremeni, da je bolj zanimiva, vsebina dobi humorno noto. Npr. na vprašanja Rdeče kapice, zakaj je tako spremenjena, babica odgovori: *A vidiš, kaj starost in bolezen naredita iz človeka?* V drugem delu nadaljuje z osebno zgodbo iz otroštva, povezano z lovom. Posebej dobro pa zaživi njegova zgodba o striženju nohtov, v kateri okrog dejavnosti odrasle osebe, ki striže nohte starejši, ki tega sama več ne zmore, nagovarja tematiko minljivosti in družinske povezanosti. Hkrati se kaže tudi povezanost med generacijami – njegov oče je nohte strigel svoji mami, igralec pa zaradi smrti staršev pred njihovo starostjo tega ne more narediti in nato pri striženju nohtov pomaga svoji ostareli sosedu. Na koncu striže nohtke svojemu sinu. Igralec uporablja svoj idiolekt, ki se kaže tudi v uporabi tonemskega (dolenjskega) govora, v neknjižnem naglaševanju posameznih besed (npr. *opomóglá*), vokalnih redukcijah (npr. *Kaj boš mene sprašvou?, tkole, ká zagleda*), pogovornem besedju (*okej*) ipd., ob tem pa govor oblikuje izjemno živo, naravno, ves čas v stiku s poslušalci – odlično funkcionira tako slušna kot vidna govorna komponenta, ključna pa je je s tem povezana vsebina, ki je dramaturško primerno in učinkovito oblikovana.¹⁸

V obravnavanih gledaliških predstavah Jerneja Lorencija lahko opazimo naslednje skupne značilnosti:

- Uprizoritveno besedilo oziroma besedilna predloga za uprizoritev deloma izhaja iz literature in se dopolnjuje ter spreminja z besedili, ki jih tvori

¹⁷ V tem prispevku izraz idiolekt uporabljamo v smislu načina izražanja, »ki je značilen zgolj za enega posameznika« (Skubic 2005: 7), vsak posamezni govorec ima nekatere govorne značilnosti, ki so značilne le zanj, po katerih se razlikuje od ostalih. Tako vsak igralec v uprizoritvi uporablja svoj poseben način govora.

¹⁸ Za to vlogo je igralec prejel nagrado za najboljšega igralca na 53. Tednu slovenske drame.

uprizoritvena ekipa (zgodbe iz življenja igralcev, povezovalno besedilo idr.) s postopki snovalnega gledališča (npr. *Pravljice našega otroštva* – prehod od tradicionalne pravljice do doživljanja in pripovedovanja lastnih zgodb posameznih igralcev; *Pogovori o ljubezni* – od govorjenja zgodb, mitov ipd. do osebnih zgodb igralcev).

- Jezikovna zvrst v predstavah je zelo različna – v delih, ki izhajajo iz literature, je največkrat knjižna (npr. *Pohorski bataljon*), velikokrat pa tudi v tem delu generacijsko ali pa individualno igralsko pogojena (npr. *Pravljice našega otroštva*). Pri pripovedovanju osebnih zgodb igralci navadno uporabljajo svoj osebni idiolekt.
- Odrski govor je pri predstavah, ki temeljijo na pripovedovanju, ključna komponenta. V dokumentarnih delih je govor bolj naraven, manj umetniško obarvan, saj želi posnemati resničnost oziroma kazati na to, da ne gre za odrskost, ampak za realnost. V delih, ki izhajajo iz literature, se kaže tudi estetska govorna funkcija, kljub temu pa mora biti govor komunikativen, naraven in učinkovit, pri čemer se pokažejo razlike med posameznimi igralci. Pri pripovedovanju zgodbe je govor glavno odrsko sredstvo, ki ga mora igralec zato v popolnosti obvladati. Dober pripovedovalec v gledališču je tisti, ki »zna aktivirati gledalčevo imaginacijo. Ki živo polni prazen prostor. Ki sugestivno senzibilizira sugestibilnost gledalca« (Lorenci v Žavbi 2024).
- Scenografija je pogosto minimalistična, igralci večinoma sedijo/stojijo in pripovedujejo, v nekaterih predstavah pa se pripovedovanju prilagojena scena v delu predstave spremeni in so dodani mnogi scenski elementi (npr. *Pohorski bataljon*).
- Pomembno je pripovedovanje na eni strani, koncentracija in poslušanje pa na drugi. S tem se vzpostavi neka skupnost v gledališču. Ta segment se zdi izjemno pomemben tudi režiserju Jerneju Lorenciju, ki pomembnost pripovedovalskega pristopa v gledališču vidi predvsem v »aktivnejši udeležbi gledalca. V udejanjanju in sprejemanju nedokončnosti/nedokončanosti, v sprejetju negotovosti in izmuzljivosti, v odsotnosti končnih in dokončnih sodb« (Lorenci v Žavbi 2024).
- Pomemben element večine obravnavanih predstav je kljub njihovi pripovednosti tudi izstopajoči fizični element v nekaterih delih, predvsem gre za do skrajne mere vzdržljivosti pripeljano telo (npr. *Pohorski bataljon*, *Škofjeloški pasijon*, *Frančišek*) ali pa gre lahko za nekatere druge fizične elemente, npr. prikaz običaja, plesa, živalskih elementov (npr. *Pogovori o ljubezni*).
- Poleg pripovedovanja pomembno vlogo igra glasba. V *Pravljicah našega otroštva* je »popolnemu formatu vseprisotnega poslušanja /.../ prilagojena tudi atmosferska glasba« (Vidali 2022b), ki je skoraj ne opazimo. Atmosfero glasba vzpostavlja npr. tudi v *Škofjeloškem pasijonu*. Glasba večkrat dopolnjuje pripovedno formo s koncertno – igranje igralcev na inštrumente in prepevanje dopolnjuje govorjenje (npr. *Pravljice našega otroštva*, tudi *Pohorski bataljon*).

3 Zaključek

Gledališče s poudarjenim elementom pripovedovanja je forma, ki je tudi zaradi sodobnih družbenih okoliščin izjemno aktualna. V prispevku smo skušali ugotoviti, kaj je značilno za te predstave. Najbolj nas je zanimalo, iz katerih/kakšnih uprizoritvenih predlog izhajajo in kakšen je jezik/govor uprizoritev. Na podlagi raziskovanja predstav Jerneja Lorencija v zadnjih petih letih smo prišli do nekaterih zaključkov.

Predstave Jerneja Lorencija navadno temeljijo na literarnih predlogah, uprizoritveno besedilo, (izhajajoče iz literature) pa dopolnjuje besedilo, ki ga skupaj snovalno tvorijo člani ustvarjalne ekipe.¹⁹ V *Pravljicah našega otroštva* tako pravljice iz literature dopolnjujejo pripovedi igralcev iz njihovega življenja, podobno je tudi v *Pogovorih o ljubezni*. Nekatere predstave gradivo iz literature kombinirajo z dodanimi komentarji (včasih komentarji o uprizarjanju, ki lahko delujejo potujitveno) ustvarjalne ekipe. Predstave z elementi pripovedovanja so kljub njihovi pripovednosti pogosto tudi izrazito fizične – telo igralca je v nekaterih delih prepejano do skrajnih mej (npr. *Škofjeloški pasijon*, *Pohorski bataljon*), atmosfero pa podčrtuje in stopnjuje glasba. Scenografija je največkrat minimalistična.

Pripovedovalski del je tisti, ki deluje skozi igralca. Ostala odrska sredstva ga minimalno podpirajo (npr. atmosferska glasba). Igralci so lahko učinkoviti le, če so odlični govorni interpreti, v čemer nekateri izstopajo. Kot je že leta 1965 zapisal Jože Tiran, je nujno, da ti interpreti »posedujejo umetniško sugestivno silo in obvladajo umetniško izrazna sredstva« (Tiran 1965: 27). Le ob pripovedovalcu »/k/i se zna postaviti pod zgodbo, ki se nenehno zaveda, da je v službi zgodbe« (Lorenci v Žavbi 2024), zgodba lahko pride v ospredje. Igralec »je zgolj posrednik (medij) za zgodbo, je sprožilec, iniciator; ni začetek in konec, je v nenehni odprtosti, razprtosti in nedokončanosti. Nenehno v potencialnosti« (Lorenci v Žavbi 2024).

Odrski govor je v delih, ki izhajajo iz literature, navadno v knjižni jezikovni zvrsti, v delih, ki izhajajo iz osebnih zgodb, razmišljanj, komentarjev, pa se jezikovna zvrst približuje pogovornim različicam, pogosto idiolektu posameznega igralca. V dokumentarnem tipu pripovedovanja (npr. *Pohorski bataljon*) je govor približan naravnemu, umetniška funkcija je okrnjena, v delih, ki izhajajo iz literature, pa je bolj razvidna estetska komponenta.

Raziskava je potekala le na majhnem vzorcu predstav enega režiserja, zato bi bilo treba nabor predstav v nadaljnjih raziskavah precej razširiti. Vsekakor bi bilo smiselno preučiti še tip gledališča, ki zgodbe za pripovedovanje jemlje iz dokumentov, iz resničnega življenja, kar pa je tema prihodnjih prispevkov.

¹⁹ Dramski tekst, kot zapiše Toporišič (2007: 182), ni več »brezpogojno središče in smoter gledališkega dejanja«, ampak se ga poljubno spreminja, v našem primeru literaturo dopolnjuje z različnimi besedili, ki jih skupaj tvori ustvarjalna ekipa. Blaž Lukan govori o »nov/i/ politik/i/ gledališke proizvodnje« (Lukan 2022: 188).

Vir

Pravljice našega otroštva, avtorski projekt, videoposnetek predstave, 2022. Režiser Jernej Lorenci. Koprodukcija: Prešernovo gledališče Kranj in Slovensko narodno gledališče Nova Gorica. Pridobljeno iz arhiva Prešernovega gledališča Kranj.

Literatura

Bizjak, Evelin, 2024: Rekonstrukcija okupatorskega nasilja. *Sigledal*, 12. 1. 2024. <https://veza.sigledal.org/kritika/rekonstrukcija-okupatorskega-nasilja-r>. (Dostop 3. 4. 2024.)

Bogart, Anne, 2015: What's the Story? The Role of Storytelling in the Twenty-First Century and Beyond. *HowlRound Theatre Commons*, 13. 5. 2015. <https://howlround.com/role-storytelling-theatre-twenty-first-century>. (Dostop 1. 4. 2024.)

Čuk, Marij, 2022: Pravljice našega otroštva. *Primorski dnevnik*, 22. 10. 2022. 12.

Dobovšek, Zala, 2018: *Storytelling in contemporary theatre - Performative storytelling as therapy, critique, or search for community*. https://fest-network.eu/wp-content/uploads/2018/10/Zala-Dobovs%CC%8Cek-lecture_Storytelling-in-contemporary-theatre-Performative-storytelling-as-therapy-critique-or-search-for-community.pdf. (Dostop 1. 9. 2024.)

Dobovšek, Zala, 2021: Ubeseiditve obstoječega: »dramatičnost« dokumentarnih, (avto)biografskih in potopisnih materialov. Pogorevc, Petra in Toporišič, Tomaž (ur.): *Drama, tekst, pisava 2*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko. 215–233.

Duša, Ana, 2013: Jezik pripovedovalca ali s katero besedo meso tkati. Podbevšek, Katarina in Žavbi, Nina (ur.): *Govor med znanostjo in umetnostjo*. Maribor: Aristej. 189–198.

Duša, Ana, 2015: Zveneti zgodbo, verjeti besedi. *Gledališki list MGL*, Tisoč in ena noč. 21–23. <https://www.mgl.si/assets/Uploads/GL-1001noc-ADusa-Zveneti-zgodbo.pdf>. (Dostop 20. 3. 2024.)

Harvey, Hannah Blevins in Sobol, Daniel Joseph, 2008: Storytelling as Contemporary Performing Art: Introduction to the Special Issue. *Storytelling, Self, Society* 4/2. 61–63. <https://www.jstor.org/stable/41949002>. (Dostop 1. 9. 2024.)

Horvat, Marjan, 2015: Jernej Lorenci, gledališki režiser. *Mladina*, 6. 2. 2015. <https://www.mladina.si/164014/jernej-lorenci-gledaliski-reziser/>. (Dostop: 1. 9. 2024.)

Humar, Marjeta, Sušec Michieli, Barbara, Podbevšek, Katarina in Lokar, Slavka (ur.), [2007] 2011: *Gledališki terminološki slovar*. Pregledana in dopolnjena izdaja. Ljubljana: ZRC SAZU. <http://bos.zrc-sazu.si/c/term/gledaliski/>. (Dostop 1. 9. 2024.)

Kuntarič, Urban, 2020: *Žetev in kletev: slovenska zemlja v pesmi, besedi in igri*. Magistrsko delo. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, Univerza v Ljubljani.

Lešnik, Irina, 2019: Pogovori o ljubezni. *Koridor*, 2. 11. 2019. <https://koridor-ku.si/oder/recenzija-oder/pogovori-o-ljubezni/>. (Dostop 3. 4. 2024.)

Lukan, Blaž, 2022: *Gledališka sinteza: razprave o drami, gledališču in performansu*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789612970550>.

Martič, Zvezdan, 2018: Pripovedovanje v digitalnih časih. Oddaja Akcent. *TV Slovenija 2*, 20. 3. 2018. <https://365.rtvlo.si/arhiv/akcent/174527331>. (Dostop 15. 3. 2024.)

Oče Romuald/Lovrenc Marušič, 2020: *Škoffjeloški pasijon*. Gledališki list. Koprodukcija Prešernovega gledališča Kranj in Mestnega gledališča Ptuj, sezona 2020/2021. Kranj: Prešernovo gledališče Kranj. <https://repertoar.sigledal.org/stream/s/PDF/pid/txt:116>. (Dostop: 20. 4. 2024.)

Podbevšek, Katarina, 2017: *Governost literarnih besedil*. Maribor: Aristej.

Ravnjak, Marjana, 2021: Žiga Divjak. Profil. *TV Slovenija 1*, 24. 11. 2021. <https://365.rtvlo.si/arhiv/profil/174824914>. (Dostop 2. 9. 2024.)

Sekelj, Patricija, 2022: Pravljice našega otroštva. Recenzija. *Koridor*, 13. 5. 2022. <https://pgk.si/files/media/436/files/KRITIKAKoridorPatricijaSekelj13.5.2022Pravljicenasega-otrostva.pdf>. (Dostop 3. 4. 2024.)

Skubic, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

Smerkolj Simoneti, Jaka, 2022: Skrivnosti in grenkobe časa nedolžnosti. *Sigledal*, 27. 4. 2022. <https://veza.sigledal.org/kritika/sladkosti-in-grenkobe-casa-nedolznosti-r>. (Dostop 12. 3. 2024.)

Štefan, Anja, 2006: Pripovedovanje kot jezikovno iskanje. Podbevšek, Katarina in Gubenšek, Tomaž (ur.): *Kolokvij o umetniškem govoru II*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, Katedra za govor. 125–133.

Tiran, Jože, 1965: *Umetniško pripovedovanje*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko.

Toporišič, Tomaž, 2007: (Ne več) dramski gledališki tekst in postdramsko gledališče. *Primerjalna književnost* 30/1. 181–189.

Toporišič, Tomaž, 2021: *Nevarna razmerja dramatike in gledališča XX. In XXI. stoletja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789617128239>.

Vidali, Petra, 2020: Gledališki pasijon. *Večer*, 14. 9. 2020. <https://vecer.com/kultura/gledaliska-kritika-gledaliski-pasijon-10220301>. (Dostop 3. 4. 2024.)

Vidali, Petra, 2022a: Biblija za mali oder. *Večer*, 9. 2. 2022. <https://vecer.com/kultura/gledaliska-kritika-biblija-za-mali-oder-10269900>. (Dostop 3. 4. 2024.)

Vidali, Petra, 2022b: Kako v nas preživijo pravljice. *Večer*, 3. 5. 2022. <https://vecer.com/kultura/gledaliska-kritika-kako-v-nas-prezivijo-pravljice-10281135>. (Dostop 12. 4. 2024.)

Zagoričnik, Nina, 2017: Ana Duša. Proti etru. *Val 202*, 9. 3. 2017. <https://val202.rtvlo.si/podcast/proti-etru/237/174459530>. (Dostop 12. 4. 2024.)

Žavbi, Nina, 2024: *Neobjavljena korespondenca z režiserjem Jernejem Lorencijem o pripovedovanju v gledališču*.

ANGLEŠKI VEČBESEDNI GLAGOLI IN NJIHOVE SLOVENSKE USTREZNICE

Članek predstavlja vsebino angleško-slovenskega kontrastivnega magistrskega dela, vezanega na angleške večbesedne glagole in njihove slovenske ustreznice. Najprej sta predstavljeni obravnava večbesednih glagolov v angleški jezikoslovni teoriji in terminologija, vezana nanje, nato pa so na isti način v okviru slovenističnega jezikoslovja predstavljeni predložni glagoli. Sledi predstavitev izsledkov praktičnega dela, in sicer analize slovenskih ustreznic nabora angleških večbesednih glagolov, ki je bila izvedena s slovarjema *Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs* ter *Veliki angleško-slovenski slovar Oxford*.

Ključne besede: večbesedni glagol, sestavljeni glagol, frazeološka enota, kontrastivna analiza, prevajanje

English Multi-Word Verbs and Their Slovene Equivalents

The paper discusses the findings arrived at during a master's thesis contrastive analysis of English multi-word verbs and their Slovene equivalents. The first part provides an overview of different descriptions of multi-word verbs in English linguistics and prepositional verbs in Slovene linguistics. The second part presents the analysis in question, which was based on two dictionaries – *Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs* and *Veliki angleško-slovenski slovar Oxford* – used to extract the English multi-word verbs and their Slovene equivalents.

Keywords: multi-word verb, prefixed verb, phraseological unit, contrastive analysis, translation

1 Uvod

Angleški večbesedni glagoli mnogokrat predstavljajo izziv pri učenju angleščine in prevajanju iz nje, saj gre za večbesedne lekseme, ki so sestavljeni iz več besed, a imajo hkrati celovit pomen. Sprva jih je v sobesedilu treba prepoznati kot enoto, nato pa jih tudi ustrezno razumeti, kar mnogokrat presega zgolj poznavanje pomena besed, ki večbesedne glagole gradijo, saj ni nujno, da je pomen leksema vsota pomenov njegovih sestavin. Pri prevajanju je nato treba sam pomen z besedo, besedno zvezo ali kompleksnejšo strukturo prenesti še v ciljni jezik.

Prispevek predstavlja izsledke analize slovenskih ustreznih izbranih angleških večbesednih glagolov, izvedene v magistrskem delu. Njen namen je bil ugotoviti, na kakšne načine se ta tip angleških glagolov prevaja v slovenščino in ali je pri tem možno opaziti kakšne vzorce, ki bi govorcem slovenščine olajšali učenje in prevajanje tega dela angleškega besedišča. Kljub temu da analiza ni pokazala večjih sistematičnih ujemanj med angleškimi glagoli in posameznimi tipi slovenskih ustreznih, kar dokazuje, da so angleški večbesedni glagoli za (slovenske) govorce angleščine kot tujega jezika zahtevni, so se pri pregledu tipov ustreznih pokazale zanimivosti, vezane predvsem na slovenske večbesedne glagole.

2 Angleški večbesedni glagoli

2.1 Terminologija

Opredelitve angleških večbesednih glagolov so različne, kot najznačilnejše predstavnik tega tipa glagolov pa se pogosto navaja zveze glagola in predložne oziroma prislovne členice. Quirk idr. (1985: 1150–1151) navajajo tri večje kategorije tovrstnih zvez, in sicer prislovne glagole (angl. *phrasal verbs*), npr. *drink up*, ki so zveze glagola s prislovno členico (angl. *adverbial particle*), predložne glagole (angl. *prepositional verbs*), npr. *dispose of*, ki so zveze glagola in predložne členice (angl. *prepositional particle*), ter prislovno-predložne glagole (angl. *phrasal-prepositional verbs*), npr. *get away with*, ki so zveze glagola, prislovne členice in predložne členice.¹ Ta klasifikacija in terminologija je upoštevana tudi v tem prispevku.

Poleg omenjene delitve pa obstajajo še drugi, obrobnejši tipi večbesednih glagolov, kot sta zveza glagola in pridevnika, npr. *plead guilty*, ali zveza dveh glagolov, npr. *make do with*, (Quirk idr. 1985: 1167–1168). Hkrati različni jezikoslovci uporabljajo različne termine, ki zaznamujejo ali povsem ali delno isti jezikovni pojav (tj. večbesedne glagole). Tako se pojavljajo tudi izrazi, kot so zveze glagola in prislova (angl. *verb-adverb combinations*), zloženi glagoli (angl. *compound verbs*), dvobesedni glagoli (angl. *two-word verbs*), konstrukcije glagola in

¹ Ker primerov glagolov, ki bi s prislovnim in hkrati s predložnim morfemom tvorili večbesedne glagole, v slovenščini ni oziroma jih nisem uspel zaslediti ne v jezikoslovni literaturi ne v jeziku samem, je bil ta tip angleških glagolov iz obravnave izpuščen.

členice (angl. *verb-particle constructions*), kombinacije glagola in členice (angl. *verb-particle combinations*), glagoli s členico/členicama (angl. *particle verbs*), glagolski idiomi (angl. *verbal idioms*) in prislovni glagoli (angl. *phrasal verbs*) (Rodríguez-Puente 2019: 2).

2.2 Zgradba

Angleški večbesedni glagoli se delijo na glagolsko sestavino in členico. Glagolski del so večinoma enozložni ali dvozložni glagoli (Fraser 1976: 15), obstajajo pa tudi primeri z večzložnimi glagoli (Rodríguez-Puente 2019: 47, 157). Z vidika leksikalnega vida² glagolski del pogosto sodi med glagole, ki izražajo trajanje, pri čemer je lahko glagolsko dejanje inherentno omejeno ali neomejeno (Elenbaas 2007: 24), a možno je, da gre tudi za glagole, ki izražajo netrajanje oziroma statičnost (Rodríguez-Puente 2019: 160). Mnogokrat gre za glagole z oslabljenim pomenom, ki se lahko povezujejo z več različnimi členicami, npr. *come up/in/down/out/off* (Elenbaas 2007: 25).

Členice pa so besede, ki sodijo med prislove ali predloge in se povezujejo z glagoli ter skupaj z njimi tvorijo večbesedne glagole (Aarts idr. 2014: 292). Razvrstijo jih je možno v tri skupine, in sicer med členice, ki so izključno predlogi (npr. *against, beside, from, into*), členice, ki so izključno prostorski prislovi (npr. *away, back, out, together*), in členice, ki so lahko ali predlogi ali prislovi (npr. *about, by, down, in*) (Quirk idr. 1985: 1151). Arjan Elenbaas (2007: 20) pravi, da členica glagolu vedno modificira pomen, kar pomeni, da je pomen večbesednih glagolov vedno odvisen od obeh sestavin, četudi je ta netransparenten, medtem ko Ray Jackendoff (2002: 76) trdi, da so včasih členice redundantne, saj ne prispevajo nobenega pomena,³ npr. *down* v *fall down*.

2.3 Pomenske in skladenjske lastnosti

Večbesedni glagoli so pomenske enote oziroma leksemi, kar dokazuje tudi dejstvo, da obstajajo sopomenski enobesedni glagoli, s katerimi jih lahko zamenjamo (npr. *look into* = *investigate*), čeprav to ne drži vedno (npr. *take off* ≠ *depart*) (Bolinger 1971: 6). Pomensko so lahko večbesedni glagoli transparentni (pomen enote je enak vsoti pomenov njenih sestavin) ali netransparentni (pomena enote ni mogoče razbrati s poznavanjem pomena posameznih sestavin, temveč je treba poznati pomen enote same), lahko pa so pomensko tudi nekje med obema skrajnostma, torej

² Leksikalni vid (angl. *lexical aspect*) je vključen pri delitvi glagolov na vrste glagolskega dejanja, in sicer se pri tem upoštevajo teličnost (omejenost dejanja je inherentni del glagolovega pomena) oziroma neteličnost (neomejenost dejanja je inherentni del glagolovega pomena) in trajanje oziroma netrajanje (Elenbaas 2007: 24; Aarts idr. 2014: 38, 414).

³ Podobne primere lahko najdemo tudi v slovenščini, npr. [*kdo*] *pasti dol* (= *pasti*), [*kdo*] *rasti gor* (= *rasti*), [*kdo*] *vrniti se nazaj* (= *vrniti se*).

govorimo o različnih stopnjah pomenske (ne)transparentnosti (Sinclair in Moon 1990: v). Ta stopnja je dostikrat težko določljiva (Elenbaas 2007: 27).

Glede na to, iz katerega dela kombinacije glagola in členice izhaja pomen, lahko govorimo o štirih možnostih, in sicer je lahko pomensko težišče kombinacije na glagolu, lahko je pomen zveze vsota pomenov glagola in členice, torej gre za transparentni pomen kombinacije, ali pa je pomen povsem netransparenten (Sinclair in Moon 1990: v–vi). Možno je tudi, da pomen izvira iz členice, npr. *cheese off* (glagol *cheese* sploh ne obstaja, zvezi pa pomen daje členica *off*, in sicer ‚premiikanje stran‘ v smislu ‚ne marati‘) (Elenbaas 2007: 27–28).

Poleg pomenskih imajo lahko večbesedni glagoli tudi skladenjske posebnosti, saj obstajajo razlike med večbesednimi glagoli s predložno členico in tistimi s prislovno členico. Za kateri tip večbesednega glagola (predložnega ali prislovnega) gre, je možno ugotoviti z različnimi preizkusi, npr. raba z direktnim predmetom oziroma predmetom v tožilniku (prislovna členica je lahko pred ali za njim, predložna pa le pred njim) ali s prislovom (prislov lahko stoji med glagolom in predložno členico, ne pa med glagolom in prislovno členico) (Quirk idr. 1985: 1167).

Obstajajo tudi skladenjski preizkusi za razlikovanje med večbesednimi glagoli (zvezami glagola in predložne oziroma prislovne členice) in prostimi zvezami glagola in predloga oziroma prislova, npr. prislovna členica praviloma ne more imeti ob sebi prislova, ki bi modificiral njen pomen, medtem ko ga prislov lahko ima, predložne členice pa imajo lahko npr. t. i. predložni trpnik, medtem ko ga navadni predlogi nimajo (Quirk 1985: 1152–1153, 1163–1166). Vendar pa je za razliko od ločevanja med obema vrstama večbesednih glagolov ločevanje med večbesednimi glagoli in prostimi zvezami glagola in predloga oziroma prislova težje, saj nobeden izmed skladenjskih testov ni stoodstotno zanesljiv (Quirk 1985: 1153, 1164–1165).

3 Slovenski večbesedni glagoli

3.1 Terminologija

Tudi v slovenskem jezikoslovju se za (delno) isti jezikovni pojav, ki je v angleščini poimenovan kot *multi-word verb*, pri različnih jezikoslovcih pojavljajo različni termini. Tako zasledimo izraze, kot so prostomorfemski glagol oziroma prostomorfemski glagolski leksem, večbesedni glagol, frazni glagol, glagolski frazem oziroma frazeološki glagol, sestavljeni glagol, idiomatična zveza glagola in predloga in glagol s prostim glagolskim morfemom.

Andreja Žele (2001: 82–94; 2002: 95; 2003: 17–23; 2008: 15–32; 2011: 49) glagole z leksikaliziranim ali neleksikaliziranim predložnim morfemom imenuje prostomorfemski glagoli oziroma prostomorfemski glagolski leksemi, npr. *biti za/v*, *biti*

pri knjigah in biti za. Tudi Jože Toporišič (2004: 345, 355) uporablja termin glagol s prostim glagolskim morfemom, pri čemer glagole s tovrstnim predložnim morfemom poimenuje kot glagole s predložnim glagolskim morfemom, npr. *misлити na* ali *udrihati po oblastnih ustanovah*.

Polona Gantar (2007: 86–87) za zveze glagola s predložnim prostim morfemom sinonimno uporablja termine frazni glagol, sestavljeni glagol in idiomatična zveza glagola s predlogom. Kot primer med drugim navaja glagol *pristati na* (... *ker je nekaj mojih soigralcev že pristalo na nižjo plačo, sem sklenil, da to storim tudi jaz*). Termin frazni glagol se pojavlja tudi pri Adi Vidovič Muha (1998: 300, 302, 307, 318), a je pri njej rabljen v širšem smislu, saj poleg zvez glagola in predloga vključuje tudi kakšno drugo besedno vrsto, npr. *biti sestavljen iz, biti del, imeti na sebi ali imeti rad*.

Poudariti je treba, da lahko termin frazni glagol zasledimo tudi v historičnih in dialektoloških prispevkih, a tam zaznamuje drug tip glagolov. Gre za glagole z oslavljenim pomenom, ki jim sledi izglagolski samostalničnik, medmet ali predložna besedna zveza, hkrati pa imajo te zveze tudi sopomenski nefrazni glagol, npr. *delati greh* = *grešiti* in *dati v pepel* = *upepeliti* (Šekli 2016a: 691). Na isti način termin frazni glagol razume Toporišič. Tudi pri rabi termina sestavljeni glagol moramo biti previdni, saj zaznamuje še glagole, katerih del so v obliki glagolskih predpon postali prislovi, ki so prvotno stali pred glagoli, npr. *prižgati, izdelati in naliti* (Šekli 2016b: 273).

Izpostaviti moramo še termin glagolski frazem (Toporišič je v istem pomenu rabil izraz frazeološki glagol), ki služi kot krovni termin glagolskih frazeoloških enot, torej tudi za zveze glagola in predloga, ki imajo frazeološki pomen (Kržišnik 1994: 46–47).

Nazadnje omenimo še različna razumevanja termina členica ali partikula, ki je pogosto rabljen v tem prispevku. Toporišič (1992: 17) opredeljuje dva pomena tega izraza, in sicer lahko po eni strani zaznamuje vse nepregibne besedne vrste razen medmeta, po drugi strani pa poimenuje besedno vrsto členkov. SSKJ členico v terminološkem gnezdu opredeljuje kot besedo, ki nima svojega pomena in je ponavadi dodana drugim besedam. Jesenovec (1944: 529) govori o členicah v ožjem in širšem pomenu. V ožjem smislu gre za členke, v širšem pa za vse nepregibne besedne vrste, ki jih je možno rabiti kot členice – prislov, predlog, veznik, členek in medmet.

3.2 Predložni glagoli

Po Toporišiču so predložni glagoli zveze glagola s predlogom, ki je glagolov prosti morfem vezave, zaradi česar le-ta spada h glagolu in ne k samostalniški zvezi, ki mu sledi (Toporišič 1982: 93; Toporišič 1992: 206; Toporišič 2004: 582). Predlog v zvezi imenuje prosti morfem, saj se neposredno ne drži glagola, in vezavni

morfem, saj glagolu določa sklonsko vezavno moč (Toporišič 1992: 230, 351). Kot primere navaja npr. *biti brez prijatelja* (*biti brez* = *ne imeti*), *govoriti čez koga*, *biti pred drugimi* (= *presegati druge*), *gledati za fanti* in *iti za glasom* (= *slediti glasu*), pri čemer dodaja, da obstajajo tudi primeri, za katere ni povsem jasno, ali še spadajo v skupino zvez s predložnimi glagoli ali ne, npr. *brcati (kaj) s sebe* (Toporišič 1982: 93–100; Toporišič 2004: 582–586).

Predložne morfeme Žele razdeli na vezavne glagolske morfeme, ki uvajajo desno vezljivost, npr. *biti za/v*, *živeti z naravo* in *sedeti v učilnici*, in vezavnodružljive obglagolske morfeme, ki desne vezljivosti ne uvajajo ter se delijo še naprej na prvotno glagolsko prehodnost, npr. *prodajati v mestu* ali *govoriti z razumom*, oziroma neprehodnost, npr. *hoditi po/ob cesti* (Žele 2003: 17; Žele 2008: 15). Vezavni glagolski morfemi so lahko leksikalizirani, torej soustvarjajo glagolski pomen in skupaj z glagolom tvorijo leksem (npr. *biti za/v*, *živeti z naravo*), ali neleksikalizirani, ki pomensko izhajajo vsaj iz enega pomena glagola in so lahko neobveznovezavni (npr. *živeti v spominu/izročilu* in *sedeti v zaporu*) ali izraženi oz. neizraženi obveznovezavni (npr. *živeti v mestu živeti doma* oziroma *rasti marca*) (Žele 2001: 83; Žele 2002: 99–100; Žele 2003: 17, 19; Žele 2008: 15).

Tako kot pri angleških večbesednih glagolih moramo tudi pri slovenskih opozoriti na pomenski in skladenjski vidik. Toporišič (1982: 17, 93–100; 2004: 582–586, 615–616) pri stavčnočlenski analizi predložnih glagolov upošteva polnopomenskost oziroma pomensko nepopolnost glagola v zvezi, in sicer ima glagol ob sebi povedkovo določilo, če je pomensko nepopoln (npr. *biti za botra*), če je polnopomenski, pa ima ob sebi predložni predmet⁴ (npr. *Ne hodi za mano*. – *hoditi za = dvoriti*).

Žele izpostavlja, da je ločevanje med predložnim predmetom in prislovnim določilom včasih zahtevno. Do težave pride predvsem takrat, kadar imamo opravka z orodniškimi predlogi, kriterij razlikovanja med obema stavčnima členoma pa je pomen glagola v povedku – če je konkreten, ima glagol ob sebi predmet, npr. *odpeljati se z avtobusom* (*s čim?*), če pa je posplošen ali zelo splošen, pa ima glagol ob sebi prislovno določilo, npr. *odpraviti se z avtobusom* (*kako?*) (Žele 2010: 67–68, 70). To že nakazuje tudi ločevanje dveh vrst zvez glagola in predloga, ki jih Gantar (2007: 86) imenuje idiomatične zveze (oziroma sestavljeni ali frazni glagoli) in neidiomatične zveze. Pri tovrstnih idiomatičnih zvezah poudarja, da je zanje značilna celostna pomenska in skladenjska vloga. Na takšno razlikovanje med frazeološkimi in nefrazeološkimi zvezami glagola in predloga opozarja tudi Kržišnik (1994: 58), ki dodaja, da se postavlja vprašanje, ali v tovrstnih nefrazeoloških primerih lahko govorimo o zvezah predložnega glagola, ki mu sledi samostalnik, ali pa bi bilo primernejše govoriti o glagolih, ki jim sledijo predložni samostalniki.

⁴ Toporišič (1992: 207) predmet kot stavčni člen med drugim deli na nepredložnega in predložnega. Slednji se nahaja »ob besedi s predlogom v povedku«. Ta razlaga ni skladna z njegovo stavčnočlensko analizo v slovnici (tu primer *Ne hodi za mano*.), saj predlog označi kot del predmeta in ne povedka.

4 Izsledki analize

V tem delu prispevka so predstavljeni izsledki analize, izvedene v magistrskem delu. Izhodišče analize so bili angleški večbesedni glagoli z desetimi glagolskimi sestavinami, ki se povezujejo z visokim številom predložnih in prislovnih členic ter z njimi tvorijo izrazito večpomenske lekseme, njihove slovenske ustreznice pa so bile nato predmet razvrščanja v različne skupine, ki predstavljajo tipe slovenskih ustreznih angleških večbesednih glagolov. Analiza je bila izvedena slovarsko, in sicer so bili angleški večbesedni glagoli vzeti iz slovarja *Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs*, slovenske ustreznice pa iz *Velikega angleško-slovenskega slovarja Oxford*. Tu bodo predstavljene večje in za našo obravnavo pomembnejše vrste slovenskih ustreznic, za vsako izmed teh pa bo navedenih nekaj primerov.

4.1 Slovenske ustreznice angleških večbesednih glagolov v izolaciji in kontekstu

Preden si ogledamo posamezne tipe slovenskih ustreznih angleških večbesednih glagolov, je treba opozoriti na razliko med slovarskimi in kontekstualnimi ustreznicami. Pri prvih gre za ustreznice, ki so ob slovarskem geslu (tj. angleškem večbesednem glagolu) ponujene kot prevod, pri drugih pa za prevod istega glagola znotraj ilustrativnega gradiva (tj. konteksta). Ponavadi gre za eno in isto ustreznico, v več primerih pa se je izkazalo, da *Veliki angleško-slovenski slovar Oxford* v primeru rabe angleški glagol prevede drugače kot v izolaciji oziroma zunaj konteksta.

Tako na primer za enega izmed pomenov glagola *break down* angleško-slovenski slovar navaja glagola *premagati* in *odpraviti* kot slovarski ustreznici, v ilustrativnem gradivu pa isti glagol v istem pomenu prevede z glagolom *izkoreniniti* (*it's very difficult to break down the prejudices about foreigners – predsodke o tujcih je zelo težko izkoreniniti*). Enako lahko opazimo pri enem izmed pomenov glagola *break out*, za katerega je navedena slovarska ustreznica *pojavit se*, v primerih rabe pa se pojavi glagola *dobiti* (*to break out in a rash – dobiti izpuščaje*) in *obliti* (*he broke out in a sweat – pot ga je obli*). Vidimo lahko, da (vsaj v primeru z glagolom *break out*) kontekstualni ustreznici (tako kot slovarska ustreznica) ustrezata pomenu angleškega glagola, hkrati pa se prilagajata samostalniku, ki stoji pred oziroma za njima (*pot* oziroma *izpuščaje*). Gre namreč za različne leksikalne kolokacije – v angleščini se tako samostalnik *rash* kot samostalnik *sweat* rabita z glagolom *break out*, medtem ko v slovenščini glagol *pojavit se*, rabljen skupaj s tema samostalnika (sploh v primeru s samostalnikom *pot*), ne zveni najbolj »naravno« oziroma »idiomatično«.

Tovrsten prikaz prevedkov za uporabnika slovarja, ki se angleškega jezika začenja učiti, ni najbolj »prijazen«, tistim, ki se z jezikom (profesionalno ali neprofesionalno) ukvarjajo že dalj časa, pa potrjuje, da je pri iskanju (slovenskih) prevodov angleških večbesednih glagolov treba upoštevati tudi sobesedilo in jezikovne specifičnosti jezika, v katerega prevajamo.

4.2 Slovenske ustreznice angleških večbesednih glagolov⁵

Slovenske ustreznice angleških večbesednih glagolov lahko v grobem razdelimo v dve večji skupini, in sicer na glagolske in neglagolske ustreznice. Prve zajemajo prevode, ki so besednovrstno gledano glagoli (sem sodijo tudi zveze glagolov in členic, torej večbesedni glagoli), druge pa obsegajo prevode, ki ne sodijo v besedno vrsto glagola oziroma so enote, večje od glagola, npr. frazeološke enote.

Med glagolskimi ustreznici lahko najdemo netvorjene, sestavljene in večbesedne glagole, med neglagolskimi ustreznici pa (ne)stalne besedne zveze, frazeološke enote, izpust oziroma elipso in besedne vrste, ki niso glagol. Na meji med glagolskimi in neglagolskimi ustreznici obstaja še kategorija posebnih primerov, za katere je težje jasno določiti, ali sodijo med večbesedne glagole ali proste besedne zveze.

4.2.1 Sestavljeni glagoli

Velik del slovenskih ustreznice angleških večbesednih glagolov so sestavljeni glagoli,⁶ ki jih lahko razdelimo v več skupin glede na (ne)ujemanje glagolske osnove in predpone slovenskih glagolov z glagolsko sestavino in členico angleških večbesednih glagolov, katerih ustreznice so.

Nekateri glagoli se ujemajo v obeh delih, torej se glagolska osnova slovenskega sestavljenega glagola ujema z glagolsko sestavino angleškega večbesednega glagola, glagolska predpona slovenskega sestavljenega glagola pa se ujema s členico angleškega večbesednega glagola, npr. *fall apart* – *razpasti* (*fall* – *-pasti*, *apart* – *raz-*), *cut out* – *izrezati* (*cut* – *-rezati*, *out* – *-iz*) ter *give in* – *vdati se* (*give* – *-dati se*, *in* – *v-*). V drugih primerih se ujemanje pojavlja le v enem delu, ali med členico angleškega glagola in predpono slovenskega glagola, npr. *get in* – *vstopiti* (*in* – *v-*) in *fall behind* – *zaostati* (*behind* – *za-*), ali pa med glagolsko sestavino angleškega glagola in glagolsko osnova slovenskega glagola, npr. *break down* – *zlomiti se* (*break* – *lomiti se*) in *fall away* – *upasti* (*fall* – *-pasti*). Takšna ujemanja so se sicer izkazala za bolj sporadična in kot taka nepredvidljiva.

⁵ V nadaljevanju so navedeni primeri angleških večbesednih glagolov le v enem izmed (praviloma) mnogih pomenov, ki jih sicer imajo, zato so ob njih večinoma zapisane slovenske ustreznice, ki ustrezajo le enemu izmed več pomenov. Izbrani so torej tisti pomeni posameznih angleških glagolov, katerih tipi slovenske ustreznice so obravnavani.

⁶ Ker ne gre za besedotvorno ali etimološko razlaganje glagolov, je v povezavi s sestavljenimi glagoli rabljen le izraz glagolska predpona, ne pa predponsko obrazilo.

4.2.2 Večbesedni glagoli

Kot izhodišče analize so bili vzeti angleški večbesedni glagoli, opredeljeni kot zveze glagola in predložne ali prislovne členice, zato so bili tudi v kategorijo večbesednih glagolov kot slovenskih ustreznic uvrščene tovrstne zveze, pri čemer je bil *se* prištet h glagolski osnovi, torej ni bil razumljen kot sestavina, ki tvori večbesedni glagol.⁷

Poudariti je treba še, da se je pri analizi slovenskih ustreznic, ki so večbesedni glagoli, poleg predložnih glagolov (tj. zveze glagola in predloga, npr. *call for* – [*kdo*] *priti po* [*koga/kaj*]), ki so v pregledani slovenistični literaturi večkrat izpostavljeni, pokazalo, da obstajajo tudi prislovni glagoli (tj. zveze glagola in prislova, npr. *come along* – [*kdo*] *iti zraven*), ki pa v literaturi niso opredeljeni kot posebna skupina. Obe skupini slovenskih ustreznic, ki so večbesedni glagoli, lahko razdelimo še naprej, in sicer glede na to, kakšna je pomenska povezanost glagolske sestavine in členice.

Pomensko težišče večbesednega glagola je lahko na glagolski sestavini, npr. *call up* – [*kaj*] *spominjati na* [*kaj*] in *cut out* – [*kdo*] *prenehati s* [*čim*], pri čemer je členica slovnični kolokator glagola: glagol *spominjati se* veže s predlogom *na* in glagol *prenehati s* predlogom *s*, vendar predloga *k* zvezi ne doprinašata pomena, torej gre za slovnično kolokacijo (pogosto sopojavitev glagola in predloga). Možno je tudi, da pomen zveze izhaja iz členice, npr. pri *get out* – [*kdo*] *spraviti* [*kaj*] *stran*. V tem primeru zvezi daje pomen prislovna členica *stran*, kar dokazuje tudi sopomenski enobesedni glagol *odstraniti* z istim prislovom kot podstavo.

V nekaterih primerih pomen zveze izhaja iz obeh sestavin, tako glagola kot členice, torej je pomen večbesednega glagola transparenten, saj je vsota obeh njegovih sestavin. Tak primer sta *call for* – [*kdo*] *priti po* [*koga/kaj*] in *give back* – [*kdo*] *dati* [*kaj*] *nazaj*. Glagol *dati* in prislovna členica *nazaj* skupaj tvorita pomen, ki ga zajame sopomenski enobesedni glagol *vrniti* (*give me my book back!* – *vrni mi knjigo!*), pomen, ki ga skupaj tvorita glagol *priti* in predložna členica *po*, pa lahko najdemo pri enobesednih glagolih *dvigniti* in *pobrati* (*the parcel was called for immediately* – *paket so takoj dvignili*).

V četrti pomenski kategoriji na podlagi poznavanja pomenov posameznih sestavin večbesednega glagola ne moremo ugotoviti pomena pomenske enote kot celote,

⁷ Poudariti je treba, da je *se*, ki se pojavlja ob glagolu, sicer veliko kompleksnejši. Opredelili bi ga lahko vsaj na tri načine: 1) povratni osebni zaimsek, ki ima vlogo predmeta, ki ga lahko nadomestimo z drugim osebnim zaimkom (npr. *navdušiti* – [*kdo*] *navdušiti* [*se/ga*] [*za kaj*], *za* je slovnični kolokator glagola *navdušiti*); 2) prosti glagolski morfem, ki ga ni možno zamenjati (*zaljubiti se* – [*kdo*] *zaljubiti se* [*v koga*], *v* je slovnični kolokator glagola *zaljubiti se*); 3) eden od dveh prostih glagolskih morfemov (drugi je ali predložni, npr. [*kdo*] *zanesti se na* [*koga/kaj*] – v pomenu, ki ga ima glagolska zveza *zanesti se na* sta obe neglagolski sestavini obvezni, sicer pomen in struktura ne bi bila popolna, ali prislovni, npr. [*kdo*] *dati se dol* [*s kom*] – *dati se dol* je večbesedni glagol, njegov slovnični kolokator pa je predlog *z*).

torej gre za pomensko nepredvidljive oziroma netransparentne zveze. Tak primer je *get through* – [kaj] *iti skozi*, za katerega SSKJ² navaja, da »izraža uspešen, pozitiven potek, konec glagolskega dejanja«.

Podobno kot pri sestavljenih glagolih lahko tudi ustreznice, ki so večbesedni glagoli, primerjamo z angleškimi glagoli, in sicer glagolsko sestavino slovenskega in angleškega večbesednega glagola ter slovensko in angleško členico. Vidimo lahko, da se v nekaterih primerih ujemata oba dela, npr. pri *give back* – [kdo] *dati [kaj] nazaj* (*give* – *dati*, *back* – *nazaj*). Vendar pa moramo paziti, da nas površinsko ujemanje ne zavede, saj se lahko pomena angleškega in slovenskega glagola razlikujeta, torej gre za t. i. lažna prijatelja, npr. *fall out* ‚spreti se‘ – *pasti ven* ‚zelo se razjeziti‘ in *give out* ‚razdeliti, zmanjkati‘ – *dati ven* ‚izraziti čustva‘.

4.2.3 (Ne)stalne besedne zveze

Tudi pri ustreznicah angleških večbesednih glagolov, ki so besednozvezne, bi lahko opredelili več skupin. V prvo sodijo tiste, ki kot pomenski približek angleškega glagola vsebujejo pomensko manj specifično sestavino, zato potrebujejo še dodatno sestavino, ki prvi natančneje določi pomen. Tako skupaj v besedni zvezi predstavljata pravo ustreznico angleškega večbesednega glagola.

V primeru *break up* – [kdo/kaj] *končati pouk* v slovenščini nimamo tako specifičnega glagola, ki bi izražal »zaključek pouka pred počitnicami«. Pomensko se temu angleškemu glagolu približa slovenski glagol *končati*, da pa bi bil popolna ustreznica, poleg sebe potrebuje še sestavino, ki natančneje določi, kaj točno se konča, zato je del ustreznice tudi samostalniček *pouk*. Enako je pri glagolu *come back* – [kaj] *postati spet popularno*, pri katerem sta glagolu dodani dve sestavini, in sicer pridevnik *popularno* in prislov *spet*.

Poleg primerov, ki jih je treba prevajati z besedno zvezo, saj tako pomensko specifičnega glagola v slovenščini nimamo, se pojavljajo tudi primeri, ki jih je v slovenščino možno prevesti z glagolom, a poleg glagolske ustreznice angleško-slovenski slovar navaja tudi besednozvezne, ki vsebujejo pomensko manj specifični glagol in natančneje določujočo sestavino, npr. *cut across* – [kaj] *biti v nasprotju s* [čim] (= *kršiti*), *call for* – [kdo] *priti [koga] iskat* (= *pobrati*, *dvigniti*) in *get into* – [kdo] *začeti se ukvarjati s* [čim] (= *lotiti se*). Pri prvi zvezi je pomensko določujoča sestavina predložna besedna zveza *v nasprotju*, pri drugi namenilnik *iskat*,⁸ pri tretji pa fazni glagol *začeti*.

V *Velikem angleško-slovenskem slovarju Oxford* se pojavljajo tudi besednozvezne ustreznice, ki pravzaprav vsebujejo pomensko dovolj specifičen glagol, da bi

⁸ Ta tip zveze bi lahko prav tako uvrstili med večbesedne glagole, le da ne med tiste, ki sestojijo iz glagola in predložne oziroma prislovne členice, temveč med tiste, v katerih glagolski sestavini sledi drug glagol, npr. [kdo] *dati [komu] misliti*.

lahko sam bil ustreznica angleškemu glagolu, vendar je kljub temu poleg njega navedena še dodatna sestavina, npr. *break up* – [kdo] *razlomiti* [kaj] *na koščke*, pri čemer že sam glagol *razlomiti*, tako kot angleški *break up*, v svoji pomenski strukturi implicira »lomljenje na več delov«. Tako je tudi pri *fall over* – [kdo] *pasti na tla* oziroma [kdo] *pasti po tleh*, saj že sam glagol *pasti* implicira, kar izraža predložna zveza *po tleh*, in pri *give away* – [kdo] *dati* [komu] [kaj] *zastonj*, saj glagol *dati* že zajema pomen prislova *zastonj*. Vse te izraze je možno obravnavanim glagolom dodati, da dosežemo poudarek posameznih semov glagola.

Omeniti velja še besednozvezne ustreznice, ki so kot take navedene zaradi različnih leksikalnih kolokacij v slovenščini, kar je bilo že prej nakazano s primerom *to break out in a rash/sweat*. Ker se v nekaterih primerih v angleščini isti glagol družljivostno povezuje z več različnimi samostalniki, v slovenščini pa se ti isti samostalniki ne rabijo z istim glagolom ali pa se lahko rabijo z več kot enim samim, angleško-slovenski slovar kot ustreznice navaja besedne zveze, torej glagol in samostalnik, ki se v slovenščini tipično sopojavljata, npr. *cut off* – [kdo] *ukiniti dobavo* oziroma [kdo] *ustaviti dobavo*.

4.2.4 Frazološka enota, druga besedna vrsta in elipsa

V nekaterih primerih so angleški večbesedni glagoli v *Velikem angleško-slovenskem slovarju Oxford* prevedeni tudi kot frazeološke enote. Ena izmed možnih razlag, zakaj je tako, bi lahko poleg prilagajanja prevoda slovenskemu jeziku bila ta, da so (vsaj nekateri) večbesedni glagoli že sami po sebi frazeološki. Primeri tovrstnih ustreznice, ki sicer niso edine možne, so *break down* – [kaj] *pasti v vodo*, *fall on* – [kaj] *pasti* [komu] *na rame* in *get back* – [kdo] *vrniti* [komu] *milo za drago*.

Pojavljajo se tudi primeri, ko so angleški glagoli prevedeni z drugo besedno vrsto, in sicer z medmetom oziroma medmetno rabo glagola (npr. *come on* – *daj!*, *dajmo!*), samostalnikom (izvorni glagol je skozi prevod postal samostalnik, npr. *come up* – *vzhod*: *it was great watching the sun come up* – *čudovito je bilo opazovati sončni vzhod*) in prislovom (prevod je bil prilagojen ciljnemu jeziku, npr. *fall out* – *prosto*: *fall out!* – [povelje] *prosto!*), ali pa kar z izpustom oziroma elipso, ki je lahko delna (izpuščen je glagolski del, npr. *get out* – *ven*: *you should get out more and meet people* – *večkrat bi moral ven in se dobiti z ljudmi*) ali popolna (večbesedni glagol ni preveden, npr. *come round* – X: *by the time Christmas comes round* – *do božiča*).

4.2.5 Posebni primeri

Razlog, da so nekatere ustreznice razvrščene v kategorijo posebnih primerov, je, da je razločevanje med predložnim predmetom (gre za večbesedni glagol, ki mu sledi samostalnik oziroma samostalniška besedna zveza) in prislovnim določilom

(gre za enobesedni glagol, ki mu sledi predložna besedna zveza ali prislov) včasih zahtevno. Torej gre tudi za vprašanje, ali predlog oziroma prislov pomensko in skladenjsko povezati z glagolom ali (v primeru predloga) s sledečim samostalnikom oziroma samostalniško besedno zvezo. Obstajajo že prej omenjeni preizkusi oziroma kriteriji, ki nam pri odločanju, ali gre za eno ali drugo strukturo, lahko pomagajo, vendar pa niso stoodstotno zanesljivi.

Do tovrstnega precepa pridemo npr. pri ustreznici *call on* – [kdo] *oglasiti se pri* [kom]/[kdo] *oglasiti se* [pri kom], pri kateri lahko uporabimo tako prislovnodoločilno vprašalnico *kje se kdo oglasi?* kot tudi vprašalnico za predmet *pri kom se kdo oglasi?*, torej je možno to ustreznico opredeliti kot večbesedni glagol (zveza glagola in členice, ki ji sledi samostalniik oziroma samostalniška besedna zveza) in hkrati besedno zvezo (glagol, ki mu sledi predložna besedna zveza). Enak primer je tudi ustreznica *do for* – [kdo] *služiti pri* [kom]/[kdo] *služiti* [pri kom]. Zdi se, da je odločitev, ali gre za predložni predmet oziroma za prislovno določilo kraja, odvisna od tega, čemu govorec daje poudarek. Če je pomembnejše, kje se nekdo oglasi oziroma kje nekdo služi, potem gre za prislovno določilo oziroma za glagol, ki mu sledi predložna besedna zveza, če pa je poudarek na tistem, pri komer se je nekdo oglašil oziroma pri komer nekdo služi, potem gre za predložni predmet oziroma zvezo glagola in členice, ki ji sledi samostalniik oziroma samostalniška besedna zveza.

Podobno je pri ustreznica *come between* – [kaj] *priti med* [koga]/[kaj] *priti* [med koga] in *get into* – [kdo] *znajti se v* [čem]/[kdo] *znajti se* [v čem], le da tu pri razlikovanju med predložnim predmetom in prislovnim določilom kraja ne gre za govorcev poudarek, temveč za to, ali samostalniik, ki sledi predlogu, zaznamuje nekaj konkretnega ali abstraktnega. Če nekaj dobesedno pride med dve ali več oseb, npr. */.../ saj bo prišlo med vas nekaj veselja iz otroških dni.* (Gigafida 2.0), oziroma če se nekdo znajde na nekem konkretnem kraju, npr. *Znajdemo se v obokani kletni dvorani /.../* (Gigafida 2.0), gre za prislovno določilo kraja, če pa je raba nekoliko metaforična, torej se nekdo znajde, recimo, v dilemi, npr. *Znajde se v moralni dilemi med /.../* (Gigafida 2.0), oziroma nekaj povzroči razdor odnosa dveh ali več oseb, npr. *Nekaj hudega je moralo priti med vaju /.../* (Gigafida 2.0), pa gre za predložni predmet.

Pri razločevanju se je možno opreti tudi na dejstvo, ali ima neka kombinacija glagola in predloga oziroma prislova enobesedno glagolsko sopomenko ali ne. Če jo ima, je to dober pokazatelj, da gre za večbesedni glagol, če je nima, pa gre lahko za prosto zvezo glagola in predloga oziroma prislova. Pri tem je potrebno ponovno poudariti, da nimajo vsi večbesedni glagoli enobesednih glagolskih sopomenk. Pri ustreznica *cast away* – [kdo] *vreči* [kaj] *stran* in *fall back* – [kdo] *stopiti nazaj* se zastavlja vprašanje, ali sta besedi *stran* in *nazaj* prislova, ki opravljata stavčnočlensko funkcijo prislovnega določila, ali prislovni členici, ki sta del večbesednega glagola. Če besedi zaznamujeta konkreten kraj, torej »metanje proč od sebe« in »stopanje v vzratni smeri« (ne nujno z namenom umikanja), gre za prislova, če

pa skupaj s svojima glagoloma tvorita pomen, ki ju imata enobesedna glagola *zavreči* in *odmakniti se*, torej ne opredeljujeta konkretne smeri glagolskega dejanja, pa gre za prislovni členici.

5 Zaključek

Večbesedni glagoli so jezikovni pojav, ki ga različni jezikoslovci različno opredeljujejo, zaradi česar se pojavlja tudi veliko število terminov, ki ta pojav poimenujejo in ki so včasih podobni ali isti kot termini, ki sicer poimenujejo povsem drug jezikovni pojav. Tako v angleščini kot v slovenščini je ta tip glagolov težko povsem zamejiti od drugih, podobnih jezikovnih pojavov, kot je zveza glagola in predloga, ki ima skupaj s sledečo samostalniško besedno zvezo v stavku vlogo prislovnega določila, ali zveza glagola in prislova, saj kriteriji, ki služijo kot način za razlikovanje med temi strukturami, nikoli niso povsem zanesljivi. Prav tako so večbesedni glagoli zanimivi tudi s pomenskega vidika, saj je njihov pomen lahko povsem transparenten, torej je vsota posameznih sestavin, lahko je pomensko težišče le na členici ali pa je le na glagolskem delu, členica pa je slovnični kolokator, ki ga izbere glagol, možno pa je tudi, da pomena večbesednega glagola ni moč razbrati na podlagi poznavanja pomenov njegovih posameznih sestavin, torej je pomen povsem netransparenten.

S prevodnega vidika so večbesedni glagoli prav tako zapleteni, saj prevajanje zahteva ne samo poznavanje pomenov in prevedkov teh jezikovnih enot, temveč tudi njihovo prilagajanje ciljnemu jeziku in kontekstu besedila. Težavni pa so tudi za govorce, ki se angleščine učijo. To prav tako velja za govorce slovenščine kot maternega jezika. Poleg skladenjskih in pomenskih specifik je zahtevnost učenja tega tipa angleških glagolov v tem, da se zdi, da ni mogoče postaviti pravila, ki bi opredeljevalo, s katerim glagolom in katero glagolsko predpono ali členico se glagolska sestavina in členica angleškega večbesednega glagola prevaja v slovenščino. Poleg tega je mogoče tudi to, da poleg dveh parov angleško-slovenskih lažnih prijateljev, ki sta večbesedna glagola, obstajajo še drugi.

Viri

Gigařida 2.0 = *Korpus pisne standardne slovenščine Gigařida 2.0*: <https://viri.cjvt.si/gigařida/>. (Dostop 29. 4. 2024.)

Krek, Simon (ur.), 2005: *Veliki angleřko-slovenski slovar Oxford A–K*. Ljubljana: DZS.

Sinclair, John (ur.), 1990: *Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs*. London in Glasgow: Williams Collins Sons & Co Ltd.

SSKJ = *Slovar slovenskega knjiřnega jezika*: www.fran.si. (Dostop 29. 4. 2024.)

SSKJ² = *Slovar slovenskega knjiřnega jezika: druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*: www.fran.si. (Dostop 29. 4. 2024.)

Literatura

- Aarts, Bas, Chalker, Sylvia in Weiner, Edmund, 2014: *The Oxford Dictionary of English Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Bolinger, Dwight, 1971: *The Phrasal Verb in English*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Elenbaas, Arjan, 2007: *The Synchronic and Diachronic Syntax of the English Verb-Particle Combination*. Utrecht: LOT.
- Fraser, Bruce, 1976: *The Verb-Particle Combination in English*. New York, San Francisco, London: Academic Press.
- Gantar, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini – korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Jackendoff, Ray, 2002: English particle constructions, the lexicon, and the autonomy of syntax. Dehé, Nicole, Jackendoff, Ray, McIntyre, Andrew in Urban, Silke (ur.): *Verb-particle explorations*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 67– 94. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110902341.67>.
- Jesenovec, France, 1944: Pomenske funkcije slovenskih členic: odlomek iz razprave o slovenskem modu. Velikonja, Narte, Borko, Božidar, Debeljak, Tine in Simčič, Zorko (ur.): *Zbornik Zimske pomoči*. Ljubljana: Zimska pomoč. 529–536.
- Kržišnik, Erika, 1994: *Slovenski glagolski frazemi: ob primeru frazemov govorenja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Quirk, Randolph, Greenbaum, Sidney, Leech, Geoffrey in Svartvik, Jan, 1985: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. New York: Longman Group Limited.
- Rodríguez-Puente, Paula, 2019: *The English Phrasal Verb, 1650–Present: History, Stylistic Drifts, and Lexicalisation*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316182147>.
- Sinclair, John in Moon, Rosamund, 1990: Foreword. *Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs*. London in Glasgow: Williams Collins Sons & Co Ltd. iv–vi.
- Šekli, Matej, 2016a: Frazni glagoli v rezijanskem narečju slovenščine. *Annales, Series historia et sociologia* 26/4. 689–698.
- Šekli, Matej, 2016b: Pomeni glagolskih predpon v slovenščini. *Filološke studije* 14/1. 273–278.
- Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Vidovič Muha, Ada, 1998: Pomenski preplet glagolov imeti in biti – njuna jezikovnosistemska stilistika. *Slavistična revija* 46/4. 293–323.
- Žele, Andreja, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu)*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Žele, Andreja, 2002: Prostemorfološki glagoli kot slovna gesla. *Jezikoslovni zapiski* 8/1. 95–108. DOI: <https://doi.org/10.3986/jz.v8i1.2634>.

Žele, Andreja, 2003: *Glagolska vezljivost: iz teorije v slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.

Žele, Andreja, 2008: Uvod. Žele, Andreja: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: Založba ZRC. 7–46.

Žele, Andreja, 2010: Na meji med vezljivostjo in (obvezno) družljivostjo. *Jezikoslovni zapiski* 16/1. 67–83. DOI: <https://doi.org/10.3986/jz.v16i1.2393>.

Žele, Andreja, 2011: Skladenjske posebnosti slovenščine v razmerjih glagol – vezljivost – stavčni vzorec. *Slavia Centralis* 4/1. 48–68.

SLOVENSKI PRAVNI JEZIK: VPLIV DRUGIH JEZIKOV IN PRAVNIH SISTEMOV NA TERMINOLOGIJO, POSEBEJ OB VSTOPU SLOVENIJE V EU¹

Kot izhaja iz številnih virov, ima slovenski pravni jezik globoke korenine, ki segajo v zgodnji srednji vek, ko je v večini celinskih držav še prevladovala latinščina, kar je stoletja upočasnilo razvoj drugih jezikov, vključno s pravnimi jeziki. Namen prispevka je na kratko predstaviti dolgo zgodovino slovenskega pravnega jezika in njegovo nenehno evolucijo zaradi vpliva drugih jezikov in različnih pravnih sistemov, ki so delovali na ozemlju današnje Slovenije in bili obravnavani kot referenca ali model za izpolnitev slovenskega pravnega sistema. Preučuje se zlasti vpliv prava Evropske unije na slovenski pravni jezik in terminologijo. Izkaže se, da se je slovenski pravni jezik, tako kot drugi evropski pravni jeziki, z vstopom v EU še dodatno obogatil. Dejanska uvedba prava EU v posameznih državah, v našem konkretnem primeru v Sloveniji, vpliva na razširitev slovenskega pravnega jezika in terminologije, tudi v primerih, ko se terminologija EU razlikuje od tiste, ki se uporablja v slovenskem pravnem redu.

Ključne besede: slovenski pravni jezik, pravna terminologija, pravni sistem, pravo Evropske unije, prevajanje pravnih besedil

Slovenian Legal Language: The Influence of Other Languages and Legal Systems on Terminology with an Emphasis on Slovenia's Entry into the EU

Many sources show that Slovenian legal language has deep roots. These date back to the early Middle Ages, when Latin was still dominant in most continental European countries, and this slowed down the development of other languages, including legal languages, for centuries. This article briefly presents the long history of Slovenian legal language and its continuous evolution due to the influence of other languages and various legal systems that have operated in what is now Slovenia, and have been considered a reference or model for improving the Slovenian legal system. In particular, the influence of European Union law on Slovenian legal language and terminology is examined. It turns out that Slovenian legal language, like other European legal languages, has been further enriched by EU accession.

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0446, ki ga financira ARIS.

The actual introduction of EU law into individual countries – in this specific case, Slovenia – has had an impact on the expansion of Slovenian legal language and terminology, even in cases in which EU terminology differs from that used in the Slovenian legal system.

Keywords: Slovenian legal language, legal terminology, legal system, European Union law, translation of legal texts

1 Uvod

»**Ubi societas, ibi ius**« – kjer je družba, je tudi pravo. Pravo ureja vse oblike družbenega življenja in zahteva poseben jezik, to je pravni jezik. Kot kažejo številni viri, ima slovenski pravni jezik globoke korenine, ki segajo v zgodnji srednji vek. V tem času je v večini celinskih držav še prevladovala latinščina, kar je za stoletja upočasnilo razvoj drugih jezikov, vključno s pravnimi jeziki. Če drži, da je bilo prvo pravno besedilo v slovenščini zapisano šele v 16. stoletju, se zdi, da sta slovensko pravo in nenapisani slovenski pravni jezik nastala že v zgodnjem srednjem veku, ko so se stari Slovani naselili na območju Vzhodnih Alp. Kot navaja Škrubej (2002: 199), so bili Slovani, ki so se naselili na ozemlju Vzhodnih Alp v zgodnjem srednjem veku, organizirano ljudstvo, ki si je postavilo pravila v skladu z lastnim *ius gentis*. To pravo seveda še ni bilo pravni sistem v pravem pomenu besede, ki bi bil primerljiv z novodobnimi sistemi, temveč gre bolj za organizacijsko obliko družbe, ki je temeljila na spoštovanju tradicije, običajev in navad, v skladu s katerimi je potekala njihova družbena interakcija (Vilfan 1961: 23).

V prvem delu prispevka bomo na kratko predstavili dolgo zgodovino slovenskega pravnega jezika in njegovo nenehno evolucijo zaradi vpliva drugih jezikov in različnih pravnih sistemov, ki so delovali na ozemlju današnje Slovenije in so bili obravnavani kot referenca ali model za izpopolnitev slovenskega pravnega sistema.

V drugem delu se bomo osredotočili na vpliv, ki ga ima pravo Evropske unije na slovenski pravni jezik in na terminologijo, ki se je pojavila z vstopom Slovenije v Evropsko unijo. Predvidevamo, da se je slovenski pravni jezik, tako kot drugi evropski pravni jeziki, z vstopom v EU še dodatno obogatil. Uvedba prava EU v Sloveniji je vplivala in vpliva na širjenje slovenskega pravnega jezika in terminologije, pri čemer se pojavlja tudi terminologija, ki se včasih razlikuje od tiste, ki se uporablja v slovenskem pravnem redu.

Ker se pravo EU prevaja v vse uradne jezike držav članic, so prevajalci in njihova dela ključnega pomena. Ti se morajo zateči k uporabi ustrezne pravne terminologije in izbirati med različnimi prevajalskimi strategijami, ki jih predlagajo znanstveniki oziroma strokovnjaki s tega področja. Obogatitev pravne terminologije, ki izhaja iz prava EU, po eni strani povečuje možnost prevajalčeve izbire terminologije, po drugi strani pa postavlja pred prevajalce dodatne izzive in zahteva vse večje znanje s področja primerjalnega prava.

2 Slovenski pravni jezik

2.1 Izvor slovenskega pravnega jezika

Različni viri neizpodbitno pričajo o daljnem izvoru in globokih koreninah slovenskega pravnega jezika. Če je res, da prvo zapisano pravno besedilo, tj. prevod *Gorskih bukev* Andreja Reclja v slovenščino, sega, kot bomo videli v nadaljevanju, šele v leto 1582, se zdi, da slovensko pravo in nenapisani slovenski pravni jezik izvirata že v zgodnjem srednjem veku, ko so se stari Slovani naselili na območju Vzhodnih Alp. Kot navaja Škrubej (2002: 199), so bili Slovani, ki so se naselili na ozemlju Vzhodnih Alp v zgodnjem srednjem veku, organizirano ljudstvo, ki si je postavilo pravila v skladu z lastnim *ius gentis*. To pravo seveda še ni bilo pravni sistem v pravem pomenu besede, ki bi bil primerljiv z novodobnimi sistemi, temveč gre bolj za organizacijsko obliko družbe, ki je temeljila na spoštovanju tradicije, običajev in navad, v skladu s katerimi je potekala njihova družbena interakcija (Vilfan 1961: 23).

V 5. stoletju n. št. so na ta ozemlja začeli vdirati Slovani, ki so se uprli nadvladi Bizantinskega cesarstva. Vpadi so postali intenzivnejši v obdobju vladavine cesarja Justinijana, ravno v času, ko je nastajal najobsežnejši zapis rimskega prava *Codex iuris civilis*. Nekateri bizantinski rokopisi iz tistega časa pričajo, da so Slovani, ki so se naselili na teh ozemljih, vzpostavili nekakšno organizirano družbeno ureditev, ki je temeljila na spoštovanju načel demokracije in svobode. Poleg tega pa se je pri njih že tedaj pojavljala sicer še preuranjena težnja po oblikovanju samostojne državne tvorbe (Škrubej 2002: 67).

Slovani so se na ozemlje Vzhodnih Alp, tj. na ozemlje današnje Slovenije, naselili konec 6. stoletja. V času vpadov in naseljevanja na omenjeno ozemlje so prišli v stik z različnimi ljudstvi, kot so Iliri in Rimljani, ter z njihovimi navadami in običaji na področju prava. Zato lahko domnevamo, da je pravo starih Slovanov prevzelo nekatere navade in običaje Ilirov ter nekatera načela rimskega prava.

Obdobje od naselitve Slovanov v 6. stoletju do priključitve ozemlja slovanskega ljudstva drugim državam v 9. in 10. stoletju se deli na dva dela. Za prvi del sta značilna plemenska družbena ureditev Slovanov in ustanovitev Karantanije, drugi del pa časovno sovpada z nastankom fevdalizma in družbene razslojenosti. Slovansko ljudstvo je bilo tako sprva razdeljeno na plemena, pravo pa je bilo sestavljeno iz pravil, po katerih je ljudstvo živelo in urejalo odnose v skupnosti. Med letoma 628 in 658 je tedanjim slovanskim prebivalcem na območju Srednje Evrope vladal kralj Samo (Dolinar in Knop 2003: 930). V 7. stoletju se je iz Samovega kraljestva razvila politična tvorba, imenovana Karantanija, ki v zgodovini slovenskega naroda zavzema izredno pomembno mesto, saj je bila najpomembnejša politična tvorba, v kateri so bili v določenem obdobju združeni vsi Slovenci (Dolinar in Knop 2003: 464). Knez Karantanije je bil vladar države, ljudje pa so živeli v različnih vaseh in vsaka vas je imela svojega župana. V 8. stoletju se je začelo družbeno

razslojevanje. Prebivalstvo Karantanije se je razdelilo na tri sloje: nižjemu sloju so pripadali sužnji in kmetje, višjemu lastniki posestev, na katerih so delali kmetje, lastniki sužnjev in kosezi (javni uradniki, sodniki, visoke civilne in vojaške oblasti itn.), najvišji sloj pa je sestavljalo plemstvo. Karantanski knez je imel vojaško in pozneje tudi sodno oblast. Karantanske kneze so do propada Karantanije leta 828 ustoličevali na Gosposvetškem polju, zatem pa so na Koroškem ustoličevali najprej suverene grofe Karantanske grofije, priključene frankovskemu kraljestvu, pozneje pa tudi koroške vojvode (Čepić in Granda 1979: 111–131).

Od 9. stoletja dalje je bilo ozemlje slovenskega ljudstva priključeno tujim državam. Navade in običaji slovanskih plemen so se združili z germanskim pravom, katerega učinke lahko zasledimo tudi v sodobnem slovenskem pravu. Leta 745 je Karantanija prišla pod Frankovsko oblast in med letoma 820 in 822 postala mejna grofija bavarskih grofov. Karantanci so se poskušali osvoboditi nadvlade Frankov, a neuspešno. Slovensko ljudstvo je tako izgubilo svoje predstavnike v vladajočem razredu, ki so jih večinoma nadomestili nemški grofje.

V skladu z zgoraj navedenimi dejstvi, kot poudarja Škrubej (2007: 253), je nenapisano pravo veljalo že več stoletij in ni bilo kodificirano pred 18. stoletjem, njegov obstoj pa ni nujno povezan z obstojem države (Kranjc 1998: 168). Primarni vir prava tistega časa je bila praksa sodišč. Pravna komunikacija je večinoma potekala v ustni obliki. Poleg tega velja poudariti, da so funkcijo sodnika pogosto opravljali ljudje, ki za to niso bili ustrezno izobraženi, in sicer vse do konca 18. stoletja, ko je cesar z dekretom določil, da se za sodnike zahteva primerna izobrazba (Škrubej 2007: 253).

Pomemben dokaz ne samo o obstoju, temveč tudi o pomembnosti slovenskega pravnega jezika se pojavi okrog leta 1000 (natančneje med letoma 972 in 1039) z znamenitimi *Brižinskimi spomeniki*, v katerih so pisno zabeleženi med drugim tudi termini, pravni instituti, pa tudi nekdanja poimenovanja javnopravnih institucij. Med zadnjimi, kot jasno navaja Škrubej (2002: 70–71), so npr. termini kot *oblast*, *gospod*, *kazen*, *rota*, *pravda* itn.²

2.2 Razvoj slovenskega pravnega jezika

Če za izhodišče vzamemo pravkar navedene podatke, pri tem pa izvzamemo nenapisano pravo ter številne delce besedil in pravne izraze, prisotne v *Brižinskih spomenikih* in drugih pomembnih virih (kot so *Stiški* ali *Kranjski rokopis*), lahko trdimo, da je prvo obsežnejše pravno besedilo v slovenskem jeziku prevod *Gorskih bukev*, ki ga je leta 1582 opravil Andrej Recelj.

Od takrat do leta 1848 se je slovenski pravni jezik razvijal zlasti preko prevodov tujih normativnih virov, zbirk in del s področja sodne prakse in teorije, zlasti iz

² Škrubej (2002: 83–87) navaja, da so *Brižinski spomeniki* glavni vir, iz katerega izhajajo najstarejši slovenski pravni izrazi.

latinščine, nemščine in francoščine (Jemec Tomazin 2009: 67–69). Posebej pomembno vlogo so imeli prevodi glavnih pravnih virov Habsburške monarhije iz nemščine v vse jezike monarhije (torej tudi v slovenščino), ki jih je naročila cesarica Marija Terezija (1740–1780). Številna pravna besedila so bila prevedena v slovenščino tudi v obdobju Ilirskih provinc (1809–1813), ko je v Ljubljani izhajalo uradno glasilo *Télégraphe officiel des Provinces Illyriennes*, v katerem so bile uradne objave v francoščini, nemščini in slovenščini. Toda o sistematičnem oblikovanju slovenskega pravnega jezika in pravne terminologije še ni mogoče govoriti, saj je, kot že omenjeno, ta novi jezik večinoma nastajal prek prevodov, v katerih je kot prevodna strategija prevladovalo poseganje po dobesednih prevodih in (terminoloških) kalkih, zaradi česar so bila besedila pogosto težko razumljiva in torej predmet kritik (Kocbek 2004).

Začetek sistematičnega razvoja slovenskega pravnega jezika in zlasti pravne terminologije sega v leto 1848, ko so s soglasjem avstrijskih oblasti v Ljubljani potekala prva predavanja s področja civilnega in kazenskega prava (Kocbek 2004: 107–108).

Od tega obdobja dalje se je slovenski pravni jezik vse bolj uveljavljal kot uradni jezik slovenskih skupnosti v civilnih in kazenskih postopkih. Pravzaprav so morali številni postopki (npr. zaslišanje obtoženca in prič) potekati tako v nemščini kot v slovenščini. Prav tako je bilo treba sodbe razglašati oziroma objavljati tudi v slovenščini (Kranjc 1998: 173–175).

Od takrat so se pravniki in pravni teoretiki – naj omenimo nekaj najuglednejših, kot so Miklošič, Cigale, Babnik itn. – posvečali prevajanju, tolmačenju in vključevanju slovenskega pravnega jezika. Prav tako so čutili veliko potrebo po modernizaciji pravne terminologije (Kranjc 1998: 171–174). Prva pravna terminologija je bila zbrana v *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs: Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separatausgabe* leta 1853 (Jemec Tomazin 2010: 111).

Za razvoj slovenske pravne znanosti in pravnega jezika sta bila zelo pomembna ustanovitve prve slovenske univerze leta 1919 in v njenem okviru tudi pravne fakultete, ki je takoj začela izdajati *Zbornik znanstvenih razprav*, vendar se niti ta niti *Slovenski pravnik*, ki je izhajal že prej, nista sistematično posvečala vprašanju slovenskega pravnega jezika.

Po prvi svetovni vojni in priključitvi h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je bil kot uradni jezik kraljevine določen srbsko-hrvaško-slovenski jezik. Kot ugotavlja Kranjc (1998: 176), je bil to vendarle pozitiven premik, ki je izboljšal položaj slovenskega jezika v primerjavi s preteklostjo. Slovenščina je bila namreč uradni jezik notranje državne uprave in notranjih pravosodnih organov, poleg tega pa tudi akademski jezik oziroma jezik, v katerem so potekala univerzitetna predavanja (Kranjc 1998: 176).

Po drugi svetovni vojni je ustanovitev federativne republike Jugoslavije prinesla nadaljnjo veliko spremembo, *in primis* političnega sistema, posledično pa tudi pomembne spremembe na področju prava, saj se je pravni sistem, ki se je vzpostavil in je bil v veljavi do tedaj, zlil s skupino socialističnih pravnih sistemov. Omenjene spremembe pa so se nedvomno odražale tudi v pravnem jeziku.

Leta 1974 je bila sprejeta ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije in Socialistične republike Slovenije. Zapisana je bila v več različnih jezikih, vključno s slovenskim, ki so si bili med seboj enakovredni. Z ustavo so določili in priznali obvezno rabo slovenskega jezika pred javnimi organi in drugimi institucijami v Sloveniji.

Novi sistem, vzpostavljen po letu 1945, je torej v slovenski pravni jezik in terminologijo vnesel korenite spremembe, ki so izvirale iz preoblikovanja družbenega in pravnega sistema. Ob tem pa sta pomembno vlogo igrali tudi jezikovna čistost in ustreznost pravnih konceptov, kar je pripeljalo do ponovnega pretresa obstoječega terminološkega inventarja (Kocbek 2004: 113–115).

2.3 Osamosvojitve Slovenije in slovenski pravni jezik

Leta 1991 je Slovenija razglasila neodvisnost in (prvič) kot suverena država oblikovala lastno ustavo, ki je bila primarni pravni vir, iz katerega izhajajo vsi ostali pravni viri v slovenščini. Izoblikoval se je izvirni in avtonomni pravni sistem z lastnimi značilnostmi, ki so imele odločilno vlogo tudi pri razvoju pravnega jezika.

S sprejetjem ustave decembra 1991 je Slovenija postala polnopravna članica držav tako imenovanega zahodnega sveta. Pozneje se je ta vloga še okrepila z vstopom v Nato in Evropsko unijo. Vse to je zahtevalo prilagajanje notranje zakonodaje in njeno postopno usklajevanje s temeljnimi načeli, ki veljajo v zahodnih državah, pristopanje k mednarodnim pogodbam in konvencijam ter sprejemanje tujih pravnih norm (zlasti po vstopu v EU – pomislimo na evropske uredbe, ki po sprejetju v Evropskem svetu in Evropskem parlamentu neposredno stopijo v veljavo v vseh članicah EU).

Sledile so seveda velike spremembe, tudi v slovenskem pravnem jeziku. Na prvem mestu je s sprejetjem nove zakonodaje bilo treba nujno uvesti nove termine in pojme (z novimi definicijami) ter prilagoditi pravni jezik. Za nekatera področja ali segmente so se ponovno uveljavili stari slovenski termini, kot npr. za pojme s področja prava družb (ki so bili v času med 1945 in 1991 opuščeni in so bili ponovno uvedeni), kot so *družba*, *delnice* itn.

Vstopu Slovenije v EU in Nato je torej sledilo celovito in zahtevno jezikovno in terminološko delo, saj je bilo treba prevesti evropsko zakonodajo in celoten korpus Natovih dokumentov.

Leta 2004, ko je Slovenija postala polnopravna članica Evropske unije, je s tem prevzela tudi pravni red EU. Dejstvo je, da je pravo EU nadnacionalno pravo, ki velja v vseh državah članicah EU. Je enotno ter v celoti veljavno v vsej EU, pravni red posamezne države članice pa ga ne more razveljaviti.

Tako je tudi prevzem pravnega reda EU pomembno vplival na slovenski pravni jezik, ki je prek prevodov prejemal nove termine in izraze iz drugih uradnih jezikov EU, zlasti iz angleščine in francoščine.

Od avgusta 2000 je javno dostopna terminološka baza Evroterm, ki se dnevno posodablja in tako prispeva k enotni rabi terminologije EU. Evroterm je sestavni del Evrokorpora, s katerim je mogoče iskati izraze v izvirnih besedilih in vzporednih prevodih. Od leta 2004 je dostopen še en pomemben terminološki vir, zlasti z vidika slovenske različice zakonodaje EU, to je terminološka zbirka IATE (Interactive Terminology for Europe), ki se skozi leta nenehno razvija in posodablja. Nova različica IATE je na voljo od 7. novembra 2018.

Izjemno pomembno nalogo na področju pravne terminologije opravlja Terminološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU s številnimi obsežnimi projekti in objavami (Paolucci 2021: 71), med katere sodi tudi *Pravni terminološki slovar*, katerega sodobna izdaja je izšla leta 2018. Gre za zelo pomembno delo strokovnjakov na tem področju, ki z več kot 10.000 termini prikazuje pojmovni svet sodobnega slovenskega prava, in sicer tako slovenske pravne znanosti, pravne prakse kot pravne norme (zlasti zakonodaje) po letu 1991 (Dugar idr. 2018: 16–17).

V zadnjih letih je bilo objavljenih tudi več znanstvenih del o terminologiji EU, med najpomembnejšimi bi omenil monografiji *Med jasnostjo in nedoločenostjo: Pravna terminologija v zgodovini, teoriji in praksi*, ki so jo uredili Mateja Jemec Tomazin, Katja Škrubej in Grega Strban, ter *Terminologija v Evropski uniji*, ki jo je napisala Tanja Fajfar.

3 Vpliv drugih jezikov na slovenski pravni jezik

Kot smo omenili, se je slovenski pravni jezik sistematično razvijal že od druge polovice 19. stoletja. Pri sprejemanju pravnih pojmov in terminov je imelo pomembno vlogo tudi prevajanje iz drugih jezikov.

Številni slovenski izrazi, kot so *predpis* (nem. *Vorschrift*), *pravni posel* (nem. *Rechtsgeschäft*), *izjava volje* (nem. *Willenserklärung*), izhajajo iz nemškega pravne terminologije, kar je mogoče pripisati dolgemu obdobju nadvlade Habsburžanov, ko je bilo treba nenehno prevajati pravna besedila iz glavnega jezika monarhije (Kocbek 2004).

Pomemben vpliv je imela nedvomno latinščina. V slovenskem pravnem jeziku najdemo veliko latinskih izrazov (*causa, bona fides, sui generis*), kalkov latinskega izvora (*kodeks, derogacija*), pa tudi latinskih izrekov, kot je »pacta sunt servanda« (Mattila 2006: 136–158). Latinski termini imajo praviloma slovenske ustreznice (Fajfar 2017: 76), ker zakonodajalec potrebuje termine v svojem jeziku, tj. v slovenskem (v našem primeru). Latinski pravni termini so pogostejši v besedilih pravne znanosti, v katerih delujejo kot stilistično sredstvo, z njimi naj se bi dosegla večja verodostojnost besedila (Mattila 2006: 136–137).

Poleg tega je na slovenski pravni jezik pozneje vplival tudi srbohrvaški jezik. Nekateri termini, ki izhajajo iz tega jezika, npr. *zaključek, prekiniti ali tajnost (podatkov)*, so se ohranili tudi v sodobnem slovenskem pravnem jeziku (Kocbek 2011).

Od začetka dvajsetega stoletja so se v slovenskem pravnem jeziku, podobno kot v drugih jezikih, začeli vse pogostejše pojavljati številni termini, prevzeti iz angleščine, npr. *leader, manager, hearing, privacy, impeachment, dumping, leasing, franchising, forfeiting*. Številni termini so bili prevedeni oziroma kalkirani, in sicer ne samo s strani zakonodajalca, temveč tudi pravne teorije in prakse; spet drugi pa so, kljub številnim prizadevanjem, da bi ta proces omejili, ostali kot citatni termini.

Poleg tega je z vstopom v EU in zaradi prevajanja evropske zakonodaje slovenski pravni jezik prevzel še veliko besedja (kalke, neologizme ipd.), med katerim najdemo npr. poimenovanja različnih institucij EU, kot sta Evropska komisija ali Evropski parlament, ali določene termine, npr. *acquis communautaire, direktiva, enotni trg* idr.³

Kot je bilo omenjeno in bo podrobneje pojasnjeno še v nadaljevanju, obstajajo številni razlogi, zaradi katerih se določeni izrazi ali pojmi vsebinsko ne ujemajo, čeprav imajo isti *nomen iuris* na nacionalni ravni in ravni EU. V praksi je zakonodaja EU izvirno napisana v dveh glavnih delovnih jezikih, angleščini in francoščini; vendar je zaradi različnih sprememb, ki jih predlagajo tudi države članice, v katerih govorijo druge jezike, podvržena nadaljnjim vplivom in preoblikovanjem. Kot trdi Nystedt (1996: 200), je zakonodaja EU enaka za vse naslovnike, torej vse evropske državljane, zato morajo biti pravni dokumenti objavljeni v vseh uradnih jezikih in ohraniti isto vsebino ne glede na jezikovne različice. Kljub temu da besedila v različnih jezikih veljajo za »različice« in ne za »prevode«, gre dejansko za prevode, ki pa niso vedno opravljeni v najboljših delovnih pogojih (Cosmai 2007). In ker gre za prevode, prihaja do prevajanja terminov iz drugih jezikov in pravnih sistemov, ki nimajo vedno ustaljenih, enakovrednih terminov v nacionalnem jeziku (v našem primeru v slovenskem). Iz tega sledi, da se s kalki, neologizmi in celo citatnimi termini ustvarjajo novi pojmi in prevodni učinki, ki prispevajo k nenehnemu dopolnjevanju nacionalnega pravnega jezika posameznih držav EU.

³ Nekateri avtorji so v povezavi s tem pojavom govorili celo o rojstvu »evroslovenstva« (Kalin Golob 2003: 130–131).

4 Vpliv prava EU in terminologije EU na slovenski pravni jezik

Kot že omenjeno, je Slovenija vstopila v EU leta 2004, kar je nedvomno najpomembnejši mejnik od leta 1991 do danes. Slovenija je v EU vstopila pod enakimi pogoji kot druge države članice ter tako postala del ekonomske unije, od leta 2007 pa tudi monetarne unije. Iz tega izhajajo neštete prednosti, vključno s tistimi, ki se nanašajo na jezik. Slovenski jezik je postal eden od uradnih jezikov Unije z vsemi pravicami, ki iz tega izhajajo (Fajfar 2017: 22–23). Po drugi strani pa je vstop v EU prinesel tudi izpolnjevanje številnih obveznosti in zavez. Ena prvih in najpomembnejših je spoštovanje prava Evropske unije in uskladiitev nacionalne zakonodaje z evropsko. Izpolnjevanje tega bistvenega, neizogibnega pogoja vodi tudi v bogatenje slovenskega prava in slovenske pravne terminologije, ki se je, kot bomo videli, zaradi evropske zakonodaje razširila in se včasih razlikuje od tiste, ki jo uporablja slovenski zakonodajalec.

Ko govorimo o vplivu pravne terminologije EU na slovensko pravno terminologijo, opazimo novosti in spremembe v slovenski pravni terminologiji, ki so posledica veljavnosti pravnega reda EU v Sloveniji. Pri tem lahko opredelimo več kategorij: a) pravne novosti oziroma pravni termini, ki predstavljajo novost v slovenski pravni terminologiji, npr. termina *direktiva* ali *acquis*; b) pravni sinonimi, torej pravni termini, ki označujejo isti pojem v pravnem redu EU in v slovenskem pravnem redu, pa iz različnih razlogov niso identični, kot navaja Martinčič (2013), npr. izraza *krajevna veljavnost* (zakonodaja RS) oziroma *krajevno področje veljave* (zakonodaja EU); c) pravne večpomenke oziroma termini, ki so v slovenski pravni terminologiji že uveljavljeni, v pravnem redu EU pa ne označujejo povsem istega pojma, kot npr. termina *uredba* ali *predpis*.

Če se osredotočimo na izvor terminologije EU, se izkaže, da v bistvu vsaka nova mednarodna pogodba, vsak sporazum ali pravni akt prispevajo k dopolnjevanju *Acquis communautaire* oziroma prava Evropske unije in prav tako tudi terminologije EU. Vprašanje je, kdo torej prispeva k tvorjenju terminologije EU. To so seveda evropski zakonodajalec in tudi strokovnjaki na posamičnih področjih (npr. ekonomisti, pravniki, znanstveniki, farmacevti, infektologi), ki sodelujejo pri sestavljanju osnutkov pravnih aktov in dokumentov. Obenem pa imajo pomembno vlogo pri redakciji pravnih besedil in dokumentov EU tudi prevajalci, ki prevajajo zakonodajo in druge dokumente v vse uradne jezike EU. Še posebej je treba na tem mestu omeniti prevajalske službe pri Evropski komisiji in pri drugih institucijah EU. Kot je znano, gre za timsko delo med prevajalci ter pravnimi strokovnjaki, t. i. pravniki-lingvisti, terminologi, lektorji, revizorji, iz katerega na koncu izhajajo prečiščene različice v vseh jezikih EU, ki so pravno veljavne in imajo iste pravne učinke kot izvirnik. Torej lahko trdimo, da so prevajalci, ko prevajajo zakonodajo EU, istočasno tudi soustvarjalci prava in pravne terminologije EU (Ajani in Rossi 2006: 134). V našem primeru to pomeni, da je pri pripravi slovenske različice pravnih aktov EU za izbiro ustrezne pravne terminologije ključnega pomena poznavanje slovenskih in tujih pravnih pojmov. V nasprotnem primeru

lahko neustrezne terminološke rešitve ogrozijo temeljna načela pravne varnosti in zaupanja v pravo (Accetto 2009: 287; podobno tudi Fajfar 2017: 234, 236).

Čeprav na ravni EU govorimo o sooblikovanju različic evropske zakonodaje v različnih jezikih, je pri tem treba poudariti, da v praksi vedno izhajamo iz predloga, ki je običajno napisan v angleščini (Megale 2008: 37), včasih v francoščini ali nemščini in redkokdaj v drugih jezikih (Fajfar 2017: 27). Predlogu sledi vrsta sej in razprav s spremembami in dopolnitvami vsebin, ki praviloma potekajo v angleščini. Na koncu dobimo končno verzijo dokumenta, običajno prav tako v angleščini (ali v katerem koli drugem jeziku), ki dobi vlogo izvirnika. Izhajamo torej iz izvirnika, ki mu sledi priprava različnih verzij v vseh uradnih jezikih EU, čeprav gre, kot je omenil Nystedt (1996: 200), dejansko za prevode, v katerih je prisoten vpliv vsebine in jezika izvirnika.⁴

Pomembno vprašanje pri ustvarjanju in tudi pri prevajanju besedil EU je, ali je bolje uporabljati internacionalizme ali neprevzete termine (Šarčević 2004; Fajfar 2017: 119–120). Prav tako se lahko vprašamo, ali je bolje uporabljati potujitveni ali podomačitveni pristop pri izbiri ustreznice, ko gre za sooblikovanje oziroma prevajanje terminologije EU (Paolucci 2017b; Bajčić in Dobrić Basaneže 2021). Pri terminologiji EU večina terminov izhaja iz francoščine (Pym 2000; Šarčević 2004). Francoščina je uradni jezik treh od šestih držav ustanoviteljic Evropske gospodarske skupnosti (v nadaljevanju EGS) in je bila do pristopa Velike Britanije leta 1973 prevladujoči jezik. Tudi pozneje je bil francoski jezik, ki je v vsakem primeru otrok latinščine, glavni referenčni jezik za pravno terminologijo EGS. Z vstopom Velike Britanije v EU ter z vstopom drugih držav v EU leta 2004, pa tudi kot posledica globaliziranega sveta, ki uporablja angleščino kot delovni jezik, v zadnjih desetletjih prevladuje angleščina, kar pomembno vpliva na terminologijo. Pretežna uporaba francoske terminologije je zlasti pred širitvijo dajala prednost uporabi internacionalizmov, zlasti v različicah v italijanščini, španščini, portugalsščini in celo angleščini. Pravzaprav bi lahko francoske termine, kot so *directive* (direktiva), *discrimination* (diskriminacija) ali *Cour de Justice* (sodišče), zlahka prevedli v angleščino s kalki oziroma internacionalizmi, kot so *directive*, *discrimination* ali *Court of Justice*. Nekatere države, kot so Madžarska, Poljska ali pozneje Hrvaška, so se po širitvi EU leta 2004, tudi ob upoštevanju jezikov drugih jezikovnih družin, npr. slovanske ali ugrofinske, pogosto odločale za uporabo neprevzetih terminov (Fajfar: 2017: 120), razen v primeru, ko bi to bilo zavajajoče za naslovnike (npr. če bi bila okrnjena transparentnost in bi to pomenilo manj pravne varnosti). Tudi v Sloveniji večkrat uporabljamo neprevzete termine, kot so npr. *Sodišče Evropske unije*, *generalni pravobranilec* ali *Evropski varuh človekovih pravic*.

⁴ V širšem smislu in glede na dejstvo, da je Evropska unija nadnacionalna politična unija, se lahko prevod EU opredeli tudi kot politični prevod (prim. Trosborg 1997: 147) ali celo ožje, kot diplomatski prevod, ker so številni dokumenti EU rezultat zapletenih in občutljivih pogajanj ter političnih kompromisov med državami članicami (prim. Šarčević 2007; Biel 2017: 32).

V nadaljevanju sledi pregled, kako pravo EU vpliva na pravne terminologije in jezike EU. Kot je bilo omenjeno zgoraj, se pravna terminologija EU, ki je odraz pravnega reda EU, pogosto razlikuje od terminologije, ki je v uporabi v posameznih pravnih jezikih (Prieto Ramos in Guzmán 2018; Ioratti 2021). Francoska ali angleška terminologija Evropske unije se močno razlikujeta od francoske in angleške terminologije, ki je v uporabi v Franciji in v Veliki Britaniji. Podobno bi lahko rekli tudi za terminologije ostalih držav članic EU. Še posebej je treba izpostaviti, da francoski in predvsem angleški jezik kot jezika izvirnikov pravnih aktov močno vplivata na terminologijo drugih različic. Poglejmo nekaj primerov vpliva francoskega in angleškega jezika na različice v italijanskem jeziku: za terminološko kolokacijo *sprejemanje (zakona)* se v italijanskem pravu uporablja terminološka kolokacija *approvazione (della legge)*, medtem ko se v prevodih evropske zakonodaje v italijanskem jeziku uporablja *adozione*, ker je v angleškem izvirniku *adoption (of the law)* ali v francoščini *adoption (de la loi)*. Podobno opazimo npr. pri terminu *odstavek*, ki ga prevedemo kot *comma*, kadar prevajamo v italijanščino za italijanski pravni sistem, medtem ko v prevodu evropske zakonodaje naletimo na prevod *paragrafo*, zaradi vpliva francoskega termina *paragraphe* in angleškega termina *paragraph*. Tudi v slovenščini včasih opazimo podoben pojav, npr. v prevodih za slovenski pravni sistem se termin *implementation* prevaja kot *izvajanje*, v prevodih evropske zakonodaje pa se pogosto pojavlja termin *implementacija*.

Pomemben pojav je primer, ko isti termin označuje več različnih pojmov, kot razberemo npr. iz termina *uredba*, ki v pravu EU pomeni zakonski akt (v temeljni Listini EU iz leta 2004 se termin *uredba* preimenuje v *evropski zakon*), medtem ko je v slovenskem pravu *uredba* podzakonski akt. Podobno velja za termine, kot so na primer *povprečnine*, *predpis* ali *varuh*.

Pri prevajanju zakonodaje in drugih normativnih aktov, ki so za naslovnike, v tem primeru za državljane EU, zavezujoči, je poudarjanje doslednosti in enotnosti terminologije ključnega pomena. Pri oblikovanju ali prevajanju regulativnih določb bi se namreč morali izogniti uporabi sinonimov, temveč bi morali uporabljati pravno terminologijo na koherenten in enoznačen način. Sinonime (npr. *ekstradicija* za *izročitev*, *komitent* za *naročnik* ali *avans* za *predujem*) lahko uporabljajo pravni teoretiki ali včasih celo sodna praksa, nikakor pa ne zakonodajalec, ki se mora iz zgoraj navedenih razlogov izogibati njihovi uporabi (Paolucci 2017a, Paolucci 2017b). Glede na to, da je takšno terminološko enotnost zelo težko zagotoviti že na ravni pravnih sistemov posameznih držav, je na ravni EU to izjemno zahtevna naloga (Biel 2020). Kot smo že omenili, so namreč izvirna besedila, ki so večino v angleščini, včasih pa tudi v drugih jezikih, prevedena v 23 drugih jezikov, ki se pri izbiri najustreznejših terminov v vsakem primeru sklicujejo na pravne sisteme posameznih držav članic, v katerih iščejo enakovredne ali vsaj čim bolj enakovredne ustreznice. Poleg tega, kot poudarja Biel (2020: 74), je treba upoštevati tudi, da se že v izvirnih besedilih pogosto ne uporablja enotna terminologija, kar še bolj otežuje delo prevajalcev in drugih strokovnjakov, ki morajo takšne vsebine prevajati v druge jezike EU. Čeprav so se danes po zaslugi terminoloških

podatkovnih zbirk, razvoja jezikovnih orodij in tehnologij ter vse pomembnejšega prispevka umetne inteligence oblike terminološke heterogenosti v primerjavi s preteklostjo zmanjšale, različne, tudi nedavne raziskave uglednih prevodoslovcev, kot so Prieto Ramos in Guzmán (2018), Biel (2017), Biel in Koźbiał (2020), Bajčič in Dobrič Basanež (2021) in drugi, kažejo, da problem enotnosti terminologije v pravu EU še vedno obstaja, zato bo treba poiskati rešitve za odpravo tega problema ali vsaj njegovo zmanjšanje na minimum. Uporaba sinonimov je namreč lahko zavajajoča za naslovnike, tj. tiste, ki morajo te pravne akte upoštevati. Le dosledna raba ustaljene terminologije zagotavlja največjo transparentnost in varuje temeljno načelo pravne varnosti (Fajfar 2017; Paolucci 2021).

Idealno oziroma potrebno bi torej bilo, tudi v skladu z zgoraj predstavljenimi pogledi, da bi prevajalci pri prevajanju pravnih besedil na sploh in, v našem primeru, pravnih besedil EU (Paolucci 2017b) odlično poznali jezik, iz katerega prevajajo (npr. angleščino), jezik, v katerega prevajajo (npr. slovenščino), obenem pa tudi pravno področje, na katerega se prevodi nanašajo (Paolucci 2017b; Jakulin 2019: 209).

Na koncu pogledjmo še glavne prevajalske postopke, ki se v slovenščini uporabljajo pri sooblikovanju oziroma prevajanju terminologije EU.

Najprej je treba poudariti, da čeprav v primeru prava EU načeloma prevajamo pravne norme enega samega pravnega sistema (tj. pravnega sistema EU) v 23 različnih jezikov, ne smemo zanemariti dejstva, da na prevode prava EU vplivajo vsi pravni sistemi držav članic EU, oziroma, kot že omenjeno, prevajalci se pri izbiri najustreznejših terminov v vsakem primeru sklicujejo na pravne sisteme posameznih držav članic, v katerih iščejo enakovredne ali vsaj čim bolj enakovredne ustreznice. Zato je pri prevajanju v uradne jezike držav članic EU treba prepoznati, kot piše Fajfar (2017: 109),

ali pojem v ciljnem pravnem sistemu že obstaja oz. ali je z vidika funkcije primerljiv s pojmom v izhodiščnem pravnem sistemu ali pa pojma ni oz. je različen od pojma v izhodiščnem pravnem sistemu. V prvem primeru poimenovanje za pojem v ciljnem poimenovalnem sistemu že obstaja, v drugem primeru pa je treba novo poimenovanje izbrati med različnimi možnostmi, ki so: citatni termin, internacionalizem, prevodni termin, opisno poimenovanje.

Pogost prevajalski postopek, ki se uporablja tudi pri prevajanju v slovenščino, je internacionalizem, npr. *direktiva*, *tarifa*, *diskriminacija*, *primarna zakonodaja*, načelo *subsidiarnosti*, *teritorialna kohezija* itn. Citatni termini sicer niso priljubljena rešitev, jih pa je včasih prevajalec primoran uporabiti ali pa se preprosto odloči za njihovo uporabo, prim. *acquis communautaire*, *ombusman*, *Bundestag*, *ius*, *ratio*, *equity* itn. Pogosto se prevajalci odločijo tudi za prevodni termin (Fajfar 2017: 109), npr. *ombudsman* ali *médiateur de l'Union européenne* v slovenščino prevajamo kot *Evropski varuh človekovih pravic*. V nekaterih primerih, ko ni zadovoljive rešitve, se lahko prevajalec odloči za opisno poimenovanje, npr. angleški termin *gold-plating* je v slovenščino preveden kot *čezmerno prenašanje* (Fajfar

2019: 308). V primerih, ko je določen pravni institut urejen drugače, je prevajalec primoran ustvarjati oziroma prevajati termine (npr. *ločitev*), ki v določenem pravnem sistemu (kot je Slovenija) niso zakonsko določeni, kot v primeru *ločitev* in *razveza zakonske zveze* za pojma *separation* oziroma *divorce*, ki sta v nekaterih državah EU pravno urejena.

5 Sklep

V prvem delu prispevka smo predstavili začetke slovenskega pravnega jezika, ki segajo v zgodnji srednji vek, in njegov nenehni razvoj zaradi vpliva drugih jezikov in različnih pravnih sistemov, ki so delovali na ozemlju današnje Slovenije oziroma so imeli vlogo reference ali modela pri nadgrajevanju slovenskega pravnega sistema. V drugem delu smo se osredotočili na vpliv prava Evropske unije na slovenski pravni jezik in na terminologijo, ki se je pojavila z vstopom Slovenije v Evropsko unijo. Izkazalo se je, da se je slovenski pravni jezik, tako kot drugi evropski pravni jeziki, z vstopom v EU še dodatno obogatil. Uvedba prava EU v Sloveniji je vplivala in vpliva na širjenje slovenskega pravnega jezika in terminologije, pri čemer se pojavlja tudi terminologija, ki se včasih razlikuje od tiste, ki se uporablja v slovenskem pravnem redu. To neizbežno vodi do novih pravnih in jezikovnih vprašanj, ki predstavljajo nenehne izzive za pravnike, jezikoslovce, terminologe, prevajalce in vse, ki se s temi področji ukvarjajo.

Literatura

Accetto, Matej, 2009: Pravno prevajanje in večjezična ureditev: Med verodostojnostjo besedila in avtoriteto prevajalca. Ledinek, Nina, Žagar Karer, Mojca in Humar, Marjeta (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC. 281–290. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503255>.

Ajani, Gianmaria in Rossi, Piercarlo, 2006: Coerenza del diritto privato europeo e multilinguismo. Jacometti, Valentina in Pozzo, Barbara (ur.): *Le politiche linguistiche delle istituzioni comunitarie dopo l'allargamento. Redazione, traduzione e interpretazione degli atti giuridici comunitari e loro impatto sull'armonizzazione del diritto europeo*. Milano: Giuffrè. 119–139.

Bajčić, Martina in Dobrić Basanež, Katja, 2021: Considering foreignization and domestication in EU legal translation: a corpus-based study. *Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice* 29/5. 706–721. DOI: <https://doi.org/10.1080/0907676X.2020.1794016>.

Biel, Łucja, 2017: Quality in institutional EU translation: Parameters, policies and practices. Svoboda, Tomáš, Biel, Łucja in Łoboda, Krzysztof (ur.): *Quality aspects in institutional translation*. Berlin: Language Science Press. 31–57.

Biel, Łucja in Koźbial, Dariusz, 2020: How do translators handle (near-)synonymous legal terms? A mixed-genre parallel corpus study into the variation of EU English-Polish competition law terminology. *Estudios de Traducción* 10. 69–90. DOI: <https://doi.org/10.5209/estr.68054>.

Cosmai, Domenico, 2007: *Tradurre per l'Unione Europea*. Milan: HOEPLI.

Čepić, Zdenko in Granda, Stane, 1979: *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Dolinar, Ksenija in Knop, Seta (ur.), 2003: *Leksikon Cankarjeve založbe*. 5. izdaja. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Dugar, Gregor, Fajfar, Tanja, Humar, Marjeta, Jemec Tomazin, Mateja, Novak, Aleš, Tičar, Luka in Žagar Karer, Mojca (ur.), 2018: *Pravni terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610501732>.

Fajfar, Tanja, 2017: *Terminologija v Evropski uniji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610504092>.

Fajfar, Tanja, 2019: Težave in rešitve pri oblikovanju slovenske terminologije v Evropski uniji. Jemec Tomazin, Mateja, Škrubej, Katja in Strban, Grega (ur.): *Med jasnostjo in nedoločenostjo. Pravna terminologija v zgodovini, teoriji in praksi*. Ljubljana: GV Založba. 303–328, 441–443, 483.

Ioriatti, Elena, 2021: Comparative Law and Language: Towards a European Restatement? *Global jurist* 21/2. 1–36. DOI: <https://doi.org/10.1515/gj-2020-0070>.

Jakulin, Vid, 2019: Pravo, jezik in prevajanje kazenskopравnih besedil. Jemec Tomazin, Mateja, Škrubej, Katja in Strban, Grega (ur.): *Med jasnostjo in nedoločenostjo. Pravna terminologija v zgodovini, teoriji in praksi*. Ljubljana: GV Založba. 191–210, 441–443, 484–485.

Jemec Tomazin, Mateja, 2009: *Prispevek prevodov temeljnih pogodb Evropske unije k slovenskemu pravnemu izrazju*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Jemec Tomazin, Mateja, 2010: *Slovenska pravna terminologija: Od začetkov v 19. stoletju do danes*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610503958>.

Jemec Tomazin, Mateja, Škrubej, Katja in Strban, Grega (ur.), 2019: *Med jasnostjo in nedoločenostjo. Pravna terminologija v zgodovini, teoriji in praksi*. Ljubljana: GV Založba.

Kalin Golob, Monika, 2003: *Jezikovne reže* 2. Ljubljana: GV Revije.

Kocbek, Alenka, 2004: Razvrstitev nemško-slovenskih in slovensko-nemških slovarjev pravnega in gospodarskega jezika po leksikografskih kriterijih. *Mostovi* 38/1. 106–117.

Kocbek, Alenka, 2011: *Prevajanje pravnih besedil: pasti in strategije v prevodih pogodb*. Koper: Fakulteta za management.

Kranjc, Janez, 1998: Slovenščina kot uradni jezik (zgodovinski vidik). *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete* 58. 167–188.

Martinčič, Ruth, 2013: *Vpliv pravne terminologije Evropske unije na slovensko pravno terminologijo*. Magistrsko delo. Kranj: Fakulteta za državne in evropske študije.

Mattila, Heikki E. S., 2006: *Comparative Legal Linguistics*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.

Megale, Fabrizio, 2008: *Teorie della traduzione giuridica fra diritto comparato e »translation studies«*. Napoli: Editoriale Scientifica.

Nystedt, Jane, 1996: L'italiano che si scrive a Bruxelles. *Italiano e oltre* 14. 198–206.

Paolucci, Sandro, 2017a: Translating names of constitutional bodies in legal texts: Italian translation of names of Slovenian constitutional bodies in different types of legal texts. *The Journal of Specialised Translation* 27/1. 75–103.

Paolucci, Sandro, 2017b: Foreignising and domesticating strategies in translating legal texts. *International journal of legal discourse* 2/2. 243–263. DOI: <https://doi.org/10.1515/ijld-2017-0014>.

Paolucci, Sandro, 2021: *Alla ricerca dell'uniformità terminologica nella traduzione in italiano delle denominazioni degli organi costituzionali sloveni*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610604242>.

Prieto Ramos, Fernando in Guzmán, Diego, 2018: Legal Terminology Consistency and Adequacy as Quality Indicators in Institutional Translation: A Mixed-Method Comparative Study. Prieto Ramos, Fernando (ur.): *Institutional Translation for International Governance: Enhancing Quality in Multilingual Legal Communication*. London, New York: Bloomsbury. 81–101. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781474292320.0015>.

Pym, Anthony, 2000: The European Union and Its Future Languages: Question for Language Policies and Translation Theories. *Across Languages and Cultures* 1/1. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1556/Acr.1.2000.1.1>.

Šarčević, Susan, 2004: Creating EU Legal Terms: Internationalisms vs. Localisms. Humar, Marjeta (ur.): *Terminologija v času globalizacije / Terminology at the Time of Globalization*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 129–138.

Šarčević, Susan, 2007: Making multilingualism work in the enlarged Europe Union. Krendens, Krzysztof in Goźdz-Roszkowski, Stanisław (ur.): *Language and the law: International outlooks*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 35–54.

Škrubej, Katja, 2002: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah: model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Pravna fakulteta.

Škrubej, Katja, 2007: Diahrona pomenska stabilnost nekaterih najstarejših slovenskih pravnih izrazov in performativ. Orel, Irena (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Obdobja 24. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 247–261.

Trosborg, Anna, 1997: Translating hybrid political texts. Trosborg, Anna (ur.): *Text typology and translation*. Amsterdam: John Benjamins. 145–158.

Vilfan, Sergej, 1961: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.

MEJE SPLETNEGA PREVAJALNIKA – MEJE MOJEGA SVETA?

Članek skuša odgovoriti na vprašanje, ali je uporaba obstoječih spletnih prevajalnikov ustrezna za prevajanje literarnih besedil pri pouku tujih jezikov, natančneje pri pouku latinščine v gimnaziji, katere so njene omejitve, kako jo vključiti v učni proces ter pri dijakih razvijati kritično presojo pri uporabi strojnih prevodov. Izhodišče članka je analiza dijaških prevodov konkretnega besedila, prevedenega ali s spletnimi prevajalniki ali s pomočjo klasičnih slovarjev v knjižni obliki.

Ključne besede: analiza dijaških latinskih prevodov, prevajanje literarnih besedil, strojni prevajalniki pri pouku, vloga učitelja pri prevajanju s spletnimi prevajalniki

Boundaries of Online Translation Tools – Boundaries of My World?

This article aims to answer the question of whether the use of existing online translation tools is suitable for translating literary texts in foreign language classes, and more specifically Latin classes in gymnasiums. It explores what restrictions exist, how to integrate machine translation into the learning process and how to help students develop critical judgment in the use of machine translation. The article's starting point is an analysis of students' translations of a specific text, translated either with online translation tools or with the help of classic dictionaries in book form.

Keywords: analysis of students' Latin translations, literary translation, machine translation in classes, the role of the teacher in translating with machine translators

1 Strojni prevajalniki

Ideja, da bi bili stroji sposobni prevajati, se je porodila že s pojavom prvih računalnikov. Prvi poskusi so se opirali na programe za stavčno analizo strukture in besedišča posameznega jezika, ki bi jih v skladu z določenimi pravili pretvorili v drug jezik. Taki prevodi so bili sicer razumljivi, a zelo okorni. Na prelomu tisočletja se je razvil pristop, ki temelji na predpostavki, da je že prevedena besedila mogoče povezati z izhodiščnimi besedili, računalnik pa hkrati išče elemente obeh skupin besedil. Pri prevajanju ne uporablja pravil za pretvarjanje enega jezika v drugega, temveč išče načine, s katerimi so bile določene besedne zveze že prevedene ter statistično določi, katera možnost je v danem kontekstu najustreznejša (Reynolds 2020: 113–116). Nadgradnja obeh modelov so hibridni strojni prevajalniki, ki so skušali premostiti pomanjkljivosti v izbiri besedišča pri prevajanju, slogovno in zvrstno neustreznost, težave pri prevajanju kompleksnejših jezikovnih struktur ipd. Nastali so specializirani korpusi besedil, ki so omogočali natančnejše prevajanje besedil določenega področja (prim. Kolšek 2022: 9–13; Vintar 2013: 221–223). Najnovejši prevajalniki temeljijo na sistemu nevronskega prevajanja in za razliko od statističnih prevajalnikov uporabljajo kot osnovno enoto tako imenovani *token*. Tokenizacija je eden od osnovnih procesov pri urejanju besedila. Gre za postopek, ki besedilo razbije na enote za prevajanje – besede, števnike in ločila. Prevajalniki se opirajo na vzporedne korpusne poravnane prevode,¹ vendar zaradi nevronskih povezav, ki posnemajo delovanje živčnega sistema, omogočajo boljše rezultate.² Izkazalo se je, da so primerni zlasti za prevajanje obsežnih količin besedila v kratkem časovnem obdobju ter vsebin, ki se ponavljajo npr. navodil za uporabo, priročnikov ipd. Na voljo je vedno več strojnih prevajalnikov, analize (Huš 2023) med najbolj učinkovite uvrščajo Google Translate, DeepL, Systran Translate, Microsoft Translator, Amazon Translate in ChatGPT, ki ga je mogoče usmerjati z navodili (t. i. *prompti*), v katerih natančneje pojasnimo določene dele besedila ter navedemo ciljno publiko.³ V

¹ »Poravnan« korpus besedil pomeni, da npr. vrstica 1 v enem korpusu ustreza vrstici 1 v drugem korpusu. Če besedila niso poravnana, nastanejo napake v prevajanju.

² Kolšek (2022: 11–13) navaja glavne prednosti nevronskega prevajanja: visoka stopnja natančnosti zaradi upoštevanja širše enote besed in fraz, hitro učenje prek avtomatiziranih procesov, prilagoditev s pomnilniki prevodov, glosarji in drugimi viri, cenovna učinkovitost ipd. Med slabostmi navaja napačno prevajanje lastnih imen, neenotno prevajanje števil, terminov ter povezav URL, napake na semantični ravni, napake v primeru redkih besed (v tem primeru ustvarja nove besede, t. i. nevronsčina), težave s prevajanjem daljših besedil in slabše prevajanje manjših korpusov (z nekaj milijoni besed in manj). Donaj in Sepesy Maučec (2018: 62–63) med pomanjkljivostmi navajata težave pri prevajanju zunaj domene učne množice, kjer prevajalnik daje prednost berljivosti pred ustreznostjo. Kako delujejo nevronske prevajalniki, gl. tudi Evropska komisija (2022): razprava Strojno prevajanje za slovenščino v 2022: ali še potrebujemo prevajalce? Andraž Reparja iz prevajalskega podjetja Aikwit in sodelavca projekta Razvoj slovenščine v digitalnem okolju (gl. op. 4).

³ Huš (2023) v primerjavi spletnih prevajalnikov navaja, da je ChatGPT trenutno manj uporaben zaradi načina interakcije in ne kakovosti prevodov. Nima dostopa prek API (Application Programming Interface oziroma aplikacijski programski vmesnik, ki deluje kot nekakšen »telefon« za sporazumevanje dveh aplikacij oziroma predstavlja neposredno povezavo med njima), ne omogoča

kombinaciji prevajanja s slovenščino je pomemben eTranslation, lastni prevajalnik za potrebe Evropske unije.⁴

Strojne prevajalnike je treba ločiti od strojno podprtega računalniškega prevoda, katerega namen je pomagati človeškemu prevajalcu. Gre za t. i. prevajalska orodja oziroma prevajalska okolja Computer-Assisted Translation (CAT) orodja (najbolj znana so memoQ, Trados Studio, Across, Wordfast), ki prevajalcu tehnično olajšajo delo. Prevajalska okolja vključujejo jezikovne baze, terminološke baze, pomnilnike prevodov ipd. (Miočič 2024).⁵

1.1 Problemi strojnega prevajanja

Čeprav strojno prevajanje ponuja hitre in pogosto zelo učinkovite prevode, pa je zapletenejša besedila še vedno najbolje zaupati človeškemu prevajalcem. Strojni prevodi so v pomoč podjetjem pri medsebojni komunikaciji (če imajo predstavništva v več državah), pri komunikaciji s strankami, kot spletna pomoč uporabnikom, pri prevajanju informacij o izdelkih. Kljub temu pa je sodelovanje človeškega prevajalca pri večini prevodov nujno potrebno. Posebno pozornost zahtevajo prevodi pravnih besedil, finančnih poročil, komercialnega gradiva in vsebin s področja medicine. Strojni prevajalniki namreč ne prepoznajo sobesedila in drobnih pomenskih nians, lokalnih izrazov in kulturnih razlik. Prevajalec strojni prevod uredi (angl. *post-editing*), tako da spremeni izrazoslovje, posamezni termin ali pa preoblikuje celotno poved. Kakovostno prevajanje običajno zahteva poklicnega prevajalca, ki pozna besedišče specifičnega področja (Gril 2021: 10–11).

1.2 Strojni prevajalniki in prevajanje literarnih besedil

Literarno prevajanje se bistveno razlikuje od drugih vrst prevajanja. Literarni prevod namreč ne posreduje le informacij, temveč nosi tudi umetniško funkcijo. Literarno besedilo ima edinstvene značilnosti, ki ga ločijo od informativnega, zato mora izpolnjevati nekaj temeljnih načel.

Vevar (2001: 23–25, 58–70) za prevodno analizo literarnega besedila uvaja pojem »ekvivalenčne stopnje«, ki je celota treh komplementarnih kategorij: semantike,

kopiranja besedil in izbire jezikov, popravkov in spreminjanja, ne zna prevajati datotek. Ker v prvi vrsti deluje kot sogovornik, je počasnejši.

⁴ Gl. https://commission.europa.eu/languages-our-websites/use-machine-translation-europa_sl, dostop 15. 9. 2024. Pod okriljem Ministrstva za kulturo ter Evropskega sklada za regionalni razvoj je med letoma 2014 in 2020 v okviru Centra za jezikovne vire in tehnologije potekal projekt *Razvoj slovenščine v digitalnem okolju – jezikovni viri in tehnologije* (<https://www.cjvt.si/rsdo/>, dostop 15. 9. 2024), ki se je posvečal izdelavi različnih korpusov slovenščine, zbiranju besedil za korpusne prevode, razvijanju dela portala s strojnimi prevajalniki, izdelavi terminološkega portala ipd.

⁵ V oddaji *Strojno prevajanje* (Radio Študent) Špela Vintar, profesorica na Oddelku za prevajalstvo Filozofske fakultete v Ljubljani, navaja, kaj lahko tehnologija ponudi prevajanju.

pragmatike in estetike. Trodelni model razdeli na devet principov, ki v različni meri vključujejo tri temeljne kategorije:⁶

1. princip semantične ekvivalence: semantično je besedilo strukturirano na več plasti, ki jih ohranjamo skladno s prioriteto v besedilu. Velja pravilo, da je pri prevodu treba dajati prednost kontekstualni in konotativni ravni pred denotativno; prevedek naj torej upošteva konotacijo (čustveno, osebnostno obarvanost besedila), kontekst in tekst.

2. princip ohranitve literarnosti: da prevod ohrani literarni značaj, mora slediti temeljnim načelom literarnega besedila. Prvo od njih je načelo »potujitve«,⁷ s katerim jezik učinkuje estetsko in poetično tako, da se izogiba vajelemu, rutinskemu izražanju. Značilnost literarnosti pa je tudi njena mimetična in fiktionalna narava, večpomenskost in inventivnost v izražanju.

3. princip ohranjanja slogovno-estetske kategorije: izhodiščni in ciljni jezik izražata različne nacionalne posebnosti in kulturne kontekste, zato literarnega besedila ne moremo slogovno mehanično prevajati. Formalno enake ali podobne strukture nimajo iste vrednosti v različnih jezikih, zato jih ne moremo prevajati imitativno, pač pa s strukturno drugačnimi rešitvami v ciljnem jeziku, ki pa so funkcijsko podobne in lahko z njimi umetniški učinek prevoda čim bolj približamo umetniškemu učinku izvirnika.

4. princip neprepoznavnosti prevoda kot takega: prevod mora učinkovati kot pristno in avtentično koherentno delo literature ciljnega jezika. Bralec ne sme dobiti vtisa, da gre za poustvarjeno delo. Prevajalec mora zato kritično presojudati rešitve, ki jih ponuja sam izvirnik in jih večje nadomeščati z ustreznimi v ciljni jezični literarni tradiciji, da bi dosegel literarno avtentičnost prevoda.

5. princip konvencionalnega: v skladu s tem načelom posameznih besednih zvez, jezikovnih struktur in stavčnih enot ne prevajamo s formalno istovrstno ustreznico v ciljnem jeziku (deležnika na primer ne bomo nujno prevajali z deležnikom iste vrste) pač pa se ravnamo po pravilu ustaljenosti. Uveljavljeno v izhodiščnem jeziku prevajamo z uveljavljenim v ciljnem jeziku in literarnem sistemu, tradicionalno s tradicionalnim, nevtrarno z nevtralnimi, redko z redkim, inventivno z inventivnimi ipd.

6. princip dedukcije: konkretno mesto v stavku je treba prevesti v skladu s celotnim stavkom, odstavkom, poglavjem in celotnim besedilom. Najvišjo raven predstavljata literarna tradicija in kulturni kontekst ciljnega jezika. Prevodne rešitve, ki se ravnaajo po tem načelu, so zaokrožene in koherentne.

⁶ Za temeljitejšo, s številnimi primeri orisano analizo literarnih besedil na osnovi devetih principov gl. Vevar (2013: 101–210).

⁷ Načelo so opredelili ruski formalisti. Več o tem gl. Vevar (2001: 63, op. 61).

7. princip razumljivosti: možnost recepcije prevedenega besedila ne sme biti zmanjšana. Prevod se mora brati v enakem ali podobnem bralnem tempu kot izvirnik. Ne sme biti težje berljiv od izvirnika in od bralca zahtevati, da se nenehno vrača k že prebranemu in razčiščuje kontekst.

8. princip gospodarnosti: v prevodu se je treba izogibati pomensko revne, a obilne besedne gostote, ki ni povedna in je sicer v izvirniku ni. Gre za pleonazem ali prazni tok besed.

9. princip pragmatične relativizacije: združuje vse druge principe. Pragmatika prevoda se posveča razmerju med besedilom in med ljudmi, za katere je besedilo prevedeno. Bolj kot je časovno oddaljen, večja relativizacija je potrebna. Izvirno besedilo je eno samo in nespremenljivo, prevod pa je vselej neomejeno variabilen in se prilagaja lastnemu kulturnemu kontekstu.

Pojavlja se vprašanje, ali prevod literarnega besedila, ki ga opravijo strojni prevajalniki, zmore zadostiti tako kompleksnim kriterijem. Strojno prevajanje odpira več vprašanj, tako tehničnih kot tudi jezikovnih in filozofskih. Humanistična kritika je skeptična do računalniške obdelave jezika nasploh in s tem tudi do strojnega prevajanja. Meni, da se z njo uveljavlja ideologija »komunikacijske transparentnosti«, ki napredek in razvoj povezuje s hitrim kroženjem sporočil, ki jih je mogoče enostavno dekodirati, kot da je naravni jezik le umeten in logičen, zgolj preprost prenos signala, naravni jeziki pa da so po tej predpostavki med seboj enostavno prevedljivi (Beguš 2018).⁸ Pragmatični kriterij zato teži k poenostavitvi jezika in s tem tudi prevoda, saj za grobo komunikacijo zadošča že, če iz njega lahko z določeno stopnjo verjetnosti razberemo pomen.

Ugotovitve iz prevajalske prakse leposlovja kažejo, da literarna in na splošno vsa kreativna besedila predstavljajo zelo mejni primer uporabnosti in smiselnosti strojnega prevajanja in da ne sežejo dlje od zgolj tehnične podpore prevajalcu.⁹

2 Spletni prevajalniki v pedagoški praksi – primer prevajanja literarnega besedila pri pouku latinščine v srednji šoli

Pri pouku književnosti tujih jezikov, natančneje pri pouku latinščine, se dijaki srečujejo z izvirnimi besedili v obliki dobesednih ali pa nekoliko prirejenih oziroma

⁸ Beguš (2018: 37) povzema filozofsko kritiko strojne obdelave jezika po: Jean-Francois Lyotard, 1984: *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press ter Rita Raley, 2010: *Machine Translation and Global English*. Mona Baker (ur.): *Critical Readings in Translation Studies*. London, New York: Routledge. 417–434.

⁹ Gl. Puc (2024): Prevajalka dr. Nada Marija Grošelj v intervjuju navaja: »Umetna inteligenca nam pri književnem prevajanju ne more konkurirati, saj je treba v postprodukciji domala ves prevod narediti na novo.« Gl. tudi Evropska komisija (2022): podobno mnenje utemeljuje prevajalka Katja Zakrajšek v razpravi z naslovom *Leposlovno prevajanje: stroji in možgani*, predstavljeni v okviru konference *Prihodnost prevajanja: je strojno prevajanje res edina pot?*

skrajšanih odlomkov. Besedila morajo prevesti v slovenščino, pri čemer njihove prevode ovrednotimo po navedenih principih literarnega prevajanja (gl. zgoraj), ki jih v šolski praksi poenostavimo v tri kategorije: ustreznost prevoda, slog in pravopis.

V nadaljevanju navajamo primer besedila iz srednješolskega učbenika za latinščino (Čepon 2008: 85), ki so ga dijaki samostojno prevajali v slovenščino, pri čemer je polovica dijakov dobila navodila, naj pri prevajanju uporabljajo samo spletne prevajalnike in ničesar drugega, druga polovica pa je prevajala samo s pomočjo obstoječih latinsko-slovenskih slovarjev v knjižni obliki ter lastnih slovničnih zapiskov pri pouku latinskega jezika. Oddanih je bilo 28 prevodov, 16 s pomočjo knjižnih slovarjev in 12 s pomočjo spletnih prevajalnikov.

Besedilo, ki so ga morali dijaki prevesti, je skrajšan in deloma prirejen odlomek svetopisemskega besedila: obsega le del, ki je v navedenem izvirnem besedilu potemnjen, nekoliko spremenjena pa je tudi prva vrstica izvirnika.¹⁰

Latinsko besedilo in slovenski prevodi dijakov so razdelani po posameznih povedih, prevodom posamezne povedi pa sledi komentar, v katerem navajamo ugotovitve, primerjave in opažanja.

V članku je zaradi omejenega obsega prikazana analiza prevodov le prvih štirih povedi.

Izvirno svetopisemsko besedilo v slovenskem prevodu:

Pridigar 1, 3

- 1 **Vse ima svojo uro**, vsako veselje ima svoj čas **pod nebom**;
- 2 **Je čas rojevanja in čas umiranja**,
čas sajenja in čas ruvanja nasada.
- 3 **Je čas pobijanja in čas zdravljenja**,
čas podiranja in čas zidanja.
- 4 **Je čas jokanja in čas smejanja**,
čas žalovanja in čas plesanja. (SSP 2023.)

Deloma prirejeno latinsko besedilo v šolskem učbeniku:

- (1) Omnia tempus habent et suis spatiis transeunt universa sub caelo. (2) Est tempus nascendi et tempus moriendi. (3) Tempus occidendi et tempus sanandi, tempus destruendi et tempus aedificandi. (4) Tempus flendi et tempus ridendi, tempus plangendi et tempus saltandi. (Čepon 2008: 85.)

¹⁰ Besedilo je izbrano namenoma, saj v izvirniku prevladujejo glagolniške oblike, ki so jih dijaki pravkar usvojili pri pouku latinskega jezika.

Slovenski prevod latinskega besedila iz učbenika:

- (1) Vse ima svoj čas in vse, kar je pod nebom, mineva v svojem teku. (2) Je čas rojevanja in čas umiranja. (3) Čas ubijanja in čas zdravljenja, čas rušenja in čas zidanja. (4) Čas za jok in čas za smeh, čas žalovanja in čas radosti. (prev. avtor.)

Pregled dijaških prevodov po posameznih povedih:

(1) *Omnia tempus habent et suis spatiis transeunt universa sub caelo.*

I. S pomočjo spletnih prevajalnikov:

Google Translate:	• Vse ima svoj čas in gre skozi prostor pod nebom. (8 prevodov enakih)
Snapchat AI:	• Vse ima svoj čas in vsa stvarstva pod nebom prehajajo svoje faze.
ChatGPT 3.5:	• Vse stvari imajo svoj čas in vse pod nebom potuje v svojih intervalih. • Vse stvari imajo svoj čas in v svojih omejitvah so prehodi vsi pod nebom. • Vse stvari imajo svoj čas in v svojih mejah prehajajo pod nebom. • Vse stvari imajo svoj čas in vse pod nebesi prehaja skozi svoje obdobje.
ChatGPT 3.5 in Google Translate:	• Vse stvari imajo svoj čas in potujejo skozi svoje prostore pod nebom.
Google Translate in spletna stran Latin is simple:	• Vse ima svoj čas in vse stvari minejo v svojem prostoru pod nebom. • Vse ima svoj čas in vse pod nebom prehaja skozi svoje prostore.

II. S pomočjo latinsko-slovenskega slovarja v knjižni obliki ter osebnih zapiskov:

- Vse ima čas in v svojih prostranostih mine vse pod nebom.
- Vse ima svoj čas in svoj prostor pod nebom. (3 enaki prevodi)
- Vse ima svoj čas in gre čez svoj prostor pod nebom.
- Vse ima svoj čas in vse gre skozi svoj prostor pod nebom.
- Vse ima svoj čas in vse gre skozi svoje prostore pod nebom.
- Vse ima čas in s svojo prostranostjo potuje preko vesoljnih svetov pod nebom.
- Vse ima svoj čas in mine v svojem prostoru pod vesoljnim nebom.
- Vse ima svoj prostor in čas pod nebom.
- Vse ima čas in premine v vesoljni svet pod nebom.
- Vse ima čas in s svojim prostorom preide svetove pod nebom.

Komentar:

Prvi del povedi so vsi spletni prevajalniki prevedli točno, v drugem delu povedi pa vsi za besedno zvezo *suis spatiis* izbirajo pomen *prostor*, *interval* ter glagol *transire* v tej zvezi prevajajo kot *prehajati skozi*, *potovati skozi*. Nobeden od strojnih prevodov ne poveže besede *spatium* z možnim časovnim pomenom *čas*, *doba*, *tek*, *trajanje* in v tej zvezi z glagolom *transire* v metaforičnem pomenu *minevati*. Vsi

prevodi z Google Translate so popolnoma identični in vsebinsko poenostavljeni. V latinski povedi je poudarjeno, da vse mineva v svojem teku, v obdobju, znotraj katerega je vsaki stvari namenjeno, da se bo odvila. Google Translate ta prevod močno posploši: *Vse ... gre skozi prostor pod nebom*. V takem prevodu se izgubijo pomenski poudarki in nianse, saj ne upošteva konotativne ravni ter tako ne zadosti principu semantične ekvivalence (gl. Vevar 2001: 23). Prevod zveni lepše kot ostali prevodi, narejeni s spletnimi prevajalniki ali s pomočjo slovarjev v fizični obliki, a ni dovolj precizen. Dijak je s takim prevodom zadovoljen, zdi se mu lep in pravilen ter smiseln, zato se ne pogloblja v pomenske nianse in ne išče sam drugih možnih različic, ki bi bile morda ustreznejše in pravilnejše. Vsi prevodi z Google Translate so popolnoma enaki in tako ne spodbujajo k primerjanju in razvijanju jezikovne občutljivosti in različnosti. Bolje ustrezajo principu razumljivosti, a manj principu dedukcije, saj ne upoštevajo konteksta.

Prevodi s pomočjo slovarjev v fizični obliki so raznoliki in dopuščajo več možnosti za medsebojno primerjavo in iskanje najustreznejše rešitve. Tudi ti prevodi besedo *spatium* povezujejo zgolj s prostorskim pomenom, vendar pa glagol *transire* že v več primerih zmorejo prevesti metaforično s pomenom *minevati*.

V iskanju najustreznejših rešitev so nekateri netočni, včasih tudi preveč svobodni in oddaljeni od temeljnega pomena, a so prav zato lahko predmet debate pri pouku, kjer dijaki razvijajo ustrezno jezikovno občutljivost in kritično presojo.

(2) Est tempus nascendi et tempus moriendi.

I. S pomočjo spletnih prevajalnikov:

Google Translate:	• Obstaja čas rojstva in čas smrti. • Obstaja čas za rojstvo in čas za smrt. (7 prevodov enakih)
Snapchat AI:	• Obstaja čas za rojstvo in čas za smrt.
ChatGPT 3.5:	• Obstaja čas rojstva in čas za smrt. • Je čas rojstva in čas smrti. (3 enaki prevodi)
ChatGPT 3.5 in Google Translate:	• Obstaja čas za rojstvo in čas za smrt.
Google Translate in spletna stran Latin is simple:	• Je čas rojevanja in čas umiranja. • Obstaja čas rojstva in čas smrti.

II. S pomočjo latinsko-slovenskega slovarja v knjižni obliki ter osebnih zapiskov:

- Poznamo čas rojevanja in čas umiranja.
- Je čas rojevanja in čas smrti.
- Je čas za rojevanje in čas za umiranje.
- Je čas rojevanja in čas umiranja. (6 enakih prevodov)
- Je čas rojstva in čas smrti. (3 enaki prevodi)
- Je čas umiranja in čas stvarjenja.

Komentar:

Spletni prevajalniki v oblikah *nascendi* in *moriendi* ne prepoznajo morfološke oblike glagolnika, ki izraža trajajoče delovanje, temveč ju prevajajo kot samostalnika *rojstvo* in *smrt*. V besedilu je ravno trajanje posebej poudarjeno, zato samostalniški prevodi spregledajo to pomembno dejstvo; gre namreč za opisovanje delovanj, ki trajajo v univerzumu, znotraj katerega jim je to trajanje odmerjeno. Ne zadostijo principu semantične ekvivalence, saj ne upoštevajo konotativne ravni besedila, ne ohranjajo pa tudi principa literarnosti. Jezik teh prevodov je namreč enopomenski in ne dosega estetske vrednosti izvirnika.

Prevod s pomočjo slovarja v fizični obliki je preciznejši in globlji. Dijaki so razumeli semantični poudarek glagolnika ter njegovo vpetost v sobesedilo.

Prevodi s pomočjo Google Translate so posplošeni, brez pomenskih nians. Nekoliko drugačna sta prevoda, kjer Google Translate dopolnjuje še morfološka analiza posameznih besed in povedi celotnega besedila s pomočjo spletne strani Latin is simple. Pomeni, ki jih ta stran ponuja, so enoznačni in ne prispevajo k ustvarjalnemu prevodu. Dijaku pomagajo zgolj pri utrjevanju latinske morfologije in stavčne analize.

(3) Tempus occidendi et tempus sanandi, tempus destruendi et tempus aedificandi.

I. S pomočjo spletnih prevajalnikov:

Google Translate:	- Čas ubijanja in čas zdravljenja, čas uničevanja in čas zidanja. (6 prevodov enakih) - Čas ubijanja in čas zdravljenja, čas uničevanja in čas grajenja. (2 prevoda enaka)
Snapchat AI:	Čas za ubijanje in čas za zdravljenje, čas za uničevanje in čas za gradnjo.
ChatGPT 3.5:	- Čas ubijanja in čas zdravljenja, čas rušenja in čas gradnje. - Čas ubijanja in čas ozdravljenja, čas podiranja in čas gradnje. - Čas ubijanja in čas celjenja, čas rušenja in čas gradnje. - Čas za ubijanje in čas za zdravljenje, čas za rušenje in čas za gradnjo.
ChatGPT 3.5 in Google Translate:	Čas za ubijanje in čas za zdravljenje, čas za rušenje in čas za gradnjo.
Google Translate in spletna stran Latin is simple:	- Čas umiranja in čas zdravljenja, čas rušenja in čas gradnje. - Je čas pobijanja in čas zdravljenja, je čas podiranja in čas zidanja.

II. S pomočjo latinsko-slovenskega slovarja v knjižni obliki ter osebnih zapiskov:

- Čas usmrtnice in čas zdravljenja, čas rušenja in čas gradnje.
- Čas pobijanja in čas ozdravljenja, čas porušenja in čas grajenja.
- Čas za ubijanje in čas za zdravljenje, čas za rušenje in čas za grajenje.

- Je čas ubijanja in čas zdravljenja, čas porušenja in čas postavljanja.
- Čas ubijanja in čas zdravljenja, čas rušenja in čas postavljanja.
- Čas ubijanja in čas ozdravljenja, čas rušenja in čas zidanja.
- Čas pobijanja in čas zdravljenja, čas uničevanja in čas postavljanja.
- Čas padanja in čas zdravljenja, čas rušenja in čas gradnje.
- Čas pobijanja in čas zdravljenja, čas podiranja in čas gradnje.
- Čas propadanja in čas zdravja, čas rušenja in čas gradnje.
- Čas ubijanja in čas zdravljenja, čas uničevanja in čas grajenja.
- Čas ubijanja in čas zdravljenja, čas uničenja in čas gradnje.
- Je čas pobijanja in čas zdravljenja, čas podiranja in čas zidanja.

Komentar:

Prevodi s pomočjo spletnih prevajalnikov so semantično dokaj točni, ponujajo pa majhno število rešitev, ki so si vse zelo podobne: *čas ubijanja (tempus occidendi)* ter *čas zdravljenja/celjenja (tempus sanandi)*, *čas rušenja/podiranja (tempus destruendi)* in *čas gradnje (tempus aedificandi)*.

Prevodi s pomočjo slovarjev v fizični obliki so zelo raznoliki: *čas usmrtnice/pobijanja/propadanja/ubijanja/pobijanja (tempus occidendi)*, *čas zdravljenja/zdravja (tempus sanandi)* ter *čas rušenja/uničevanja, uničenja/podiranja (tempus destruendi)* in *čas gradnje/grajenja/zidanja/postavljanja/ (tempus aedificandi)*.

Pomensko so enako natančni kot prevodi spletnih prevajalnikov, so pa nekateri bolj, drugi manj v skladu s principom ohranjanja slogovno-estetske kategorije. Pri spletnih prevodih ne moremo govoriti o raznolikosti sloga, saj so bolj ali manj vsi enaki. Slogovno raznoliki prevodi pa dopuščajo učitelju možnost, da z dijaki primerja posamezne rešitve in jih navaja k upoštevanju ne le pomena semantike, temveč tudi pragmatike in estetike prevoda.

(4) Tempus flendi et tempus ridendi, tempus plangendi et tempus saltandi.

I. S pomočjo spletnih prevajalnikov:

Google Translate:	• Čas za jok in čas za smeh, čas za žalovanje in čas za ples. (8 enakih prevodov)
Snapchat AI:	• Čas za jokanje in čas za smeh, čas za žalovanje in čas za ples.
ChatGPT 3.5:	• Čas joka in čas smeha, čas obžalovanja in čas plesa. • Čas joka in čas smeha, čas žalovanja in čas plesa. • Čas jokanja in smejanja, čas žalosti in čas plesa. • Čas za jok in čas za smeh, čas za žalovanje in čas za ples.
ChatGPT 3.5 in Google Translate:	• Čas za jokanje in čas za smeh, čas za žalovanje in čas za ples.
Google Translate in spletna stran Latin is simple:	• Čas joka in čas smeha, čas žalovanja in čas veselja/plesa. • Je čas jokanja in čas smejanja, čas žalovanja in čas plesanja.

II. S pomočjo latinsko-slovenskega slovarja v knjižni obliki ter osebnih zapiskov:

- Čas objokovanja in čas smeha, čas žalovanja in čas plesa.
- Čas objokovanja in čas smejanja, čas žalovanja in čas plesanja.
- Čas objokovanja in čas smeha, čas žalovanja in čas plesa.
- Čas jokanja in čas smejanja, čas toženja in čas skakanja.
- Čas objokovanja in čas smejanja, čas žalovanja in čas plesanja.
- Čas joka in čas smeha, čas žalovanja in čas plesa.
- Čas jokanja in čas smejanja, čas žalovanja in čas plesanja. (2 prevoda enaka)
- Čas jokanja in čas smejanja, čas žalovanja in čas plesa.
- Čas joka in čas smeha, čas žalovanja in čas plesa.
- Čas jokanja in čas smejanja, čas žalovanja in čas praznovanja.
- Čas joka in smeha, stokanja in plesa.
- Čas joka in čas smeha, čas objokovanja in čas plesa.

Komentar:

Gre za poved, kjer ni možnih veliko različic v prevodu, zato je prevod spletnih prevajalnikov, ki tu zopet ponujajo enoznačne prevode, povsem sprejemljiv. Odstopanja pa so pri prevodih s slovarji v fizični obliki, kjer najdemo nekaj različic: *čas žalovanja/toženja/stokanja/objokovanja (tempus plangendi)* ter *čas plesa/plesanja/skakanja/praznovanja*. Tudi ti prevodi so semantično ustrezni, primerjava in iskanje najustreznejše rešitve pa razvija v dijakih razumevanje večplastnosti prevoda.

3 Sklepne ugotovitve

Uporabi spletnih prevajalnikov se tako kot v splošni prevajalski praksi ne moremo izogniti tudi v pedagoški praksi tujih jezikov. Dijaki namreč posegajo po njih, kadar se srečujejo z neznanim besedilom, ki ga je treba prevesti iz tujega v slovenski jezik ali obratno. Zato bi bilo morda bolj smiselno razmisliti – kar je tudi namen tega članka – kako uporabo strojnega prevajanja vključiti v pedagoški proces, na osnovi praktičnih primerov njegove rabe dijake opozoriti, katere so pomanjkljivosti in pasti strojnih prevodov, ko gre za literarno prevajanje, in predvsem ozavestiti v dijakih dejstvo, da spletni prevod literarnega besedila vselej zahteva še kritični pregled, s katerim preverimo, ali izpolnjuje temeljne kriterije semantike, pragmatike in estetike. Če namreč spletno prevajanje enostavno izključimo iz pedagoškega procesa, bodo dijaki sami kljub temu posegali po hitrejših spletnih rešitvah, ne da bi se zavedali pomanjkljivosti tovrstnega prevajanja. Zato je morda učinkovitejše postopno razvijanje jezikovne občutljivosti in kritične presoje ob primerjalni analizi tako spletnih kot tudi klasičnih prevodov s pomočjo slovarjev.¹¹

¹¹ Gl. Evropska komisija (2022). Silvana Orel Kos, profesorica z Oddelka za prevajalstvo na Filozofski fakulteti, v svoji razpravi z naslovom *Šepetalci podnaslovnim prevajalcem*, predstavljene v okviru konference *Prihodnost prevajanja: je strojno prevajanje res edina pot?* meni, da uvajanje strojnega prevajanja na začetku formativnega pedagoškega procesa zavira razvoj kritične presoje. Strojni prevajalnik je lahko varno orodje le v rokah profesionalnih prevajalcev, ki so sami sposobni prevesti pomensko, jezikovno in slogovno ustrezen prevod, strojni prevajalnik pa jim je le v tehnično pomoč. Tak prevod zahteva natančen pregled.

Vloga učitelja je pri tovrstnem prevajanju še pomembnejša kot pri običajnem pregledovanju dijaških besedil s pomočjo slovarjev:

- z natančno analizo strojnih prevodov, ki so lahko oblikovno povsem prepričljivi, a hkrati niso pomensko dovolj natančni in ne ustrezajo pragmatičnim in estetskim principom literarnega prevoda, dijake spodbuja h kritičnemu pristopu pri prevajanju. Dijaki lahko sami ali ob učiteljevi pomoči iščejo ustreznejše rešitve s pomočjo klasičnih in spletnih slovarjev: kako zadostiti pomenski natančnosti, upoštevanju kulturnega konteksta in recepcije prevoda v ciljnem jeziku, slogovno-estetskim kriterijem in nato oblikujejo čim bolj celovito, koherentno besedilo;
- dijake tako pri prevajanju kot tudi pri popravljanju strojnega prevajanja spodbuja k uporabi *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* in drugih dopolnilnih tako knjižnih kot tudi spletnih tematskih slovarjev slovenskega jezika. S tem se lahko izognemo siromašenju jezika zaradi ponavljajoče se rabe formulacij spletnih prevodov, ki sicer zadostujejo za hitro razumevanje besedila, a še zdaleč ne za kompleksen literarni prevod;
- v dijakih razvija zavest, da so prevodi izjemno pomembni za razvoj jezika in književnosti, saj so se literature različnih narodov v preteklosti utemeljile s prevodi. Zgledi prevedenih literarnih del nekega naroda sooblikujejo tudi jezik in književnost drugih narodov, ki lahko črpajo iz vsega, kar je bilo prevedeno (prim. Puc 2024 in Moder 1985: 33–66).

Viri

Čepon, Robert, 2008: *Usus II: latinščina za drugo leto učenja*. Ljubljana: Modrijan.

Donaj, Gregor in Sepesy Maučec, Mirjam, 2018: Prehod iz statističnega strojnega prevajanja na prevajanje z nevronskimi omrežji za jezikovni par slovenščina-angleščina. Fišer, Darja in Pančur, Andrej (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani. 62–68.

Gril, Lucija, 2021: *Vpliv osnovne prevodne enote na kakovost nevronskih strojnih prevodov*. Magistrsko delo. Maribor: Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko, Univerza v Mariboru. <https://dk.um.si/Dokument.php?id=155273&lang=slv>. (Dostop 19. 3. 2024.)

Kolšek, Tajda, 2022: *Strojno prevajanje tehničnih besedil s področja avtomobilizma na primeru navodil za uporabo vozila*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=141931&lang=slv>. (Dostop 18. 3. 2024.)

SSP 2023 = *Slovenski standardni prevod*, [1996] 2023. Ljubljana: Društvo Svetopisemska družba Slovenije. <https://www.biblija.net/>. (Dostop 15. 9. 2024.)

Literatura

Beguš, Ana, 2018: Tehnologija v prevajanju: od prevajalcev k prevajalnikom. Pregelj, Barbara (ur.): *Bela knjiga o prevajanju 2018: premiki na področju prevajanja, tolmačenja, podnaslavljanja in lektoriranja v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 37–38. http://www.belaknjigaoprevajanju.si/files/2019/03/Bela_knjiga_cela.pdf. (Dostop 18. 3. 2024.)

Evropska komisija 2022 = Evropska komisija Slovenija, 2022: Prihodnost prevajanja – je strojno prevajanje res edina pot? #TranslatingEurope. Posnetek konference. *Youtube* 22. 11. 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=c11gdYy8coQ>. (Dostop 6. 4. 2024.)

Huš, Matej, 2023: Primerjava spletnih prevajalnikov – Ko prevajalcev več ne bo. *Monitor* 33/3, 28. 2. 2023. <https://www.monitor.si/clanek/primerjava-spletnih-prevajalnikov-ko-prevajalcev-vec-ne-bo/222963>. (Dostop 24. 3. 2024.)

Miočič, Marko, 2024: Strojno prevajanje. Oddaja Kulturni obzornik. *Radio Študent* 8. 1. 2024. <https://radiostudent.si/kultura/kulturni-obzornik/strojno-prevajanje>. (Dostop 23. 3. 2024.)

Moder, Janko, 1985: Ob Trubarjevih treh rečeh. Gantar, Kajetan, Jerman, Frane in Moder, Janko (ur.): *Štiristo let prevajanja na Slovenskem. Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev 10*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 33–66.

Puc, Ivan, 2024: Nada Grošelj, prevajalka: Pri književnem prevajanju nam umetna inteligenca ne more konkurirati. *Reporter* 17/2, 15. 1. 2024. <https://reporter.si/clanek/magazin/nada-groselj-prevajalka-pri-knjizevnem-prevajanju-nam-umetna-inteligenca-ne-more-konkurirati-1243455>. (Dostop 2. 4. 2024.)

Reynolds, Matthew, 2020: *Prevajanje: zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina. Prev. Ana Monika Hribar.

Vevar, Štefan, 2001: *Temeljni aspekti in principi teorije literarnega prevajanja*. Ljubljana: Studentska založba.

Vevar, Štefan, 2013: *Vrvohodska umetnost prevajanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Vintar, Špela, 2013: Sodobne prevajalske tehnologije in prihodnost prevajalskega poklica. *Uporabna informatika* 21/4. 221–227.

UPORABA DREVESNICE SST V RAZISKAVAH GOVORJENE SLOVENŠČINE: PREDNOSTI IN OMEJITVE

Kljub porastu jezikoslovnih raziskav govorjene slovenščine, ki si prizadevajo za popis številnih doslej prezrtih posebnosti govorjenega jezika v primerjavi s pisnim, metodologija tovrstnih razprav večinoma temelji na kvalitativni analizi razmeroma majhnih ter zvrstno ali demografsko omejenih vzorcev jezikovne rabe, kar omejuje ponovljivost raziskav in možnost posploševanja spoznanj na govorjeno slovenščino kot celoto. Kot eno izmed možnosti za premostitev tega problema v prispevku predstavljamo drevesnico govorjene slovenščine SST (angl. *Spoken Slovenian Treebank*), prostodostopni oblikoslovnno in skladenjsko označeni reprezentativni vzorec referenčnega korpusa govorjene slovenščine Gos, in ponazarjamo njen metodološki potencial za nadaljnje korpusne raziskave govorjene slovenščine. Na primeru treh tipično govorjenih pojavov (samopopravljanja, diskurzni členki in dodani ujemalni pridevniški prilastki) prikažemo uporabo drevesnice SST za enostaven priklic številnih avtentičnih primerov rabe, na primeru analize pogostosti samopopravljanj glede na različne sporazumevalne okoliščine pa ponazorimo tudi njeno uporabnost za raznolike statistične analize jezikovne rabe. Poleg najpomembnejših prednosti drevesnice SST, kot so uravnoteženost, odprta dostopnost, ročna slovnična označenost in neposredna primerljivost z drugimi tovrstnimi korpusi po svetu, v sklepnem delu izpostavimo tudi nekaj omejitev, kot sta razmeroma majhna velikost ter robustna, v pisni jezik usmerjena označevalna shema.

Ključne besede: korpusno jezikoslovje, govorjena slovenščina, jezikoslovno označevanje, odvisnostna drevesnica

Using the SST Treebank in Research on Spoken Slovenian: Advantages and Limitations

Despite the increase in linguistic research on spoken Slovenian, which strives to catalogue the many previously overlooked characteristics of the spoken language compared to the written form, the methodology of such discussions largely relies on the qualitative analysis of relatively small and demographically or genre-limited samples of language use, which limits the replicability of research and the ability to generalize findings to spoken Slovenian as a whole. To address this issue, this paper introduces the Spoken Slovene Treebank (SST), a freely accessible, morphologically and syntactically annotated

representative sample of the Gos spoken Slovene reference corpus, and illustrates its methodological potential for future corpus-based research of spoken Slovene. By examining three common spoken phenomena – self-repairs, discourse markers, and post-modifying adjectives – we showcase the SST Treebank’s capability for straightforward retrieval of numerous authentic examples. Furthermore, by analysing the distribution of self-repairs across various communicative settings, we highlight its utility for diverse statistical analyses of language practices. In addition to highlighting the SST Treebank’s major advantages, such as its balanced composition, open access, manual grammatical annotations, and direct comparability with other similar corpora worldwide, we also address some limitations in the concluding section, notably its relatively small size and the robust, written-language-oriented annotation scheme.

Keywords: corpus linguistics, spoken Slovenian, linguistic annotation, dependency treebank

1 Uvod

Pod vplivom funkcijskih jezikoslovnih teorij, ki v ospredje svojega zanimanja postavljajo analizo jezikovne rabe v najrazličnejših sporazumevalnih situacijah, smo v zadnjih treh desetletjih priča skokovitemu porastu raziskav govorjenega jezika (Leech 2000; Sinclair in Maurenen 2006; Carter in McCarthy 2017). To velja tudi za slovenski jezikoslovni prostor, v katerem se razprave o specifikah govorjenega jezika pojavljajo na različnih jezikoslovnih področjih: od slovničnih razprav (Smolej 2004; Krajnc Ivič 2004; Valh Lopert 2006; Marušič in Žaucer 2007; Zwitter Vitez 2018; Smolej 2022) in narečjeslovnih opisov (Zuljan Kumar 2007, 2019, 2022) do raziskav na področjih pragmatičnega (Verdonik 2007; Schlamberger Brezar 2007; Dobrovoljc 2018a), kognitivnega (Kranjc 1999, 2006) in računalniškega jezikoslovja (Dobrovoljc in Nivre 2016). V njih raziskovalci opozarjajo na številne posebnosti spontano govorjenega diskurza v primerjavi s pisnim, kot so oklevanja, samopopravljanja, elipse, vrivki in diskurznofunkcijska leksika, če naštejemo le nekaj najpogostejše obravnavanih (za pregled gl. Dobrovoljc, v pripravi).

Kljub aktualnosti in raznolikosti raziskav govorjene slovenščine pa njihova metodologija večinoma temelji na kvalitativni analizi razmeroma majhnih, zvrstno ali demografsko omejenih vzorcev jezikovne rabe, ki praviloma tudi niso prosto dostopni, kar omejuje ponovljivost raziskav ter možnost posploševanja dognanj na govorjeno slovenščino kot celoto. V poldrugem desetletju, kolikor mineva od prelomnega korpusnojezikoslovnega prispevka J. Zemljarič Miklavčič (2008), je bilo za premostitev tega problema izdelanih več uravnoteženih prosto dostopnih korpusov govorjene slovenščine. Referenčni korpus Gos (Verdonik in Zwitter Vitez 2011; Verdonik idr. 2024) vsebuje ročne prepise posnetkov javnega in zasebnega govora v najrazličnejših vsakodnevnih situacijah. Za podrobnejše slovnične analize pa je metodološko relevanten zlasti njegov reprezentativni vzorec z ročno pripisanimi oblikoslovnimi in skladenjskimi informacijami, drevesnica govorjene slovenščine SST (angl. *Spoken Slovenian Treebank*, Dobrovoljc in Nivre 2016).

V nasprotju z govornimi drevesnicami za druge jezike (za pregled gl. Dobrovoljc 2024a), ki se poleg jezikovnotehnoških aplikacij vse bolj uporabljajo tudi za

jezikoslovne raziskave (van der Wouden idr. 2003; Hinrichs in Kübler 2005; Roland idr. 2007; Van Eynde 2009; Pietrandrea in Delsart 2019), metodološki potencial drevesnice SST za korpusnojezikoslovne raziskave govorne slovenščine doslej še ni bil izkoriščen, kar sicer velja za slovenske slovnično označene korpusne nasploh (Ledinek 2018).

Da bi premostili to vrzel med porastom raziskav govorne slovenščine na eni strani in razmeroma nepoznanim jezikovnim virom za tovrstne analize na drugi strani, je namen tega prispevka predstaviti uporabnost drevesnice SST za različne tipe korpusnojezikoslovnih raziskav slovenskega govora. V nadaljevanju tako drevesnico SST podrobneje predstavimo (2. razdelek) in ponazorimo način njene uporabe za analizo treh izbranih tipično govornjenih pojavov (3. razdelek), v sklepni diskusiji pa poleg najpomembnejših prednosti izpostavimo tudi nekaj omejitev (4. razdelek).

2 Drevesnica govorne slovenščine SST

Drevesnica govorne slovenščine SST je slovnično označeni reprezentativni vzorec referenčnega korpusa Gos. V nadaljevanju na kratko predstavimo zgradbo drevesnice z vidika vsebovanih besedil in slovničnih kategorij, ki so bile tem pripisane, več podrobnosti o zasnovi in izdelavi korpusa pa opisujeta prispevka K. Dobrovoljc s sodelavci (2016, 2024).

2.1 Vsebina

Korpus, na katerem temelji drevesnica SST, je bil v okviru doktorske raziskave leksikalnih prvin govornjenega jezika (Dobrovoljc 2018b) zasnovan kot reprezentativni vzorec takratnega referenčnega korpusa govorne slovenščine, korpusa Gos 1.0 (Verdonik in Zwitter Vitez 2011; Zwitter Vitez idr. 2013) in obsega nekaj manj kot 30.000 besed. Z namenom ohranjanja raznolikosti in uravnoteženosti govornjenih situacij in demografskih značilnosti govorcev so v bili v drevesnico SST vključeni krajši izseki vseh 287 govornjenih dogodkov izvirnega korpusa Gos, podedovani pa so bili tudi ročni prepisi (Verdonik idr. 2013), kar pomeni, da so meje vlog, izjav in besed v drevesnici SST enake tistim v korpusu Gos.

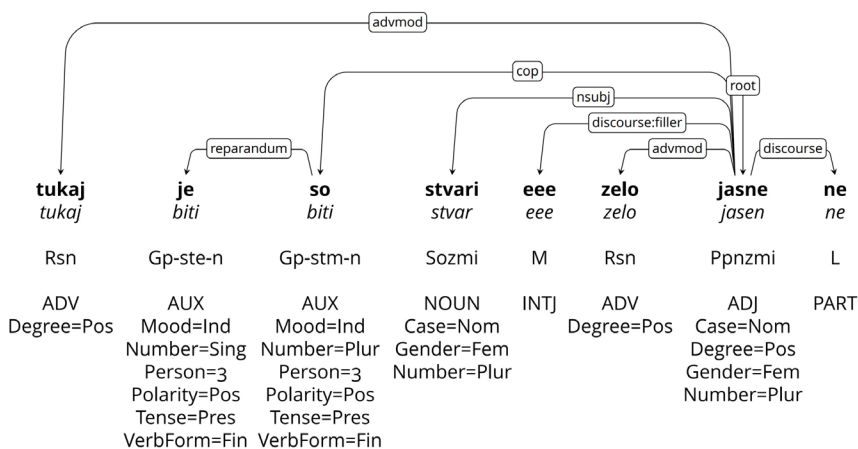
Kot povzema tabela 1, drevesnica SST tako temelji na raznolikem naboru besedil, ki zajemajo najširši spekter govornega sporazumevanja, od javnega informativno-izobraževalnega diskurza (npr. fakultetna predavanja, šolske učne ure, diskusije, intervjuji, informativne oddaje) ter javnega razvedrilnega diskurza (npr. jutranji radijski program, zabavne TV oddaje, resničnostni šovi, športni prenos) do nejavne nezasebne komunikacije (npr. delovni sestanki, konzultacije, storitve, prodaje) in zasebne komunikacije, kot so pogovori med prijatelji in družinskimi člani.

Tip diskurza	Besedila	Govorci	Izjave	Pojavnice	Delež pojavnice
javni informativno-izobraževalni	129	263	959	9.899	33,5 %
javni razvedrilni	42	78	726	6.833	23 %
nejavni nezasebni	45	102	497	4.535	28 %
nejavni zasebni	71	163	1.006	8.221	15,5 %
SKUPAJ	287	606	3.188	29.488	100 %

Tabela 1: Velikost in sestava drevesnice SST

2.2 Označevalna shema

Kot prikazuje primer razčlenjene povedi na sliki 1, je vsaki besedi¹ v korpusu SST pripisanih več slovničnih lastnosti, kot so lema, besedna vrsta, oblikoslovne lastnosti in skladenjska vloga v povedi, ki sledijo naboru oznak in načelom dveh (medsebojno povezanih) označevalnih shem.

Slika 1: Primer oblikoslovno in skladenjsko označene izjave v drevesnici SST

Prvi dve vrstici pod zapisanim govorom (tj. odebeljenimi besedami na sliki 1) predstavljajo oznake, pripisane v skladu s shemo MULTEXT-East (Erjavec 2012; Holozan idr. 2023). V slovenskem prostoru je poznana tudi pod imenom JOS, uporablja pa se tudi pri drugih referenčnih jezikovnih virih slovenskega jezika, kot sta korpus Gigafida (Krek idr. 2020) in oblikoslovni leksikon Sloleks (Dobrovoljc idr. 2015). Poleg podatka o osnovni obliki besede oziroma lemi (npr. lema *stvar* za

¹ Med dvema oblikama zapisa govora v korpusu Gos, pogovornim (npr. *tko*) in standardiziranim (npr. *tako*), osnovo drevesnice SST predstavlja standardizirani zapis.

pregibno obliko *stvari*) so besedam pripisane tudi t. i. oblikoskladenjske oznake, ki predstavljajo strnjen opis oblikoslovnih lastnosti oblike (npr. oznaka *Sozmi* za občni samostalni ženskega spola v imenovalniku množine).

Poleg zgoraj navedenih oznak po lokalno uveljavljeni shemi MTE-JOS vsebuje drevesnica SST še dodatne slovnične oznake, pripisane po mednarodno uveljavljeni shemi Universal Dependencies (de Marneffe idr. 2021), ki si prizadeva za medjezikovno poenoteno slovnično označevanje besedil, tj. enako označevanje enakih slovničnih pojavov v različnih jezikih. Shema UD tako obsega nabor »univerzalnih«² jezikoslovnih kategorij (17 oznak za besedne vrste, 24 oznak za oblikoslovne lastnosti, 37 odvisnostnih skladenjskih relacij) in splošnih smernic za njihovo pripisovanje besedilnim korpusom, do danes pa je bila prenesena že na več kot 280 korpusov v več kot 160 jezikih po svetu (Zeman idr. 2023). Med njimi je poleg drevesnice SST tudi drevesnica pisne slovenščine SSJ (Dobrovoljc idr. 2017; Dobrovoljc idr. 2023).

Na ravni oblikoslovja je shema UD precej podobna shemi MTE-JOS, saj za vsako obliko predvideva pripis besedne vrste (npr. oznaka NOUN za občni samostalni) in drugih oblikoslovnih lastnosti, ki so podane kot pari atributov in njihovih vrednosti (npr. Gender=Fem za ženski spol). Na ravni skladnje pa shema temelji na načelih odvisnostne slovničnosti (Tesnière 1959; Mel'čuk 1988), ki za vsako besedo v povedi oziroma izjavi določa njeno nadrejeno besedo (jedro zveze) in vrsto njunega skladenjskega razmerja (tip relacije). To lahko na grafični ravni ponazorimo s puščico, ki poteka od nadrejenega k podrejenemu elementu, kot na sliki 1 ponazarja relacija *nsubj* (samostalniški osebek), ki poteka od povedka *so jasne* do osebka *stvari*, pri tem pa je tudi notranja sestava povedka analizirana kot odvisnost veznega glagola od povedkovnega določila z relacijo *cop* (kopula). Ko tako skladenjsko analiziramo vsako besedo v povedi, ustvarimo t. i. odvisnostno drevo, v katerem ima lahko vsaka beseda poljubno število odvisnih besed, a natanko eno nadrejeno besedo in z njo povezano skladenjsko vlogo.²

Nabor »univerzalnih«³ skladenjskih relacij sheme UD prikazuje tabela 2, pri čemer so njihove splošne, jezikovno neodvisne opredelitve na voljo na krovni strani projekta (v angleščini),³ njihov prenos na konkretne skladenjske strukture v slovenščini pa je podrobneje opisan v samostojnem priročniku (Dobrovoljc in Terčon 2023), ki vsebuje tudi številne ponazoritve.

² Čeprav je odvisnostno skladenjsko razčlenjevanje v slovenskem prostoru že precej uveljavljen pristop, se shema UD od lokalno razvitega sistema JOS-SYN (Ledinek 2014; Arhar Holdt idr. 2023), ki se osredotoča predvsem na besednozvezno in stavčno skladnjo, razlikuje po tem, da vsebuje bistveno daljši seznam relacij, saj skuša zajeti najširši nabor skladenjskih pojavov v povedi (npr. tudi nepropozicijske pojave izven vezljivostnega vzorca povedka), pri njihovi kategorizaciji pa upošteva tudi strukturne lastnosti podrejenih elementov (npr. ločuje med samostalniškimi-*nsubj* in stavčnimi-*csbj* osebki). V tem vidiku je shema UD bolj sorodna shemi praške odvisnostne drevesnice PDT, na kateri je temeljila *Slovenska odvisnostna drevesnica* (Džeroski idr. 2006), prvi tovrstni korpus v našem prostoru, ki pa ni več aktivno vzdrževan.

³ Povezava: <https://universaldependencies.org/>, dostop: 4. 4. 2024.

Nadrejeni \ Podrejeni	Samostalniške zveze	Stavki	Določila	Funkcijske besede
Jedrni stavčni argumenti	<i>nsubj obj iobj</i>	<i>csubj ccomp xcomp</i>		
Drugi stavčni argumenti	<i>obl vocative expl dislocated</i>	<i>advcl</i>	<i>advmod discourse</i>	<i>aux cop mark</i>
Določila samostalnikov	<i>nmod appos nummod</i>	<i>acl</i>	<i>amod</i>	<i>det clf case</i>
Priredja	Večbesedne enote	Ohlapne relacije	Posebne relacije	Drugo
<i>conj cc</i>	<i>fixed compound flat</i>	<i>list parataxis</i>	<i>orphan goeswith repara- randun</i>	<i>punct root dep</i>

Tabela 2: Seznam odvisnostnih relacij po shemi Universal Dependencies⁴ (Vir: de Marneffe idr. 2021)

Poleg že izpostavljenih prednosti sheme UD, kot sta mednarodna uveljavljenost in visoka stopnja interoperabilnosti (tj. možnost neposrednih kontrastivnih analiz med drevesnicami različnih jezikov ali različnih jezikovnih zvrsti, kot sta pisni in govorjeni jezik), je bila ta shema za označevanje drevesnice SST izbrana predvsem zato, ker nabor »univerzalnih« skladenjskih oznak (tabela 2) že privzeto vključuje tudi oznake, ki se nanašajo zlasti na tipično govorjene pojave, kot so samopopravljanja (relacija *reparandum*), ogovori (*vocative*) ali diskurzni členki (*discourse*). To v praksi omogoča celosten, enonivojski pristop k slovnični analizi govornih transkripcij, brez kakršnegakoli predhodnega izključevanja netekočnosti in drugih strukturnih posebnosti govora, kot je bilo to pogosto praksa v preteklosti. Shema UD je bila na govorjenih podatkih prvič preizkušena prav na drevesnici SST, odtlej pa še na več kot 40 drugih drevesnicah po svetu, ki vsebujejo (tudi) govorjena besedila, kar potrjuje njeno širše prepoznano uporabnost za skladenjsko razčlenjevanje govorjenega jezika (Kahane idr. 2021; Dobrovoljc 2022).

⁴ Približni prevodi relacij, ki se pojavljajo v slovenskih drevesnicah UD: **acl**: stavčni prilastki, **advcl**: prislovni odvisniki, **advmod**: prislovna določila (v širšem smislu, saj so relacija označuje tako prislove v vlogi določil povedka kot prislove v vlogi določil drugih besednih vrst, npr. pridevnikov), **amod**: pridevniški prilastki, **appos**: pristavčna določila, **aux**: pomožni glagoli, **case**: predlogi, **cc**: priredni vezniki, **ccomp**: stavčna dopolnila (predmetni odvisniki), **conj**: priredno zloženi elementi, **cop**: vezni glagoli, **csubj**: osebkovi odvisniki, **dep**: nedoločena povezava, **det**: določilniki, **discourse**: diskurzni členki, **dislocated**: dislocirani elementi, **expl**: ekspletivne besede, **fixed**: funkcijske zveze, **flat**: eksocentrične zveze, **goeswith**: razdruženi deli besed, **iobj**: nepremi predmeti, **list**: seznami, **mark**: podredni vezniki, **nmod**: samostalniški prilastki, **nsubj**: samostalniški osebki, **nummod**: številčna določila, **obj**: premi predmeti, **obl**: odvisne samostalniške zveze, **orphan**: osiroteli argumenti v eliptičnih strukturah, **parataxis**: stavčna soredja, **punct**: ločila, **reparandum**: samopopravljanja, **root**: koren povedi, **vocative**: ogovori, **xcomp**: odprta stavčna dopolnila.

2.3 Dostopnost

Drevesnica SST je odprto dostopna podatkovna zbirka z licenco Creative Commons BY-SA. V standardnem tabelarnem formatu CONLL-U⁵ je distribuirana kot del skupne korpusne zbirke UD, kakršna z vsemi novimi in starimi drevesnicami vred izhaja dvakrat letno (Zeman idr. 2023). Za jezikoslovno analizo drevesnic so bila razvita tudi številna spletna orodja, ki omogočajo iskanje po tako označenih besedilih in vizualizacijo razčlenjenih povedi tudi tehnično manj podkovanim uporabnikom. Izpostavimo lahko orodje Grew-match (Guillaume 2021),⁶ ki ga odlikujeta aktivno vzdrževanje in dobra dokumentiranost, lokalno pa je bil v okviru projekta CLARIN.SI s prilagoditvijo odprtokodnega orodja Dep_search (Luotolahti idr. 2017) za ta namen razvit spletni portal Drevesnik (Štravs in Dobrovoljc 2022).⁷

V primerjavi z drugimi obstoječimi portali za brskanje po drevesnicah UD je prednost orodja Drevesnik predvsem to, da ima razmeroma preprost in dobro dokumentiran iskalni jezik,⁸ podpira iskanje po oblikoskladenjskih oznakah MTE-JOS, omogoča hkratno poizvedovanje po več korpusih, iskanje pa se lahko omeji na krajše povedi (npr. za didaktične potrebe). Po vnosu iskalnega pogoja (slika 2) se uporabniku prikažejo rezultati v obliki skladenjskih dreves oziroma skladenjsko razčlenjenih izjav (slika 3), v katerih se iskana beseda (npr. beseda z relacijo *nsubj*, ki opravlja vlogo samostalniškega osebka) obarva zeleno. Uporabniki lahko rezultate tudi shranijo, bodisi v obliki seznama zadetkov z besedami v okolici bodisi v obliki podkorpusa vseh prikazanih povedi.

Poizvedba

[English](#)

Iskalni pogoj ([pomoč](#)):

☐ Upoštevaj velikost črk
☐ Išči samo po kratkih povedih (do 15 besed)
☐ Vrni naključne zadetke

Največje število prikazanih zadetkov:

Korpusi

☐ **SSJ**: ročno razčlenjen korpus pisne slovenščine (v2.12, 13.435 povedi, 267.097 pojavnic)
☒ **SST**: ročno razčlenjen korpus govornjene slovenščine (v2.12, 3.188 izjav, 29.488 pojavnic)
☐ **ccKres**: strojno razčlenjen korpus pisne slovenščine (v1.0, 769.994 povedi, 12.187.066 pojavnic, razčlenjevalnik CLASSLA-Stanza 2.1)

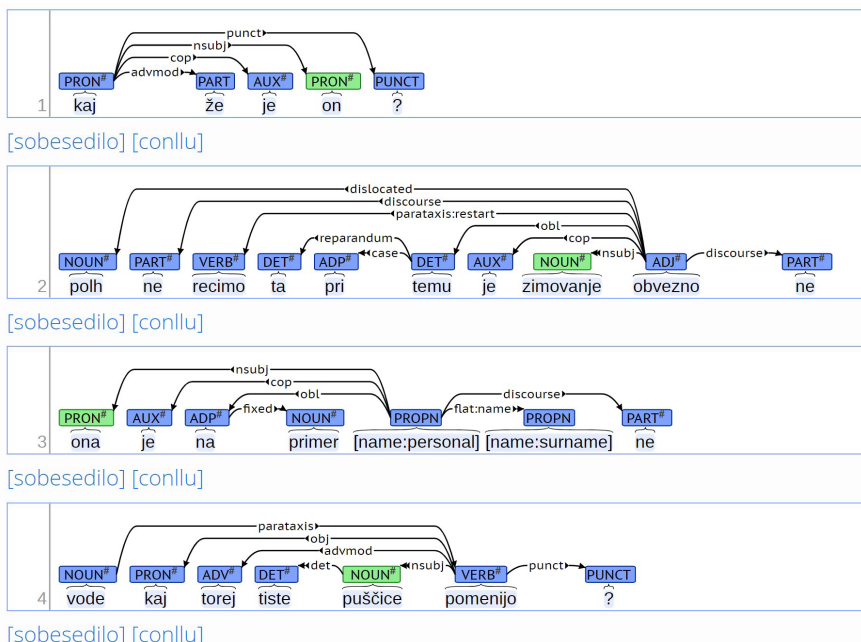
Slika 2: Vmesnik za oblikovanje iskalnega pogoja na portalu Drevesnik s primerom iskanja samostalniških osebkov (*nsubj*)

⁵ Povezava: <https://universaldependencies.org/format.html>, dostop: 4. 4. 2024.

⁶ Povezava: <https://universal.grew.fr/>, dostop: 4. 4. 2024.

⁷ Povezava: <https://orodja.cjvt.si/drevesnik/>, dostop: 4. 4. 2024.

⁸ Povezava: <https://orodja.cjvt.si/drevesnik/help/>, dostop: 4. 4. 2024.

Slika 3: Vmesnik za prikaz rezultatov iskanja po drevesnici SST na portalu Drevesnik s primerom prvih nekaj zadetkov za iskalni pogoj na sliki 2

3 Primer korpusne analize izbranih skladenjskih posebnosti govora

Da bi ponazorili metodološki potencial zgoraj predstavljene drevesnice za slovnične raziskave govorne slovenščine, v nadaljevanju predstavimo primer korpusne poizvedbe po treh izbranih tipično govorjenih jezikovnih pojavih, ki se pogosto pojavljajo o razpravah o skladenjskih specifikah govorne slovenščine (Dobrovoljc, v pripravi). Pri tem se osredotočimo tako na kvalitativni kot kvantitativni vidik, saj v prvem delu (razdelek 3.1) predstavimo uporabo korpusa za iskanje avtentičnih primerov rabe, v drugem delu (razdelek 3.2) pa na primeru analize distribucije izbranega pojava v različnih okoliščinah sporazumevanja ponazorimo še uporabo korpusa za različne statistične analize jezikovne rabe.

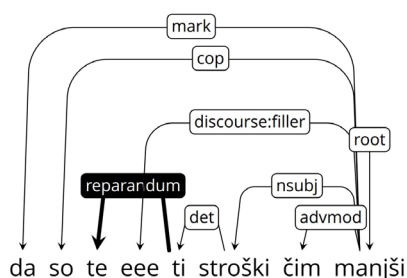
3.1 Priklic avtentičnih primerov rabe

V nadaljevanju predstavimo način iskanja po primerih treh izbranih skladenjskih posebnosti govorne slovenščine, pri čemer smo iskanje izvedli na različici SST v2.12 na portalu Drevesnik.⁹

⁹ V okviru nacionalnega projekta SPOT (*Na drevesnici temelječ pristop k raziskavam govorne slovenščine*) je v izdelavi sicer nova, razširjena in izboljšana, različica drevesnice SST, ki bo predvidoma obsegala 80.000 pojavnic.

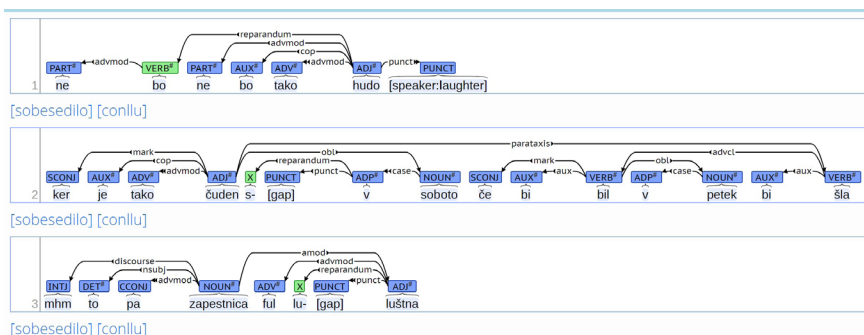
3.1.1 Samopopravljanja

Med najbolj izstopajočimi in v literaturi najpogostejše obravnavanimi jezikovnimi pojavi v govoru so nedvomno različne oblike (samo)popravljanj, s katerimi govorci že izrečeno nadomestijo s popravkom, ki se na sintagmatski osi umešča na isto mesto, pri čemer je lahko popravljena struktura izpeljana v celoti ali zgolj delno, kot v primeru nedokončanih besed, besednih zvez ali stavkov (slika 4). Za označevanje tega pojava se po shemi UD uporablja relacija *reparandum* (Dobrovoljc in Terčon 2023: 121–123), pri čemer je jedro želene ubeseditve oziroma popravka (angl. *repair*) nadrejeno jedru prve oziroma popravljenе ubeseditve (angl. *reparandum*).

Slika 4: Označevanje samopopravljanj v drevesnici SST z relacijo *reparandum*

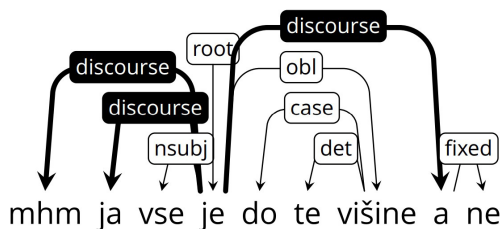
Z orodjem Drevesnik lahko primere samopopravljanj prikličemo s preprostim iskalnim pogojem, ki išče pare besed, povezanih s to relacijo (iskalni pogoj »_<reparandum_<«). Kot ponazarja slika 5, lahko na ta način v drevesnici SST prikličemo 680 primerov samopopravkov v 459 izjavah, primernih za nadaljnjo analizo.

Slika 5: Izsek rezultatov iskanja primerov samopopravljanja v drevesnici SST

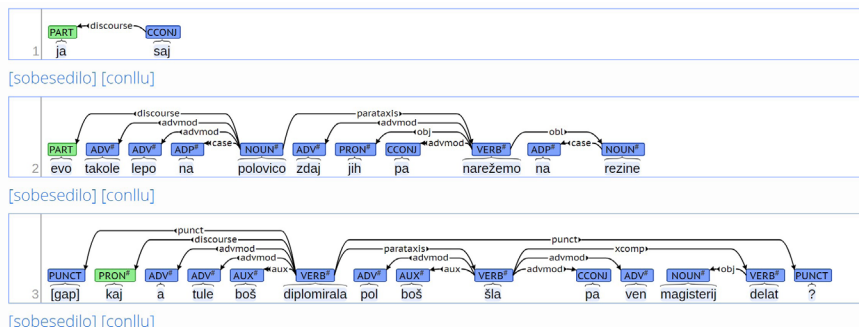
3.1.2 Diskurzni členki

Druga leksikalno-skladenjska značilnost spontanega govora je pogosta raba diskurznofunkcijskih sredstev, s katerimi govorci uravnavajo potek komunikacije in odnose z drugimi udeleženci in za katere se v literaturi najpogosteje pojavljajo poimenovanja, kot so diskurzni označevalci ali diskurzni členki. Med raznolikimi opredelitvami in poimenovanji tovrstnih izrazov, ki tudi v slovenskem prostoru segajo vse od ozkih zamejitev na pomensko najbolj izpraznjene pragmatične izraze (Verdonik 2007) do širokih zamejitev na vse tipe diskurznih organizatorjev (Dobrovoljc 2018b), so po shemi UD tovrstni izrazi opredeljeni predvsem skladenjsko. Gre torej za izraze, ki jih zaznamuje ohlapna vpetost v siceršnjo stavčno strukturo in pojavljanje na skladenjsko perifernih položajih, kot sta začetek ali konec izjave (Dobrovoljc in Terčon 2023: 89–90), v slovenščini pa se v tej vlogi najpogosteje pojavljajo različne medmetne in členkovne besede, kot so *ja*, *ne*, *no*, *tako*, *aha*, *pač*, *zdaj*, *dobro*. Po shemi UD je njihova skladenjska vloga označena z relacijo *discourse*, pri čemer se kot njihov nadrejeni element (dogovorno) izbere jedro najrelevantnejšega stavka (običajno povedek glavnega stavka), kot prikazuje primer na sliki 6 spodaj.

Slika 6: Označevanje diskurznih členkov v drevesnici SST z relacijo *discourse*

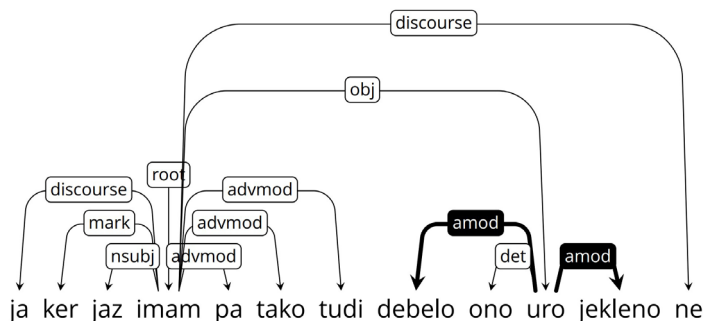
Z orodjem Drevesnik primere tovrstnih struktur poiščemo z iskanjem po parih besed, povezanih s to relacijo (iskalni pogoj »_ <discourse _«), s čimer v drevesnici SST prikličemo 1.587 primerov diskurznih členkov oziroma 1.015 izjav, ki jih vsebujejo (slika 7). Čeprav je korpusni pristop k preučevanju teh izrazov v slovenskem prostoru že precej uveljavljen, je pomembna prednost drevesnice SST to, da so v njej ti večfunkcijski izrazi, ki se lahko v jeziku pojavljajo bodisi kot skladenjsko neintegrirani diskurzni členki (npr. *jah* zdaj *kako kateri ne*) bodisi kot skladenjsko integrirani stavčni členi različnih tipov (*kaj delaš* zdaj), že razdvoumljeni. V prvem primeru so namreč označeni kot diskurzni členki (oznaka *discourse*), v drugem pa denimo kot prislovna določila (oznaka *advmod*). Priklic ustreznih primerov v drevesnici SST je tako veliko hitrejši kot v neoznačenih ali zgolj oblikoslovno označenih korpusih, v katerih imajo tovrstni izrazi običajno pripisano isto besedno vrsto (npr. prislov).

Slika 7: Izsek rezultatov iskanja primerov diskurznihi členkov v drevesnici SST

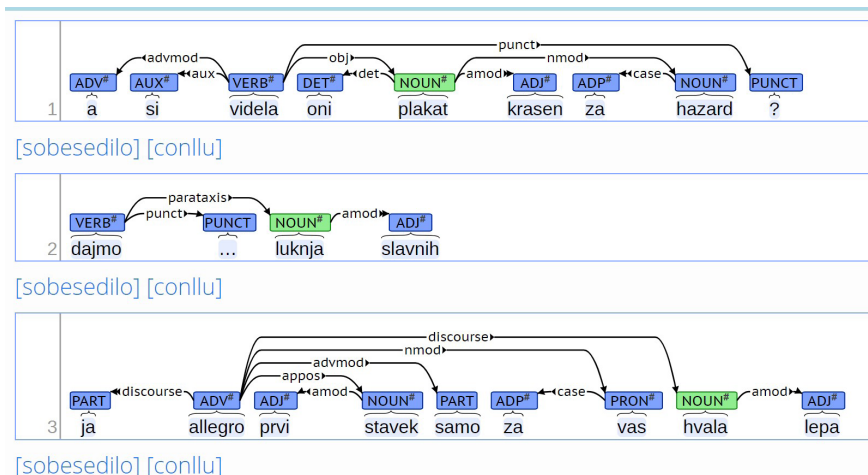
3.1.3 Dodajanje ujemalnih prilastkov

V skladu z dodajalno naravo govorjene komunikacije nasploh je ena pogosto izpostavljenih značilnosti spontanega govora tudi atipična stava prilastkov, zlasti levega ujemalnega pridevniškega prilastka, ki ga govorci v spontanem govoru pogosto dodajajo po izraženi samostalniški odnosnici (npr. *moja stoenka rdeča*). Za ta pojav v shemi UD ni predvidena posebna oznaka ali poseben način označevanja, saj je ena izmed pomembnih prednosti odvisnostnega pristopa k skladenskem razčlenjevanju jezika prav neobčutljivost na besednoredne posebnosti posameznih jezikov ali jezikovnih zvrsti. V skladu s tem po shemi UD prilastke, ki sledijo odnosnici, analiziramo enako, kot če bi ti stali pred njo, tj. z relacijo *amod* (pridevniški prilastek), ki poteka od samostalniškega jedra do pridevniškega prilastka. Kot prikazuje primer na sliki 8, sta oba pridevniška prilastka (*debelo* in *jekleno*) povezana z isto relacijo, razlika je zgolj v smeri povezave.

Slika 8: Označevanje pridevniških prilastkov v drevesnici SST z relacijo *amod*

Tudi orodje Drevesnik relacije privzeto išče ne glede na smer povezave (npr. v primeru iz razdelka 3.1.2 tako diskurzne členke pred povedkom kot tiste za njim), lahko pa želeno smer opredelimo z operatorjema @R oziroma @L, ki določa, da naj podrejeni element stoji desno oziroma levo od nadrejenega. Več primerov tovrstnih desnih ujemalnih pridevniških prilastkov lahko torej poiščemo z iskanjem po samostalnikih z desno stavljenim pridevniškim prilastkom (iskalni pogoj »NOUN >amod@R _«) in na ta način prikličemo 34 potencialno relevantnih primerov za nadaljnjo analizo, kot prikazuje slika 9 spodaj.

Slika 9: Izsek rezultatov iskanja primerov desnih pridevniških prilastkov v drevesnici SST

3.2 Statistična analiza jezikovne rabe

Poleg priklica relevantnih primerov rabe za nadaljnje kvalitativne jezikoslovne analize je pomembna prednost drevesnice SST oziroma korpusnih jezikovnih virov nasploh dejstvo, da omogoča tudi kvantitativne analize jezikovne rabe, kakršne so relevantne zlasti za funkcijsko usmerjene jezikoslovne discipline, ki v središče svojega zanimanja postavljajo analize jezikovne rabe in njene odvisnosti od okoliščin sporazumevanja (Stubbs in Halbe 2012; Adolphs in Carter 2013).

Kot primer uporabe drevesnice SST za tovrstne raziskave za prvo zgoraj izpostavljeno značilnost, samopopravljanja (razdelek 3.1.1), v tabeli 3 prikazujemo še pogostost njihovega pojavljanja glede na tip diskurza, sporazumevalni kanal ter starost in spol govorca, tj. število primerov, ki jih z enakim iskanjem najdemo v podkorpusih in ustrezajo posamezni okoliščini. Pri tem poleg absolutne pogostosti (tj. dejanskega števila pojavitev) navajamo tudi relativno pogostost (tj. število pojavitev na 1.000 pojavnic opazovanega podkorpusa), ki omogoča neposredno

primerjavo med posameznimi podkorpusi ne glede na njihov delež v celotnem korpusu.¹⁰

	Podkorpus	Vseh pojavnic	Samopopravljanja (Abs. pogostost)	Samopopravljanja (Rel. pogostost)
Tip diskurza	javni informativno-izobraževalni	9.899	191	19,3
	javni razvedrilni	6.833	126	18,4
	nejavni nezasebni	4.535	134	29,5
	nejavni zasebni	8.221	229	27,9
Kanal	osebni	13.884	346	24,9
	TV	6.480	122	18,8
	radio	6.126	120	19,6
	telefon	2.998	92	30,7
Spol	ženski	12.659	247	19,5
	moški	16.802	433	25,8
	neznano	27	0	0
Starost	do 10 let	59	2	33,9
	10 do 18 let	1.070	28	26,2
	18 do 34 let	8.536	203	23,8
	35 do 59 let	8.006	199	24,9
	nad 60 let	1.637	49	29,9
	neznano	10.180	199	19,5
	Skupaj	29.488	680	23,1

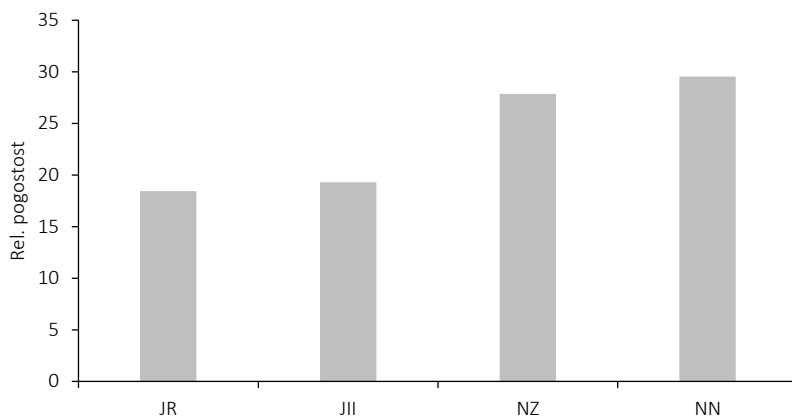
Tabela 3: Pogostost relacije *reparandum* v drevesnici SST glede na izbrane okoliščine in demografske lastnosti govorcev

Kot prikazujejo grafični povzetki v nadaljevanju,¹¹ se samopopravljanja razmeroma pogosto pojavljajo v vseh štirih tipih diskurza (slika 10), pri čemer je samopopravljanj v javnih govornih položajih manj kot v nejavnih. To ugotovitev potrjuje tudi analiza rabe glede na sporazumevalni kanal (slika 11), ki kaže, da je samopopravljanj

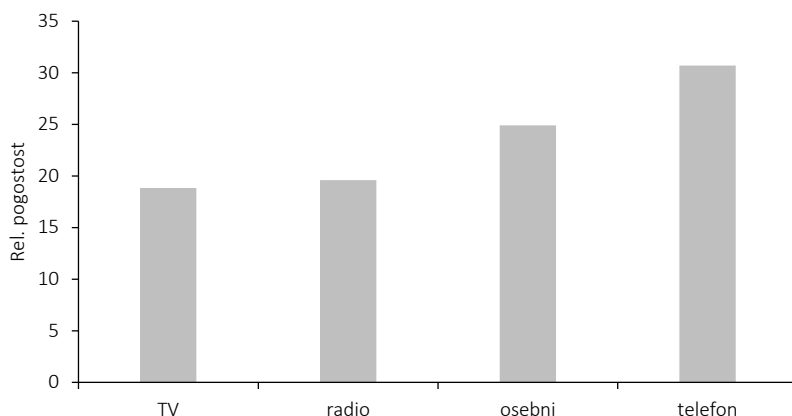
¹⁰ Če ponazorimo: v drevesnici SST imamo podkorpus nejavnega zasebnega govora, ki obsega 8.221 pojavnic, med katerimi se pojavi 229 primerov samopopravljanj. Če bi ta podkorpus obsegal 1.000 pojavnic, bi bilo samopopravljanj 27,9 ($229 / 8.221 * 1.000 = 27,9$). To je denimo manj pogosto kot v nejavnem nezasebnem diskurzu ($134 / 4.535 * 1.000 = 29,5$), ki ima v absolutnem smislu sicer manj pojavitev samopopravljanj kot podkorpus zasebnega govora.

¹¹ V grafih ne prikazujemo kategorije *neznano*.

najmanj v radijskih in televizijskih govornih dogodkih, v katerih sodelujejo izkušenejši javni govorci, ki v komunikacijo vstopajo tudi bolje pripravljeni.

Slika 10: Pogostost samopopravljanja glede na tip diskurza¹²

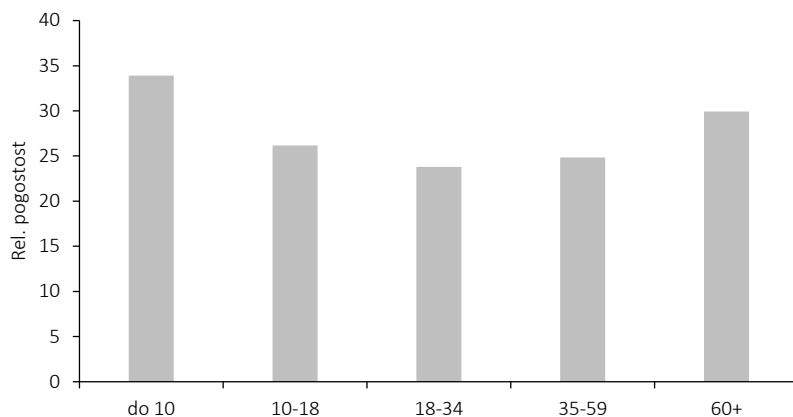
Slika 11: Pogostost samopopravljanja glede na sporazumevalni kanal

Druga zanimiva ugotovitev te ponazoritvene korpusne analize pa je, da je stopnja samopopravljanj morda odvisna tudi od demografski značilnosti govorca. Medtem ko se ta kognitivno-skladenjski mehanizem v drevesnici SST pojavlja približno enakomerno ne glede na starost govorca (slika 12),¹³ analiza glede na

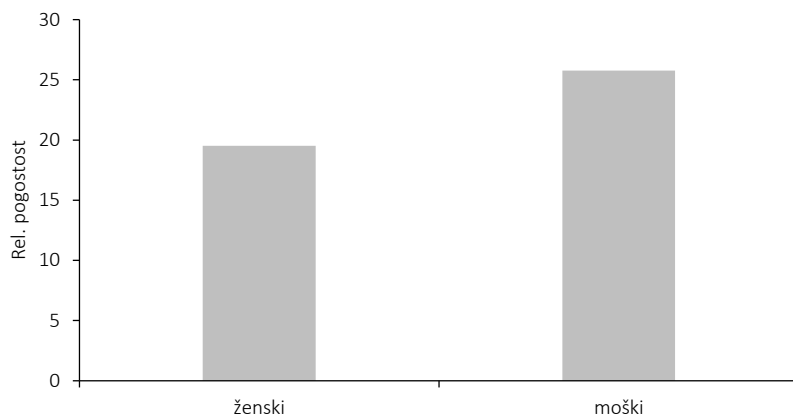
¹² JII = javni informativno-izobraževalni, JR = javni razvedrilni, NN = nejavni nezasebni, NZ = nejavni zasebni.

¹³ Izstopajoče relativne pogostosti govorcev, mlajših od 10 let, v interpretaciji ne upoštevamo, saj gre zgolj za 2 pojavitvi samopopravljanj v že tako majhnem podkorpusu, ki v drevesnici SST obsega zgolj 59 besed (tabela 3).

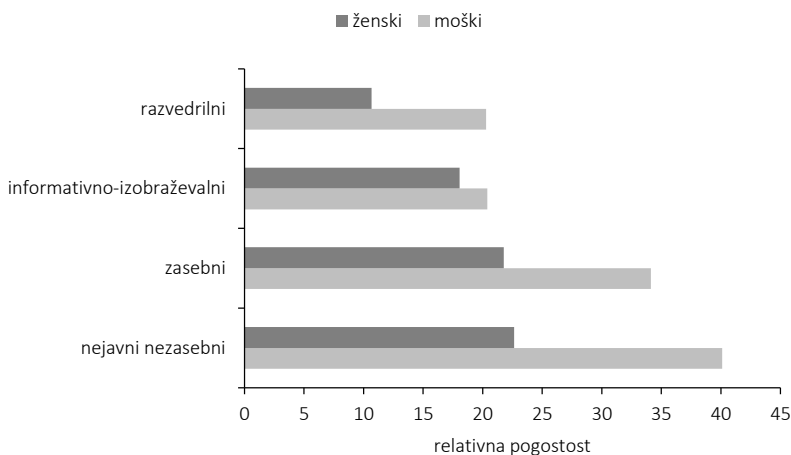
spol govorca (slika 13) kaže, da se moški (samo)popravljajo pogosteje kot ženske. Kot prikazuje slika 14, ta trend opazimo ne glede na tip govornega položaja, pri čemer je razlika med spoloma zlasti očitna v manj formalnih govornih položajih (tj. razvedrilnem in nejavnem govoru). Pri tem je seveda treba poudariti, da glede na omejeno velikost drevesnice SST te ugotovitve niso dokončne, nakazujejo pa zanimivo hipotezo, ki bi jo veljalo preveriti na gradivu večjega obsega.

Slika 12: Pogostost samopopravljanja glede na starost govorca

Slika 13: Pogostost samopopravljanja glede na spol govorca

Slika 14: Pogostost samopopravljanja glede na spol govorca in tip diskurza

4 Diskusija

V 2. in 3. razdelku smo predstavili več metodoloških prednosti govorne drevesnice SST za nadaljnje jezikoslovne raziskave te vseprisotne, a premalo raziskane oblike jezikovnega sporazumevanja. Poleg skrbno zasnovane vsebine, ki po vzoru izvirnega korpusa Gos vključuje zapise govora demografsko raznolikih govorcev v najrazličnejših govornih situacijah, so njena najpomembnejša prednost predvsem ročno pripisane slovnične oznake različnih tipov, ki omogočajo enostaven priklic avtentičnih primerov opazovanih jezikovnih pojavov in analizo njihove distribucije v jezikovni rabi. Čeprav smo v prispevku ta potencial ponazorili na primeru nekaj tipično govorjenih pojavov, je korpus na enak način uporaben tudi za raziskave poljubnih drugih leksikalnih, oblikoslovnih ali skladenjskih lastnosti govorjene slovenščine. Poleg zgoraj predstavljenih metod, ki temeljijo na poizvedovanju po vnaprej opredeljenih strukturah, drevesnica SST omogoča tudi številne naprednejše korpusnojezikoslovne analize, kot so merjenje leksikalne raznolikosti ali skladenjske kompleksnosti govorjenega jezika ter avtomatsko odkrivanje tipično govorjenih pojavov. Prav za izvedbo slednjega je pomembna prednost drevesnice SST dejstvo, da temelji na medjezikovno in medžanrsko primerljivi označevalni shemi, s katero so poleg drevesnice pisne slovenščine SSJ označeni še številni drugi (pisni in govorni) korpusi po vsem svetu.

Kljub ponazorjenemu potencialu pa drevesnica SST izkazuje tudi nekatere omejitve. Z vidika vsebine korpusa sta njeni največji pomanjkljivosti majhna velikost in fragmentiranost, saj drevesnica SST trenutno obsega zgolj eno četrtno komplementarne drevesnice pisne slovenščine, zaradi želje po zajemu širokega nabora dogodkov in govorcev pa so izseki vsebovanih besedil zelo kratki in s

tem manj primerni za jezikoslovne analize pojavov, ki segajo nad ravno povedi oziroma izjave. Prav tako je zaradi prilagajanja standardnemu formatu sheme UD format korpusa z vidika analiz govorjenega jezika razmeroma osiromašen, saj ne omogoča neposrednega prikaza večplasnosti in kompleksnosti govorjenega jezika, npr. sopostavitve celotnih zvočnih posnetkov, metapodatkov o govorcih in dogodkih ali različnih ravni zapisovanja govora. Nekatere izmed izpostavljenih pomanjkljivosti se sicer aktivno odpravljajo v okviru nacionalnega projekta SPOT (*Na drevesnici temelječ pristop k raziskavam govorjene slovenščine*, ARIS št. Z6-4617), znotraj katerega je nastala tudi večja in izboljšana različica drevesnice SST (Dobrovoljc 2024a, 2024b).

Poleg vsebine in formata korpusa nekatere omejitve izvirajo tudi iz izbrane označevalne sheme. Shema UD je bila namreč zasnovana predvsem kot praktična rešitev za pereč metodološki problem neprimerljivosti slovnično označenih korpusov in se kot taka ne vzpostavlja kot izčrpno utemeljena slovnična teorija, še zlasti pa ne kot slovnična teorija govorjenega jezika. To v praksi pomeni, da shema UD govorjeni jezik opisuje predvsem skozi prizmo njegovega odstopanja od pravil pisanega jezika, ne pa kot avtonomni jezikovni sistem z lastnimi zakonitostmi. Tako kot je opazen trend v jezikoslovju nasploh, kjer so v porastu kognitivno utemeljeni pristopi k opisovanju skladenjskih mehanizmov govorjenega jezika, bi tudi shemo UD in druge podobne označevalne sheme v prihodnosti veljalo dopolniti s spoznanji in opredelitvami tovrstnih raziskav. Za dosego takih ciljev sicer tudi v našem prostoru manjka sodoben slovnični opis, ki bi kot enakovreden del sporazumevalnega kontinuuma vključeval analizo govorjene slovenščine.

Drugotna vloga govorjenega jezika znotraj sheme UD obenem v praksi pomeni, da je oznak, ki se nanašajo na posebnosti govorjenega jezika, malo oziroma so te razmeroma robustne, zato priklic relevantnih jezikovnih pojavov ni vedno enostaven. V literaturi obravnavane skladenjske posebnosti govorjene slovenščine (Dobrovoljc, v pripravi) lahko z vidika težavnosti njihove analize v drevesnici SST razvrstimo v tri temeljne skupine. Poleg že izpostavljenih samopopravljanj, diskurznihi členkov in desnih ujemalnih prilastkov (razdelek 3.1) lahko v prvo skupino struktur, ki jih je v drevesnici SST s pomočjo orodij, kot je *Drevesnik*, mogoče priklicati relativno enostavno, umestimo še tihe in zapolnjene premore, dodajalne oziroma soledne stavke, različne vrste medstavčnih razmerij, brezosebkove stavke, ogovore, določni člen *ta*, nedoločni člen *en* ter deiktike oziroma druge leksikalne posebnosti na podlagi vnaprej določenega seznama. Nekoliko kompleksnejše poizvedbe z naprednejšimi orodji bi zahtevali pojavi v drugi skupini, kamor se umeščajo različne oblike ponavljanj, poročanega govora in elips, skladenjska neskladja, stavčni in drugi vrivki, skladenjski paralelizmi ter netipična stava naslonk in drugih stavčnih členov.

Kot tretjo skupino pa lahko izpostavimo primere skladenjsko nezaključenih izjav ali primere vzajemno grajenih skladenjskih dreves med različnimi udeleženci, saj trenutni način označevanja korpusa ne omogoča njihovega izčrpnega priklica. To

in druge pomanjkljivosti bi lahko v prihodnjih različicah korpusa naslovili z vpeljavo novih označb. Tudi nasploh velja poudariti, da je shema UD zasnovana kot odprtokodni kolaborativni projekt, ki se na podlagi diskusij uporabnikov nenehno razvija, fleksibilna zasnova nabora oznak pa avtorjem posameznih drevesnic omogoča vpeljavo poljubnih oblikoslovnih lastnosti ali skladenjskih pod(oznak) (t. i. izpeljanih relacij), če je potrebno. Tudi drevesnica SST je objavljena kot odprto dostopna podatkovna zbirka, zato je za nadaljnje izboljšave in prilagoditve na voljo najširši raziskovalni skupnosti.

Nenazadnje pa izpostavimo še dejstvo, ki se kot ovira za polni izkoristek metodološkega potenciala drevesnice SST in drugih sorodnih skladenjsko razčlenjenih korpusov kaže v praksi – zapletena zgradba jezikovnega vira. Odvisnostno razčlenjene povedi so namreč kompleksni grafi, po katerih je mogoče učinkovito poizvedovati zgolj z dobrim poznavanjem zaledne označevalne sheme in dovoljšno mero tehničnih veščin, ki jih zahtevajo orodja za korpusno analizo. V približevanju tovrstnih virov jezikoslovni skupnosti je bilo v zadnjem času vloženega kar nekaj truda, denimo z izčrpnim popisom označevalnih smernic (Dobrovoljc in Terčon 2023; Arhar Holdt idr. 2023; Holozan idr. 2023), razvojem specializiranih orodij za analizo skladenjsko razčlenjenih korpusov (Štravs in Dobrovoljc 2022; Dobrovoljc idr. 2024; Brank 2023; Kršnik idr. 2024) in povezanimi izobraževalnimi dogodki (Dobrovoljc 2019). Vendarle pa bi veljalo na dolgi rok okrepiti tudi interdisciplinarno povezovanje razvijalcev jezikovnih virov na eni strani in raziskovalcev posameznih slovničnih pojavov na drugi.

5 Zaključek

V prispevku smo predstavili drevesnico SST, uravnoteženi oblikoslovno in skladenjsko razčlenjeni korpus govorne slovenščine, ter s ponazoritveno korpusno analizo izbranih tipično govornjenih skladenjskih pojavov skušali prikazati njegovo uporabnost za korpusne raziskave govorne slovenščine, zlasti za potrebe enostavnega priklica velikega števila avtentičnih primerov in razne statistične analize jezikovne rabe. Kljub izpostavljenim omejitvam, kot sta majhna velikost korpusa in robustna, v pisni jezik usmerjena označevalna shema, drevesnica SST predstavlja pomembno metodološko novost v slovenskem prostoru, saj poleg naprednejših korpusnojezikoslovnih analiz slovenskega govora omogoča tudi neposredne kontrastivne analize z drevesnico pisne slovenščine ter z enako označenimi govornimi korpusi v številnih drugih jezikih. Da bi bil ta pomemben metodološki potencial vira kar najbolj izkoriščen, si je smiselno prizadevati za povečevanje interdisciplinarnega sodelovanja med raziskovalci različnih jezikoslovnih področij. Škoda bi namreč bilo, da kljub izjemnemu napredku na področju razvoja slovnično označenih korpusov na eni strani in orodij za njihovo jezikoslovno analizo na drugi metodologija slovenističnega korpusnega jezikoslovja ostane omejena na analize na podlagi neoznačenih in/ali nereprezentativnih vzorcev jezikovne rabe.

Zahvala

Delo, predstavljeno v prispevku, je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije v okviru raziskovalnega projekta *Na drevesnici temelječ pristop k raziskavam govorjene slovenščine* (št. Z6-4617) in raziskovalnega programa *Jezikovni viri in tehnologije za slovenski jezik* (št. P6-0411).

Viri

Brank, Janez, 2023: *Q-CAT Corpus Annotation Tool 1.5*. Repozitorij CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1844>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Dobrovoljc, Kaja idr., 2024: *Spletni portal CJVT Označevalnik 2.1*. <https://orodja.cjvt.si/oznacevalnik/slv/>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Dobrovoljc, Kaja, 2019: *Slovnice analize ročno označenega korpusa ssj500k z orodjem Q-CAT*. https://videlectures.net/novaSlovnicaLjubljana_dobrovoljc_slovnice_analize/ (Dostop 4. 4. 2024.)

Krsnik, Luka, Dobrovoljc, Kaja in Robnik-Šikonja, Marko, 2023: *Dependency tree extraction tool STARK 2.0*. Repozitorij CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1899>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Štravs, Miha in Dobrovoljc, Kaja, 2022: *Service for querying dependency treebanks Drevesnik 1.0*. Repozitorij CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1715>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Zeman, Daniel idr., 2023: *Universal Dependencies 2.12*. LINDAT/CLARIAH-CZ digital library at the Institute of Formal and Applied Linguistics (ÚFAL). Faculty of Mathematics and Physics, Charles University. <http://hdl.handle.net/11234/1-5150>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Zwitter Vitez, Ana idr., 2013: *Spoken corpus Gos 1.0*. Repozitorij CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1040>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Literatura

Adolphs, Svenja in Carter, Ronald, 2013: *Spoken corpus linguistics: From monomodal to multimodal*. Oxon: Routledge.

Arhar Holdt, Špela, Terčon, Luka, Krek, Simon, Ledinek, Nina, Može, Sara, Saksida, Amanda in Holz, Nanika, 2023: *Navodila za skladiščno označevanje slovenščine po sistemu JOS-SYN*. Različica 2.0. <https://wiki.cjvt.si/books/06-odvisnostna-skladnja-jos-syn/page/oznacevalne-smernice>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Carter, Ronald in McCarthy, Michael, 2017: Spoken grammar: Where are we and where are we going? *Applied linguistics* 38/1. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1093/applin/amu080>.

de Marneffe, Marie-Catherine, Manning, Christopher D., Nivre, Joakim in Zeman, Daniel, 2021: Universal Dependencies. *Computational Linguistics* 47/2. 255–308. DOI: https://doi.org/10.1162/coli_a_00402.

Dobrovoljc, Kaja in Nivre, Joakim, 2016: The Universal Dependencies Treebank of Spoken Slovenian. Calzolari, Nicoletta, Choukri, Khalid, Declerck, Thierry, Goggi, Sara, Grobelnik, Marko, Bente, Maegaard, Mariani, Joseph, Mazo, Helene, Moreno, Asuncion, Odijk, Jan in Piperidis, Stelios (ur.): *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2016)*. Portorož: European Language Resources Association. 1566–1573. <https://aclanthology.org/L16-1248>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Dobrovoljc, Kaja in Terčon, Luka, 2023: *Universal Dependencies: Smernice za označevanje besedil v slovenščini*. Različica 1.3. Ljubljana: Center za jezikovne vire in tehnologije Univerze v Ljubljani. <https://wiki.cjvt.si/books/07-universal-dependencies/page/oznacevalne-smernice>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Dobrovoljc, Kaja, 2018a: Formulaičnost v slovenskem jeziku. *Slovenščina 2.0* 6/2. 67–95. DOI: <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2018.2.67-95>.

Dobrovoljc, Kaja, 2018b: *Leksikalne prvine govornega jezika v uporabniških spletnih vsebinah: primer večbesednih diskurznihih označevalcev*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=106400>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Dobrovoljc, Kaja, 2022: Spoken Language Treebanks in Universal Dependencies: an Overview. Calzolari, Nicoletta, Béchet, Frédéric, Blache, Philippe, Choukri, Khalid, Cieri, Christopher, Declerck, Thierry, Goggi, Sara, Isahara, Hitoshi, Maegaard, Bente, Mariani, Joseph, Mazo, Hélène, Odijk, Jan in Piperidis, Stelios (ur.): *Proceedings of the Thirteenth Language Resources and Evaluation Conference*. Marseille: European Language Resources Association. 1798–1806. <https://aclanthology.org/2022.lrec-1.191>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Dobrovoljc, Kaja, 2024a: Skladenjska drevesnica govorne slovenščine: stanje in perspektive. Krajnc Ivič, Mira (ur.): *Stanje in perspektive uporabe govornih virov v raziskavah govora*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. DOI: <https://doi.org/10.18690/um.ff.4.2024>.

Dobrovoljc, Kaja, 2024b: Extending the Spoken Slovenian Treebank. Arhar Holdt, Špela in Erjavec, Tomaž (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. 116–146. https://www.sdjt.si/wp/wp-content/uploads/2024/09/JT-DH_2024_Dobrovoljc.pdf. (Dostop 5. 11. 2024.)

Dobrovoljc, Kaja, Erjavec, Tomaž in Krek, Simon, 2017: The Universal Dependencies Treebank for Slovenian. Erjavec, Tomaž, Piskorski, Jakub, Pivovarov, Lidia, Šnajder, Jan, Steinberger, Josef in Yangarber, Roman (ur.): *Proceedings of the 6th Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing, BSNLP@EACL 2017*. Valencia: Association for Computational Linguistics. 33–38. DOI: <https://doi.org/10.18653/v1/W17-1406>.

Dobrovoljc, Kaja, Krek, Simon in Erjavec, Tomaž, 2015: Leksikon besednih oblik Sloleks in smernice njegovega razvoja. Gorjanc, Vojko, Gantar, Polona, Kosem, Iztok in Krek, Simon (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 80–105. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789612379759>.

Dobrovoljc, Kaja, Terčon, Luka in Ljubešić, Nikola, 2023: Universal Dependencies za slovenščino: nove smernice, ročno označeni podatki in razčlenjevalni model. *Slovenščina 2.0* 11/1. 218–246. DOI: <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2023.1.218-246>.

Dobrovoljc, Kaja, v pripravi: Pregled raziskav skladenjskih posebnosti govorne slovenščine.

Džeroski, Sašo, Erjavec, Tomaž, Ledinek, Nina, Pajas, Petr, Žabokrtsky, Zdenek in Žele, Andreja, 2006: Towards a Slovene Dependency Treebank. Calzolari, Nicoletta, Choukri,

Khalid, Gangemi, Aldo, Maegaard, Bente, Mariani, Joseph, Odijk, Jan in Tapias, Daniel (ur.): *Proceedings of the Fifth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2006)*. Genoa: European Language Resources Association. 1388–1391. <https://aclanthology.org/L06-1068/>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Erjavec, Tomaž, 2012: MULTEXT-East: morphosyntactic resources for Central and Eastern European languages. *Language Resources and Evaluation* 46. 131–142. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10579-011-9174-8>.

Guillaume, Bruno, 2021: Graph Matching and Graph Rewriting: GREW tools for corpus exploration, maintenance and conversion. Gkatzia, Dimitra in Seddah, Djamelé (ur.): *Proceedings of the 16th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics: System Demonstrations*. [Online]: Association for Computational Linguistics. 168–175. <https://aclanthology.org/2021.eacl-demos.21/>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Hinrichs, Erhard in Kübler, Sandra, 2005: Treebank profiling of spoken and written German. *Proceedings of the Fourth Workshop on Treebanks and Linguistic Theories*. Barcelona. 65–76. <http://www.sfs.uni-tuebingen.de/~kuebler/papers/GermanEstimation.pdf>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Holozan, Peter, Krek, Simon, Pivec, Matej, Rigač, Simon, Rozman, Simon, Velušček, Aleš, Pori, Eva in Arhar Holdt, Špela, 2023: *Specifikacije za učni korpus: lematizacija in MSD*. Različica 2.0. <https://wiki.cjvt.si/books/04-oblikoskladnja-multext-east/page/oznacevalne-smernice>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Kahane, Sylvain, Caron, Bernard, Strickland, Emmett in Gerdes, Kim, 2021: Annotation guidelines of UD and SUD treebanks for spoken corpora: A proposal. Dakota, Daniel, Evang, Kilian in Kübler, Sandra (ur.): *Proceedings of the 20th International Workshop on Treebanks and Linguistic Theories (TLT, Syntaxfest 2021)*. Sofia: Association for Computational Linguistics. 35–47. <https://aclanthology.org/2021.tlt-1.4/>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Krajnc Ivič, Mira, 2004: Besedilnoskladenjske značilnosti javne govorjene besede (na gradivu mariborščine). *Slavistična revija* 52/4. 475–498.

Kranjc, Simona, 1999: *Razvoj govora predšolskih otrok*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Kranjc, Simona, 2006: *Poglavja iz skladnje otroškega govora*. Domžale: Izolit.

Krek, Simon, Arhar Holdt, Špela, Erjavec, Tomaž, Čibej, Jaka, Repar, Andraž, Gantar, Polona, Ljubešić, Nikola, Kosem, Iztok in Dobrovoljc, Kaja, 2020: Gigafida 2.0: The Reference Corpus of Written Standard Slovene. Calzolari, Nicoletta, Béchet, Frédéric, Blache, Philippe, Choukri, Khalid, Cieri, Christopher, Declerck, Thierry, Goggi, Sara, Isahara, Hitoshi, Maegaard, Bente, Mariani, Joseph, Mazo, Hélène, Moreno, Asuncion, Odijk, Jan in Piperidis, Stelios (ur.): *Proceedings of the Twelfth Language Resources and Evaluation Conference*. Marseille: European Language Resources Association. 3340–3345. <https://aclanthology.org/2020.lrec-1.409>. (Dostop 4. 4. 2024.)

Ledinek, Nina, 2014: *Slovenska skladnja v oblikoskladenjsko in skladenjsko označenih korpusih slovenščine*. Ljubljana: Založba ZRC. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612547479>.

Ledinek, Nina, 2018: Skladenjska analiza slovenščine in slovenski jezikoslovno označeni korpusi. *Jezik in slovstvo* 63/2–3. 103–116. DOI: <https://doi.org/10.4312/jis.63.2-3.103-116>.

Leech, Geoffrey, 2000: Grammars of spoken English: new outcomes of corpus-oriented research. *Language Learning* 50/4. 675–724. DOI: <https://doi.org/10.1111/0023-8333.00143>.

- Luotolahti, Juhani, Kanerva, Jenna in Ginter, Filip, 2017: Dep_search: Efficient Search Tool for Large Dependency Parsebanks. Tiedemann, Jörg in Tahmasebi, Nina (ur.): *Proceedings of the 21st Nordic Conference on Computational Linguistics*. Gothenburg: Association for Computational Linguistics. 255–258. <https://aclanthology.org/W17-0233/>. (Dostop 4. 4. 2024.)
- Marušič, Franc in Žaucer, Rok, 2007: O določnem ta v pogovorni slovenščini (z navezavo na določno obliko pridevnika). *Slavistična revija* 55/1–2. 223–247.
- Mel'čuk, Igor A., 1988: *Dependency Syntax: Theory and Practice*. New York: State University Press of New York.
- Pietrandrea, Paola in Delsart, Aline, 2019: Macrosyntax at work. Lacheret-Dujour, Anne, Kahane, Sylvain in Pietrandrea, Paola (ur.): *Rhapsodie: A Prosodic and Syntactic Treebank for Spoken French*. John Benjamins. 285–314. DOI: <https://doi.org/10.1075/sci.89>.
- Roland, Douglas, Dick, Frederic in Elman, Jefferey L., 2007: Frequency of basic English grammatical structures: A corpus analysis. *Journal of memory and language* 57/3. 348–379. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jml.2007.03.002>.
- Schlamberger Brezar, Mojca, 2007: Vloga povezovalcev v govornem diskurzu. *Jezik in slovnstvo* 52/3–4. 21–32. DOI: <https://doi.org/10.4312/jis.52.3-4.21-32>.
- Sinclair, Mch. John in Mauranen, Anna, 2006: *Linear Unit Grammar: Integrating speech and writing*. John Benjamins. DOI: <https://doi.org/10.1075/sci.25>.
- Smolej, Mojca, 2004: Načini tvorjenja govornega diskurza – paradigmatska in sintagmatska os. Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnovrstne teorije na Slovenskem*. Obdobja 22. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 423–436. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/22-Smolej.pdf>. (Dostop 4. 4. 2024.)
- Smolej, Mojca, 2022: *Skladanje: izbrana poglavja iz skladnje slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610606000>.
- Stubbs, Michael in Halbe, Dorothea, 2012: Corpus Linguistics: Overview. Chapell, A. (ur.): *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Oxford: Blackwell. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0033>.
- Tesnière, Lucien, 1959: *Éléments de Syntaxe Structurale*. Paris: Klincksieck.
- Valh Lopert, Alenka, 2006: Skladenski elementi govornega jezika v jutranjem programu komercialnega radia (Radio City). *Jezikoslovni zapiski* 12/2. 51–62. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-QY5LTB3J>. (Dostop 4. 4. 2024.)
- van der Wouden, Ton, Schuurman, Ineke, Schouppe, Machteld in Hoekstra, Heleen, 2003: Harvesting Dutch Trees: Syntactic Properties of Spoken Dutch. Gaustad, Tanja (ur.): *Computational Linguistics in the Netherlands 2002*. Leiden: Brill. 129–141. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004334441_011.
- Van Eynde, Frank, 2009: A Treebank-driven investigation of predicative complements in Dutch. *LOT Occasional Series* 14. 131–145. <https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/297144/bookpart.pdf?sequence=2&isAllowed=y>. (Dostop 4. 4. 2024.)
- Verdonik, Darinka in Zwitter Vitez, Ana, 2011: *Slovenski govorni korpus GOS*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610603528>.
- Verdonik, Darinka, 2007: *Jezikovni elementi spontanosti v pogovoru: diskurzni označevalci in popravljajna*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.

Verdonik, Darinka, Dobrovoljc, Kaja, Erjavec, Tomaž in Ljubešić, Nikola, 2024: Gos 2: A New Reference Corpus of Spoken Slovenian. Calzolari, Nicoletta, Kan, Min-Yen, Hoste, Veronique, Lenci, Alessandro, Sakti, Sakriani in Xue, Nianwen (ur.): *Proceedings of the 2024 Joint International Conference on Computational Linguistics, Language Resources and Evaluation (LREC-COLING 2024)*. Torino: ELRA and ICCL. 7825–7830. <https://aclanthology.org/2024.lrec-main.691/>. (Dostop 5. 6. 2024.)

Verdonik, Darinka, Kosem, Iztok, Vitez Zwitter, Ana, Krek, Simon in Stabej, Marko, 2013: Compilation, transcription and usage of a reference speech corpus: The case of the Slovene corpus GOS. *Language resources and evaluation* 47. 1031–1048. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10579-013-9216-5>.

Zemljarič Miklavčič, Jana, 2008: *Govorni korpusi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789612379902>.

Zuljan Kumar, Danila, 2007: *Narečni diskurz: Diskurzivna analiza briških pogovorov*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612540050>.

Zuljan Kumar, Danila, 2019: Besedni red v slovenskem narečnem diskurzu. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 12. 53–74. DOI: <https://doi.org/10.3986/sjsls.12.1.04>.

Zuljan Kumar, Danila, 2022: *Skladnja nadiškega in briškega narečja*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610506195>.

Zwitter Vitez, Ana, 2018: Enota analize spontanega govora: interakcija prozodije, pragmatike in skladnje. *Jezik in slovstvo* 63/2–3. 157–175. DOI: <https://doi.org/10.4312/jis.63.2-3.157-175>.

ZNAČILNOSTI JEZIKOSLOVNEGA OPISA DOLOČNE IN NEDOLOČNE OBLIKE SLOVENSKEGA PRIDEVNIKA TER DOLOČNOSTI PRI NEKATERIH SLOVENSKIH JEZIKOSLOVCIH

V delih nekaterih slovenskih jezikoslovcev, zlasti v *Slovenski slovnici*, razumevanje lastnostnosti, snovnosti in vrstnosti pridevnika ni enoznačno obravnavano. Nejasnosti se pojavljajo na naslednjih področjih: 1. Interpretacija izsamostalniških pridevnikov tipa *gozden/-dni* in *sodoben/-bni* – naj se obravnavajo kot lastnostni ali naj se oblika *gozdni/sodobni* v stalnih besednih zvezah vrednoti kot vrstni pridevnik? Pregled domače in tuje znanstvene literature kaže, da je ustrežnejša slednja interpretacija. 2. Ali naj določno obliko pridevnikov v (priložnostnih) stalnih besednih zvezah (*sodobni turist*) dojemamo kot vrstni pridevnik ali raje kot vrstno rabo lastnostnega pridevnika? Vprašanje pušča članek odprto. 3. Ali je v *Slovenski slovnici* določnost kot pomensko-gramatikavno-besedilna kategorija v povezavi z (ne)določno obliko pridevnika predstavljena ustrezno? Članek pokaže, da je predstavljena zavajajoče. Razlog za prikaz neustrezno predstavljenih mest in iskanje rešitev je predvsem v potrebi po vzpostavitvi učinkovitega interpretativnega aparata, ki naj služi proučevanju razmerja med določno in nedoločno obliko pridevnika ter določnostjo, zlasti v kontekstih, kjer je izbira med eno in drugo obliko zahtevna. Avtorica se odloči, da bo namesto o lastnostnem, snovnem in vrstnem pridevniku govorila o lastnostni, snovni in vrstni rabi pridevnika.

Ključne besede: pridevnik, kakovostni, vrstni, določnost, slovenščina

Characteristics of the Linguistic Descriptions of the Slovene Definite and Indefinite Adjectival Forms and of Definiteness by Some Slovene Linguists

Some established Slovene linguists in their works, included the grammar of the Slovene language, *Slovenska slovnica*, do not seem to present an unambiguous distinction between relational adjectives on the one hand and qualitative and material adjectives on the other. Uncertainties arise in the following areas: 1. The interpretation of denominal adjectives like *gozden/-dni* and *sodoben/-bni*. Should we regard both forms (definite and indefinite) as a qualitative adjective or should we consider its definite

form a relational adjective when it appears as a part of a fixed phrase? A review of Slovene and foreign scientific literature shows that the later interpretation is more appropriate. 2. Should we consider the definite form of adjectives in (occasional) fixed phrases (*sodobni turist*) a relational adjective at all, or should we rather consider it a relational use of qualitative adjectives? The article leaves this question open. 3. Is definiteness as a semantic, grammatical and textual category presented appropriately in *Slovenska slovnica*, especially in connection with the definite and indefinite Slovene adjectival forms? The article shows that the presentation is misleading. The main purpose for debating the inappropriate passages in the linguistic descriptions of the abovementioned phenomena lays in the author's need to establish an efficient interpretative apparatus in order to study the relationship between the definite and indefinite adjectival form and definiteness, especially in those contexts where the choice of one or another form is difficult. The author thus decides to talk about the qualitative, material and relational use of adjectives, instead of qualitative, material and relational adjectives.

Keywords: qualitative and relational adjective, definiteness, Slovene

1 Uvod

S člankom želim opozoriti na problematične vidike v prikazu morfologije in delovanja (ne)določne oblike slovenskega pridevnika, kakršen je zlasti v *Slovenski slovnici* (v nadaljevanju SS) J. Toporišiča (2004). Pri tem vpletam druga dela domačih in tujih jezikoslovcev, med domačimi zlasti dela A. Vidovič-Muha. Menim, da bi bila opredelitev glede teh vidikov pomembna za temeljno referenčno delo s širokim krogom uporabnikov, kar SS nedvomno je. Prav tako je opredelitev glede teh vidikov pomembna za postavitev kriterijev za proučevanje razmerja med določno in nedoločno obliko pridevnika ter kategorijo besedilne (ne)določnosti v smislu zaznavanja njenih zunajjezikovnih prvin,¹ tj. prepoznavnosti in/oziroma vključenosti entitet,² ki so v nekem besedilu izražene s samostalniškimi sintagmami, ki tak pridevnik vsebujejo, še zlasti, ker se pri domačih avtorjih bolj ali manj sistematično omenjajo povezave s tovrstnim pojmovanjem določnosti, ki je sicer značilno tudi za romanske in germanške jezike (Vidovič Muha 1996: 115–130; Toporišič 1978: 301–302).

Ker je jasna razmejitev med lastnostnimi (in snovnimi) ter vrstnimi pridevniki bistvena za nadaljnje prepoznavanje morebitnih povezav med morfološkimi značilnostmi pridevnikov (oblika) in izražanjem besedilne določnosti, se v članku osredotočam zlasti na pridevnike, kjer za dani leksem obstajata tako določna kot nedoločna oblika (npr. *gozden/-dni* in *neodvisen/-sni*) – prav zaradi prisotnosti obeh oblik je pri teh pridevniki mogoče eksplicitno opazovati povezave z določnostjo in prav pri opredelitvi teh pridevnikov sem v strokovni literaturi naletela na največ zagat; pri pridevniki tipa *neodvisen/-sni* pa na največ oscilacije v rabi – sta v nekem kontekstu ustrezni obe obliki ali je ena primernejša od druge?

¹ O tem, da je določnost kot semantično-pragmatično kategorijo mogoče razpoznavati v vseh jezikih, piše npr. Trenkic (2004: 1401–1402) v svojem prispevku o določnosti v srbsčini, hrvaščini in bosanščini. Schlamberger Brezar (2004: 35) določnost v slovenščini predstavlja v okviru diskurza, saj »diskurzivna obravnava določnosti v grobem velja za vse jezike, razlika med njimi pa se kaže le v načinih izražanja. Vsak jezik ima določena sredstva za označevanje znanega, že omenjenega, dosegljivega v kontekstu, oziroma novega, neobstoječega /.../«

² Za podrobnejšo razlago značilnih potez besedilne določnosti, tj. prepoznavnosti in vključenosti, gl. poglavje 5.

(1) *V okviru sodne uprave /.../ ni dovoljeno posegati v neodvisni (neodvisen) položaj sodnika pri odločanju o zadevah, ki so /.../*³

Ko komentiram načine, na katere je pri J. Toporišču in A. Vidovič-Muha predstavljena določnost, se ne omejim le na samostalniške besedne zveze s pridevnikom (ali pridevniškim zaimkom) v vlogi levega prilastka, ampak tudi na besedne zveze, ki imajo zgolj samostalniško jedro.

Izhajam iz naslednjih vprašanj:

- a) Ali so izsamostalniški pridevniki tipa *gozden/-dni* lastnostni ali vrstni?
- b) Ali so vrstni pridevniki zgolj izsamostalniški oziroma izglagolski? Kajti potemtakem nemotivirani (tj. netvorjeni) pridevnik *stari* v sintagmi *stari oče* (gl. poglavje 2.3) ni vrstni pridevnik.
- c) Zaradi prisotnosti obeh oblik (gl. poglavje 2.3) ter mnogih oblikoslovnih in skladenjskih značilnosti, ki jih imajo tipični lastnostni pridevniki, kot je npr. *lep/-i* (gl. poglavje 2.2), lahko pridevnike tipa *neodvisen/-sni* prištevamo k lastnostnim. Toda ali lahko potem določno obliko tovrstnih pridevnikov v *priložnostnih stalnih besednih*⁴ *zvezah*, kakršna je tudi *neodvisni položaj sodnika* (zgled (1)), opredelimo kot vrstni pridevnik? Ali pa je v primeru (*priložnostnih*) *stalnih besednih zvez* ustrežnejše kot o vrstnem pridevniku, nastalem po konverziji⁵ iz lastnostnega (in snovnega), govoriti o vrstni rabi (snovnega oziroma) lastnostnega pridevnika?
- d) Ali je splošna predstavitev kategorije določnosti v SS ustrezna?
- e) Kako morfološka distinkcija med določno in nedoločno obliko pridevnika prispeva k označevanju besedilne (ne)določnosti?

V poglavju 2.1 je predstavljena členitev pridevnika na podvrste, v poglavju 2.2 pa so kot izhodišče za nadaljnjo razpravo o razlikovanju med vrstnostjo in lastnostnostjo nekaterih pridevnikov (gl. vprašanja a.–c.) podrobneje predstavljene značilnosti kakovostnega in vrstnega pridevnika. Poglavje 2.3 izhaja iz razvrstitve pridevnikov glede na možnost izražanja določnosti z različnimi morfemi, kakršno najdemo v SS, nato pa se osredotoči najprej na zagate, ki jih povzroča opredelitev pridevnikov tipa *gozden/-dni* (lastnostni ali vrstni ?), in dalje na težave, ki jih Slovincu povzroča raba pridevnikov tipa *neodvisen/-sni*, pri čemer je ključno vprašanje, ali lahko obliko *neodvisni* v primernih kontekstih prepoznamo za vrstni pridevnik. V poglavju 2.4 so prikazana napačna in pravilna razmerja med vrsto pridevnika glede na morfeme za izražanje določnosti in določnostjo kot besedilno kategorijo. Problematisirana je

³ Povezava: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1357/dolo%C4%8Dnost-in-nedolo%C4%8Dnost-ter-vrstni-in-kakovostni-pomen-pridevnikov-v-pravnih-besedilih>, dostop 25. 8. 2020.

⁴ Pomen izraza je podrobneje predstavljen v poglavju 2.3.

⁵ Izraz sem našla pri Toporišču (1978: 292): »Na podlagi razvrstitvene končnice -i /.../ se vidi, da se **kakovostni pridevniki lahko sprevržejo v vrstne** /op. M. P. P./.« V Jezikovni svetovalnici ZRC SAZU pa pravijo, da »gre prav tako za stalno besedno zvezo in **je prvotno lastnostni pridevnik prešel med vrstne** /op. M. P. P./ (*neodvisni položaj* – npr. *sodnikov, sodstva*)«, povezava: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1357/dolo%C4%8Dnost-in-nedolo%C4%8Dnost-ter-vrstni-in-kakovostni-pomen-pridevnikov-v-pravnih-besedilih>, dostop 25. 8. 2020.

tudi trditev, ki jo najdemo v SS, da naj bi bil samostalnik inherentno določen, nedoločnost pa naj bi posebej izražal z dodajanjem npr. zaimkov ali števnikov. V poglavju 3 sledita pregled opredeljevanja vrstnih pridevnikov v tuji literaturi in navedba razlogov, zaradi katerih so pridevniki tipa *gozden/-dni* ter določna oblika pridevnikov tipa *stari (stari oče)* in *neodvisni* (kot v zgledu (1)) lahko opredeljeni kot vrstni pridevniki. Ker pa argumenti za tovrstno opredelitev vseeno niso vselej popolnoma izčrpní, se v poglavju 4 izoblikuje sklep, po katerem dokončna opredelitev glede semantičnih, morfoloških in besedotvornih značilnosti pridevnika za opazovanje povezav med besedilno določnostjo in (ne)določno obliko pridevnika niti ni potrebna, pač pa zadošča že razlikovanje med lastnostno in vrstno rabo pridevnika – neglede na to, ali je *neodvisni* v zgledu (1) vrstni pridevnik ali ne, je ta njegova raba vrstna. V 5. poglavju je nakazanih nekaj povezav med (ne)določno obliko pridevnika, ki izhajajo iz opredelitve glede zgornjih vprašanj, in kategorijo besedilne določnosti, te pa so ilustrirane z zgledi iz slovenskih časopisnih člankov.

Osredotočam se na izbiro določne ali nedoločne oblike pridevnika v standardni pisni slovenščini, pri čemer me zanimajo tudi odstopanja, ki se v tem okolju zgodijo. Članek je predvsem teoretičen, pri čemer pa so predstavljena opažanja podprta z zgledi iz realne rabe (korpus Gigafida, slovenski časopisni in revijalni članki ter italijansko literarno besedilo in njegov slovenski prevod).⁶

2 Teoretični pregled morfologije in rabe (ne)določne oblike pridevnika v slovenščini

2.1 Distribucija (ne)določne oblike glede na vrsto pridevnika

Glede na vrsto deli Toporišič v SS (2004: 320) pridevnike na **lastnostne**, h katerim sodijo **kakovostni** (*mlad*) in **merni pridevniki** (*majhen*) ter **deležniki** (*hromeč*),⁷ **vrstne** (*obči, slovenski, lipov*) in **svojilne** (*očetov, materin, božji*), medtem ko količino zaznamujejo **števniki**. Vidovič-Muha (1996: 122) navaja še **snovne pridevnike** (*čokoladen, betonski*) ter **pridevnike iz krajevnih in časovnih prislovov** (*zgornji, današnji*).⁸ Svojilne in vrstne Toporišič (1978: 288) imenuje

⁶ Predstavljeni zgledi so del širšega nabora časopisnih in revijalnih člankov ter slovensko-italijanskega vzporednega korpusa literarnih, polliterarnih in humanistično-stvarnih besedil, ki je bil uporabljen pri pripravi doktorske disertacije o določnosti v slovenščini in v italijanščini (Premrl 2016: 58–61). Zaradi večje nazornosti je poleg slovenskega besedila v zgledih (10) in (11) dodano še italijansko vzporedno besedilo, vendar pa je določnostni status entitet, ki so izražene s počrtnjenimi sintagmami, mogoče prepoznati že iz slovenskega dela, in sicer iz širšega sobesedila (*grozljivko, svetilko* – prva omemba, novost, nedoločnost) ali z ovrednotenjem skladienske vloge (*je tvoj prijatelj, ni njegov prijatelj* – s povedkovim določilom je pogosto izražena nova informacija o osebkú in ta novost je lahko nedoločna (prim. Trenkic 2004: 1403–1404)).

⁷ Med pridevnike, ki so po nastanku deležniki, Toporišič (2004: 202, 403–405) prišteva: a. deležnike na -č (*mogóč*); b. deležnike stanja na -l (*gníl*), c. deležnik stanja na -n/-t (*zidan, nalit*).

⁸ Te pridevnike Toporišič (2004: 770–771) prišteva k vrstnim (»vrstni pridevniki za prostor (*zgornji*) in čas (*včerajsnji*)«). Vidovič-Muha (1981: 34) jih imenuje *vrstni izprislovni*, s podkategorijama *krajevni* in *časovni*.

odnosni pridevniki,⁹ Vidovič-Muha (1981: 19) pa od kakovostnih oddeli vse ostale – **nekakovostne**.¹⁰

2.2 Razlikovanje med kakovostnimi in vrstnimi pridevniki po Vidovič-Muha (1978)

Ker je eno glavnih vprašanj članka, kako razlikovati med lastnostnimi in vrstnimi pridevniki, bodo po Vidovič-Muha (1978: 257–269) najprej povzeti kriteriji, po katerih se pridevniki umeščajo v prvo oziroma drugo kategorijo. Z izrazom **ka-kovostni** se Vidovič-Muha (1978: 257–264) nanaša na nadkategorijo, ki združuje prave kakovostne pridevnike (lastnostni pridevniki (*lep*), atmosferski pridevniki (*oblačen*), pridevniki barve (*rdeč*), pridevniki stanja (*rezljan*) in snovni (*lesen*)).¹¹ H kakovostnim prišteva tudi merne (*globok*). Za kakovostni pridevnik je značilna vprašalnica *kakšen*, za mernega pa *kolikšen*.

1. Oblikoslovne značilnosti:
 - a. dve sklanjatvi (*lep-ega; komod-ø*);
 - b. določnost se izraža s končnicama -i ali -ø (*lep/-i, komod/-ø, stremuški/-ø*);
 - c. troštevskost (*lep, -a, -o; komod, -ø, -ø*);
 - d. stopnjevanje (*lep-ši/bolj lep; bolj komod*);
 - e. tvori prislov (razen atmosferskih) in abstraktni samostalnik (*lep-o govoriti, lep-ota*).
2. Skladenjske značilnosti:
 - a. večinoma skladenjsko zasičen: *lepa hiša* (prilastek); *Hiša je lepa* (povedkovo določilo); *Hišo je sezidal lépo* (povedkov prilastek); v povedkovem določilu večinoma tvori pomensko zadosten definirani stavčni tip: *Češnje so rdeče*;
 - b. pomenska nemotiviranost lastnostnih, atmosferskih in barvnih pridevnikov ter pomenska motiviranost pridevnikov stanja (izglagolskost: *kasni – je kasen*) in snovnih pridevnikov (izsamostalniškost: *lesen – iz lesa*);
 - c. določen frazni položaj vsake podskupine v levem prilastku: ***lepa rdeča rezljana lesena otroška igrača ali lepo jasno modro poletno nebo***; stava mernega pridevnika tudi v desnem prilastku (*jarek, globok dva metra*).

⁹ Razlog za njihovo združevanje je v precej identičnih besedotvornih sredstvih: *cerkven* (svojljni) vs. *cerkveni* (vrstni), *božji* (svojljni ali vrstni), *borov* (svojljni ali vrstni) (Toporišič 1978: 289).

¹⁰ Nekakovostni izpeljani pridevniki oziroma razmerni (Vidovič-Muha 1981: 19, 21) imajo skupne lastnosti: »1. po njih se ne moremo vprašati z vprašalnico *kakšen*; 2. pretvorljivi so v desni prilastek z nepridevniško podstavo (*lesena žlica ← žlica iz lesa*) /.../ 3. nimajo desnih določil in se ne stopnjujejo s prislovi, so torej frazno omejeni, 4. se ne stopnjujejo in 5. nimajo oblike določnosti.« Pri točki 5 ima avtorica v mislih to, da oblikovno ne ločijo določne in nedoločne oblike, pač pa imajo le eno od obeh (čeprav za mnoge snovne to ne velja – *lesen/-i*).

¹¹ Snovni pridevniki imajo nekatere značilnosti vrstnih in druge značilnosti lastnostnih pridevnikov. Zaradi tega jih Vidovič-Muha enkrat uvršča med kakovostne (1978: 259), drugič med nekakovostne (1981: 19, 21; gl. opombo 10). Za razliko od vrstnih se lahko uporabljajo v vseh skladenjskih vlogah – tvorijo tako imenovani pomensko zadosten definirani stavčni tip.

Za **vrstne** pridevnike (Vidovič-Muha 1978: 264–269) je značilna vprašalnica *kateri/katere vrste*.

3. Oblikoslovne lastnosti:
 - a. 1. pridevniška sklanjatev (*slovenski -ega*);
 - b. določnost se ne izraža (le ena oblika – *slovenski, asfaltni*);
 - c. se ne stopnjujejo;
 - d. troštevilstkost (*slovensk-i, -a, -o*);
 - e. tvorba prislova in abstraktnega samostalnika (*govoriti slovensko, slovenskost*).
4. Skladenjske značilnosti:
 - a. opravljajo vse stavčne vloge (*slovenska dežela, Dežela je slovenska, Deželo so naredili slovensko*), a se tipično pojavljajo v levem prilastku ter ne tvorijo pomensko zadostnega definiranege stavčnega tipa v povedkovem določilu;
 - b. pomensko motivirane s pretvorbo v desni prilastek (*asfaltna cesta – cesta iz asfalta*);
 - c. v levem prilastku frazni položaj ob odnosnici (gl. *otroška* in *poletno* pod točko 2. c.).

Kot smo videli v točki 2. c., gre razporeditev različnih tipov kakovostnega in vrstnih pridevnikov od nemotiviranih pridevnikov na levi prek izglagolskih do izsamostalniških tik ob odnosnici.

2.3 Izražanje določnosti z morfemi in problematični vidiki tega prikaza v *Slovenski slovnici*

Glede na možnost izražanja določnosti z različnimi **morfemi** deli Toporišič (2004: 320) pridevnike na **tri skupine**. V **prvo** uvršča pridevnike, ki imajo **tako nedoločno kot določno obliko**: npr. *mlad/-i, gozden/-dni*; v **drugo** tiste, ki imajo **le nedoločno obliko**: *bratov, bukov*; v **tretji** pa so pridevniki z zgolj **določno obliko**: *slovenski, jelenji*.

V jezikoslovni literaturi je mogoče zaslediti težave pri klasifikaciji pridevnikov tipa *gozden/-dni*. Ker imajo obe obliki, bi se morali umeščati med lastnostne, vendar se po drugih značilnostih od njih razlikujejo. Medtem ko se lastnostni pridevniki stopnjujejo (Toporišič 2004: 325), je to manj značilno oziroma neznačilno za pridevnike tipa *gozden/-dni* (Toporišič 2004: 326).¹² Dalje so ti pridevniki izsamostalniški. Obe lastnosti jih delata sorodne vrstnim in svojilnim pridevnikom¹³

¹² Vendarle je v korpusu Gigafida mogoče najti zgleda stopnjevanja tovrstnih pridevnikov. Zgleda za *bolj gozden/-dni* sicer ni, je pa tam zgled za *mesten/-tni*, ki sodi v isto skupino: »Sploh pa /.../ jezik mojega plemena ni klasični romski jezik, ampak arhaična romunščina. Drugi govorijo **bolj mestni** / poudarila M. P. P./ jezik in vanj mešajo madžarske besede.«

¹³ »Tudi take primere seveda lahko stopnjujemo s prislovom *bolj*, izražajo pa preneseni pomen: *bolj slovenski* – ‚značilnejši za Slovence‘ /.../« (Toporišič 2004: 326).

(prim. Toporišič 2004: 325–326). A izsamostalniškost še ne pomeni, da je pridevnik vrstni. Pridevnik *radosten* se izpeljuje iz samostalnika *radost*, a ker pomena samostalniškega jedra ne opredeljuje, pač mu dodaja lastnost, ni vrstni, marveč lastnostni.¹⁴

Ko Toporišič v SS (2004: 320) prikazuje zgled lastnostnih pridevnikov, med njimi navaja le prototipične (*mlad*, *majhen*), izogne pa se pridevnikom tipa *gozden/-dni*. Ko pa govori o možnosti izražanja (ne)določnosti z morfemi, poleg pridevnikov, kot so *mlad/-i*, *uspel/-pli*, *dvojen/-jni*, brž navede tudi pridevnike tipa *gozden/-dni*. Celoten odstavek ne da jasnega odgovora na to, ali je treba tudi pridevnike tipa *gozden/-dni* opredeljevati kot lastnostne:

Velika posebnost **lastnostnega pridevnika** je oblikoslovno izražanje kategorije določnosti. Glede na možnost izražanja nedoločnosti in določnosti z različnimi morfemi se pridevniki delijo na tri skupine: **v prvi so tisti, ki imajo nedoločno in določno obliko**, v drugi tisti s samo nedoločno obliko in v tretji oni s samo določno obliko: 1. *mlad* – *mladi*, *gozden* – *gozdni*, *uspel* – *uspeli*, *dvojen* – *dvojni*; 2. *bratov*, *sestrin*, *bukov*; 3. *slovenski*, *jelenji*, *lepši*. (Toporišič 2004: 320; poudarila M. P. P.)

Nejasnost je v tem, da v istem odstavku najprej omenja lastnostni pridevnik kot tisti, ki zaradi posedovanja obeh oblik zmora oblikoslovno izražati kategorijo določnosti, nato pa je v nadaljevanju poleg značilnih kakovostnih pridevnikov naveden tudi pridevnik *gozden/-dni*. Ali je potemtaka tudi pridevnik *gozden/-dni* lastnostni ali pa v prvi točki navedenih zgledov ne gre jemati v povezavi z omenjanjem lastnostnega pridevnika na začetku odstavka in torej ni lastnostni?

Po Vidovič-Muha (Praznik 1997: 76) naj bi bili pridevniki z obrazilom na *-en* lastnostni, tisti z obrazilom na *-ni* pa vrstni. Nadalje naj bi Vidovič-Muha (Praznik 1997: 76) menila, da bi bilo tovrstne pridevnike smiselno uslovirati pod dvema različnima gesloma. Vendar pa kot primer pridevnika navaja *sončen/-čni* (Praznik 1997: 76), ki ima očitno dva različna pomena – prvi je restriktiven, pridevnik je vrstni (*sončni žarek*), drugi pa je opisen, pridevnik pa lastnostni (*sončen dan*). Podobno tudi v sintagmah *sončna toplota* (vrstni) in *sončno dekle* (lastnostni).¹⁵ A pri mnogih drugih pridevnikih tipa *gozden/-dni* takšnega pomenskega razločka ni. Poleg tega se pri teh pridevnikih oblika na *-en* v pisni standardni slovenščini (skoraj) ne uporablja.¹⁶ V neki drugi razpravi Vidovič-Muha (1996: 122) pridevnike, kot sta *mestni* in *cestni*, torej pridevnike, ki se vedejo kot *gozdni*, v sintagmah, kot

¹⁴ Prim. Treccani. Izsamostalniški so tudi pridevniki kot *stremuški*, *nastopaški*, *kmetavzarski*, ki imajo isto priponsko obrazilo (*-ski*, *-ški*, *-ji*) kot vrstni, a so kakovostni, saj »jim ustreza vprašalnica *kakšen* in tudi večina meril, vezanih na kakovostne pridevniške besede /.../« (Vidovič-Muha 1979: 44).

¹⁵ Prim. Treccani. Tudi pri nekaterih izglagolskih pridevnikih kot *šivalen/-lni* in *pralen/-lni* obstaja pomenski razloček med določno in nedoločno obliko pridevnika. Medtem ko z določnima oblikama označujemo vrstnost (*šivalni/pralni stroj*), z nedoločnima zaznamujemo (z)možnost in namembnost entitete za neko funkcijo (Toporišič 2004: 203; Toporišič 2006: 298).

¹⁶ Povezava: <https://www.mladina.si/120969/dr-marko-snoj-danes-stare-mame-govorijo-ful/>, dostop 30. 9. 2014; Premrl (2016: 450–451).

sta *cestni promet* in *mestni svet*, opredeljuje za vrstne, saj skupaj s samostalniškim jedrom oblikujejo stalno (frazološko) besedno zvezo. V Vidovič-Muha (1981: 21) pa je kot primer neakakovostnega pridevnika obravnavana celo nedoločna oblika *gozden*.¹⁷ Nenazadnje tudi Toporišič (2004: 328), čeprav ne uporabi izraza *vrstni pridevnik*, v SS pravi, da se določno obliko nedoločnih pridevnikov uporabi, »kadar označuje posebno vrsto predmeta, pred katerega imenom stoji«, in pri tem navaja sintagme, kot so *mali srpan*, *cestni prah*, *povodni mož*, *kemični institut*, *šivalni stroj*, *lirični roman*, *veliki vezir*, *stari oče*, *beli kruh* itd. Iz zgledov je razvidno, da ti pridevniki niso vsi izsamostalniški:¹⁸ nekateri so nemotivirani (*mali*, *stari*), drugi pa so izglagolski (*šivalni/pisalni stroj*).

Ker so navedeni zgledi primeri stalnih besednih zvez, raba določne oblike v njih slovenskemu govorcu ne povzroča težav. Težave nastanejo pri besednih zvezah, ki jih imenujem *priložnostne stalne besedne zveze* (gl. pridevnike *neodvisni* v zgledu (1), *sodobni* v zgledih (6) in (7)). Te zveze niso terminološke (prim. Žele 2008: 43) (za razliko od npr. *gozdni med*) oziroma niso tako prepoznavno stalne kot *gozdni čuvaj*, da bi svoje mesto našle v slovarju, vendar pa se v besedilu obnašajo enako – skupaj z jedrom tvorijo enoto. Honzak (1973: 25–27) je problematiko opredelila takole:

Inherentni prilastek navadno označuje nekonstantno in relativno lastnost predmeta ali predstave, takrat je zanj značilna nedoločna oblika, ki daje odgovor na vprašanje *kakšen*.

Iščemo pridno in pošteno pomoč v gospodinjstvu – pospravljanje vsako dopoldne.

Dober honorar: /.../

Kadar inherentni prilastek navaja tako lastnost predmeta, ki je za predmet konstantna in relevantna, to ni več označevanje antonimske lastnosti predmeta, ampak njegovo poimenovanje. Zaradi poimenovanja je postal predmet vrsta predmeta, odgovarja na vprašanje *kateri* in je v določni obliki.

*Pomol učinkuje tu kot **značilni** dodatek jedra stavbe, vendar ne v primarno obrambni funkciji, marveč kot **reprezentativni** dodatek /.../*

Glede na gradivo, ki sem ga pregledovala, **nastajajo problemi** v rabi določne in nedoločne oblike **v inherentnem tipu determinacije** /.../, **ko prilastek, namesto da bi določil relativno antonimsko lastnost predmeta, predmet poimenuje in nastane semantično neutemeljen premik od inherentnega tipa determinacije k relacijskemu tipu** /poudarila M. P. P./.

Honzak (1973: 25–27) navaja zgled (značilni/reprezentativni dodatek), kjer ne gre za splošno znane stalne besedne zveze in kjer bi namesto določne lahko stala nedoločna oblika, razlog za izbiro določne pa je težko opredeljiv (*nastane semantično neutemeljen premik*).

¹⁷ »Pomensko so namreč neakakovostni izpeljani pridevniki nosilci tega razmerja – v celoti jih lahko imenujemo razmerni pridevniki – in zato je nujno, da jih razčlenjujemo v okviru najmanjše možne le-voprilastkovne fraze. /.../ Tako npr. pridevnik *gozden* /poudarila M. P. P./ lahko izraža, da je kdo, kaj iz gozda (ali v gozdu) – gozdni sadež; v gozdu – gozdna jasa; (od) gozda – gozdni čuvaj; za gozd – gozdno gnojivo; gozda – gozdno izkoriščanje; v gozdu (v gozd) – gozdna pot ipd.« (Vidovič-Muha 1981: 21.)

¹⁸ V tuji strokovni literaturi se vrstne pridevnike opredeljuje kot (*relational/classifying adjectives, aggettivi di relazione/relazionali*) (večinoma) izsamostalniške, gl. Treccani.

Pri takem *premiku* gre lahko za napake – glede na sobesedilo bi v zgledih (2) in (3) pričakovali nedoločno obliko pridevnika, saj se zdi, da pisca ne želita opredeliti vrste plevela oziroma moškega, niti ne gre za drugo omembo in s tem znano lastnost (anafora) – kar bi oboje lahko bil razlog za določno obliko pridevnika, marveč podati njuni lastnosti (prim. Toporišič 2004: 328–329):¹⁹

- (2) Tu je trava delno pokošena med vrstami, med trsi pa raste **visoki** plevel /.../ (A. S.)
 (3) V ponedeljek /.../ je v Slovenj Gradcu **prisebni** moški iz /.../ potoka rešil otroka /.../ (R.)

Včasih so napake neopazne. V rešitev pa bi podvomili, če bi razmislili o ko(n)tekstu rabe. V zgledu (4) je kombinacija člena *še* in števnik *en* znak nedoločnosti sintagme, ki bi ji ustrezala izbira nedoločne oblike *nesmiseln*:

- (4) /.../ menim, da je ta spomenik še en **nesmiselni** korak v procesu slovenske sprave. (B. M.)

Pogosto pa sta obe obliki sprejemljivi (zgleda (5) in (6)) ali pa je ena izmed njiju bolj prepričljiva od druge (zgleda (7) in (8)). Menim, da prav ta nedorečenost z zdaj sprejemljivimi zdaj nesprejemljivimi kombinacijami Slovincem povzroča največ težav:

- (5) **Sodoben** pouk zahteva sodobno opremljene prostore /.../ (Gigafida)
 (6) **Sodobni** pouk terja različna učbeniška gradiva /.../ (Gigafida)
 (7) To, kar **sodobni** turist išče, je na voljo /.../ (Gigafida)
 (8) Slovenska turistična organizacija /.../ ugotavlja, da **sodoben** turist ni več tisti klasični dopustnik /.../ (Gigafida)

Če je bil torej pridevnik *gozdni* v sintagmi *gozdni čuvaj* opredeljen za vrstnega, bi lahko tudi pridevnik *sodobni* v zgledih (6) in (7) ovrednotiti kot vrstni pridevnik (prim. Toporišič 1978: 292), in sicer zato, ker prispeva k izrazu (pod)vrste entitete, ki je izražena s samostalniškim jedrom. Toporišič (1978: 292) govori o konverziji lastnostnega pridevnika v vrstnega (gl. opombo 5). Druga možnost bi bila, da namesto o pridevniku kot Honzak (1973: 25–27) govorimo o prilastku, torej o rabi/funkciji. Tako bi v primerih (6) in (7) šlo za vrstno rabo kakovostnega pridevnika. A ker ima tudi *gozden/-dni* dve obliki in prikaz v SS ne daje jasnega

¹⁹ Razlogov za negotovost pri izbiri določne in nedoločne oblike je pri slovenskih govornikih več. Poleg dejstva, da je situacij, kjer je v standardni slovenščini treba razlikovati med obema, malo (pri pridevniki m. sp. v im. ed., v tož. ed. pa le v primeru neživosti (npr. *lep/lepi stol*); pri manjšini pridevnikov je razlika vidna v osnovi neglede na spol ali prepoznavna po mestu in tipu naglasa) (Toporišič 2004: 320; Kolarič 1960: 1), situacijo dodatno zamegljuje dejstvo, da se zlasti v pogovornih in narečnih vrsteh osrednje Slovenije pridevniška določnost zaznamuje s pogovornim členom *ta*, ki mu sledi nedoločna oblika (*ta lep*) (prim. Toporišič 2004: 19; Kolarič 1960: 1; Kolarič 1961: 43; Bajec idr. 1973: 158; Marušič in Žaucer 2007: 225; Bažec 2008: 237; Schlamberger Brezar 2004: 42). Govorci nekaterih narečnih različic (Štajerska) pa težijo k rabi določne oblike celo v kontekstih, kjer bi v standardnem jeziku pričakovali nedoločno obliko (Roršek 2012: 23). Zgled (2) prikazuje situacijo v Mariboru – zelo verjetno je, da je njegov avtor domačin. Določne oblike ne gre nujno pripisati neznanju ali narečnemu refleksu, lahko gre za hiperkorektnost.

odgovora o klasifikaciji tega pridevnika, bi prav tako lahko v primerih kot *gozdni čuvaj* govorili o vrstni rabi lastnostnega pridevnika. V Jezikovni svetovalnici v takšnih primerih ne govorijo o vrstni in lastnostni rabi, ampak kar o vrstnem in lastnostnem pridevniku.²⁰

2.4 Obravnava določnosti v *Slovenski slovnici* in sorodnih delih ter kritični pretres nekaterih vidikov

Toporišič (1978: 287) razlikuje med *določnostjo oblik* in *določnostjo besed*. Po slednji so pridevniki z zgolj nedoločno obliko (*bratov*) ali tisti z zgolj določno obliko (*slovenski*) določni. Pridevniki z obema oblikama (*mlad/-i* ali *gozden/-dni*) pa so nedoločni. Členitev dopušča več interpretacij, ki nimajo skupnega imenovalca.

Prepričanje, da so vrstni in svojilni pridevniki določni, bi lahko bilo posledica pripisovanja inherentne semantične določnosti samostalniku.²¹ Določnosti, torej, ki ni odvisna od ko(n)teksta in je stvar sistema, jezika (*langue*). Zaradi izsamostalniškosti pa bi določnost pripisali še svojilnim in vrstnim pridevnikom. A na drugih mestih Toporišič (2004: 493–494) določnost predstavlja kot besedilno-pragmatično kategorijo, kot se obravnava v germanskih in romanskih jezikih, kjer je zaznamovana s členom. V tem ni doslednosti, pač pa je mogoče opaziti trditve, ki se brez pojasnil, ki bi kazala, da se avtor zaveda, da gre za različno določnost,²²

²⁰ Povezavi: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/405/dolo%C4%8Dna-in-nedolo%C4%8Dna-oblika-pridevnika-brezpla%C4%8Den>, <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1092/novoletni-koncert-je-sve%C4%8Dan>, dostop 25. 8. 2020.

²¹ Toporišič (2004: 275–276, 320; poudarila M. P. P.) pravi: »Samostalniške besede imajo nadalje naslednje inherentne slovnične kategorije (**vse so v skladenjski vlogi**): */.../* določnost: primarna določnost, nedoločnost se posebej izraža (*en fant*) */.../* SB določnost je **inherentna**, je **besedna** / PB določnost je morfemska oz. besedna.«

Ta prikaz je kontradiktoren. Določnost naj bi bila ena izmed inherentnih slovničnih kategorij – samostalnik naj bi bil sam po sebi določen. A zakaj se hkrati omenja, da se ta lastnost udejanja v skladenjski vlogi, torej v besedilu? Če je s tem mišljeno to, da določnosti za razliko od nedoločnosti v besedilu pred samostalniki posebej ne označujemo, tega v resnici ne gre pripisovati samostalniški inherentni določnosti, ampak dejstvu, da v slovenščini zaznamovanje določnosti s pridevniškimi zaimki na besedilni ravni običajno ni potrebno.

²² Toporišič (1978: 302) npr. zapiše: »Sam sem do pojmovanja o določnosti samostalnika */.../* prišel po drugi poti. Iz tradicionalnega védenja, da se pri nedoločnih pridevnikih rabi v samostalniški vlogi njih določna oblika */.../*, se nam je na regensburškem tečaju slovenščine pojavila domneva, da bi morebiti bila za slovenski samostalnik tudi sicer značilna določnost. Ta hipoteza se je pri meni oprla na znane primere *Fanta sta prišla* (*nam znana*) nasproti *Ena fanta sta prišla* (*katera koli*), prvo torej določno, drugo nedoločno.« Ko obravnava rabo pogovornega člena *ta*, Toporišič (1978: 302) zatrjuje: »Pridevniki si določnost krepijo s členom *ta*, samostalniki, ki so po definiciji določni, pa nedoločnost izražajo s členom *en*.«

Zapis odraža neustrezno mešanje konceptov inherentne določnosti in določnosti na ravni besedila. Pripisovanje določnosti samostalniku zadeva besedno raven, izražanje nedoločnosti z *en* pa raven besedila in ima vrednost, ki jo v romanskih in germanskih jezikih opravlja nedoločni člen. Toporišič ponuja zgled besedil, zato je neustrezno, če hkrati trdi, da je določnost značilnost samostalnika. Sintagma *fanta* je v resnici določna zaradi sporočanjejskega konteksta, znotraj katerega udeleženci *fanta* prepoznajo za znana.

v istem zapisu gibljejo od inherentne določnosti do določnosti, kot se razume v jezikih s členom:

Sem gre v bistvu tudi t. i. določnost, s katero se označujejo že znane stvari: *mali* srpan, *beli* kruh, *veliki* vezir ipd. Ali: *V neki vasi sta živela (en) bogat in (en) reven kmet: bogati kmet je gledal na vsako stvar; revni pa je bil bolj mehak.* Nekatere vrste pridevniških besed, npr. *slovenski, slovenj(i), nemški, kmečki, bratov, sestrin, lipov*, so zmeraj določne, zato nimajo dveh oblik. Samostalniki so določni, nedoločnost morajo zato posebej izražati: *En/Neki* človek je pred vrati, *Dva/Ena* fanta si želita govoriti s teboj, *Eni/Neki* ljudje tebe čakajo. (Toporišič 2004: 493–494.)

V nasprotju s Toporišičevo trditvijo entitete *beli kruh* in *veliki vezir* niso že kar znane. To se na prvi pogled zdi verjetno zato, ker nam na misel najprej pridejo prototipični konteksti, v katerih se te entitete udejanjijo kot edine in zato znane. Vendar pa to niso edini konteksti – v zgodovini je bilo več velikih vezirjev in izraz *beli kruh* zgolj označuje vrsto kruha, ki bi lahko bila v kakšnem kontekstu vpejlana kot nova in neznana. Tudi pri pridevniki kot *nemški, kmečki, bratov, lipov* itd. ne moremo govoriti o besedilno-pragmatični določnosti sintagem, v katerih se pojavljajo. Pridevnik zgolj prispeva k omejitvi osnovnega pomena samostalniškega jedra, tako da se sintagma nanaša na podskupino entitet, ki pa niso nujno znane ali prepoznavne. Preostali kontekst je tisti, ki ponudi informacijo o količinskosti in (ne)prepoznavnosti označenih entitet. V zgledu (9) sta sintagma *nov nemški napad* in z nj o ubesedena entiteta nedoločni:

(9) Poskus so nato ponovili v enem izmed najtežjih trenutkov vojne, ko je svet pričakoval nov **nemški** napad /.../²³

Tudi s svojilnimi pridevniki ni vedno zaznamovana določna entiteta. Ker v slovenščini določnost zaradi odsotnosti člena ni (jasno) občutena, navajam naslednja zglede še v italijanščini (gl. opombo 6) kot predstavniku jezikov s členom (tu z nedoločnim *un*):

(10) »Pa saj je **tvoj prijatelj**. Gotovo veš, kaj mu je všeč.«
Mattia je razmišljal, da Riccardo ni **njegov prijatelj** /.../ (G. S: 29)
«È **un tuo amico**, insomma. Saprà bene che giochi gli piacciono.» Mattia pensò che Riccardo non era **un suo amico** /.../ (G. I: 26)

Nadalje sploh ni res, da bi nedoločnost v slovenskih besedilih bila nujno zaznamovana z nedoločnimi za-pridevniki, kot sta *neki* in *en*:

(11) Pozneje /.../ je v klovna preoblečeni fant /.../ začel pripovedovati **grozljivko**. Pod brado si je držal **svetilko**. (G. S: 34)
Poi /.../ il ragazzo vestito da pagliaccio /.../ attaccò a raccontare **una storia dell'orrore**. Teneva **una torcia** accesa sotto il mento. (G. I: 31)

²³ Korpus Gigafida, dostop 11. 9. 2020.

Skratka, Slovenec si pri predstavitvi določnosti, kakršna je v SS, o njej lahko ustvari napačno sliko. Schlamberger Brezar (2004: 35) o tem pravi:

Kategorija določnosti je bila v slovenskih slovnica iz konca 20. stoletja obravnavana predvsem s formalnega stališča /.../ Za njeno kompleksno prepoznavanje jo je treba natančno definirati diskurzivno, saj strukturalne analize ne dajejo zadostnega vpogleda v problematiko.

Dejstvo, da vrstni pridevniki v sintagmah, kot sta *mestni svet* in *slovenski izvoz*, ne prispevajo k določnosti sintagme na logično-pragmatično-besedilni ravni, je znano že pri Vidovič-Muha (1996: 122). Te stalne besedne zveze se vedejo kot en sam samostalniki in kombinacija obeh elementov zadeva sistem/jezik (*langue*), ne pa konteksta (*parole*). Na besedilno določnost vplivajo le tisti pridevniki, ki ne tvorijo stalnih besednih zvez in ki se po končanem govornem dejanju združijo od samostalnika. To vlogo opravljajo lastnostni (*lep/-i, globok/-i*), snovni (*čokoladen/-dni*), svojilni (*očetov*) ter izprislalni pridevniki časa in kraja (*zgornji*) (Vidovič-Muha 1996: 122).

A določne oblike pridevnika z dvema oblikama se ne sme vselej interpretirati v smislu vrstnega pridevnika. Lahko gre za določno obliko lastnostnega pridevnika (Lipovšek 1996: 26). V tem primeru je določna oblika zares tudi znamenje določnosti sintagme. V Jezikovni svetovalnici v tem primeru govorijo o *skladenjski določnosti lastnostnega pridevnika*.²⁴ Da bi tudi na ravni vprašalnic vpeljala razlikovanje med določno obliko, ki je znamenje določnosti (še vedno lastnostni pridevnik), in določno obliko, ki je znamenje vrstnosti (vrstni pridevnik), Lipovšek (1997: 162–163) predlaga *kateri* za določnost in *katere vrste* za vrstnost:

(12) Črni klobuk je bil mnogo cenejši (kot rjavi).²⁵ Kateri klobuk?

(13) Po zapisu /.../ izhaja črni panter na beli podlagi še iz rimskega Norika /.../²⁶
Katere vrste panter?

3 Tuji viri o vrstnih pridevniki in nekaj sklepov za slovensko situacijo

Tuji viri *classifying* oziroma *relational adjectives*, ki bi jih lahko slovenili z vrstnimi, pod vplivom Ballyja (1965) povezujejo z izsamostalniškostjo (Nagano in Shimada 2015: 105; McNally in Boleda 2004: 181; Spencer in Nikolaeva 2017: 79; Fradin 2007: 85; Rainer 2013: 12). Njihova posebnost pa ni zgolj v izsamostalniškosti (kot že rečeno, so tudi mnogi lastnostni pridevniki izsamostalniški:²⁷ *radosten, pameten, svoboden, slasten, nesmiseln, sodoben, trebušast, koščen*), ampak v

²⁴ Povezava: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1559/snovni-pridevniki-in-vpra%C5%A1anje-o-ve%C4%8Dpomenskosti>, dostop: 25. 8. 2020.

²⁵ Lipovšek (1997: 162).

²⁶ Povezava: <http://www.mladina.si/54476/crni-panter/>, dostop: 18. 3. 2015.

²⁷ Prim. Fábregas in Marín (2017: 19) ter Fradin (2017: 30).

dejstvu, da so to prikriti samostalniki v vlogi argumenta jedrnega samostalnika, skratka – gre za transpozicije samostalnika v pridevnik, pri čemer se samostalniška vrednost ohrani (McNally in Boleda 2004: 181; Fradin 2007: 87; Rainer 2013: 12; Spencer in Nikolaeva 2017: 79; Fábregas in Marín 2017: 17; Fradin 2017: 30). Ti pridevniki (npr. *presidential* v sintagmi *presidential plane*) semantično ne izražajo lastnosti, pač pa notranjo relacijo med dvema entitetama – eno, označeno z osnovnim samostalnikom (*president*), in drugo, označeno z modificiranim samostalnikom (*plane*) (Nagano in Shimada 2015: 105, 115; Fradin 2007: 87). Poleg izsamostalniških nekateri avtorji med vrstnimi navajajo tudi izglagolske²⁸ (Fábregas in Marín 2017: 18) in sinhrono nemotivirane (Fradin 2017: 30; McNally in Boleda 2004: 183).²⁹ Vendar pa izsamostalniškost ali izglagolskost nista vedno izpostavljeni kot kriterij (prim. Collins Cobuild 1990: 63; Fábregas in Marín 2017: 17–19), pač pa sposobnost pridevnikov, da neko entiteto (*nemški avtomobil*) prikažejo kot predstavnika razreda entitet (*nemški avtomobili*) oziroma da udeležajo podvrste entitete (*nemški avtomobil*), ki je označena z jedrnim samostalnikom (*avtomobil*), pri tem pa jedrnemu samostalniku ne pridajajo dodatnih lastnosti, tj. klasificirajo in ne opisujejo (prim. Collins Cobuild 1990: 63; Rainer 2013: 27; Fábregas in Marín 2017: 18). Fábregas in Marín (2017: 18) pri tem poudarjata, da se v tej vlogi lahko znajdejo pridevniki, ki niso nujno vrstni, in kot zgled navajata sintagmo *las ballenas blanca y azul* 'kita beli in modri', tj. *beli in modri kit*.

Izsamostalniške pridevnike tipa *gozden/-dni* lahko torej glede na predstavljene domače (Vidovič-Muha 1996: 122) in tuje razprave v stalnih besednih zvezah (*gozdni čuvaj*) opredelimo kot vrstne. Omogočajo namreč pretvorbo v desni prilastek s samostalniškim jedrom, ki nosi isto vsebino kot pridevnik (*čuvaj gozda*), in to se sklada s tezo, da je vrstni pridevnik pravzaprav prikriti samostalniček (prim. Fradin 2017: 30). Če je pri tovrstnih pridevniki mogoča tudi nedoločna oblika, jo opredelimo za lastnostno (*sončni čas* – vrstni; *sončen dan* – lastnostni).

Če je povezava med entitetama *gozd* in *čuvaj* v *gozdni čuvaj* ali *mesto in svet v mestni svet* zelo očitna in bi se strukturno odražala z rodilnikom v vlogi desnega samostalniškega prilastka (*čuvaj gozda*, *svet mesta*), pa pri pridevniki, kot je *sodobni v sodobni turist*, najprej že sama izsamostalniškost (*sodobni* – 'hkraten z dobo') lahko ni tako neposredna kot pri tipu *gozdni*, pa tudi rodilniške strukture ni (*turist*, *hkraten z dobo*) oziroma bi zvenela nenaravno (**turist hkratne dobe*). Vendar pa Nagano in Shimada (2015: 115) poleg vrstnih pridevnikov, ki jih je mogoče pretvoriti v rodilniško strukturo (*presidential plane* → *plane of the president*, *cellular structure* → *structure of cells*, *dental disease* → *disease of teeth*), navajata tudi tako imenovane *parasyntetic relational adjectives* (*preadverbial expression* → *expression in front of an adverb*, *pre-Chaucerian literature* → *literature before Chaucer*, *postnominal*

²⁸ Avtorja (Fábregas in Marín 2017: 18) natančneje rečeta, da se izglagolski pridevniki vedejo kot vrstni (*relational*), da je v njihovi osnovi glagol, ne samostalniček, in da imajo vse lastnosti vrstnih pridevnikov.

²⁹ McNally in Boleda (2004: 183) kot zgled sinhrono nemotiviranega pridevnika, ki pa je motiviran diahrono (v latinščini, *bellum* – vojna), navajata katalonski pridevnik *bèllic* – povezan z vojno.

adjective → *adjective after a noun, intra-organismal and inter-organismal struggle* → *struggle within and between organisms, sub-Saharan Africa* → *Africa below the Sahara, suprasegmental phonemes* → *phonemes above segments, a trans-global expedition* → *expedition across the globe*), kjer jedrnemu samostalniku sledi običajno nerodilniška predložna zveza in kjer pridevnik združuje več elementov (npr. *supra-* in *-segment-*) – tako kot pri *sodobni* (*so-*, *-dob-*). Zato lahko kot vrstne opredelimo tudi pridevnike v besednih zvezah, kjer povezava med jedrnim samostalnikom in samostalnikom, iz katerega pridevnik izhaja, semantično in/ali strukturno ni tako neposredna (npr. *sodobni turist, pametni telefon, svobodni umetnik*).

Z omenjanjem izglagolskih pridevnikov, ki imajo vse lastnosti vrstnih pridevnikov (Fábregas in Marín 2017: 18), dobimo potrditev za opredelitev izglagolskih pridevnikov, kot je *šivalni* (*šivalni stroj*), za vrstne. Pridevnik *neodvisni* (*neodvisni položaj sodnika*) je izglagolski, a podobno kot pri *sodobni*, je tudi tu več elementov (*ne-*, *-od-*, *-vis-*), pri čemer je *-vis-* glagolska osnova.

Pri nemotiviranih pridevniki, kot sta *stari* v sintagmi *stari oče* ali *črni* v sintagmi *črni panter*, lahko prepoznamo podobnost s prav tako nemotiviranima *beli* in *modri* v sintagmah *beli in modri kit*, ki ju Fábregas in Marín (2017: 18) nista opredelila kot vrstna, sta pa prispevala k označitvi podvrste kita. In ta lastnost tovrstne pridevnike pridružuje vsem omenjenim izglagolskim in izsamostalniškim vrstnim pridevnikom. Naj zato tudi te razumemo kot vrstne?

Kot smo videli, tuji viri vrstnost pripisujejo pridevnikom (morfologija), ne rabam pridevnikov (skladnja, pragmatika). Če sledimo temu konceptu, bomo pridevnike *neodvisni* v zgledu (1), *sodobni* v zgledih (6) in (7) ter *črni* v zgledu (13) opredelili kot vrstne, ki so nastali po konverziji iz določne oblike lastnostnega pridevnika. Pri tem sicer ni prišlo do spremembe besedne vrste, kar je značilno za konverzijo (Žele 2015: 66), spremenila se je le njena podkategorija.

4 Vrstna ter lastnostna in snovna raba pridevnika

Če nas morfološka členitev pridevnikov na vrstne ter lastnostne (in snovne) zani-
ma predvsem kot podlaga za razpoznavanje kategorije določnosti, kot se pojmuje
v jezikih s členom, pa jo je mogoče tudi zaobiti, in namesto da bi morfološko
opredelili tip pridevnika, kot smo poskušali doslej, se raje osredotočimo na rabo
pridevnika v besedilu. Pri tem se ne opredelimo glede tega, ali je pridevnik lastno-
stni, snovni ali vrstni, saj nas zanima le distribucija določne in nedoločne oblike.
Neko rabo npr. prepoznamo za vrstno, ko pridevnik in samostalnik tvorita stalno
besedno zvezo (tudi *priložnostno stalno besedno zvezo*), pridevnik v tej zvezi od-
govarja na vprašalnico *katere vrste* (zgledi (1), (6), (7), (9), (13)). Nasprotno je
lastnostna (in snovna)³⁰ raba tista, pri kateri se po pridevniku vprašujemo z vpra-

³⁰ Snovno rabo razmejujem od vrstne enako kot lastnostno. Pridevnik *zlat/zlati* (*prstan*) je rabljen snovno, če ne tvori stalne besedne zveze. Če pa jo, gre za vrstno rabo kot v sintagmi *zlati rez*. Po snovni rabi se vprašujemo s *kakšen* pri nedoločni obliki in *kateri* pri določni.

šalnico *kakšen/kolikšen*, oblika pridevnika je nedoločna in ne tvori stalne besedne zveze. Prav tako pa je lastnostna tudi tista, pri kateri določna oblika pridevnika odgovarja na vprašanje *kateri*, celotna sintagma pa je določna (zgled (12)). S tem, ko govorimo o vrstni rabi in ne o vrstnem pridevniku, zajamemo tako pridevnike, ki smo jih opredelili kot prototipično vrstne (npr. *nemški*), kot pridevnike, pri katerih smo zaradi predstavitve v SS sprva imeli pomislek (*gozden/-dni*); in kar je najpomembnejše, tudi široko polje pridevnikov tipa *star/-i* (nemotivirani) ter *sodoben/-bni* in *neodvisen/-sni*, pri katerih je izbira med oblikama v nekaterih kontekstih arbitrarna in zahtevna.

5 Vzorednice med določnostjo ter rabo določne in nedoločne oblike pridevnika

V standardni pisni slovenščini določnost ni izražena sistemsko s členom (prim. Orožen 1972: 107). Dosedanje analize (Premrl 2016: 430–559; Premrl 2019: 207–232) so pokazale, da lahko do neke mere kot sistemski označevalec določnosti v slovenščini privzamemo določno in nedoločno obliko pridevnika, ob zavedanju, da ima kot člen v romanskih in germanskih jezikih tudi končnica določne oblike pridevnika zaimkovni izvor (Breznik 1916: 88).

Samostalniška sintagma je dojeta kot določna, če je v njej ubesedena entiteta, ki je v danem diskurzu **edina** (**enost**) ali če je z njo ubesedena **skupina entitet**, ki se pojmuje kot edina (**vključenost**). Prav tako je sintagma dojeta kot določna, če je ubesedena entiteta udeležencem v diskurzu **poznana** ali **prepoznavna** (Lyons 1999: 1–15). Odsotnost enosti, vključenosti, poznanosti, prepoznavnosti je znamenje **ne-določnosti** (Premrl 2018: 325–327). Določnost je lahko **znotraj**- ali **zunajbesedilna** (Korzen 1996: 72, 692). Pri prvi gre za določnost zaradi anaforičnih in kataforičnih navezav med ubeseditvami entitet, pri drugi pa je vzrok za določnost bodisi zunajjezikovno védenje udeležencev v diskurzu bodisi informacije, ki jih lahko pridobijo iz komunikacijske situacije. Oglejmo si nekaj zgledov.

V zgledu (14) je entiteta *drobni virus* s pomočjo anaforične navezave na predhodno omembo stekline prikazana kot **edina**, **poznana** oziroma **prepoznavna**. Ker v predhodnem diskurzu izraz *virus* ni omenjen, mora udeleženec na podlagi svojega zunajjezikovnega védenja postaviti enačaj med *steklino* in *drobnim virusom*. Zato to ni preprosta **anafora** (ponovna ubeseditiv referenta), pač pa **asociativna anafora**. Entiteta je določna, določna oblika pa dejansko zaznamuje določnost sintagme, saj gre za lastnostno rabo pridevnika:

(14)/.../ ko sesalec, ki ima steklino, ugrizne drugega, se **drobni** virus prebije v živčni sistem /.../ (I. Š.)

V zgledu (15) imamo v naslovu **kataforično** lastnostno rabo pridevnika. Sintagma je določna, določna oblika pa določnost zaznamuje:

(15) **Odkriti** antisemit

/.../ Ni skrivnost, da je bil skladatelj **odkrit** antisemit. (STA)

V zgledu (16) je *urgentni* primer vrstne rabe določne oblike pridevnika, ki z jedrom *center* tvori stalno besedno zvezo in ne pove ničesar o določenosti sintagme. Tu je sintagma nedoločna, saj je entiteta *nov sodoben urgentni center* v diskurz vpeljana kot nova, torej nepoznana, in ne kot edina. Nedoločnost je zaznamovana z lastnostno rabo nedoločne oblike pridevnikov *nov* in *sodoben*:

(16) Koroški bolnišnici je služba vlade /.../ odobrila 5,3 milijona evrov, s katerimi bodo /.../ zgradili **nov sodoben urgentni** center. (M. C.)

Vrstno rabljeni pridevnik se lahko nahaja tudi v določni sintagmi (zgled (6)), prav tako pa tudi nedoločna oblika lastnostno rabljenega pridevnika (zgled (8)) – v tem primeru je poudarek na opisnosti in ne na vrsti.

Sklep

Glavni namen članka je bil prikazati pot razmisleka, ki sem ga kot raziskovalka opravila pri postavitvi terminološko in metodološko ustreznega pojmovanja (ne)določne oblike pridevnika za proučevanje povezav s kategorijo določenosti, ter neskladja in vrzeli, na katera sem pri tem naletela v strokovni literaturi. S pomočjo drugih mest v tuji in domači strokovni literaturi sem poskušala nanje odgovoriti (in jih ponuditi v razmislek tudi drugim jezikoslovcem) tako z morfološkega vidika kot z vidika rabe pridevnika v besedilu, pri čemer sem se pri postavljanju razmerja z določenostjo osredotočila na rabe. Razmerje med določenostjo in rabo pridevnika je zgolj nakazano z nekaj korpusnimi zgledi, podrobnejši analizi korpusnega gradiva pa bodo namenjeni nadaljnji članki.

Viri

A. S. = Senekovič, Alojz: Naravoslovna učna pot Piramida Maribor. *Delo* (Pisma bralcev in odmevi), 15. 7. 2012.

B. M. = Mekina, Borut, 2017: Dr. Irena Šumi, antropologinja »To je glavna težava naše sprave: namesto konkretnih žrtev in nosilcev travme sprava objokuje ideološko slovenstvo.«. *Mladina* 29, 21. 7. 2017. 35.

G. I = Giordano, Paolo, 2008: *La solitudine dei numeri primi*. Milano: Mondadori.

G. S = Giordano, Paolo, 2011 [2008]: *Samotnost praštevil*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Prev. Anita Jadrič.

Gigafida = *Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida*: <http://www.gigafida.net/>. (Dostop 15. 9. 2024.)

I. Š. = Štaudohar, Irena, 2014: V naši glavi je nekdo, ki ga ne poznamo. *Sobotna priloga*, 12. 7. 2014. 16.

M. C. = Celin, Mateja: Denar za novo urgenco zagotovljen. *Delo*, 5. 6. 2014. 12.

R. = Rešil otroka: Voda odnesla devetletnika. *Delo*, 14. 3. 2018. 8.

STA = STA: Richard Wagner, velikan z madežem. *Delo*, 28. 12. 2012. 24.

Treccani = Aggettivi di relazione. *Enciclopedia*. Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani: [http://www.treccani.it/enciclopedia/aggettivi-di-relazione_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/aggettivi-di-relazione_(Enciclopedia-dell'Italiano)/). (Dostop 19. 7. 2018.)

Literatura

Bajec, Anton, Kolarič, Rudolf in Rupel, Mirko, 1973: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.

Bažec, Helena, 2008: Sull'articolo determinativo sloveno. Trovesi, Andrea (ur.): *“Le lingue slave tra innovazione e conservazione grammatica e semantica”: incontro di linguistica slava, Bergamo, 4-5 maggio 2007*. Bergamo: Università degli studi, Dipartimento di lingue, letterature e culture comparate, Dipartimento di scienze dei linguaggi, della comunicazione e degli studi culturali. 235–258.

Breznik, Anton, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Fábregas, Antonio in Marín, Rafael, 2017: Problems and questions in derived adjectives. *Word Structure* 10/1. 1–26.

Fradin, Bernard, 2007: On the Semantics of Denominal Adjectives. Booij, Geert idr. (ur.): *Morphology and Dialectology: On-line proceedings of the Sixth Mediterranean Morphology Meeting (MMM6)*. Ithaca, 27.–30. 9. 2007. Ithaca: University of Patras. 84–98. <https://pasithee.library.upatras.gr/mmm/article/view/2404/2663>. (Dostop 30. 6. 2021).

Fradin, Bernard, 2017: The multifaceted nature of denominal adjectives. *Word Structure* 10/1. 27–53.

Honzak, Jasna, 1973: *Pridevnik in njegova distribucija določne in nedoločne oblike*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Kolarič, Rudolf, 1960: *Določna in nedoločna oblika slovenskega pridevnika*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Kolarič, Rudolf, 1961: Določni in nedoločni spolnik v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 7/2. 40–44.

Korzen, Iørn, 1996: *L'articolo italiano fra concetto ed entità: uno studio semantico-sintattico sugli articoli e sui sintagmi nominali italiani con e senza determinante – con un'indagine particolare sulla distribuzione del cosiddetto »articolo partitivo«*. København: Museum Tusculanum Press.

Lipovšek, Frančiška, 1996: *The Influence of the Definite Form of Slovene Adjectives on the Use of the Article in English*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Lipovšek, Frančiška, 1997: The influence of the definite form of Slovene adjectives on the use of the definite article in English. *Vestnik* 31/1–2. 162–176.

Lyons, Christopher, 1999: *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.

Marušič, Franc in Žaucer, Rok, 2007: O določnem *ta* v pogovorni slovenščini (z navezavo na določno obliko pridevnika). *Slavistična revija* 55/1–2. 223–247.

- McNally, Louise in Boleda, Gemma, 2004: Relational adjectives as properties of kinds. Bonami, Olivier in Cabredo Hofherr, Patricia (ur.): *Empirical Issues in Formal Syntax and Semantics* 5. Paris: CNRS & Université de Paris 7. 179–196.
- Nagano, Akiko in Shimada, Masaharu, 2015: Relational adjectives in English and Japanese and the RA vs. PP debate. Audring, Jenny idr. (ur.): *Mediterranean Morphology Meetings on-line proceedings: morphology and semantics*. Dubrovnik (15.–18. 9. 2013). 105–133. <https://pasithee.library.upatras.gr/mmm/article/view/2273/2446>. (Dostop 30. 6. 2021.)
- Orožen, Martina, 1972: K določnemu členu v slovenščini. *Slavistična revija* 20/1. 105–114.
- Praznik, Zvonka, 1997: Določna in nedoločna oblika pridevnika pri Škrabcu (in v slovenskem jezikoslovju). Toporišič, Jože (ur.): *Škrabčeva misel II: Zbornik s simpozija*, '96. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 71–84. <https://www.samostan-kostanjevica.si/sites/default/files/Didknj-data/Zvonka%20Praznik-2.pdf>. (Dostop 15. 9. 2024.)
- Premrl, Mirjam, 2016: *Izražanje določnosti v italijanščini in slovenščini*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Premrl, Mirjam, 2018: Alcuni aspetti della non-determinatezza in italiano e in sloveno. Gudurić, Snežana in Radić-Bojanić, Biljana (ur.): *Jezici i kulture u vremenu i prostoru: tematski zbornik* 7/2. Novi Sad: Filozofski fakultet, Pedagoško društvo Vojvodine. 323–334. <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-476-4>. (Dostop 15. 9. 2024.)
- Premrl, Mirjam, 2019: Alcune tendenze nella correlazione tra la forma (in)definita dell'aggettivo sloveno e la (in)definiteness del sintagma in ottica contrastiva italo-slovena. *Italica Wratislaviensia* 10/1. 207–232. DOI: <https://doi.org/10.15804/IW.2019.10.1.9>.
- Rainer, Franz, 2013: Can relational adjectives really express any relation? An onomasiological perspective. *SKASE: Journal of Theoretical Linguistics* 10/1. 12–40. http://www.skase.sk/Volumes/JTL22/pdf_doc/02.pdf. (Dostop 15. 9. 2024.)
- Roršek, Jasmina, 2012: *Izražanje določnosti in nedoločnosti v spontanem govoru*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Schlamberger Brezar, Mojca, 2004: Diskurzivni pristop k problemu določnosti v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 49/5. 35–44. DOI: <https://doi.org/10.4312/jis.49.5.35-44>.
- Sinclair, John (ur.), 1990: *Collins Cobuild English Grammar*. London in Glasgow: Collins.
- Spencer, Andrew in Nikolaeva, Irina, 2017: Denominal adjectives as mixed categories. *Word Structure* 10/1. 79–99.
- Toporišič, Jože, 1978: Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 26/3. 287–304.
- Toporišič, Jože, 2006: *Besedjeslovne razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Trenkic, Danijela, 2004: Definiteness in Serbian/Croatian/Bosnian and some implications for the general structure of the minimal phrase. *Lingua* 114/11. 1401–1427. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2003.09.005>.
- Vidovič-Muha, Ada, 1978: Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede. *Slavistična revija* 26/3. 253–276.
- Vidovič-Muha, Ada, 1979: Kriteriji semantične sistematizacije slovenske nezaimenske pridevniške besede. *Predavanja: XXIX seminar za strane slaviste*. Titograd: Seminar za strane slaviste. 41–60.

Vidovič-Muha, Ada, 1981: Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov. *Slavistična revija* 29/1. 19–42.

Vidovič-Muha, Ada, 1996: Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika (ob Kopitarjevi slovnici). Toporišič, Jože (ur.): *Jernej Kopitar in njegova doba*. Obdobja 15. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. 115–130.

Žele, Andreja, 2008: *Osnove skladnje*. Ljubljana: samozaložba.

Žele, Andreja, 2015: Konverzija v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 60/2. 65–77. DOI: <https://doi.org/10.4312/jis.60.2.65-77>.

DVORAZSEŽNOSTNA TIPOLOGIJA IZRAŽENEGA PREVZEMANJA (drTIP) – METODOLOŠKA OSNOVA ZA NOV PRISTOP K PREVZEMANJU (PRIMER MEDICINSKE TERMINOLOGIJE)

Prevzemanje v slovenščino lahko delimo na zakrito (kalkiranje) in izraženo prevzemanje. V članku je predstavljena dvorazsežnostna tipologija izražene prevzemanja (drTIP), ki predvideva prilagajanje izraza iz jezika dajalca (glasovno, pisno) v eni razsežnosti in dodajanje prvin slovenskega jezika (slovničnih in/ali obrazilnih morfemov) v drugi. Ob drTIP je bil za olajšano razumevanje predstavljen grafični model v obliki šahovnice, tipologija pa je bila ovrednotena s primerjavo z glavnimi obstoječimi teorijami izražene prevzemanja in pravopisnima priročnikoma – sedaj veljavnim *Slovenskim pravopisom* 2001 in predlogom za *Pravopis 8.0*. Med avtorji, ki so se ukvarjali s prevzemanjem, obstajajo velike razlike v rabi terminologije, povezane s prevzemanjem, in sicer tako na ravni termina kot na ravni pojma. Model drTIP zajema vse možnosti, ki jih predvidevajo predhodne tipologije, omogoči pa še natančnejšo analizo prevzetih izrazov. Predstavlja možno terminološko in metodološko podlago za nadaljnje raziskave prevzemanja v slovenščino iz tujih jezikov, poleg tega pa je grafični model uporaben za prikaz sprememb na ravni izraza pri diahroni in sinhroni analizi. Dodano je navodilo za oblikovanje kratkega zapisa, ki bo olajšal opis različnih možnosti izražene prevzemanja. Model je bil ustvarjen tudi za pedagoške namene, saj je poleg večjega nabora možnosti lahko zaradi grafične zasnove in sistematičnosti bolj preprost za razumevanje, kot so obstoječe razvrstitve.

Ključne besede: prevzemanje, *Pravopis 8.0*, izraženo prevzemanje, metodologija, tujke

A Two-Dimensional Typology of Loanword Acquisition (drTIP) – a Methodological Basis for a Novel Approach to Borrowing (Using the Example of Medical Terminology)

The process of borrowing foreign words in Slovene can be divided into disguised (calque) and expressed lexical borrowing (loanwords). This paper presents a two-dimensional model of expressed lexical borrowing (drTIP), which involves the adaptation of the expression from the donor language (phonological adaptation, transliteration) in one dimension, and the addition of elements of the Slovene language (grammatical, formative morphemes) in the other. A graphical model was presented alongside drTIP to facilitate understanding. Moreover, the typology was evaluated by comparing the main existing theories of expressed lexical borrowing and two orthographic manuals – the currently valid 2001

Slovenski pravopis and the proposal for *Pravopis 8.0*. Significant differences exist in the use of terminology among authors who have researched lexical borrowing, both at the level of the term and at the level of the concept. drTIP covers all the possibilities provided by the previous typologies, and allows for an even more detailed analysis of the borrowed words. It also provides a terminological and methodological basis for further research of loanwords from foreign languages in Slovene. Furthermore, the graphical model is useful for showing changes at the level of the term in diachronic and synchronic linguistic analysis. It has also been created for pedagogical purposes, since the graphical design may make the typology of loanwords easier to understand than the existing classifications.

Keywords: borrowing foreign words, *Pravopis 8.0*, loanwords, methodology, borrowings

1 Uvod

Noben jezik v današnjem svetu ni samozadosten, ampak se na mejah bogati tudi z drugimi jeziki. Čeprav je prevzemanje danes močno prisotno tudi v splošnem jeziku, je toliko bolj očitno v strokovnem, saj so strokovnjaki in znanstveniki nenehno v stiku s tujejezičnim svetom. Zato ni presenetljivo, da je najpogostejši terminotvorni postopek v slovenskem jeziku prevzemanje, običajno iz angleščine (Vintar 2008: 51). Ko tujejezični izrazi vstopijo v slovenski jezik, so podvrženi družbeno-jezikovnim silnicam, ki narekujejo njihovo strategijo prenosa v slovenski jezik. Čeprav se je z analizo teh teženj, ki narekujejo življenje prevzete besede v slovenskem jeziku, ukvarjalo že več raziskav, pa so si med seboj zelo različne glede tega, kako so poskušale povzeti vzorce prevzemanja v slovenščini, poleg tega pa pogosto uporabljajo tudi različno terminologijo. Negotovost v sistematični obravnavi prevzetih besed in terminologiji, povezani s prevzemanjem, je tako lahko pomemben izziv tudi za strokovnojezikovne in pravopisne priročnike (Snoj 2006: 719–725; Vidovič Muha 2013: 25; Pogačnik 2003: 25–48).

2 Namen in metodologija

Čeprav je uporabna tudi za splošni jezik, je predstavljena tipologija izraženega prevzemanja prvotno nastala zaradi velikega števila prevzetih terminov, s katerimi se soočamo pisci znanstvenih besedil in uredniki znanstvenih revij. Predvsem v strokovnem jeziku je prevzetih terminov lahko več kot le nekaj na prispevek, pri izvirnem raziskovalnem delu pa mora avtor (velikokrat tudi s pomočjo urednika) ob uporabi terminoloških načel sprejeti terminološko odločitev, kateri termin se mu zdi najbolj ustrezen za rabo v slovenskem strokovnem jeziku. To velikokrat ni preprosto, saj je že za odločitev o posameznem terminu potrebno zelo obširno strokovno znanje in obenem tudi poznavanje slovenskega jezika, na kar kažejo tudi odgovori v Terminološki svetovalnici in posamezni prispevki, ki podrobneje osvetlijo katero od terminoloških zadreg (Žagar Karer 2018; Žagar Karer in Ledinšek 2021; Jurša Potocco in Plevnik 2023; Tonin, 2023). Tega z vidika jezikovnosistemskega terminološkega načela ne olajša raznovrstnost jezikoslovne obravnave prevzetih terminov, ki pa kljub zapletenosti ne zaobhame vseh možnosti, s katerimi se strokovnjaki soočamo pri strokovnem pisanju ali uredniškem delu.

V tem prispevku se bomo podrobneje osredotočili predvsem na sinhroni vidik izraženega prevzemanja¹ oziroma na izdelavo grafičnega modela, ki bo na ilustrativen način osvetlil jezikovne možnosti, ki jih izraženo prevzemanje v našem jeziku ponuja, pri čemer bomo izhajali iz osnovnih teoretičnih glasoslovnih, besedotvornih in skladenjskih lastnosti slovenskega jezika. Tipologija je bila že uporabljena za izobraževanje urednikov medicinske znanstvene revije *Medicinski razgledi*.

Omeniti je treba, da namen tega prispevka ni podrobno raziskati, kakšna je zastopanost vsake od možnosti v predstavljenem modelu ali kakšno je diahrono ozadje procesov, ki vodijo do predstavljenih jezikovnih možnosti. Namen predstavljenega modela izraženega prevzemanja je, da metodološko podpre, tipologizira ter olajša razumevanje pojavov, povezanih z izraženim prevzemanjem, in jim poda okvir, ki je lahko podlaga za nadaljnje raziskovanje tega področja. Čeprav je bila tipologija prvotno izdelana za potrebe analize prevzemanja v strokovnem jeziku, je uporabna tudi v splošnem jeziku, temu pa je prilagojena tudi v prispevku uporabljena terminologija.

Izraženo prevzemanje smo sprva terminološko opredelili in ga nato umestili v obstoječo teorijo o prevzemanju v slovenski jezik. Nato smo predstavili razvito dvorazsežnostno tipologijo izraženega prevzemanja (drTIP), osnovno terminologijo, povezano z njo, podkrepili pa smo jo s primeri iz slovenske medicinske terminologije. Model drTIP temelji na sinhroni analizi izrazne strani, torej na prilagoditvi izrazne ravni morfema, besede (termina), kratice (kratičnega termina) ali stalne besedne zveze (večbesednega termina) slovenskemu jeziku in neposredno ne zajema diahronega pristopa k jeziku. Da bi preverili, ali model zajema tudi vse jezikovne možnosti, ki jih predstavljajo predhodne tipologije, smo ga primerjali z njimi in tako ovrednotili njegovo uporabnost.

Pregledali smo že obstoječe relevantne tipologije izraženega prevzemanja in jih primerjali z drTIP. Pregledane so bile tipologije, ki jih eksplicitno ali implicitno uporabljajo:

1. *Slovenski pravopis* 2001 (Toporišič 2001: 22–29),
2. A. Vidovič Muha v prispevkih in drugi izdaji *Slovenskega leksikalnega pomenoslovja* (Vidovič Muha 2007, Vidovič Muha 2013: 23–25),
3. N. Logar v prispevkih (Logar 2001, Logar 2005),
4. L. Bokal za opis stopenj prevzetosti (Bokal 1998),
5. *Pravopis 8.0* v predlogu poglavja o prevzetih besedah in besednih zvezah.

Za izbiro teh tipologij smo se odločili na podlagi pregleda literature, pri čemer so izbrane tipologije pogosto uporabljene v metodologiji drugih raziskovalnih prispevkov s področja slovenskega jezika, poleg tega pa se dotikajo tudi izraženega prevzemanja in ne le zakritega prevzemanja (pomenskega kalkiranja). Med seboj so različne, saj so njihovi avtorji vsak s svojega zornega kota predstavili izraženo

¹ Definicijo in opis izraženega prevzemanja ter zakritega prevzemanja (pomenskega kalkiranja) podrobneje predstavljamo v poglavju 3 in poglavju 4.

prevzemanje – to pa omogoči bolj smiselno primerjavo. Čeprav se v literaturi namreč pojavljajo tudi drugačne razvrstitve in obravnave prevzetih besed v slovenščino, so v večini pogledov podobne naštetim tipologijam ali pa se nanje sklicujejo in tako ne predstavljajo novih možnosti za vrednotenje.

Navedli smo tudi nekatere možnosti za raziskovanje, ki jih ponuja in odkriva predstavljen tipologija.

3 Prevzemanje v slovenski jezik

V tem prispevku se različnim definicijam in splošnim tipologijam prevzemanja ne posvečamo podrobno, ampak jih bomo osvetlili le do te mere, da bomo mednje lahko umestili tudi drTIP. V slovenskem jezikoslovju se je sicer razvilo več definicij prevzemanja, o tej temi pa je pisal že p. S. Škrabec (1994: 123–124).²

Pri umestitvi izraženega prevzemanja in njegovi definiciji je bila upoštevana prilagojena tipologija A. Vidovič Muhe (2013: 23–25), predstavljena v Tonin (2021) in Tonin (2022). Po njej prevzemanje delimo na zakrito prevzemanje (kalkiranje) in izraženo prevzemanje³. Do obeh vrst prevzemanja lahko pride na ravni morfema, besede (termina), kratice (kratičnega termina) ali stalne besedne zveze (večbesednega termina). V tem prispevku zakritega prevzemanja sicer ne bomo podrobneje obravnavali, lahko pa ga definiramo kot terminotvorni postopek, ki izrablja vsebinske lastnosti pojma, ki jih izpostavi termin v tujem jeziku, in poišče ustrezen terminotvorni postopek v lastnem jeziku, da nastane termin, ki je izvornemu podoben po vsebinskih lastnostih pojma, ki jih izpostavlja, ali/in po terminotvornem postopku (Tonin 2021; Tonin 2022). To lahko pokažemo na primeru angl. *cardiovascular*, ki ga zakrito po delih prevzamemo kot *srčno-žilni*. Pri tem v slovenščini upoštevamo vsebinske lastnosti, ki jih izpostavlja prvotni, angleški termin (poenostavljeno *srce* in *žile*), obenem pa uporabimo lasten terminotvorni postopek (tvorimo priredno pridevniško zloženko, ki jo zapisujemo z vezajem in v določni obliki – ter ne npr. *srčnožilen*).

Pri prevzemanju ločimo jezik dajalec in jezik prejemnik, nekatere tipologije pa so tako delile prevzemanje tudi na tistega iz klasičnih jezikov (latinščine, grščine), globalnih jezikov (npr. angleščine, francoščine) in sosednjih jezikov (pri nas npr. nemščine ali italijanščine), pri čemer ima to pomembno vlogo tudi pri ocenjevanju

² Ta je sicer svetoval, naj se v slovenskem jeziku besede pišejo glede na njihov izgovor.

³ Čeprav nekateri avtorji raje uporabljajo termin *kalkiranje*, v prispevku za označitev tega pojma uporabljamo termin *zakrito prevzemanje*. Morda bi na prvi pogled poimenovanje *zakrito prevzemanje* sicer res lahko imelo konotacijo, a je termin že ustaljen v jezikoslovni teoriji (v prispevkih ga uporablja npr. A. Vidovič Muha). Poleg tega gre za večbesedni termin, ki je bil z lastnimi terminotvornimi postopki ustvarjen v slovenščini – drugače kot kalkiranje, ki je tvorjeno z izraženim prevzemanjem. Pomembno pa je tudi, da termin upošteva terminološko načelo vsebinske ustreznosti. *Zakrito prevzemanje* je namreč smiselno par *izraženemu prevzemanju*, saj ga od slednjega ločuje prav izguba »sledi« o prevzetosti.

jezikovnokulturne ustreznosti prevzete besede. Ta je dodatno pomembna predvsem pri izraženem prevzemanju, pri katerem tudi na izrazni ravni lahko občutimo vpliv drugega jezika.

4 Izraženo prevzemanje

Izraženo prevzemanje glede na drTIP opredelimo kot postopek, pri katerem izvorno poimenovanje (npr. angl. *lactoferrin*) prilagajamo slovenščini v dveh oseh – prilagajamo izvorni izrazni del iz jezika dajalca (npr. pisno v *laktoferin*) in/ali mu dodajamo prvine slovenskega jezika (slovnične in obrazilne morfeme, npr. *laktoferinski*) (Tonin 2021; Tonin 2022). V prispevku se osredotočimo predvsem na občna imena in neponimske termine, čeprav so tudi slednji pomembni tako v splošnem kot strokovnem jeziku – analiziramo pa jih lahko podobno kot drugo besedje.

5 Dvorazsežnostna tipologija izraženega prevzemanja (drTIP)

Model drTIP opisuje prevzemanje izrazne podobe morfema, besede (termina), kratice (kratičnega termina) in besedne zveze (večbesednega termina), pri čemer njihovo prilagajanje slovenskemu jeziku obravnava s sinhronega vidika. Model ima obliko šahovnice,⁴ ob tem ločuje dve osi, razsežnosti – **prilagajanje izvornega dela iz jezika dajalca in dodajanje prvin slovenskega jezika (slovničnih in obrazilnih morfemov)**. Proces je prikazan tudi na shemi 1. Izraz se lahko prilagodi v eni ali drugi osi, pogosto pa tudi v obeh hkrati, kar ustvarja množico možnih kombinacij (podobno kot lahko vsaki figuri na šahovnici določimo njeno mesto). Za vzorčni izraz smo izbrali termin *laktoferin*⁵ (beljakovina, ki veže železove ione), saj lahko na tem primeru pokažemo vse možne oblike prilagajanja. Ni namreč nujno, da so za vsak termin mogoče vse predstavljene možnosti, sploh pa ne, da se bodo vse mogoče možnosti pojavile tudi v rabi.

Na shemi 1 je zgoraj prikazana prva razsežnost – prilagajanje izrazne podobe iz jezika dajalca (glasovno ali pisno); levo pa druga razsežnost – prilagajanje z dodajanjem prvin slovenskega jezika (slovničnih ali obrazilnih morfemov). Vsako od polj predstavlja mogočo realizacijo izraza v besedilu, lastnosti polj pa narekuje legenda na vrhu (prilagajanje izrazne podobe iz jezika dajalca) in ob strani (dodajanje morfemov slovenskega jezika). Oznake (1N, 1G, 1P, 2B, 2O, 2N, 2OB) so razložene v poglavju 5.3.

⁴ Šahovnica je mreža, ki jo opredeljuje osem vodoravno nanizanih polj oziroma vrst in osem navpičnih nizov polj oziroma linij. Vsaka linija in vrsta imata svojo oznako, vrste so označene s črkami od A do H, linije pa s številkami od 1 do 8. Model drTIP je bolj preprost, vrste pri njem predstavljajo razsežnost »prilagajanje izvornega dela iz jezika dajalca«, linije pa »dodajanje morfemov slovenskega jezika«. Tudi zapis za možnost realizacije vsakega prevzetega izraza, ki ga opisujemo v podpoglavju 5.3, je podoben zapisu v šahovski terminologiji.

⁵ Termin *laktoferin* sta sicer leta 1961 skovala francoska avtorja in se je prvič pojavil v francoskem znanstvenem besedilu, a se leksemsko in besedotvorno naslanja na latinščino (lat. *lac* – mleko in lat. *ferrum* – železo) (Blanc in Isliker 1961).

		1. Izrazna podoba (morfemi, besede, kratice ali stalne besedne zveze) jezika dajalca		
		Ohranjena izrazna podoba iz jezika dajalca (1N)*	Glasovna prilagoditev (1G)	Pisna prilagoditev (1P)
2. Dodajanje morfemov slovenskega jezika (slovnčnih in/ali obrazilnih)	Neprilagojeno (2N)	lactoferrin	/laktɔfɛˈrin/	laktoferin ↓
	Oblikoslovno prilagajanje (2O)	-ø/-a ↓ rod. lactoferrina	-ø/-a ↓ rod. /laktɔfɛˈrina/	-ø/-a ↓ rod. laktoferina
	Besedotvorno prilagajanje (2B)	obrazilo anti- ↓ antilactoferrin protitelo	obrazilo anti- ↓ /ˈantilaktɔfɛˈrin/ protitelo	obrazilo anti- ↓ antilaktoferin protitelo
	Oblikoslovno in besedotvorno prilagajanje (2OB)	obrazilo -ski ↓ lactoferrinski/-ega obrazilo pred- -ø/-a ↓ predlactoferrina	obrazilo -ski ↓ /laktɔfɛˈrinski/-ega/ obrazilo pred- -ø/-a ↓ /pˈredlaktɔfɛˈrina/	obrazilo -ski ↓ laktoferinski/-ega obrazilo pred- -ø/-a ↓ predlaktoferina

Shema 1: Dvorangežnostna tipologija izraženega prevzemanja (drTIP) ima obliko šahovnice z dvema razsežnostma, kar ponazarja tudi obarvanost polj.

Prvo polje na shemi 1 levo zgoraj (*lactoferrin*) tako sodi v stolpec *ohranjena izrazna podoba iz jezika dajalca* (ni npr. pisno prilagojen v *laktoferin*), kar bi označili z 1N, obenem pa tudi v vrstico *neprilagojeno* v drugi razsežnosti (*lactoferrin* v besedilu ni sklanjan, obenem tudi nima dodanih slovenskih obrazilnih morfemov), kar bi označili z 2N. Skupna oznaka tega polja je tako 1N2N. Črne puščice označujejo najpogostejše preskoke iz zelo redko realiziranih polj za ta omenjeni termin. Npr. črna puščica desno zgoraj nakazuje, da slovenski pisec skorajda ne uporablja pisno prilagojene oblike *laktoferin*, ki bi bila obenem tudi oblikoslovno neprilagojena – skoraj praviloma tako obliko prilagodimo, in sicer jo v besedilu sklanjamo (ji dodamo slovnčne morfeve). Na ta način oblika v besedilu skoraj vedno »preskoči« iz zgornjega v spodnje polje (iz nesklanjanje pisno prilagojene oblike v sklanjano obliko). Kot omenjeno, pa je nujno, da se zavedamo, da drTIP le predstavi vse mogoče predstavljene možnosti za realizacijo v besedilu, a ob tem

ni nujno, da se bodo vse mogoče možnosti pojavile tudi v rabi. Tako črne puščice, navedene pri tem terminu, **niso univerzalne**. Če bi v tabelo vnesli kratični termin, bi bila oblika, ki se ne pregiba oziroma oblikoslovno prilagaja ter je obenem lahko pisno prilagojena, precej pogostejša – kratični termini ne bi samodejno »preskočili« iz polja desno zgoraj v spodnje polje. Različni izrazi in vrste izrazov (podobno kot veljajo pravila za šahovske figure) so v rabi različno realizirani v različnih poljih, obenem pa različno pogosto »preskakujejo« le v nekatera druga polja. Model predstavlja vse *možne* realizacije izraženega prevzemanja v besedilu, osnovan pa je tako, da lahko sledimo stopnji prilagojenosti prevzetega izraza v slovenski jezik, če si zamislimo diagonalo od levo zgoraj do desno spodaj.

5.1 Prilagajanje tujejezičnega dela iz jezika dajalca

Tujejezično izrazno podobo, ki jo želimo prevzeti iz tujega jezika, lahko prilagodimo slovenskemu jeziku, pri čemer **ločimo glasovno** (angl. /laktəʊ'ferɪn/ → sln. /laktəfə'rin/) **in pisno prilagajanje** (lat. *lactoferrin* → sln. *laktoferin*). Ob pisni prilagoditvi se običajno zgodi tudi glasovna. Tako lahko na ravni prilagojenosti tujejezične izrazne podobe morfeme, besede in besedne zveze ločimo na pisno in/ali glasovno prilagojene ali neprilagojene.

Nekateri avtorji sicer ne govorijo o pisni prilagoditvi, ampak o prečrkovanju (čeprav v nekaterih primerih ne gre za menjavo *ena črka tujejezičnega dela* → *ustrezna slovenska črka*). *Slovenski pravopis* 2001 sicer za pisno prilagoditev uporablja termin *slovenjenje*, za prilagoditev v izgovoru, oblikoslovju in skladenjski rabi pa termin *podomačevanje*,⁶ predlog *Pravopisa* 8.0 pa že ločuje *pisno* in *glasovno podomačene* ter *pisno* in *glasovno nepodomačene besede*.

S pravili in sistemskim urejanjem glasovne in pisne prilagoditve slovenščini se je ukvarjalo že več različnih priročnikov, mdr. tudi pravopisni. Večina se jih osredotoča predvsem na pisno prilagajanje, prečrkovanje, manj natančno pa tudi na glasovno prilagoditev. Pravil za glasovno in pisno prilagoditev se dotikata tudi oba pregledana pravopisa. V predlogu *Pravopisa* 8.0 je tematika opisana podrobneje in prilagojeno vsakemu jeziku dajalcu.

Predlog *Pravopisa* 8.0 sicer omenja, da obstajajo dejavniki, ki vplivajo na to, ali se bo občno poimenovanje prilagodilo slovenskemu jeziku. Neprilagojena tako pogostejše ostajajo poimenovanja, ki jih zaradi glasovnih, naglasnih ali pisnih posebnosti jezika dajalca težje prilagodimo (kot primer navaja angl. *underground* in *mainstream*) ali pa poimenovanja, ki so zaznamovana s posebnimi družbenimi okoliščinami (občna imena v strokah in športnih disciplinah).

⁶ Verjetno na to, da terminov sicer ne navaja tako strogo glede na raven prilagajanja kaže, da pri opisu tujk nato navaja, da so deloma govorno in oblikoslovno *poslovenjene*. Podobno tudi glede naglasa pri poglavju o prečrkovanju. Zato lahko sklepamo, da sta termina *podomačevanje* in *slovenjenje* rabljena le opisno in pomenita prilagoditev besede slovenščini v najširšem pomenu.

5.2 Dodajanje prvin slovenskega jezika

Osnovno izrazno podobo iz jezika dajalca v tej razsežnosti lahko oblikoslovno ali besedotvorno prilagodimo s tem, da ji dodajamo prvine slovenskega jezika. Kot oblikoslovno prevzemanje razumemo dodajanje slovničnih morfemov slovenskega jezika kot besedotvorno pa dodajanje obrazil. Oblikoslovno in besedotvorno prilagajanje lahko potekata na tujejezični izrazni podobi, ki je v prvi razsežnosti neprilagojena (*lactoferrin* → *lactoferrinski*) ali pa prilagojena (*laktoferin* → *laktoferinski*). To nam ponudi več različnih možnosti. Osnovo iz jezika dajalca tako lahko pustimo besedotvorno in oblikoslovno neprilagojeno (citatna raba angl. *lactoferrin*) ali pa jo oblikoslovno (rod. *lactoferrina* ali *laktoferina*), besedotvorno (*antilactoferrin protitelo* ali *antilaktoferin protitelo*) ali oblikoslovno in besedotvorno (*lactoferrinski* oziroma *predlactoferrin* in *laktoferinski* oziroma *predlaktoferin*)⁷ prilagodimo.⁸

Opozoriti je treba, da se pri dodajanju slovenskih priponskih obrazil besede nujno tudi oblikoslovno prilagodijo, zato lahko besedotvorno prilagojena in obenem oblikoslovno neprilagojena poimenovanja obstajajo le z nepriponskim obrazilom (*antilactoferrin protitelo* ali *antilaktoferin protitelo*).⁹ Poleg tega je manj verjetno, da se bo osnova hkrati sočasno glasovno ali pisno prilagodila, obenem pa ostala besedotvorno in oblikoslovno neprilagojena. Te možnosti ne predvideva tudi večina pregledanih tipologij.

5.3 Zapis kategorije v drTIP

Ker je model drTIP zasnovan kot šahovnica, lahko tudi za opis možnih realizacij prevzetega izraza uporabimo podobno metodo, kot se uporablja pri šahu. Zapis je sestavljen iz dveh delov, ki ponazarjata dve razsežnosti drTIP, oba dela pa ločita številki (1 in 2). V prvi razsežnosti oziroma prilagajanju izvirnega izraza jezika dajalca ločimo neprilagojenost (1N), glasovno prilagoditev (1G), pisno prilagoditev (1P) in sočasno glasovno ter pisno prilagoditev (1GP). V drugi razsežnosti oziroma pri dodajanju prvin slovenskega jezika pa ločujemo neprilagojenost (2N), oblikoslovno prilagoditev (2O), besedotvorno prilagoditev (2B) in sočasno oblikoslovno ter besedotvorno prilagoditev (2OB). Na primeru *laktoferinski* je bila tako v prvi razsežnosti izpeljana tako glasovna kot pisna prilagoditev (1GP), v drugi pa tako oblikoslovna kot besedotvorna prilagoditev (2OB). Umestitev termina *laktoferinski* v model tako lahko ponazorimo z zapisom 1GP2OB. Ob tem je treba opozoriti, da je lahko, če gre za besedo ali besedno zvezo, izraz v nekaterih

⁷ Vse prikazane tvorjene oblike so se pojavile tudi v vsaj eni izmed medicinskih znanstvenih revij. Izjema je oblika *predlaktoferin* oz. *predlactoferrin*, ki je bila pri tem terminu umetno ustvarjena za celostno ponazoritev.

⁸ Predstavljamo vse mogoče možnosti, ki jih kaže tudi raba, do teh možnosti pa se podrobneje opredelimo v poglavju 8.

⁹ Ob tem bi sicer vseeno lahko trdili, da gre za nesklonljivi levi prilastek, a bi običajno takega prilagodili s pripono, torej *antilactoferrinsko protitelo* oz. *antilaktoferinsko protitelo*.

morfemih neprilagojen (npr. pisno). Takrat lahko zapis dopolnimo z delno prilagoditvijo (d). Termin *laktoferrinski* je glasovno lahko prilagojen, pisno pa je le delno prilagojen (v prvem morfemu). Prav tako je prilagojen oblikoslovno in besedotvorno, ker je bila izrazni podobi jezika dajalca dodana slovenska pripona. Zapis za termin *laktoferrinski* bi bil torej 1GdP2OB. Podobno lahko umestitev v model zapišemo tudi pri stalnih besednih zvezah oziroma večbesednih terminih.

6 Obstoječe tipologije izraženega prevzemanja

Obstaja več različnih klasifikacij prevzetih poimenovanj. Nekatere prevzete izraze obravnavajo sinhrono (delitev na izraženo in zakrito prevzemanje itd.), druge diahrono (prikaz procesa prevzemanja po stopnjah od citatnega prepisa iz prvotnega jezika do prilagajanja v govoru in zapisu ter tvorjenju novih tvorjenk). Čeprav so jih tvorili različni avtorji z različnimi nameni in za različne jezikovne kontekste (strokovni ali splošni jezik), so tipologije med seboj na več mestih prekrivne. V nadaljevanju je predstavljenih nekaj teorij, ki opisujejo izraženo prevzemanje v slovenščino, ob analizi predstavljenih tipologij pa je bil ovrednoten tudi drTIP.

L. Bokal (1998: 149–150) ločuje prevzete besede iz klasičnih jezikov (grščine in latinščine) ter besede iz sodobnih jezikov. Ob prevzemanju iz drugih sodobnih jezikov je predstavila diahroni model prevzemanja, ki naj bi se odvijalo stopenjsko. Sprva naj bi se prevzeta beseda citatno pojavila v slovenskem jeziku, nato pa se govorno prilagodila. Po govornem prilagajanju naj bi se prilagodila tudi pisno (in sicer črkovno in pravopisno), nato pa v slovenščini tvorila nove besede z dodajanjem obrazil slovenskega jezika. Kot najbolj produktivne besedotvorne postopke avtorica omenja izpeljavo, poleg nje pa tudi sestavljanje, zlaganje in sklapljanje. Če beseda preide tudi v nestrokovno javnost, se še pogosteje lahko pojavijo tudi slovenske sopomenke, ki tako soobstajajo v rabi. Sčasoma (ne vedno) lahko izraženo prevzeti izraz opustimo, namesto njega pa se ustali katera od sopomenk. Avtorica sicer opozarja, da je tako zaporedje stopenj idealni model procesa – besede lahko katero izmed stopenj preskočijo ali pa se na eni izmed njih ustavijo. Poudarja tudi, da je najbolje, da se domača sopomenka pojavi čim bolj zgodaj v tem razvoju.

Delitev A. Vidovič Muhe (2013: 23–25) upošteva možnost glasovne, črkovne, oblikoslovne in besedotvorne prilagoditve, izraženo prevzemanje pa deli na citatnost, polcitatnost in sistemsko prevzetost. Citatnost opredeli podobno kot ostale tipologije, torej kot celovito ohranjenost izraza jezika dajalca v jeziku prejemnika, polcitatnost pa kot predvsem črkovno (lahko tudi glasovno) ohranjenost jezika dajalca v jeziku prejemniku, pri čemer se izrazu dodajo oblikoslovni ali besedotvorni morfemi jezika prejemnika. Pri sistemski prevzetosti pa so izrazi že prevzeti v formalni (tudi glasovno-črkovni) sistem jezika prejemnika. Tipologija tako ne predvideva izolirane glasovne prilagoditve izraza. Poleg tega pa besedotvorno prilagajanje predvideva le pri glasovno-črkovno prilagojenih izrazih, ne predvideva

pa ga pri v tej razsežnosti neprilagojenih izrazih, čeprav na to, da obstajajo, kaže tudi raba. Tako to tipologijo nadgrajuje že predlog *Pravopisa 8.0*, ki tudi pri pisno nepodomačenih besedah predvideva možnost oblikoslovne in besedotvorne prilagojenosti.

N. Logar (2001, 2005) prevzetost deli na štiri ravni, pri čemer opozori, da so lahko pri ravneh od citatne prevzetosti dalje izrazi sicer podomačeni ali pa nepodomačeni – čeprav pojma ne definira, lahko iz primera razberemo, da je s podomačenostjo verjetno mišljeno črkovno oziroma glasovno prilagajanje. Sicer ločuje citatnost (beseda ohrani lastnosti jezika dajalca), oblikoslovno prevzetost (izraz se tudi sklanja), sočasno oblikoslovno in besedotvorno prevzetost (poleg sklanjanja pride tudi do nastanka tvorjenk iz prevzete besede) in kalkiranje, ki je znotraj naše tipologije obravnavano pod terminom *zakrito prevzemanje* in je popolnoma ločena kategorija na ravni, ki je vzporedna izraženemu prevzemanju. Tipologija že bolje deli izraženo prevzemanje, a izpušča glasovno prilagajanje, obenem pa tudi ne deli podrobneje oblikoslovnega ali besedotvornega prilagajanja.

Zgodnje izdaje pravopisov so se pri prevzemanju osredotočale le na tuja lastna imena. V pravopisu iz leta 1950 se je tudi prvič pojavila delitev na *izposojenke* in *tujke*, pri čemer so prve povezovali z nižjim slojem, druge pa z izobraženim slojem prebivalstva (Dragar 2007: 750).¹⁰ *Slovenski pravopis 2001* pri prevzemanju lastnih in občnih imen ločuje podomačevanje v »izgovoru, oblikoslovju in skladijski rabi«, pri pisnem prilagajanju pa »popolno in delno poslovenitev« (Toporišič 2001: 22). Pri občnih imenih (besedah in besednih zvezah) ločuje izposojenke (popolnoma poslovenjene besede) in tujke (deloma – npr. govorno in/ali oblikoslovno – poslovenjene občne besede), omenja pa tudi citatno obliko (zapis kot v jeziku dajalca). Tudi tujke, tuje besedne zveze in polcitatna lastna imena pa imajo lahko v nekaterih sklonih pisno citatno obliko (npr. im. *Shakespeare*). Besede, ki so z besedotvorjem nastale iz prevzetih, imenuje poldomače oziroma polprevzete besede, zanemarija pa podrobnejšo delitev besedotvorno ali govorno prilagojenih izrazov.

Predlog *Pravopisa 8.0* podobno kot zdajšnji *Slovenski pravopis 2001* sicer ločuje občna imena in lastna imena. Občna imena ločuje glede na pisno podomačenost, poglavja pa so deljena glede na razlikovanje na pisno podomačenost oziroma nepodomačenost. Omenja, da se s pisnim prilagajanjem lahko približujemo tudi izgovoru besed (*roast beef* → *rostbif*), kar omogoči razvoj dvojnic. Pri pisno

¹⁰ Termina *izposojenka* in *tujka* sta sicer v zgodovini slovenskega jezikoslovja nekoliko problematična, saj ne označujeta vedno istega pojma. Večina jezikoslovcev in priročnikov razen *Slovenskega pravopisa 2001* *tujko* razume kot besedo, ki je bila prevzeta iz tujega, nesosednjega jezika ali mrtvega jezika in se je izgovarjala pod vplivom tuje pisave; *izposojenke* pa kot besede, ki so bile v slovenski jezik prevzete iz narečja sosednjega jezika, kar se kaže v tem, da *izposojenka* lahko vsebuje nepredvidljive glasovne spremembe in narečne posebnosti jezika dajalca. V *Slovenskem pravopisu 2001* je delitev drugačna, in sicer sta termina utemeljena predvsem glede na raven prevzemanja na izrazni ravni (kot je opisano zgoraj), kar odstopa od jezikoslovne tradicije. Pregled delitve na *tujke* in *izposojenke* pri različnih avtorjih in priročnikih je podrobneje predstavljen v prispevku M. Snoja (2006).

podomačenih izrazih poudarja, da se lahko prevzetosti ne zavedamo več (*estetika, alergija, šampon*). *Pravopis 8.0* je od prejšnjih različen tudi v tem, da odsvetuje tvorjenke iz pisno neprilagojenih prevzetih izrazov, čeprav le pri posebnostih in ne eksplicitno, ampak s tem, da to nakaže v primeru: »Včasih v /procesu pi-snega prilagajanja/ nastajajo tudi neustaljene vmesne oblike oziroma tvorjenke, ki niso priporočene, npr. pizzerija namesto picerija.« Kot citatne definira le še prevzete besedne zveze in povedi, ki »jih uporabljamo v posebnih okoliščinah (npr. v znanstvenih in publicističnih besedilih)«, kot je navedeno v podpoglavju o nepodomačenih občnih poimenovanjih. S tem se brez utemeljitve nesmiselno odmakne od tradicije drugih tipologij, ki citatnih izrazov niso definirale glede na okolje, v katerem se pojavljajo, ampak predvsem glede na (ne)prevzetost izraza iz jezika dajalca. Čeprav so citatne besedne zveze in povedi navedene v podpoglavju o (pisno) nepodomačenih občnih poimenovanjih, je le iz primerov jasno, da je hkrati mišljeno, da niso bile prilagojene v drugi razsežnosti, torej oblikoslovno ali besedotvorno (*urbi et orbi; panta rhei*) – to lahko pri interpretaciji povzroča tudi nekaj zmede.

Pregledane tipologije večinoma sledijo linearnemu diahronemu načinu razumevanja prevzemanja besed, le redke pa predvidevajo bolj zapleteno razvejitev (npr. delitev na pisno podomačenost in pisno nepodomačenost). Kljub temu v nekaterih že lahko opazimo, da se avtorji zavedajo vseh možnih načinov prilagoditve izraza slovenskemu jeziku (pisno, govorno, oblikoslovno in besedotvorno prilagajanje), a ponujajo le nekatere vnaprej določene kombinacije teh možnosti, ne pa celovitega ali sistematično urejenega pogleda na obravnavano tematiko.

7 Ovrednotenje modela drTIP

Model drTIP smo ovrednotili tudi z grafično primerjavo (gl. shemo 2), pri čemer smo vsako od možnosti izbranih tipologij prikazali v šahovnici (vsako tipologijo s svojo zaporedno številko). Ta shema omogoča tudi pregled nad terminološkimi razlikami, in sicer tako na ravni pojma kot terminov. V shemi smo uporabili jezikoslovne termine, ki so bili uporabljeni v prvotnih razdelitvah, vsako od kategorij vsake izmed tipologij pa smo razvrstili v polja našega modela drTIP (največkrat je ena kategorija drugih tipologij zasedla več polj v modelu drTIP – opis kategorije tako ni natančno ločeval med posameznimi polji, kot sicer ločuje drTIP). Metodološka težava, na katero smo naleteli pri umeščanju že obstoječih tipoloških razredov prevzetih besed, je, da je razvrstitev lahko tudi precej subjektivna, saj tipologije posameznih kategorij pogosto ne opisujejo zelo natančno, njihove meje pa so deloma prepuščene interpretaciji. Včasih je to, kaj je avtor mislil z opisom kategorije, razvidno le iz primera. Taka mesta smo označili z vprašajem. Pomembna so predvsem, ker predstavljajo težavo, sploh če se pojavljajo v pravopisnih priročnikih.

		1. Izrazna podoba (morfemi, besede ali stalne besedne zveze) jezika dajalca		
		Ohranjena podoba iz jezika dajalca (1N)*	Glasovna prilagoditev (1G)	Pisna prilagoditev (1P)
2. Dodajanje morfemov slovenskega jezika	Nepriprilagojeno (2N)	1. citatna oblika	1. tujke / polcitatna lastna imena	
		2. citatnost		
		3. citatnost	3. citatnost?	
		4. citatni pojav	4. govorno prilagajanje	4. pisno prilagajanje?
		5. nepodomačeni zapis – citatne?	5. nepodomačeni zapis	5. pisno podomačeni zapis?
	Oblikoslovno prevzemanje (2O)	1. tujke / polcitatna lastna	1. tujke / polcitatna lastna	1. izposojenke / podomačena lastna
		2. polcitatnost	2. polcitatnost?	2. sistemska prevzetost
		3. oblikoslovna prevzetost	3. oblikoslovna prevzetost?	3. oblikoslovna prevzetost?
		4. pisno prilagajanje?	4. pisno prilagajanje?	4. pisno prilagajanje?
		5. nepodomačeni zapis	5. nepodomačeni zapis	5. pisno podomačeni zapis
	Besedotvorno in oblikoslovno prevzemanje (2OB)	1. poldomače/polprevzete	1. poldomače/polprevzete	1. poldomače/polprevzete
		2. polcitatnost	2. polcitatnost?	2. sistemska prevzetost?
		3. besedotvorna in oblikoslovna prevzetost	3. besedotvorna in oblikoslovna prevzetost	3. besedotvorna in oblikoslovna prevzetost
		4. pojav besedne družine prevzete besede z obrazili slovenskega jezika	4. pojav besedne družine prevzete besede z obrazili slovenskega jezika	4. pojav besedne družine prevzete besede z obrazili slovenskega jezika
		5. nepodomačeni zapis	5. nepodomačeni zapis	5. pisno podomačeni zapis

Shema 2: Vrednotenje modela drTIP s predhodnimi tipologijami izraženega prevzemanja. Vsak termin (npr. *citatna oblika*, *citatnost*, *citatni pojav*) je zapisana tako, kot so jo zapisali avtorji tipologije. Vsaka od pregledanih tipologij (glej zgoraj) je za večjo preglednost označena z zaporedno številko (od 1. do 5. – 1. *Slovenski pravopis* 2001, 2. tipologija A. Vidovič Muhe, 3. tipologija N. Logar, 4. tipologija L. Bokali, 5. *Pravopis* 8.0.).

Primer: *Slovenski pravopis* 2001 je označen s številko 1. *Tujke* se npr. uvrščajo v več razdelkov modela, saj njihova opredelitev v *Slovenskem pravopisu* opisuje razdelitev prevzemanja manj natančno od modela drTIP. Tako tujke zajemajo možnosti, ki bi jih glede na drTIP označili kot 1G2N, 1G2O in 1N2O. Razvidno je, da med tipologijami obstajajo terminološke razlike, in sicer tako na ravni termina kot pojma. Polja v šahovnici modela so ločena z debelejšimi črtami, poleg tega pa so sivo ali belo obarvana za večjo nazornost. Označili smo tudi mesta, ki jih razdelitve ne predvidevajo (s črno barvo) – *Slovenski pravopis* 2001 npr. ne predvideva 1P2N. Mesta, kjer glede na definicijo kategorije v izvorni tipologiji ni jasno, kakšne so meje kategorije, smo označili z vprašajem (?). Za razlago oznak gl. podpoglavje 5.3 o zapisu možnosti v modelu drTIP.

Ustvarjeni model drTIP predvideva vse jezikovne možnosti, ki jih na ravni izraza predvidevajo že predhodne tipologije, pri čemer kategorije teh razdeli bolj natančno kot obstoječe tipologije, opisuje pa tudi nekatere jezikovne možnosti, ki jih

te spregledajo. Tudi meje kategorij so bolj jasno definirane in omogočajo točnejšo klasifikacijo izraženo prevzetih izrazov. Ob pregledu sicer lahko ugotovimo, da so si razdelitve med seboj najbolj enotne v tem, kaj predstavlja citatno prevzemanje (1N2N), največ težav pa imajo s pisno prilagojenimi, a oblikoslovno in besedotvorno neprilagojenimi izrazi (1GP2N), ki jih večina tipologij ne predvideva, druge pa jih verjetno predvidevajo nenamenoma.

8 Možnosti za nadaljnje raziskovanje

Predstavljena tipologija lahko služi kot metodološka osnova za nadaljnje raziskave in pri oblikovanju normativnih priporočil. Odpira nove raziskovalne niše, ki v slovenskem prostoru še niso bile raziskane. Veliko različnih priročnikov se je ukvarjalo s prvo razsežnostjo, prilagajanjem tujejezičnega dela iz jezika dajalca (tudi trenutno veljavni *Slovenski pravopis* 2001 in predlog *Pravopisa 8.0* navajata sistemska pravila za pisno prilagoditev (prečrkovanje) in glasovno prilagoditev slovenščini). Manj raziskav in priročnikov pa se je sistematično ukvarjalo z drugo razsežnostjo, kako tujejezični del prilagodimo s tem, da mu dodamo prvine slovenskega jezika. Poleg slednjega so slabše opisani tudi pojavi na morfemskih mejah med izvirnim tujejezičnim delom in oblikoslovnimi ali besedotvornimi morfemi slovenskega jezika. Model drTIP je uporaben tudi za analizo v korpusnem jezikoslovju, saj lahko za vsak tujejezični izraz ob poznavanju pravil za prečrkovanje in glasovno prilagajanje teoretično odkrijemo vse mogoče oblike izraženega prevzemanja, ki jih nato lahko poiščemo v korpusu.

Omogoča tudi možnosti za boljši prikaz normativnih priporočil. Eno od teh bi lahko bilo, da je npr. izraz smiselno prevzeti v vseh delih – morfemih ali besedah – ali pa v nobenem. S tem se izognemo prilagojeno-neprilagojenim »mešankam«, kot so *lactobacil*, *hemophilus influence*, *haemofilus influence*, *haemofilus influence*, *esofagus*, *ezophagus*, *pneumotoraks*, *bypas*, ki jih izkazuje pregled korpusov. Zdaj veljavni *Slovenski pravopis* 2001 ali *Pravopis 8.0* tega sicer ne odsvetujeta, a verjetno, ker tega ne predvidevata, in ne, ker bi bila taka raba zaželena. Poleg tega se zdi ohranjanje izrazne podobe jezika dajalca in hkratno oblikoslovno prevzemanje manj zaželeno – ko npr. tudi oblikoslovno prevzamemo besedo *insulin* in jo v jeziku že sklanjamo, je smiselno, da jo pred tem tudi pisno prilagodimo (*inzulinski* (1GP2OB) in ne *insulinski* (1G2OB)). Čeprav predlog *Pravopisa 8.0* za razliko od drugih tipologij predvideva tudi prevzemanje delov besed, morfemov, kot primere navede le predpone, ki se v tujem jeziku ne razlikujejo v izgovoru ali zapisu, in se s tem izogne soočenju s pisno ali glasovno prilagoditvijo morfemov. Možnost, ki jo tako izpusti je, da bi priporočil, da pri besedotvornem postopku v slovenščini uporabimo pisno in glasovno prilagojene tujejezične morfeme (npr. *knjigofil* in ne *knjigophil*). Priporočilo je sicer morda izpuščeno, ker imajo pisci s tem nekoliko manj težav. Zanimivo bi bilo ovrednotiti tudi uporabnost modela v pedagoške namene, saj se je pri izobraževanju urednikov *Medicinskih razgledov* izkazal kot bolj uporaben od trenutne delitve prevzetih besed v *Slovenskem pravopisu* 2001. Ker temelji na

sistematični in grafični osnovi, bi bil lahko bolj razumljiv in lažje zapomnljiv tako v visokošolskem kot srednješolskem izobraževanju. Poleg načinov prevzemanja v slovenski jezik ponuja tudi možnosti za uporabo usvojenega znanja o glasoslovju in besedotvorju pri analizi prevzetega izraza.

Model drTIP je sicer izdelan na podlagi sinhronega pogleda na jezik, a bi bil koristen tudi pri diahroni analizi procesa prevzemanja tujejezičnih sestavin (morfemov, besed in besednih zvez) v slovenščino. Smeri prilagajanja slovenskemu jeziku v drTIP namreč lahko sledimo od zgoraj navzdol in od leve proti desni (gl. shemo 1). Ta diagonala od zgornjega levega polja do spodnjega desnega polja nam lahko pomaga pri oceni stopnje prilagojenosti slovenskemu jeziku, prehodi med polji v tej smeri pa so skladni tudi s procesom prevzemanja, ki ga opisuje L. Bokal (1998: 149–150).

9 Zaključek

Med avtorji, ki so se ukvarjali s prevzemanjem, obstajajo velike terminološke razlike, in sicer tako na ravni termina kot na ravni pojma. Model drTIP predvideva vse možnosti, ki jih vključujejo predhodne tipologije, poleg tega pa kategorije prevzetih morfemov, besed in stalnih besednih zvez natančneje razmeji. Omogoča tudi terminološko poenotenje izraženega prevzemanja z natančnejšim zapisom (npr. 1N2N za citatnost). Služi lahko kot metodološka osnova za nadaljnje raziskovanje prevzemanja v slovenski jezik ali kot pedagoški pripomoček pri pregledu jezikovnih možnosti ob prevzemanju v slovenski jezik. Ob analizi smo prikazali tudi uporabnost modela za oblikovanje normativnih priporočil, ki jih eksplicitno ne obravnava še noben od novejših obstoječih pravopisnih priročnikov. Eno od teh bi npr. lahko bilo, da je izraz smiselno prevzeti v vseh delih – morfemih ali besedah – ali pa v nobenem. S tem bi se izognili zapisom, kot sta *haemofilus influence* ali pa *hemophilus influence*. Obenem bi bilo smiselno, da besedotvorno prilagojene izraze vedno tudi pisno prilagodimo (*insulinski* v *inzulinski*).¹¹ Pri oblikovanju terminologije imajo sicer zelo pomembno vlogo uredniki znanstvenih in strokovnih revij, ki take zapise že »preganjajo«, a za to do zdaj še ni bilo bolj izoblikovane normativne podlage. Obenem je verjetno, da se nekateri termini ne bodo nikoli prilagodili slovenskemu jeziku – terminološko načelo ustaljenosti ima namreč prednost pred terminološkim načelom jezikovnosistemske ustreznosti. Ker termine prevzemamo hitro, pogosto pa je prva različica termina prevzeta prav z izraženim prevzemanjem, je pričakovano, da se bodo nekateri termini ustalili z implicitnim terminološkim dogovorom in brez razmisleka o njihovi jezikovni ustreznosti. Če se je namreč v stroki že ustalil jezikovnosistemsko manj ustrezen

¹¹ Kot omenjeno, predlog *Pravopisa 8.0* to možnost posredno odsvetuje le pri posebnostih: »včasih v tem procesu nastajajo tudi neustaljene vmesne oblike oziroma tvorjenke, ki niso priporočene, npr. pizzerija namesto picerija«, a take izraze terminološko opredeli kot »vmesne oblike«, kar je morda manj ustrezno. Poleg tega sicer *picerijo* obravnava kot tvorjenko, čeprav je verjetno nastala pod vplivom italijanščine in angleščine (izraženo prevzeto iz it. *pizzeria* → *picerija* oziroma tvorjeno po tujem vzoru, ne pa npr. *pica* → *picarna* kot *pek* → *pekarna* ali *mleko* → *mlekarna*).

termin, je verjetnost, da se bo ta spremenil, manjša. Edino možnost za spremembo pri takih poimenovanjih tako najverjetneje predstavlja oblikovanje eksplicitnega terminološkega dogovora, ki bi ga poleg samih avtorjev upoštevali tudi uredniki in lektorji znanstvenih revij. Slednji imajo lahko pomembnejšo vlogo pri prvi omembi termina v znanstvenih besedilih, zato je nujno, da jim je na voljo jezikoslovno znanje, ki ga lahko uporabijo za oblikovanje jezikovnih in uredniških odločitev.

Vira

Arhiv revije *Medicinski razgledi*. <https://medrazgl.si/arhiv-stevilk/>. (Dostop 18. 12. 2023).

Arhiv revije *Zdravniški vestnik*. <https://vestnik.szd.si/index.php/ZdravVest/issue/archive>. (Dostop 17. 12. 2023).

Literatura

Blanc, B. in Isliker, H., 1961: Isolation and characterization of the red siderophilic protein from maternal milk: Lactotransferrin. *Bulletin De La Societe De Chimie Biologique* 43. 929–943.

Bokal, Ljudmila, 1998: Tipologija novih besed (ob primeru avtomobilskega izraza). Humer, Marjeta (ur.): *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Sekcija za terminološke slovarje, Založba ZRC. 147–163.

Dragar, Katja, 2007: Konceptualizacija tujega v slovenskih pravopisih. Orel, Irena (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Obdobja 24. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani. 739–750. <https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-24/>. (Dostop 18. 12. 2023.)

Jurša Potocco, Barbara in Plevnik, Matej, 2023: Najpogostejši termini s pridevnikom telesni v slovenski kineziološki terminologiji in njihovi angleški ustrezniki. *Slovenski jezik* 15. 107–129. DOI: <https://doi.org/10.3986/15.1.06>.

Logar, Nataša, 2001: Elektrotehniška terminologija glede na izvorni jezik. *Jezik in slovstvo* 47/1–2. 41–52. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-BNMEAC9H>. (Dostop 18. 12. 2023.)

Logar, Nataša, 2005: Norma v slovarju sodobne slovenščine: zloženke in kratice. *Družboslovne razprave* 21/48. 211–225. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-9YKD5R09>. (Dostop 18. 12. 2023.)

Pogačnik, Aleš, 2003: Prevzemanje besed v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 48/6. 25–48. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-UGPX5X9O>. (Dostop 18. 12. 2023.)

Pravopis 8.0: Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo. <https://pravopis8.fran.si/>. (Dostop 18. 12. 2023.)

Snoj, Marko, 2006: O tujkah in izposojenkah v slovenskem jeziku. *Slavistična revija* 54/1. 343–349. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-IPD1MSIW>. (Dostop 18. 12. 2023.)

Škrabec, Stanislav, 1994: Opazke III. Toporišič, Jože (ur.): *Jezikoslovna dela 1: ponatis platnic časopisa Cvetje z vertov sv. Frančiška, 1880–1890*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 123–124.

Tonin, Gašper, 2021: *Medicinska terminologija: Terminotvorni postopki in kratice*. Diplomski naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Tonin, Gašper, 2022: Medicinska terminologija in terminotvorje. *Medicinski razgledi* 61/ supplement 1. 47–62. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-L74H66RT>. (Dostop 18. 12. 2023.)

Tonin, Gašper, 2023: Od pojma do termina, definicije in meril: Pomen terminologije za proučevanje in raziskovanje mišice. Rotovnik Kozjek, Nada in Tonin, Gašper (ur.): *Mišica v zdravju in bolezni*. Ljubljana: Medicinski razgledi in Slovensko združenje za klinično prehrano. 39–52. <https://medrazgl.si/arhiv/Misica-book-of-abstracts-2023-2.pdf>. (Dostop 18. 12. 2023.)

Toporišič, Jože idr. (ur.), 2001: *Slovenski pravopis: Pravila*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Vidovič Muha, Ada, 2007: Izrazno-pomenska tipologija poimenovanj. *Slavistična revija* 55/1–2. 399–408. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-K78E882R>. (Dostop 18. 12. 2023.)

Vidovič Muha, Ada, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789610604976>.

Vintar, Špela, 2008: *Terminologija: terminološka veda in računalniško podprta terminografija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za prevajalstvo. DOI: <https://doi.org/10.4312/9789612379889>.

Žagar Karer, Mojca in Ledinek, Nina, 2021: Med terminologijo in splošno leksiko: determinologizacija in z njo povezane slovaropisne ter uporabniške dileme. *Slovenski jezik* 13. 41–60. DOI: <https://doi.org/10.3986/sjsls.13.1.03>.

Žagar Karer, Mojca, 2018: Upoštevanje terminoloških načel v terminografski praksi. *Slavistična revija* 66/2. 235–249. DOI: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-1CSJ34S8>.

INTERVJU

KAJ POMENI LJUBEZEN DO SLOVENŠČINE? INTERVJU Z DR. KOZMO AHAČIČEM

Dr. Kozma Ahačič podaja svoj pogled na trenutni položaj slovenščine v svetu množične digitalizacije, izpostavlja nekaj negativnih plati in opozarja na to, da dobro znanje knjižne slovenščine ni samoumevno. V intervjuju smo odprli tudi teme variantnosti pri kodifikaciji, študija slovenistike, vprašanje pojmovanja knjižnega in standardnega jezika ter vpliv poznavanja zgodovine jezika, zgodovine rabe jezika, zgodovine jezikoslovja in slovnice klasičnih jezikov na delo s sodobnim jezikom. Prav zgodovinskemu vidiku, tako jezikovne rabe kot slovnice in slovaropisja, je predstojnik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša v svojem znanstvenem delu posvetil največ pozornosti: v zbirki *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem* je doslej obravnaval obdobje protestantizma in katoliško dobo, v več monografijah se je podrobno ukvarjal z jezikom 16. stoletja (prim. *Stati inu obstati: prvih petdeset slovenskih knjig*), uredil je tudi spletno mesto Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes. Doseg do največ govorcev in uporabnikov slovenščine ima njegovo uredniško delo pri portalih Fran in Franček, aktiven je tudi kot član ali vodja različnih skupin, ki v družbeno-političnem smislu skrbijo za razvoj in obstoj slovenščine (prim. Strokovna komisija za Slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo), za približanje slovenščine novim generacijam šolarjev pa je pripravil *Slovnico na kvadrat* in *Kratkoslovnico*.

Študirali ste latinščino in slovenščino. Kako znanje latinščine in poznavanje starejših obdobj slovenščine pomagata pri raziskovanju sodobne slovenščine?

Latinščina je bila zame osnovna pot do jezikoslovja. Ko sem premišljeval, kaj bi študiral, je bila ravno latinščina tisti predmet, za katerega sem bil brezpogojno odločen. Ob njej sem sprva še malce nihal med slovenistiko in primerjalno književnostjo. Me je že zanimal jezik, vendar hkrati tudi literarna teorija, zlasti v smeri semiotike. Kasneje pa, že v prvem letniku, sem, tudi na latinščini, odkril zbirko vseh latinskih in starogrških slovničarjev, ki jo je uredil Heinrich Keil, z naslovom *Grammatici Latini* in *Grammatici Graeci*. Novorojeno zanimanje za jezikoslovje kot nekaj zgodovinskega je bilo tako močna silnica, da me je dokončno usmerila tudi na slovenščini proti zgodovini jezika in zgoščenemu opisu jezika. Sicer je bilo iskanje tega, kaj bi želel narediti v življenju, kar dolgo. Na začetku srednje šole sem bil namreč prepričan, da bom glasbenik. Vpisal sem se vzporedno na Gimnazijo Poljane in na Srednjo glasbeno in baletno šolo, smer kitara. Sanjal sem o tem, da bi imel svojo rock skupino in tako naprej. A stvari so se vselej obračale tako, da sem preprosto sledil občutkom, instinktu. Na študiju je bil odločilen izpit v drugem letniku pri Bredi Pogorelec, bili smo ena njenih zadnjih generacij, in sicer je bilo odločilno to, da sem njene besede, kaj vse se moramo naučiti, vzela dobesedno, resno. Ob učenju njenih vsebin s predavanj ter predpisane literature, knjig in člankov sem predelal tudi celotno Toporišičevo slovnico. Za tisti izpit sem dobil veliko znanja, veliko sem se učil, je pa bila izvedba tega izpita tako katastrofalna, da je malo manjkalo, da nisem na izpitu kar malo okregal profesorice. Sva se pa takoj dobro ujela, morda ravno zato, ker sem prišel do nje malo nasršen; to ji je bilo blizu, saj je imela rada hitre in načitane reakcije. Od tega izpita naprej sem se potem na obeh študijih usmerjal zlasti v jezikoslovje, a ob tem na književnost nisem nikoli pozabil, vsaj na tisti njen del, ki se imenuje tekstna kritika. Na latinščini sem diplomiral na temo v zvezi s slovnico Marka Terencija Varona *De lingua latina* o analogiji v jeziku. Na slovenščini sem diplomiral formalno iz književnosti, vendar pa v resnici na temo jezika Jovana Vesela Koseskega v 19. stoletju. Pripravil sem pregled odzivov nanj in kritično izdajo vseh njegovih del, kar je potem izšlo v Slavistični knjižnici. Tudi doktoriral sem formalno iz zgodovine književnosti, realno pa iz zgodovine jezikoslovja. Morda še to: po končanem študiju sem vedel samo to, da me zanima »nekaj v zvezi z zgodovino jezika«. Nisem vedel, na kak način iskati službo. To sem v resnici deloma že imel, saj sem od drugega letnika fakultete naprej poučeval latinščino na Gimnaziji Škofja Loka, nisem pa imel takega načrta za znanstveno kariero. Zaposlitev mladega raziskovalca sem dobil relativno po naključju. Nekega dne sem omenil svojemu mentorju Igorju Grdini, da bi bilo morda zame najbolj zanimivo, če bi se lahko zaposlil na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, in sicer v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika. Naslednji dan sva se s profesorjem obrnila proti ZRC-ju in peljal me je do direktorja Ota Lutharja. S sabo sem moral imeti svojo zelo debelo diplomsko nalogo in očitno sem na direktorja skupaj s profesorjevim priporočilom naredil dovolj velik vtis, da je klical tedanjo predstojnico Varjo Cvetko Orešnik, če imajo morda kako možnost, da bi me vzeli za mladega raziskovalca. Varja Cvetko

Orešnik je klicala tedanjo vodjo sekcije Majdo Merše in šel sem k njim, takoj smo se ujeli in na ta način sem potem čez nekaj mesecev lahko kandidiral za mladega raziskovalca. Vmes pa še, kar mi je ravno prav prišlo, odslužil civilno služenje vojaškega roka na Rdečem križu.

Veliko govorimo o knjižnem jeziku in standardnem jeziku. Nekateri to dojemajo kot sinonima, nekateri ne. Kakšno je vaše mnenje o teh dveh pojmihi?

Sam načeloma nisem pristaš pretiranega teoretiziranja, je pa res, da je bila na področju slovenskega knjižnega jezika v minulem desetletju zelo velika potreba, da se ga na novo definira. Zlasti za naš inštitut, na katerem delamo slovarje knjižnega jezika, je bilo seveda zelo pomembno, da vemo, kaj je knjižni jezik. Sam za poljudno rabo tako govorim zgolj o knjižnem jeziku, ki ga razumem kot sinonimni termin standardnemu jeziku, vendar pa so mi blizu tudi teoretični razmisleki, ki želijo opozarjati na razlike med knjižnostjo in standardizacijo. Dejstvo je, da se je vloga knjižnega jezika v zadnjem času bistveno spremenila, da se je tudi spremenilo razmerje govorjeno : pisano na področju pogovornega jezika. Zelo me veseli, da ravno v tem času nastaja kar nekaj dobrih tako teoretičnih kot tudi stvarnih raziskav vprašanja, kako najbolje opisati zvrstnost slovenskega jezika. Ravno zdaj na primer Nataša Gliha Komac končuje pomemben posodobljen opis slovenske zvrstnosti, deloma smo to popisali že letos v novi izdaji učbenika *Moč jezika 1*. Zvrstnost se po mojem mnenju da najlepše in najbolj preprosto razdeliti na narečja, pogovorni jezik in knjižni jezik brez notranje delitve, ampak z zavedanjem, da gre za stalno prehajanje.

V današnjem času je veliko govora o digitalizaciji. Kakšno je vaše mnenje o njenem vplivu na komunikacijsko sposobnost posameznika?

Tu obstaja že nekaj realnih raziskav, tako da ni nujno, da govorimo samo o mnenjih. Dejstvo je, da so digitalni mediji uporabniško mnogo bližje načinu delovanja človeških možgan kot pa knjiga. Če smo bili nekdaj z besedili v stiku zlasti prek knjige, se seveda nismo spraševali o tem, zakaj je branje za naše možgane vsaj na začetku napor. Danes pa se, zlasti mladi, soočajo z digitalnim branjem, z branjem na ekranih, ki je mnogo lažje od »papirnega« v smislu delovanja možgan. Vedno novi in novi impulzi, vedno nove in nove informacije, krajša sporočila in nobena časa za dolčas in utrujenost. Zato je in bo branje zahtevnejših besedil na papirju, posledično pa tudi digitalno, vedno večji izziv, saj bo ta zavest, da gre za napor, mnogo bolj očitna. Mi današnjim mladim ne moremo več reči, berite, zato ker boste že takoj uživali. Ne bodo takoj uživali. Branje jim bo najprej v določen napor in šele sčasoma, ko se bodo navadili vzdržnega branja knjig, branja daljših besedil, bo prišlo do določenega učinka.

Problem na tem področju so tudi podjetja, kot sta Apple in Netflix, in vsebine v slovenščini, ki se poskušajo urejati z Zakonom o javni rabi slovenščine. Kaj vi mislite o tem? Kaj bi rekli mladim, ki se jim ne zdi potrebno prevajanje teh vsebin, saj se na ta način učijo tujega jezika?

Mi smo zdaj zadnje generacije, ki so živele v svetu, kjer je bilo znanje slovenščine, dobro znanje slovenščine, samoumevno, dobro znanje tujega jezika pa ne. Zato smo bili vsi vzgajani v smislu, da skušamo v čim večji meri vlagati v znanje tujega jezika. Nekaj te mentalitete je še vedno prisotne in še vedno imajo mladi občutek, da je bistveno, da vlagajo npr. v znanje angleščine. V resnici pa smo že v časih, ko je situacija zelo drugačna. Raba angleščine v vsakdanjem življenju je samoumevna, na druge tuje jezike se preveč pozablja, dobrega obvladovanja slovenščine pa je tudi na račun večjega posvečanja angleškimi besedilom manj. To pomeni, da bo nujno v prihodnjih letih med mladimi še intenzivneje obnavljati občutek, da je znanje lastnega jezika izjemno pomembno za uspeh v življenju. Če to povežemo z uporabo različnih naprav v slovenščini ali z gledanjem filmov, nanizank – skratka s tistim sprejemanjem jezika, kjer skozi zabavo zastoj beremo in dobivamo jezikovno znanje – potem lahko jasneje vidimo, zakaj bo prisotnost slovenščine na elektronskih napravah vedno pomembnejša. Gre namreč za zabavno učenje slovenščine. Če tega zabavnega učenja ne bo, bomo morali znanje pridobivati na manj zabaven način. V prihodnosti bo zato nujno vzpodbujati zavest, da seveda kak film pogledamo tudi z angleškimi podnapisi, da seveda uporabljamo tudi programe v angleščini, ampak da smo zavestno pozorni na to, da delamo s slovenščino ter v slovenščini in s tem na povsem preprost način skrbimo za ustrezno raven svojega knjižnega jezika.

Kako pomemben pa je šolski sistem za usvajanje knjižnega jezika?

Manj kot bomo brali, manj kot bomo poslušali in gledali slovenščino kot knjižni jezik, bolj se je bomo morali učiti. Če bomo zagotovili dovoljšno prisotnost slovenščine v digitalnem okolju, se v šolstvu ne bo kaj veliko spremenilo, če bo prisotnost manjša, bomo morali pa v znanje slovenščine vlagati mnogo več. Tu se lahko ozremo na slabe izkušnje tistih držav, ki so angleščino še pred pojavom digitalne dobe spustile pregloboko v svoj sistem in imajo zdaj realne probleme s slabšim splošnim obvladovanjem lastnega jezika.

Nastaja nov pravopis. Kako nujen je pravopis za slovenščino in kakšen je vaš odnos do več variantnosti v slovenskem knjižnem jeziku?

Slovenščina potrebuje sodoben, tudi metodološko svež pravopis. Takšnega na inštitutu intenzivno pripravljamo pod naslovom Pravopis 8.0. Vsaka rešitev je dodatno preverjena v javni razpravi. Ob tem nastaja tudi kar nekaj spremnih študij, ki odgovarjajo tudi na vprašanja variantnosti. Variantnosti v posameznih, ožjih segmentih jezikovne rabe ni nič več kot nekdaj. Se pa variantnost morda bolj odraža v priročnikih, ker je naše življenje manj uniformirano, bolj »variantno«. Gre torej za pojav, ki je bolj odraz zunanjega življenja jezika. Slovenščina je zdaj polnofunkcionalna in s tem malo manj ubogljiva kot nekdaj. Sicer pa jaz nisem specialist za to področje. Nisem normativist. Kot zgodovinar jezikoslovja, tudi pravopisja, pa se zelo dobro zavedam, da na inštitutu delamo pomemben preboj. Pišemo zgodovino na področju spletnih portalov, sodobnih

slovarjev in priročnikov, sodelovanja med slovaropisci in uporabniki, in seveda tudi na področju pravopisa.¹

Kaj pa slovnica? Bi bila že potrebna? Na kakšen način bi jo bilo treba oblikovati, kakšne jezikoslovce bi rabili za ta projekt? Je že kaj v nastajanju?

Sam imam prek svojih šolskih slovníc kar nekaj vpogleda v to, kaj pomeni napisati slovníčni opis, torej slovnico kot zaključen sistem, zato mislim, da je bistveno, da bi bil pristop k novi slovnici slovenskega jezika celosten. Skratka, ne da se jo dela po majhnih delčkih, ampak da se jo dela z zavedanjem celote. Morala bi temeljiti čim bolj na gradivu in morala bi biti čim bolj ločena od različnih jezikovnih teorij, skratka čim bolj deteoretizirana, čim bolj stvarna. Dober primer takšne slovnice je ruska korpusna slovnica (*Русская корпусная грамматика*, rusgram.ru). Nekaj aktivnosti v to smer je na inštitutu že steklo, trenutno pripravljamo temu namenjeno spletišče – razvoj je zastal zaradi finančnih težav. Nekaj tega dela je že v korporiranega tudi v nastajajoči *Pravopis 8.0*, ki ima tudi poglavje Slovníčni oris za pravopis. To poglavje se na novem jezikovnem gradivu že dotika tudi določenih slovníčnih vprašanj, vendar seveda strogo omejeno na tista slovníčna vprašanja, ki so nujno potrebna za natančno definiranje pravopisnih pravil.

Kaj pa poleg pravopisa in slovnice slovenščina še potrebuje? Kaj bi potrebovali uporabniki in znanost? Kaj študij slovenistike?

Mislim, da bomo morali vse bolj delati tudi na obnavljanju ljubezni do jezika, jezikovne samozavedi, odnosa do jezika. Ne smemo dopustiti, da bi ravno mladi izgubili, zaradi očaranosti nad novim, željo po čim bolj intenzivnem brušenju svojega knjižnega jezika. Zelo bi si želel tudi aktivnejših fakultet, aktivnejših tudi v smislu medijske opaženosti, zaenkrat se prevečkrat govori samo o Inštitutu za slovenski jezik. Tudi z vidika večjega vpisa študentov in zato boljših študentov bi bilo nujno, da se delovanje v tej smeri okrepi. Več aktivnosti bi tudi pomanjšalo medsebojna trenja. Kar se tiče samega dela na fakultetah pa bi si želel, da bi se okrepil zlasti zgodovinski del – pouk zgodovine jezikoslovja, zgodovine rabe jezika, zgodovinskega jezikoslovja, dialektologije. Torej tistih ved, ki so osnova za to, da lahko samostojno razmišljamo o sodobnem knjižnem jeziku. *Za ljubljansko slovenistiko bi bilo zelo pomembno tudi, da se organizacijsko osamosvoji z lastno programsko skupino in da se osvobodi bremena Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik. To je pomembno tudi za bodoče študente: zdaj je na spletni strani osemindvajset imen s sodelavci in sodelavkami oddelka, še sam pa ne vem, kdo so na oddelku realni profesorji in profesorice.*

Kako pomembna je podpora države za vaše delo in kakšna je ta podpora trenutno?

¹ Deli besedila v ležečem tisku (poleg naslovov monografij) so bili dodani v postopku avtorizacije intervjuja.

Podpora države niha iz leta v leto. Voditi inštitut je en sam boj za finance. Ravno v tem trenutku inštitutu grozi po nekaj letih miru velik minus. So pa naše dosežanje izkušnje z razumevanjem politike do jezikovnih vprašanj dobre. Slovenska politika se še vedno dobro zaveda pomena slovenskega jezika, le redno jo je treba k temu vzpodbujati in na to opominjati, tudi kaj naučiti. Seveda pa te politiki ne poslušajo, če te ne poznajo in če nisi glasen.

Za konec: s čim se trenutno ukvarjate, kakšne projekte imate odprte, kaj vam je posebej ljubo?

Trenutno dokončujem urejanje monografije o nastajanju spletnega portala Franček, urejanje mednarodne monografije, zbornika s prispevki s konference združenja EFNIL ter drugo izdajo monografije o prvih petdesetih slovenskih knjigah, hkrati pa zbiram, sicer zaradi številnih obveznosti zelo počasi, tudi gradivo za svojo naslednjo knjigo iz zbirke Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem. Tokrat bi rad obdelal čas nekje do slovnice Jerneja Kopitarja in Valentina Vodnika.

ODZIVI

ODZIV NA INTERVJU Z DR. KOZMO AHAČIČEM: KAJ POMENI LJUBEZEN DO SLOVENŠČINE?

(v: Treven, Matevž in Meglič, Katarina, 2024: Kaj pomeni ljubezen do slovenščine?: Intervju z dr. Kozmo Ahačičem. *Jezik in Slovstvo*, predobjava 17. 4. 2024. DOI: <https://doi.org/10.4312/VBSA5524>.)

Kozma Ahačič v intervjuju trdi: »Za ljubljansko slovenistiko bi bilo zelo pomembno tudi, da se organizacijsko osamosvoji z lastno programsko skupino in da se osvobodi bremena Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik. To je pomembno tudi za bodoče študente: zdaj je na spletni strani osemindeset imen s sodelavci in sodelavkami oddelka, še sam pa ne vem, kdo so na oddelku realni profesorji in profesorice.«

Člani in članice Oddelka za slovenistiko, to so učitelji in učiteljice, raziskovalke in raziskovalci ter strokovne delavke in delavci, Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik v ničemer ne občutimo kot oddelčno breme, marveč kot dragocen sestavni del oddelka, ki mdr. omogoča svetovno prepoznavnost slovenistike, slovenščine in slovenske literature in kulture ter skrbi za jezikovno vključevalno slovensko družbo.

Vsakdo, ki odpre spletno stran Oddelka za slovenistiko, lahko dobi zelo korektno informacijo o tem, kdo so zaposleni in kaj je Oddelek za slovenistiko: »s svojimi slovenističnimi študijskimi programi na vseh treh stopnjah, raziskovanjem na področju slovenskega jezika, literarne vede in didaktike slovenščine, programi Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik, programom Leto plus, knjižnico in

raznovrstnimi drugimi dejavnostmi osrednje univerzitetno slovenistično središče – na svetu.« (gl. <https://slov.ff.uni-lj.si>, dostop 25. 10. 2024.) Na voljo so tudi podrobnejši podatki o študijskih programih in izvajalkah ter izvajalcih – jih je pa treba poiskati.

Oddelek se z različnimi ukrepi aktivno odziva na trenutno veliko pomanjkanje učiteljev in učiteljic slovenščine. Gre namreč za širši družbeni problem. S krepitevijo ugleda in zavedanjem pomena dela učiteljev in učiteljic se bo morda več mladih odločilo študirati na pedagoških programih. Zgolj opozarjanje na simbolno vrednost jezika in »obnavljanje ljubezni do jezika«, pa tudi pavšalne vrednostne sodbe k temu po naših izkušnjah (pa tudi podatkih o tem, zakaj ...) situacije prav nič ne izboljšujejo.

Simona Kranjc,
predstojnica Oddelka za slovenistiko od 1. 10. 2022 do 30. 9. 2024

Navodila in pogoje za oddajo prispevkov najdete na:
<https://journals.uni-lj.si/jezikinslovstvo/about/submissions>

JEZIK IN SLOVSTVO, letnik LXIX, številka 4

Glavna in odgovorna urednica
Mojca Smolej (Univerza v Ljubljani)

Uredniki
Aleksander Bjelčevič (Univerza v Ljubljani)
Nataša Piriš Svetina (Univerza v Ljubljani)
Namita Subiotto (Univerza v Ljubljani)
Hotimir Tivadar (Univerza v Ljubljani)

Uredniški odbor
Agnieszka Będkowska-Kopczyk (Univerza v Bielskem-Biali)
Monika Gawlak (Šlezijška univerza v Katowicah)
Mira Krajnc Ivič (Univerza v Mariboru)
Boža Krakar Vogel (Univerza v Ljubljani)
Ivana Latković (Univerza v Zagrebu)
Karin Marc Bratina (Univerza v Trstu)
Đurđa Strsoglavac (Univerza v Ljubljani)

Tehnični urednik
Luka Horjak

Jezik in slovstvo, ISSN 0021-6933, e-ISSN (1581-3754), UDK 80
<https://journals.uni-lj.si/jezikinslovstvo>

Naslov uredništva
Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, *jezikinslovstvo@ff.uni-lj.si*

Založili
Založba Univerze v Ljubljani (za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani)
Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (za založbo: Jožica Jožef Beg, predsednica)

Izdala
Znanstvena založba Filozofske fakultete UL (za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja UL FF)

Tisk
Birografika Bori d. o. o.

Naklada
300 izvodov

Oblikovanje naslovnice
Danino Božić

Vključenost v podatkovne baze
dLib – Digitalna knjižnica Slovenije
EBSCO
ERIH PLUS – European Reference Index for the Humanities
MLA – Modern Language Association of America, NY, ZDA
New Contents Slavistics, Otto Sagner, München, Nemčija
Scopus (Elsevier)
Ulrich's Periodicals Directory, R. R. Bowker, NY, ZDA

Naročnina
Revijo je mogoče naročiti ali odjaviti samo ob koncu ali začetku koledarskega leta.
Naročnina za leto 2024 je 20 evrov. Na leto izidejo štiri številke.
Posamična številka stane 5 evrov, dvojna številka 10 evrov. Cene vključujejo 5-odstotni DDV.

Revijo sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).